

תורתך שעשועי

עניני בר מצוה

קובץ בעלי אסופות

מתורת רבנו בעל ה'דרך אמונה'

מרבן שר התורה הגר"ח קניבסקי זצוק"ל

בעניני בר מצוה

ושו"ת מכת"י

בחמלת השי"ת וחסדו כי גבר עלי

שמעון באאמו"ר הרב ברוך מאיר זצ"ל ויסברג

יו"ל לרגל שמחת הבר מצוה לבני ברוך מאיר נ"ו

ד' שבט תשפ"ד

אחלה פני הקורא
שאם יש בידו הערה או הארה
יודיעני ויתברך מפי נותן התורה

על פי הכתובת :
שמעון ויסברג ר"ע 10 ג' בני ברק

0548437808

ניתן לשמוע שיעור יומי בטלפון

0796072086

א	תורתך שעשועי
א	פתח דבר
ב	לא נברא הראש אלא לתפילין
ד	במעלת הלימוד עם תפילין
ה	איך היה בדח אביי טובא בתפילין
ו	מידת דורות הראשונים
ו	דע מאין באת
ז	בעניני תפילין
ז	א[בענין הנחת תפילין לבר מצוה בלילה
יא	ב[עוד בענין לילה אחר היום בתפילין
טז	ג[בענין ברכת שהחיינו במתחיל להניח תפילין
יז	ד[מתי זמן ברכת שהחיינו על תפילין
כב	ה[בענין הנחת תפילין לחינוך הקטן ע"י גדול
כח	ו[בענין קיום מצות והנחת תפילין בקטן
לא	ז[אם יש מעלה בתפילין שאיתעביד בהו מצוה או הניחם אדם גדול
מ	ח[בענין חליצת תפילין במוסף דר"ח
מא	ט[הקדמת גברא בר מעלה או חפצא מעולה בסת"ם וציצית וש"ץ
מג	י[בענין אם מעכב ענין וציונו בברכה"ת הלל וסוכה ותפילין
מט	יא[טעה וברך עוטר ישראל בין תש"י לתש"ר
מט	יב[טעה וברך על תש"י על מצות תפילין
נא	יג[בענין תפילין וספיה"ע אחרי שקבל כבר שבת או התפלל מעריב
ס	טו[בענין תפילין וציצית בעת אמירת ק"ש
סה	בענין ק"ש בשמו"ת עם תפילין
סח	בענין חיוב ק"ש ותפילין בהיות ישראל במדבר
סט	טז[בשיעור רוחב רצועה של תפילין
ע	יח[במצות הנחת תפילין ע"י קטן או אשה
עב	יט[שחרות התפילין מב' צדדין
עו	כ[בענין רצועות השחרות מב' צדדים אם יש קפידא כשמתהפך
עח	כא[צבע תפילין הצבועות שחור לשמה שנית שלא לשמה
פ	כב[בענין ציצית ורצועות הנגררין ע"ג קרקע מרוצפת
פב	כג[במי שמתנמנם אם יניח תפילין
פג	כד[בדין תפילין שנפלו בשבת
פד	כה[מתו אחיו מחמת מילה אם מניח תפילין בשבת
פו	כו[בענין כתיבת שמו ע"ג הרצועות
פו	כז[מעשה רב מרבינו בעניני תפילין
פז	עניני חינוך וקטן שהגדיל
פז	א[בענין הבדלה וזימון ע"י מי שנעשה בר מצוה במוצ"ש
צה	ב[קטן והגדיל אם ממשיך חיובי קטנות

ג] לפטור הקטנים בברכות התורה עד זמן מסוים ק
ד] בדין בר מצוה בשנה מעוברת ואיזה חדר הוא עיקר קט
ה] המברך על מצוה ושוב נתחייב מה"ת אם מברך שנית קיג
ו] קטן שהגדיל אחר האכילה לענין זימון קטז
בעניני מלוה מלכה ותוספת שבת במוצ"ש קיח
א] בענין פת במלוה מלכה קיח
ב] זמן שביתת גהינם לפי עת שהכניס והוציא שבת קכג
ג] חיוב קטן בתשלומין בתפילה ובהבדלה קכט
ד] עד מתי יש תוספת שבת במוצ"ש קלב
ה] מי שלא קידש או הבדיל בלילה אם שרי לשתות קודם התפילה קלח
ו] סעודת מלוה מלכה במה שממשיך סעודה שלישית קמא
בעלי אסופות קמד
אסופת דברים מרבינו זצ"ל בעניני חינוך קמד
במצות חינוך הכללית עוד לפני הגיעו לגיל חינוך קמד
בטעם שחייב קטן במצות חינוך קמד
אם שייך זה גם בגוי קמה
חינוך קטנים בברכת ענט"י וציצית וספיה"ע קמה
חינוך הבדלה בקטן שיושן בזמן זה קמה
חיוב קטן בתשלומין בתפילה ובהבדלה קמו
חינוך הוא בהגיע הקטן לדעת שיביין איך עושים המצוה קמו
ידיעה שהוא עת מועד לחייבו במצוות שבת ורגל קמו
חינוך כגדול בעיקר המצוה ולא בהקנאה קמו
ממתי יש לחנך קטן לשמו"ת קמו
הגיע לחינוך בנר חנוכה קמו
חובת חינוך עד איזה גיל קמו
חיוב הסבא בחינוך נכדיו קמח
סדר חינוך הבנים בתלמוד תורה קמח
לחנך בזהירות בנט"י שחרית וטהרת ידים בלימוד קמט
חינוך בדבר שצריך כוונה קמט
חינוך קטן עדיף על בנו גדול קמט
יסר בנך ויניחך קנ
אסופת דברים מרבינו זצ"ל בעניני הנחת תפילין קנ
זמן הנחת תפילין לפני הבר מצוה קנ
מי שנעשה בר מצוה אחר ימי חוה"מ קנ
בענין ברכת שהחיינו על תפילין קנא
מנהגי הנחת תפילין שקבל רבינו מאביו הקה"י קנא
להניח תפילין בעצמו ולא ע"י שליח קנב
אם מהני שיקשור גדול לקטן קנב

לכסות הרצועות של תפילין של יד	קנב
אסופת דברים מרבינו זצ"ל בעניני ברכת ברוך שפטרני	קנג
אם לברך ברכת ברוך שפטרני בשם	קנג
עניית אמן אחר ברוך שפטרני ללא שם	קנד
ברכת ברוך שפטרני שלא בפני הבן	קנד
עד מתי יכול לברך ברוך שפטרני	קנד
ברוך שפטרני בחשעה באב	קנה
ברוך שפטרני בבנות	קנה
בענין ברכת ברוך שפטרני בתאומים	קנו
ברוך שפטרני אחר מפטיר	קנו
אסופת דברים מרבינו זצ"ל בדיני קטן והגדיל	קנו
ברך ברכוה"ת בקטנותו אם מהני כשהגדיל	קנו
ברך על טלית קטן בקטנותו ואח"כ הגדיל	קנו
הנחת תפילין בקטן והגדיל	קנו
ברך על הסוכה בקטנותו והגדיל	קנו
קטן והגדיל בברכת המזון בע"ש	קנו
קבע מזוזה בקטנותו והגדיל	קנו
גילגל עיסה והגדיל ביתיים	קנו
גזל לולב והגדיל אם הוי מצוה הבאה בעבירה	קנח
קטן והגדיל בהדלקת נרות חנוכה	קנח
ברכת הלבנה כשיגדיל בהמשך השבוע	קנח
קטן שיגדיל בברכת האילנות	קנח
קטן שיגדיל בחיוב שמו"ת	קנט
קטן שהגדיל אחר פ' זכור	קנט
קטן שהגדיל לענין פנים חדשות	קנט
קטן והגדיל בברכת הגומל	קנט
קטן והגדיל באמצע אבילות	קנט
קטן והגדיל באמצע ספיה"ע	קנט
קטן והגדיל בחיוב תשלומין	קס
קטן והגדיל במאה ברכות	קס
תפילת רבי נחוניא בן הקנה בקטן והגדיל	קס
קטן והגדיל בתענית נדחה	קס
קטן שהגדיל במוצ"ש לענין הבדלה	קס
הגדיל ונסע למקום שעדיין יום אתמול	קסא
קטן שהגדיל לזמן על אכילה שהיה קטן	קסא
מו"מ עם רבינו בדיון קטן שקיים המצוה והגדיל	קסא
אסופת דברים מרבינו זצ"ל בעניני בר מצוה	קסב
מה יקבל ע"ע נער הכר מצוה	קסב

כל המשניות לפני הבר מצוה	קסג
להתנות שיהיה הכל בלא נדר	קסג
חיוב ברכוה"ת כליל הבר מצוה	קסג
סעודת בר מצוה במוצ"ש	קסד
בר מצוה עם מלוה מלכה	קסד
על נהרות בכל בבר מצוה	קסד
זימון בבר מצוה	קסד
קטן המגדיל בקידוש לבנה	קסה
לא להמתין מלקיים מצות עד הבר מצוה	קסה
חיוב בר מצוה בתענית נדחה	קסו
תענית סמוך לבר מצוה	קסו
בר מצוה של רבינו זצ"ל	קסו
איזה ספר כתב רבינו בבר מצוה	קסח
דרשת בר מצוה	קסח
לדחות סעודת בר מצוה	קסח
מנהגי סעודת בר מצוה	קסט
אם לעשות בר מצוה באולם או בבית	קסט
תפילה שלא יזיק עיה"ר	קסט
מה לעשות כשבת נעשית בת מצוה	קסט
בר מצוה ת"ח קודם לש"ץ זקן ע"ה שקולו נעים	קע
בענין ברכת ברוך שפטרני	קע
בר מצוה קודם ליארצייט	קע
בר מצוה שטועה בקריאת ההפטרה	קעא
כאן בביהכנ"ס המפטיר פנוי לבר מצוה	קעא
תחנון בבר מצוה	קעא
מחילה בבר מצוה	קעב
להתכונן לחתונה מהבר מצוה	קעב
חידה מרבינו לנערי בר מצוה	קעב
ברכה לבר מצוה	קעב
ברכה מהזקנים קודם הבר מצוה	קעג
אם האבות מג"ע באים לשמחה	קעג
מאמר מהגרש"א שטרן שליט"א גאב"ד שערי הוראה בענין זימון בקטן שהגדיל במוצ"ש	קעד
מה שיש לדון בזה מצד לסמוך על חזקה דרבא בדאורייתא	קעה
לדברי החזו"א דפסק כדעת הסוברים דברכת הזימון דאו' א"כ א"א לסמוך בזה אחזקה דרבא	קעו
שביבי רבנו חיים	קעח
מתשובות מכת"י רבנו זצ"ל (שנדפסו בקובץ שערי הוראה) בעניני חינוך קטנים	קעח
מתוך שו"ת מהגרש"א שטרן שליט"א בעל שביבי אש עם רבינו זצ"ל	קעח
שו"ת ממה שנו"נ עם רבינו זצ"ל בעניני חינוך קטנים	קפא

א] נעשה בר מצוה במוצ"ש אם יכול להבדיל ולזמן	קפא
ב] שמו"ת לקטן שיהיה בר מצוה באמצע השבוע	קפא
ג] שכח טו"מ במנחה ובערב הוא בר מצוה	קפא
ד] תשלומין למנחה של קודם הבר מצוה	קפא
ה] ללמוד א' ב' עם בנו קודם ברכוה"ת או באופן שאסור בת"ת	קפא
ו] כשבן מצוי אצל אביו אם חייב לחנכו בק"ש	קפא
ז] חיוב חינוך בזכירת יציא"מ	קפב
ח] אם קבעו חינוך יציא"מ כמו ק"ש	קפב
ט] עניית אמן על ברכת קטן בק"ש ולפני המוציא	קפב
י] עניית אמן לברכת קטן כמו בגדול	קפב
יא] ברכת קטן במקום או גוף שאינו נקי	קפב
יב] חינוך קטן בשכח יעלה ויבא ביו"ט	קפב
יג] חינוך קטן בספיקות	קפג
יד] חינוך לסדרי עדיפויות בברכות	קפג
טו] מוציא קטן א"א שיצא בזה גדול	קפג
טז] אם יכול ללמוד עם בנו קודם ברכוה"ת (כשיכרכו שוב בחדר)	קפג
יז] אם יכול ללמוד עם בנו בברכוה"ת כשחושש שיכרך בת"ת שוב	קפג
יח] אם יש רוב עם בקטנים	קפג
יט] רוב עם קטנים או ג' גדולים	קפד
כ] פרסומי ניסא במגילה בקטנים	קפד
כא] לקבל מתנות לאבינונים ביו"ד עבור בניו שאינם בני י"ד	קפד
כב] לשלוח משלוח מנות ע"י קטן	קפד
כג] לשלוח הרשאה למכירת חמץ ע"י קטן	קפד
כד] לשלוח קטן לטבילת כלים ע"י גדול	קפד
כה] שומע כעונה בסיפור יציא"מ	קפה
כו] סיפור יציא"מ כשאינו מחדש לבנו דבר	קפה
כז] סיפור יציא"מ כשהוא בן א"י והבן בן חו"ל	קפה
כח] סיפור יציא"מ כשבנו בן חו"ל והוא בן א"י	קפה
כט] אם להקיץ קטן למצות סיפור יציא"מ	קפה
ל] חינוך במצה כשאינו יכול לאכול לבד	קפה
לא] חינוך במצה כשאינו אוכל כזית בכא"פ	קפה
לב] חינוך קטנים בחצי שיעור במצה	קפו
לג] מצה בקטן אם יכול לאכלה עם מרור דרבנן	קפו
לד] מגדיל ביו"ט שני ויש לו רק כזית מצה אם ישמור ליו"ט שני	קפו
לה] קדימה בבנו לבן בנו בזהגדת לבנך	קפו
לו] זהגדת לבנך אם סגי בשאילת בן א'	קפו
לז] חינוך קטן מבן ט' באיסור יחוד	קפו
לט] מחילת ציבור על ש"צ קטן פוחח	קפו

מ] מחשבת קטן לאסור משום מוקצה	קפז
מא] מחשבת קטן להתיר מוקצה	קפז
מב] ספייה בהלבשת קטן ד' כנפות עם ציצית פסול	קפז
מג] אם יכול ליתן תפילין של גדול לקטן	קפז
מד] וקדשתו בקטן ובע"מ	קפז
מה] שיעור אכילה שיש לחייב קטן בברהמ"ז	קפז
מו] הורה בה חכם בשאלת תינוק בסת"ס	קפח
מז] אם יש ספייה בהקנאת חמץ לקטן קודם זמן האיסור	קפח
מח] אם יש קנס בחמץ של קטן אחר הפסח	קפח
נ] לעבור לפני קטן המתפלל שאינו מכזיב ולא הגיע לחינוך	קפח
נא] ללמוד עם ניגון עם בנו בספיה"ע	קפח
נב] ק"ש וספיה"ע עם בנו לפני שקיים המצוה בעצמו	קפח
נג] סופר ספיה"ע עם בנו לחנכו אם יצא	קפח
נד] נט"י אחר גלוח הקטן ע"י הרבנים	קפט
נה] אם תגלחת קטן קודם ג"ש מזיק	קפט
נו] בענין תגלחת קטן בביהכנ"ס	קפט
נז] תגלחת מצוה במקום שאין ראוי לברך	קפט
נט] במנהג לכסות קטן בטלית בהכנסו לת"ת	קפט
ס] במנהגי הכנסת התינוק לת"ת	קצ
סא] אם להקדים חדר הקרוב לבית	קצ
סב] להוציא פאות לחוץ כשירדע שלאח"ז יחזיר	קצ
סג] שמיעת שיעור לקטנים בעניני אישות	קצ
סד] לימוד לקטנים בגמרות המבוארות	קצ
סה] לימוד חומש אחרי משנה	קצ
סו] הדלקת נ"ח בביהכנ"ס ע"י קטן	קצא
סז] לומר שלא יסמכו על התשובות	קצא

תורתך שעשועי

פתח דבר

ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, יום כניסת בני יקירי ברוך מאיר נ"ו לנועם עול תורה ומצות, אחר שהתרגל בעבודה ובעמל התורה, וכעת נוסף לו קעמ"ש במצות הנחת תפילין, בקשר של קיימא עם קוב"ה ואורייתא, ואילו פינו מלא שירה כים ושפתותינו רינה כהמון גליו, אין אנו מספיקים להודות, על כל החסד שעשה עמנו הקב"ה מבואינו לעולם עד הלום, ומאוצר מתנת חינם הרעיוף עלינו טובה וברכה ברוחניות ובגשמיות ברוב רחמיו וחסדיו.

וכתב המגן אברהם (סימן רכ"ה סק"ד) בשם מדרש, שמצוה על האדם לעשות סעודה ביום שנעשו בנו בר מצוה כיום שנכנס לחופה. וידוע מש"כ בזו"ח בראשית (י"ד א') שביום שנעשה רבי אלעזר בר מצוה הזמין רשב"י אביו את חכמי המשנה לסעודה גדולה שעשה להם וכיסה את כל ביתו בכלים יקרים, והיה שמח מאד, אמרו לו מהו שמחתו של רבי ביום זה יותר משאר הימים, אמר להם בשביל שבזה היום יורדת נשמה קדושה עליונה לרבי אלעזר בני, ובסעודה זו תהא שמחתי שלימה, וישבו שם ג' ימים ויגעו בתורה ולא היה דבר סתר במשנה שלא לימדם רשב"י, וסיום דבריו (שם כ' א') ביום חתונתו, ביומא דכשר למיעבד פקודא דאורייתא, והוא מתליסר שנין ולעילא, דההוא יומא חובתא על צדיקא למיעבד חדוותא דליבא כיומא סליק לחופה.

ואי' עוד שם (ח"ב צ"ח א') כל ההוא דזכה לי"ד שנין ולהלאה אקרי בן לכנסת ישראל, וכד מטא דוד המלך לי"ד שנין בההוא יומא דעאל לי"ד, כדין כתיב ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילידתך, מ"ט דהא מקדמת דנא לא הוי ברא וכו' ונפקא מרשות דסטרא אחרא, ואי' שם (ח"ב ק"ו ב') קודשא בריך הוא עביד טיבו עם בני ישראל, כיון דעאל מי"ג שנין ולהלאה פקיד עמיה תרין מלאכים דנטרין ליה (מלויס אותו שני מלאכים לשומרו), ועוד בזוה"ק (ח"א ע"ח ב') כשנעשה בר מצוה יוצאת נשמתו מזוהמת הנחש ונכנסת בעבודת הקודש, והנשמה מעוררת את הגוף לשעבודא דאורייתא, וכתב בספר יסוד ושורש העבודה (שער הכולל פרק טו) גודל השמחה חיובית על האב בהגיע תור בר מצות הבן, על האב לעשות סעודת בר מצוה, כי ביום הזה זוכה האדם לנשמה קדושה יותר מימי קדם, ובשו"ע הגר"ז (מהד"ת סי' ד' סעיף ב') כ' לפי שגמר ועיקר כניסת נפש הקדושה באדם הוא בי"ג שנה ויום אחד לזכר וי"ב לנקיבה.

ובמסכת סופרים (פי"ח ה"ה) וכן היה מנהג טוב בירושלים וכו' בן י"ג שנה מוליכו ומקרבו לפני כל זקן וזקן כדי לברכו לחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים, ואבקש מכל קורא נעים שיברך הנער הבר מצוה ויתפלל עליו שיזכה להתעלות בתורה ומע"ט ולקדש ש"ש תמיד.

והנה אין מערבין שמחה בשמחה, שמחת הבר מצוה בשמחה אחרת, אבל שמחת התורה הוא שמחת קעמ"ש, שהולך מחיל אל חיל ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ועי' מש"כ בשו"ת מנח"י (ח"ד סי' כ"ג) דאפשר לעשות סיום יחד עם שמחת בר מצוה, ומ"מ נכון ליחד מאכל מיוחד בשביל כל שמחה, וכדחזינן לענין ר"ח שחל בשבת במשנ"ב (סי' תי"ט סק"ב).

וכינסתי לפונדק אחד חידו"ת בעניני בר מצוה, והובא בו מהני מילי מעלייתא ששמעתי מרבותינו זצ"ל ויבלחט"א, [וכל מקום שנכתב בסתמא 'רבינו זצ"ל' הוא רבינו הגדול מרן בעל ה'דרך אמונה' שר התורה הגר"ח קניבסקי זצ"ל לשמו ולזכרו תאות נפש זי"ע], ומו"מ בכמה ענינים שהזמן גרמא, עניני חינוך, קטן שהגדיל, ברוך שפטרני, וכיון שחל הבר מצוה במוצ"ש הובא כאן מילין זעירין בעניני מלוה מלכה ותוספת שבת במוצ"ש והבדלה בקטן.

ואחרון חביב קובץ בעלי אסופות אסופת דברים במשנת רבינו הגדול בעל הדרך אמונה זצ"ל [רוב הדברים נדפסו ע"י ידידינו היקר מזכה הרבים הרב יצחק גולדשטוף שליט"א בגליון 'דברי שיח' בקובץ גליונות בשבועות אלו וכאן יש תוספת דברים בס"ד], וזכה נער הבר מצוה שיהיה נימול על ברכיו והיה גם הקוואטר וגם סנדק מעומד וגם אמר הברכות, וזכה לגדול על ברכיו ועל משנתו, ויה"ר שיקויים מה שברכו בברית כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה ולחופה ולמע"ט.

לא נברא הראש אלא לתפילין

רבנו הגדול בעל הדרך אמונה מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל היה מביא ממדרש אותיות דר"ע (אות פ') שלא נברא הראש אלא להניח עליו תפילין, והוא פלא וכי הראש אינו רק למצוה זו, ולא להכניס בראש בבלי וירושלמי, ועי' בב"י (סי' ל"ז ס"א) שהביא מהרא"ש בהלכות תפילין (סי' כ"ח) שכתב סתם דפושעי ישראל בגופן הוי קרקפתא דלא מנח תפילין, וכתב הרא"ש שנו חכמים ליום הדין אם זהיר במצות תפילין כף זכויות מכרעת ואם פשע בהם כף חובות מכרעת שאין לך גדולה בכל מצות עשה שבתורה

יותר ממצות תפילין שהוקשה כל התורה כולה לתפילין שנאמר למען תהיה תורת ה' בפין לך צריך כל אדם שיהא זהיר במצות תפילין, ומבואר ברא"ש שמצות תפילין היא המצוה הגדולה מכל המצות דכ' למען תהיה תורת ה' בפין, ונראה דע"י שלומד תורה בקעמ"ש של תפילין, שהוא תכלית הנחת תפילין, למען תהיה תורת ה' בפין, בזה זוכה ללמוד ולקיים כל התורה, ואאמו"ר זצ"ל דרש בשמחת בר מצוה בביתו דהעיקר להיות דבוק בתורה וע"ז מבקשים בסוף שמו"ע שיבנה ביהמ"ק ותן חלקינו בתורתך שזה תכלית כל הבריאה ותכלית האדם.

ובס' חשוקי חמד מסכת שקלים (י"ד ב') מביא, הגיע אלי אבא עם ילד יפה תואר שרואים את הטוהר על פניו, כשראיתי אותו הבחנתי על פניו צלקות בצד ימין, אביו הראה לי את הילד, וגם הוציא מתיקו נרתיק של תפילין עם תפילין, וכך סיפר האב, בני זה נפצע בראשו אנושות מרכב חולף, כשהגיעו לבית החולים הרופאים לא נתנו לו סיכוי לחיות, רצתי מיד אל גדול הדור מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל ובכיתי לפניו שיברך את בני, מרן הגר"ש זצ"ל יעץ לי לקנות תפילין מהודרות ולהניח מראשותיו של הילד. וביאר שכיון שקונים תפילין הרי צריך ראש. וגיסי מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל הביא לזה ראיה מהמדרש אותיות דרבי עקיבא (אות פ) לא בראת ראש אלא לכבוד שמך לתפילין. ע"כ.

ועי' בס' מנחת תודה (פ"ח) באחד של"ע יש לו מחלה בראש ואמר לו רבינו זצ"ל ללמוד הלכות תפילין של ראש ולהתפלל, ושוב פעם היה אחד של"ע יש לו מחלה בראש אמר ג"כ ללמוד הלכות תפילין, ונימק הטעם לא נברא הראש אלא לתפילין, ושוב היה מעשה שבחור נפגע בראשו שואלים במה להתחזק, השיב ללמוד הלכות תפילין, והראה רבינו שמביא בספרו ארחות חיים להרא"ש בשם אותיות דר"ע לא נברא הראש אלא לתפילין.

ושאלו אם הראש לא נברא אלא לתפילין למה נברא ראש לאשה, ואפשר דבאשה הוא למצות כיסוי הראש, [ובעירובין ק' ב' נראה דהוא מקללת חוה שמעוטפת כאבל אמנם ע"ש דבכלל הקללות איסור א"א ויחוד וזה הרי מ"ע רק שבא עליה דרך קללה], ובאמת דגם בני נח אינם בתפילין, ולמה יש ראש לבע"ח, ובפשוטו עיקר הראש נברא לך וכולם טפלין לו, אך באמת דאותיות דרבי עקיבא (שם אות פ) אי' לא בראת ראש אלא לכבוד שמך לתפילין, 'וליקוד לך ולהשתחות לך', וזה שייך גם בנשים וב"נ ובע"ח.

במעלת הלימוד עם תפילין

בשו"ע (סימן קנ"ה ס"א) היוצא מביהכנ"ס ילך לביהמ"ד ללמוד, ובמשנ"ב (סק"א) ילך לבית המדרש, דאיתא בגמרא (ברכות ס"ד א' מו"ק כ"ט א') היוצא מביהכ"נ ונכנס לביהמ"ד ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני השכינה שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון. והנה בזמננו היה הביהכ"נ מיוחד לתפלה וביהמ"ד מיוחד לתורה לחוד והיה דרכם להתפלל בביהכ"נ ואף בזמנינו שמתפללים בבתי מדרשות מ"מ שייך ג"כ דבר זה דאחר התפלה ילך להתחבר עם האנשים העוסקים בתורה במשניות וכדומה ונאמר עליו הכתוב ילכו מחיל אל חיל.

וכתיב בתפילין למען תהיה תורת ה' בפיק, שזהו עיקר טעם הנחתן, ובמכילתא פ' בא (פ"ז) מכאן אמרו כל המניח תפילין כאילו קורא בתורה, וכל העוסק בתורה פטור מן התפילין. ועי' במשך חכמה פ' בא (פרק יג ט). ובמשנ"ב (סי' ל"ז סק"ז) כ' דאנשי מעשה נוהגין ללמוד אחר התפלה בתפילין, אך יש ליזהר שלא לדבר בהם דברים בטלים דמלבד איסור דברים בטלים הוא בא עי"ז לידי היסח הדעת. ועי' מש"כ בבן איש חי שנה ראשונה פרשת חיי שרה (סעיף יא) דאין לחלוץ התפילין עד שילמוד בהם תחלה, אחד המרבה ואחד הממעט, כי לא יזכה האדם לקנות ג' חלקי נר"ן אא"כ לומד בתפילין, וכמש"כ באור צדיקים בשם הרח"ו ז"ל, ומובא בס' ציפורן שמיר להחיד"א (סי' ב' אות ח') ומחז"ב (סי' כ"ה סקי"ז), ועי' באור הישר (עמוד העבודה סימן ג יב יט) וסידור רבי שבת (כוונת תפילין ח"א ל ע"ב ד"ה מנהג הרב שם קי"ט ע"א אות ג) ועי' בזה בכה"ח (סקפ"ט) בשם כמה ספרים.

ועוד בענין חשיבות לימוד תושבע"פ בתפילין בשפת אמת עה"ת פ' בא (שנת תרמ"ד) למען תהיה תורת ה' בפיק כו' דעיקר התפילין הם לעורר האותיות שחתם הקב"ה בנפשות בני ישראל כמו שכתוב שכח הנשמה בגוף כאזכרות בגוילין רק שעל ידי התפילין יכולין להוציא התורה מכח אל הפועל מליבא לפומא לכן כתוב שנכון ללמוד בתפילין והרמז מכאן למען תהיה תורת ה' בפיק שהתפילין מסייעין לזה וזה האות שעל ידי התפילין יוצאין ההארות שבפנימיות והוא אות ועדות על בני ישראל וכמו שכתבו חז"ל בפסוק וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך זה תפילין של ראש ע"ש, ועי' שו"ת דברי יציב (ליקוטים סי' ח').

ועי' בדעת נוטה (תפילין סי' תש"ה) שנשאל, האם מי שלומד בבין הזמנים כמה שעות אחר התפילה, אפשר וטוב להשאיר התפילין מונחות עליו ולא לחולצם, והשיב, אם אין בו חשש יוהרא אפשר והעושה כן תבא עליו ברכה אך שיזהר ממה שצריך ליזהר בתפילין ושלא יבזה אחרים, ואמר לי רבינו זצ"ל שזוכר שמרן החזו"א זצ"ל היה

לפעמים לובש תפילין בצנעא במשך היום ולומד בהם כשלא היו אנשים, [וראיתי בקונטרס הזכרונות ממרן החזו"א סימן ה' אות כ"ח שכ' רבינו כז"ל מדומה שבצנעא היה מניח מניח תפילין של יד מיושב וכן בחליצה אבל לא בפרהסיא].

איך היה בדח אביו טובא בתפילין

בברכות (ל' ב') אביו הוה יתיב קמיה דרבה חזייה לאביו דהוה קא בדח טובא, והיה נראה כפורק עול, אמר לו רבה. וגילו ברעדה, כתיב הרי שאין לשמוח יותר מדי אלא צריכה להיות גם רעדה, אמר ליה אביו אנא תפילין מנחנא, ופרש"י (ד"ה תפילין) שלכן איני חושש לזה כיון שהתפילין הן עדות שממשלת בוראי ועול מלכותו עלי ואיני נראה כפורק עול, ועי' מהרש"ל שרש"י לשיטתו דמה שאין לשמוח יותר מדי הוא משום שנראה כפורק עול, אמנם תלמידי רבינו יונה (ד"ה אמר ליה) פירשו שאביו השיב שהוא שמח בהנחת התפילין עצמה, כיון שלא הניח קודם לכן תפילין כמה ימים באונס, והיינו לשיטתם שפירשו שטעם האיסור הוא משום שעל ידי השמחה הוא עלול להימשך לתענוגי העולם, ולכן פירשו כאן שכיון ששמחה זו היא שמחה של מצוה לכן אין לו לחשוש שימשך על ידי זה לתענוגי העולם, וכ"ה באוצר הגאונים בשם רבנו האי גאון, והמאירי כתב (ד"ה שמחה) שכאשר האדם לובש תפילין אין הוא חושש שימשך על ידי זה לדברים מגונים כיון שקדושת התפילין גורמת ליראת שמים, וכן הוא לשון הרמב"ם תפילין (פ"ד הכ"ה) שכל זמן שתפילין על ראשו של אדם ועל זרועו הוא עניו וירא ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטלה ואינו מהרהר במחשבות רעות, וכ' במהר"ץ חיות (ד"ה אנא) שמקורו של הרמב"ם הוא מגמרא זו, וכ"כ האור שמח.

ועי' מש"כ בתלמידי רבינו יונה מסכת ברכות (על הרי"ף כ"א ב' ד"ה א"ל) שכתב, ופי' תפילין מנחנא ר"ל שמחת מצוה אני שמח כי חולה הייתי במעי ולא יכולתי להניח התפילין זה כמה ימים מפני חשש הנקיות ועכשיו שנתרפאתי אני שמח בקיום המצוה הזו מתוך חפצי בה, והיינו ששמחתו הגדולה היה על שזכה למצוה חביבה זו אחר כמה ימים שלא קיימה, וכמו כן כתבו הפוסקים דאחר חוה"מ שלא הניחו תפילין יש להקדים התפילה להראות חיבת המצוה, ועי' מעש"ר (אות קע"ד) שבאסרו חג היה הגר"א מזדרז מאוד להניח תפילין בבוקר בבוקר. וכן מובא בליקוטי מהרי"ח (ח"ג עמוד מ"ג) מספר שיערי רחמים בשם הגר"א, וכ"ש שיש להזדרז בבר מצוה שמתחיל לראשונה להניח תפילין.

מידת דורות הראשונים

והגה"צ רבי יעקב גלינסקי זצ"ל סיפר בשבעה על זקננו ידידו משיבת נובהרדוק, רבי יעקב פסח אנגל זצ"ל ששהו יחד בסיביר וכל תפילתם היה לזכות להגיע לקבר ישראל, ולבסוף זכה להשתחרר משם ואחר זמן גם הסבר השתחרר, וכשנפגש עמו שאלו מיד עם יש עמו תפילין שכבר כמה ימים לא זכה להניח, ואחרי שהניח, אמר שכבר שלש ימים שלא הגיע מאכל לפיו אולי יש לו גם מזון לגוף עבירו, זי"ע.

דע מאין באת

זכה בני להקרא בשם אאמו"ר זצ"ל שהיה שלהבת קדש, לתורה וירא"ש, וביקוש האמת, והיה שופע הטבה לזולתו ברוחניות וגשמיות, ושמא קגרים, לאור התורה וברכת ה' מעל, וכבר כ' בס' יסוד ושורש העבודה (שער הכולל פרק ט"ו) בהגיע תור בר מצות הבן, על האב לעשות סעודת בר מצוה, כי ביום הזה זוכה האדם לנשמה קדושה יותר מימי קדם, וכתב, ובן יכבד אב ואם בזה, בבואם מג"ע לראות את פניו על ראש שמחתו, כגון בשבתות וימים טובים, או שעושה סעודת ברית מילה לבנו, או סעודת בר מצוה, או בית חתנות וכיוצא איזה שמחה של מצוה, באים אביו ואמו מג"ע לראות בשמחתו ולשמוח עמו. ובתנאי קודם למעשה צריך לשתף בשמחתו להקב"ה יתברך שמו ויתעלה, דהיינו שיהנו מהסעודה שעשה תלמידי חכמים ועניים ואביונים, ואז מוציא הקדוש ברוך הוא אביו ואמו מג"ע, שהם שותפין עם הקדוש ברוך הוא ית"ש באדם, כדאיתא בגמרא (קידושין ל' ב') ג' שותפין באדם הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו כו', והוא כדי לראות גם הם בשמחת בניהם בעוה"ז, עכ"ד, ואקוה שזכות אבות ואמהות יגן בעדי ובעד זרעי, ובודאי בעת בואם לשמחה יתפללו עליו וימליצו טוב בעדו לזכות לאור תורה וקבלת עול מצוה, בבריאות ושמחה, לאורך ימים ושנות חיים.

והנני בהודאה להשי"ת השם נפשינו בחיים, וזיכנו לראות בנים ובנות זש"ק ממשיכים דרך ה', והנני תפילה ובקשה לפני הקב"ה עד הנה עזרונו רחמיק ולא עזבונו חסדיך ואל תטשינו ה' אלוקינו לנצח, יראו עינינו וישמח לבנו בבא גואל לציון בקרוב ברינה ויוושע ישראל בתשועת עולמים.

המודה על העבר וצוועק ומבקש על העתיד

שמעון באאמו"ר הרב ברוך מאיר זצ"ל ויסברג

בעניני תפילין

א] בענין הנחת תפילין לבר מצוה בלילה

כוונתו כוונה או דילמא לא מהני אם אין מעשיו מוכיחין. ובתוספות מסכת חולין (י"ב ב' ד"ה קטן) כתבו ג"כ דסתמא דקטן גרע דאין לו דעת להבין שהם קדשים וסבר שהם חולין והוה ליה מתעסק ופסול כדאמרינן בזבחים (שם), ואפילו אומר הקטן יודע אני שהם קדשים ולשמן אני מתכוין מבעיא לן אם כוונתו כוונה ודילמא לא מהניא אם אין מעשיו מוכיחין, וא"כ יש לו להניח תפילין מעיקר הדין בכניסתו לבר מצוה, דמה"ת לילה זמן תפילין כמש"כ המשנ"ב (סי' ל' סק"ד).

והן אמנם לילה לאו זמן תפילין מדרבנן, אבל יכול להניח מבעוד יום ולהמשיך ללובשן בלילה כמבואר בשו"ע (סי' ל' ס"ב) דאם לבשן מבעו"י ושקעה עליו חמה אפי' הם עליו כל הלילה מותר כ"ז שלא חלצן, ולא נהגו כן, ובאמת דכבר כ' השו"ע (סי' ל' ס"ב) דאף דמותר לעשות כן אין מורין כן, וא"כ פשוט דאין להורות כן לקטן הנעשה בר מצוה, ועי' בדעת נוטה (ח"ג סי' שצ"ה) דאין לעשות כן אף בצנעא וצריך לחולצן, ואפי' אינו מכוין למצוה, ונראה דבבר מצוה אף אם יניח מבעוד יום לא יועיל, כי הנחה דמעיקרא בטלה כשהגדיל, אם אין בקטן מצ"כ, ואם ימשמש, ה"ז כהנחה חדשה בלילה דאסור ונחלקו הדעות במי שהניח תפילין ע"י קוף אם נחשב

הנה יש שנקטו דבתפילין לילה הולך אחר היום, וכמש"כ בהגהות המקור חיים להחות יאיר (סי' ל' ס"ב ד"ה ולא), וכן נראה בתור"פ עירובין (צ"ו א' ד"ה יצאו), שכתב, דלילה זמן תפילין היא מה"ת, ומ"מ אין להניח תפילין מד"ס, משום דזמן שינה היא, ואיכא למיחש שמא יישן ויפיח בהם כדאיתא במנחות (ל"ז ב'). מיהו עכשיו שאין מניחין תפילין כי אם לפי שעה, צ"ע באדם שלא הניח תפילין ביום אם יוכל להניחם בלילה כדי לברך עליהם ולחולצן מיד, דלפי שעה ליכא למימר שמא יישן בהם, ונראה דלא פלוג רבנן. ועוד שפעמים חוטפתו שינה לאדם בשעה מועטת, עכ"ל תוספות רבינו פרץ, וממה שדן אם שייך תשלומין בלילה מבואר דלילה בתר יום העבר הוא.

ושאלו בנער בר מצוה דבמה שהניח ביום שקודם ליל הבר מצוה אין לו מצוה מה"ת, דאינו רק משום חינוך, דקי"ל (או"ח סי' ס' ס"ד) מצות צריכות כונה, וקטן אין לו כוונה, כמש"כ התוספות מסכת זבחים (ב' ב' ד"ה זבחים) דסתמא דקטן גרע דאין לו דעת להבין שהן קדשים וסבור שהן חולין והוה ליה מתעסק ופסול כדאמר בפרק בית שמאי (שם מ"ו ב') לשם חולין כשירין משום חולין פסולה והאי קטן אפילו אומר יודע אני שהן קדשים ולשמן אני מתכוין מבעיא לן אי

זכיות לאין תכלית. ואמרו חז"ל (ר"ה יז, א) פושעי ישראל בגופן, כגון קרקפתא דלא מנחא תפילין מעולם, וכן בספר המנהיג הלכות תפילין (עמוד תרל"ג) כל מי שאינו מניח תפילין בכל יום עובר בח' עשה. פי' שהרי בארבע הפרשיות צוואת עשה ליד ולראש מ"מ נראה דהחיוב בלילה נגרר אחר היום.

מ"מ נראה דהחיוב בלילה הוא רק כשהיה חייב ביום, דבזה הלילה הולך אחר היום, אבל כשהיה פטור ביום לא מתחייב בלילה, ואפי' אם היה מתחיל חיוב בלילה כבר עקרו חכמים החיוב בשוא"ת, וכל שבטלו החיוב בשוא"ת אינו בחיוב זה. גם יש לדון דנהי דקטן אינו מחויב מ"מ קיום מצוה יש לו ומעתה כבר יצא יד"ח תפילין בזה היום קדם שהגדיל.

ולמש"כ האחרונים בטלו לגמרי מצות תפילין בלילה, ועי' מש"כ המשנ"ב (סי' תרכ"ט סק"ג) לגבי סוכה דדבר שאסרו חכמים משום גזרה לא גזרו בשעת הדחק, וממילא אף לגבי תפילין י"ל כן דבשעת הדחק שרי להניחם בלילה, ועי' מש"כ התוס' סוכה (ג' א' ד"ה דאמר) דכשגזרו רבנן במצוה שלא לקיימה העושה שלא כדבריהם אף מה"ת לא קיים המצוה, ושאיני נידון המשנ"ב הנ"ל דמיירי בסכך שאסרו לסכך בו משום גזירת תקרה והתם חכמים לא ביטלו חובת המצוה אלא אמרו היאך יש לקיימה, ומשא"כ הכא ביטלו חכמים חובת מצות הנחת תפילין בלילה.

וכ"כ באפיקי מגינים (סי' כ"ה ביאורים סק"א) דחכמים עקרו מצות תפילין בלילה,

הנחה עי' בס' להדבק ח"א עמוד של"ח שאמר רבנו זצ"ל דדעתו היה שצריך הנחה עי' בר חיובא אבל חמיו הגרי"ש אלישיב זצ"ל סבר שמהני גם עי' קוף, ועי' בזה בטעמא דקרא פ' ואתחנן פ"ו ח' ובדעת נוטה ח"ג סי' רמ"ח, אבל כ"ז בגבאר בר כוונה אבל כאן מגרע גרע להחוששים דאין לו כוונה כמש"כ בתוס' זבחים ב' ב' ד"ה זבחים דה"ז כמתעסק ולד"ז כשוטה דמיא].

ובאמת שכל חיוב הנחה פעם ביום לכאורה אינו רק מדבריהם, וכן נראה ברמב"ם הל' תשובה (פ"ג ה"ה) דפושעי ישראל בגופן היינו רק מי שלא הניח תפילין כל ימיו מעולם, וכן בשערי תשובה לרבינו יונה (שער שלישי סי' י"א) אנשים אשר לא הניחו על ראשם תפילין מעולם הם נקראים פושעי ישראל בגופן, וכן הוא בר"ן (ראש השנה י"ז א'), ואמנם במשנ"ב (סי' ל"ז סק"ב) בשם פמ"ג (א"א סק"א) בשם נחלת צבי (סק"א) אפילו מי שביטל מתפילין יום אחד הוא גם כן בכלל פושעי ישראל, וכן עיין שו"ת כתב סופר (סי' ט') שמצוה מה"ת בכל יום, ועי' מש"כ במועדים וזמנים (ח"ה סי' רצ"ט ותשובות והנהגות ח"ב סי' ד' וח"ג סי' י"ח) בשם הגרי"ז זצ"ל שהוא מדרבנן דמה"ת אין חיובו תלוי בכל יום.

אבל גם אם חיובו כל יום מה"ת כמו שנראה בביאורו"ל (ר"ס ל"ז) מהפמ"ג (א"א סק"ב) ע"ש, ועי' גם במרחשת (ח"א סי' מ"ג אות ב) וכן לשון המנח"ח (מצוה שע"ח סק"א) בכל יום מחוייב להניח תפילין ואם עבר יום אחד ולא הניח תפילין עבר על עשה, וכן נראה באגרת התשובה לרבינו יונה (אות כ) שכתב ומי שאינו מניח תפילין, יש עליו קרוב לשלש מאות עונשין בכל שנה. והמניחן בכל יום, יש בידו

ולגבי ציצית דן רה"י מרן הגר"ד לנדר שליט"א שכיון דקטן אין לו כוונה עליו ללבוש שנית לשם מצוה, ובלא"ה יש חשש ד' כנפות ללא מצוה כמש"כ הביאור"ל (סי' ס'), אבל רבנו זצ"ל אמר דאף שאין לקטן מחשבה, מחשבה הניכרת ממעשיו יש לו, ועולה לו מה שלבש בקטנותו לשם מצוה, ואף בלשמה כתב הביאור"ל (סי' י"ד ס"א ד"ה להצריך) שאם יודע בגדלותו שעשה לשמה בקטנותו יכול לסמוך על זה, ומש"כ התוס' בזבחים וחולין (שם) דסתמא דקטן גרע דאין לו דעת ל ואפילו אומר הקטן יודע אני שהם קדשים ולשמן אני מתכוין מבעיא לן אם כוונתו כוונה ודילמא לא מהניא אם אין מעשיו מוכיחין, עי' בקובץ שעורים (כתובות אות רמ"ז) דאפשר שלא כתבו כן אלא לענין קדשים דהוי מתעסק כמו משום חולין.

ולמעשה נקט רבנו זצ"ל בדעת נוטה (ח"א תשובה שפ"ו) דהיום הולך אחר הלילה בתפילין, וכמבואר במשנה ברורה (סי' ל' סק"ג) דאם ברך בלילה אי"צ לברך שנית בבקר, ואם היה הדין שלילה הולך בתפילין אחר היום היה לו למשמש ולברך שנית בבקר, [ועי' בהגהות רבי עקיבא איגר סימן ל סעיף ג דאם בירך בהשכמה אינו חוזר ומברך כיון דדעת הרבינו פרץ הובא בטור דלכתחלה מברך כשמניחם בהשכמה. א"כ אם עשה כן אינו חוזר ומברך מספק שמא הלכה כהרבינו פרץ והביאו המשנה ברורה שם, ולכא"ו לרבנו פרץ גופיה דס"ל דהלילה הולך אחר היום אף שברך בהשכמה יהיה עליו לברך שנית ביום למש"כ בדעת נוטה, אך י"ל דבד"ו לא נקטינן כהר"פ, ויל"ע בזה ד"ל דבמכוין לפטור של יום מהניא כמו במברך ברכוה"ת

ובזה כתב ליישב מה שהקשה השאגת אריה (סי' כ"ח) מאי טעמא מתעטפים קודם בציצית ורק אחר כך מניחים תפילין וכמבואר בשו"ע (סי' כ"ה ס"א) והו"ל להפוך את הסדר דהא תפילין תדירי דמדאורייתא לילה זמן תפילין הוא ומשא"כ בציצית, ולהאמור ניחא דכיון דמדרבנן אסור להניח תפילין בלילה ועקרו חז"ל להמצוה ממילא ציצית תדירא מתפילין, וע"ש עוד דכתב להוכיח כן מד' הריטב"א סוכה (מ"ו א'), ומבואר דמה דיש לרבנן כה לבטל מצות עשה אין זה רק ביטול החיוב אלא ביטול קיום המצוה עי' קובץ הערות (סי' ס"ט אות ה') וע"ע במש"כ הגרעק"א בדו"ח (מערכה ח') ועי' מה שהקשה בקבא דקשייתא (קושיא צ"ט).

וכתב בדעת נוטה (שם ח"ג סי' שפ"ח) דאף מי שלא הניח ביום לא יניח בלילה, דלכתחילה קשה להתיר בכה"ג כיון דיש לחוש שמא יפיח הוי ביזיון להתפילין ובדיעבד אולי שרי, וכמו שכתב השו"ע לגבי יוצא לדרך (סי' ל' ס"ג) דשרי להניחם קודם עלות השחר כיון דלא שייך לחוש שמא יישן בהם, וכתב (שם סי' שצ"ח) דאף בעודן עליו מבעו"י ולא בירך ביום לא יברך בלילה, ואע"פ שמבואר במשנ"ב (סי' כ"ה ס"ק כ"ו) דאם שכח ולא בירך בזמן הנחתן יברך בדיעבד כל זמן שהן עליו אלא דהכא ביאר רבינו זצ"ל דכיון דרבנן אמרו שאין להניח בלילה ממילא לא יברך דאינו יכול לומר וציונו דהא אין מניחים בלילה, נדוקא בקם קודם עלוה"ש הקילו בדיעבד].

בסוטה (מ"ט א') אמאי מקיים עלמא אסידרא דקדושה ואאמן יהא שמיה רבא דאגדתא, ופרש"י שם סידרא דקדושה שלא תקנוה אלא שיהיו כל ישראל עוסקים בתורה כו' עיין שם באורך, והיינו דבשחרית איכא ב' פעמים סידרא דקדושה ובמנחה פעם אחת בכל יום משא"כ בערבית דלית ביה סדר קדושה כלל

דעיקר לימוד תורה ביממא כדאמר' בעירובין (שם) בראב"י דיוזף ביממא ופרע בליליא דלילה, שהיה לו חק קבוע ללמוד כך וכך ליום, ופעמים שהיה טרוד ביום ולא היה יכול להשלימו והיה משלימו מיד בלילה, דזמן לילה אינו רק פרעון בעלמא. וכן עי' במש"כ המלבי"ם בארצוה"ח (סי' י"ח במאיר לארץ אות ז) במש"כ הרמ"א דמי שלא יתעטץ בציצית כל היום יתעטף בלילה דמצינו כיו"ב כמה מצות שיש להם תשלומין בברכות (כ"ח א') לגבי תפילה ובעירובין (י"ט ב') לגבי ת"ת ובחגיגה (ד' א') לגבי קרבן, ועוד כיו"ב, והכא נמי משלים חיוב יום בלילה, אבל קטן שלא היה חייב ביום אין עליו דין תשלומין בלילה.

וכן מוכח ממה שלדעתו ג"כ אין מחויב במוצ"ש בהנחת תפילין, דכיון שביום לא היה חיוב תפילין דשבת איקרי אות, ואם היה לובש היה עובר בבל תוסיף עי' משנ"ב (סי' ל"א סק"ה) א"כ אינו מחויב במוצ"ש, ובאמת דמשם נראה דיום הולך אחר הלילה בתפילין, ולכן אין חייב במוצ"ש, אך י"ל דשאני מעל"ע דשבת דיום א' הוא.

והנה בכל דיני התורה היום הולך אחר הלילה, מלבד בקדשים כדילפי' בחולין (פ"ג א') מקראי, ועי' בארצוה"ח (סי' ו') בארץ

קודם אור היום, וצ"ע, ועי' בדובב מישרים (ח"א סי' קל"ג ס"ב) ממנחות (ל"ו א') דאף למ"ד לילה זמן תפילין בהגיע היום ממשמש בהם ואם יום הולך הלילה למה ימשמש שנית, ודחה דשא"ה שמכוין לצאת רק ידי חובת לילה אבל אם היה מכוין לשל יום לא היה חוזר ומברך.

ובאמת גם המקור חיים כתב דלמעשה חלילה להקל בזה לפסוק כן הלכה למעשה ולחלוק על כל הפוסקים שלא הזכירו דבר זה ושמע מינה דלא פלוג, וכמש"כ כבר התוס' רבינו פרץ דאף דלפי שעה ליכא למימר שמא יישן בהם, נראה דלא פלוג רבנן. ועוד שפעמים חוטפתו שינה לאדם בשעה מועטת.

ובשו"ת דובב מישרים (שם) דן במי שנאנס ולא יכל להניח ביום דיכול להניח בברכה בלילה, דבכה"ג לא גזרו רבנן.

ומ"מ נראה דגם לדבריו דוקא במי שהיה מחויב ביום אמרי' שישלים חובת יום בלילה, ועי' מהרש"א עירובין (ס"ה א') דאגרי יומי אנן, דבעוה"ז אין לנו זמן לישן מפני עסק התורה ומצות כמ"ש ובתורתו יהגה יומם ולילה ורב נחמן דאמר אנן פועלי דיממא משום דעיקר לימודו ביום שמחדד יותר כדלעיל ולימוד הלילה אינה אלא פריעה על מה שביטל זמנה ביום וק"ל, ע"כ, וע"ע בח"א מהרש"א ברכות (ד' ב') ד"ה תהלה לדוד בכל יום ג"פ) פי' רש"י כנגד ג' תפלות עכ"ל, ואנו אומרים אותו ב' פעמים בשחרית ופעם אחת במנחה ולא בערבית ויש לתת טעם בזה ואפשר שסמכו אותו לסדר קדושה שאמרו

רבוש"ע רוצין אנו ליגע בתורה יום ולילה, אבל אין לנו פנאי, א"ל הקדוש ברוך הוא קיימו מצות תפילין ומעלה אני עליכם כאילו אתם יגעים בתורה יומם ולילה, וכ"כ במשך חכמה פרשת בא (שמות פרק יג פסוק ט) דכיון דכתיבא למען תהיה תורת ה' בפיק, הרי סיבה הוא אל הלימוד, אם כן המניח תפילין הוא רק כאילו עוסק בתורה, ולכן הקורא, שכבר הוא עוסק בהמסובב, פטור מתפילין שהוא הסיבה. ודוגמתו מצאנו בירושלמי ברכות (פ"א ה"ב), דסבר רשב"י דהקורא בתורה פטור מקריאת שמע, ופריך ולית ליה הלומד על מנת שלא לעשות נוח לו שלא נברא, ומשני, סבר רשב"י, זה שנון וזה שנון.

ועי' בשו"ע (סי' ל' ס"ג) דביוצא לדרך יכול להניח קודם עלוה"ש, ובשו"ת אגרו"מ (או"ח ח"א סי' י') כתב דפועלים שאין זמן להניח ביום דינם כיוצא לדרך שמניחים קודם עלוה"ש, ומ"מ אם יוכלו להניח ביום יניחו ביום, ועי' בס' תורת אמת (עמודים ל"ב ל"ו) מש"כ בזה.

יהודה סוף אות ג) דבתפילות ערבית הולך אחר היום דקודם מ"ת היה הלילה הולך אחר היום, ובאמת דתפילות כנגד קרבנות תקנום ושם לילה הולך אחר היום, ויל"ע בטעם המקור חיים שבתפילין הלילה הולך אחר היום, וכמו שנראה גם בתור"פ, ונראה דטעמם דכיון דכ' בתפילין למען תהיה תורת ה' בפיק, א"כ דינו כת"ת דהלילה הולך אחר היום לברכוה"ת, וכמש"כ רבנו יונה בברכות (י"א ב' על הרי"ף ח' א' ד"ה ואמר) ובס' הפרדס (שער התשיעי), דכ' והגית בו יומם ולילה, ועי' בזה בשו"ת בנין ציון (סי' קכ"ו) ובשביבי אש עה"ת פ' בראשית] ועי' בכה"ח (סי' רל"ח ס"ח) דתורה מכפרת כקרבנות ולכן ה"ז קשים שלילה אחר היום.

ועי' בזה באור שמח הל' ת"ת (פ"א ה"ב) דעיקר מצות תפילין משום ת"ת בא, והך למען תהיה תורת ד' בפיק היינו לומר דכל עקרו של תפילין אינו רק כדי לעסוק בד"ת, ולכך העוסק בתורה פטור מן התפילין, והביא ממדרש שוחר טוב (מזמור א') כי אם בתורת ד' חפצו, ר' אליעזר אומר, אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא

ב] עוד בענין לילה אחר היום בתפילין

ובהערות (שם) מובא הטעם דבקדשים אמרינן דהלילה הולך אחר היום אבל בשאר דיני התורה היום חולך אחר הלילה ואף גבי תפילין י"ל כן ובלילה אין מניחין תפילין דחיישינן שמא יפיח בחם ואף כשנצרך לשומרן חתירו רק כשמשאירם עליו ולא ללבושם מתחילה מחמת כן ועי' במשנ"ב (סי' ל' ס"ק י"ג) דכתב דאם הניח בלילה וקדם ובירך אין צריך לברך שנית בבוקר ואי נימא

הנה קיי"ל דלילה זמן תפילין, ואלא דמדרבנן אסור לפי שהוא זמן שינה, ויל"ע האם היום הולך אחר הלילה בתפילין, או דהלילה הולך אחר היום, ונפק"מ במי שלא הניח תפילין ביום והניחם בלילה האם ייחשב כקרקפתא דלא מנח תפילין באותו היום ויהא בכלל פושעי ישראל בגופן כמבואר בשו"ע (סי' ל"ז סק"ב), בדעת נוטה (ח"ג תפילין תשובה שפ"ו) נשאל בזה והשיב היום אחר הלילה.

ועי' מה שכתב רבנו יונה בברכות (ו' א' מדפי הרי"ף ד"ה אמר) לענין ברכות התורה, דאפילו כשקורא בלילה, לא נאמר שהלילה מהיום האחר הוא שיצטרך לחזור ולברך, שאף על פי שבשאר הדברים אנו אומרים היום הולך אחר הלילה, גבי הקריאה הלילה הולך אחר היום, וכדאמרינן בירושלמי אמר ר' יוחנן אנן אגירי דיממא אנן, יזפינן ביממא ופרעינן בליליא, כלומר מי שהוא שכיר אין לו להתבטל ממלאכתו כל היום, ומצוה עלינו לקרוא כל היום, אם כן אנו כמו פועלים שאין לנו להתבטל מהקריאה, ומה שאנחנו מתבטלים ממנה ביום הוא כמו הלואה אצלנו, ואנחנו פורעין אותה בלילה, הנה שקריאת הלילה היא מהיום ההוא, ולפיכך בברכה שבירך בבקר להפטר ממה שלומד ביום באותה ברכה נפטר גם כן במה שלומד בלילה, עכ"ל.

וכע"ז כתב רבי אשר בן רבי חיים תלמיד בן הרשב"א בספר הפרדס (שער התשיעי) תלמוד תורה שאני משאר מצוות להא מילתא דהלילה הולך אחר היום, ומייתי ראיא לדבריו מהא דאשכחן בירושלמי סופ"ק דברכות אנן אגירי דיממא אנן יזפינן ביממא ופרעינן בליליא אלמא דלענין תלמוד תורה הולך הלילה אחר היום עכ"ד, וראה בשביבי אש עה"ת פ' בראשית שכתב דאולי הטעם משום דכתיב בקרא והגית בו יומם ולילה משמע דהלילה נמשך אחר היום, והעיר דמאידיך הרי כתיב ובשכבך ובקומך, והביא מה שכתב בשו"ת בנין ציון (סי' קכ"ו) דליכא לדייק מקראי להא מילתא דאשכחן טובא

ההלילה הולך אחר היום הו"ל למשמש בתפילין ולברך שנית דחשתא איכא זמן חיוב חדש.

ובמקור חיים (סי' ל' ס"ב ד"ה ולא) כתב בתו"ד דכיוז דמעיקר הדין שרי היה נראה דמי שלא הניח תפילין כל היום שיניח בלילה ולא יעבור יום בלא הנחת תפילין ובסו"ד כתב דהלילה לפסוק כן הלכה למעשה ולחלוק על כל הפוסקים שלא הזכירו דבר זה ושמע מינה דלא פלוג, וכבר קדמו התוס' רבינו פרץ עירובין (צ"ו א' ד"ה יצאו) בספק זה ושם הוסיף דיש לאסור דבר זה דפעמים חוטפתו שינה לאדם בשעה מועטת וחזינן מדבריהם דסבירא ליה דהלילה חולך אחר היום דאי לא תימא הכי מאי יהני אם יניח בלילה והשתא צריך לעיין מאי שנא מכל התורה דהיום הולך אחר הלילה. כדילפי' בחולין (פ"ג ב') מברייתו של עולם דכ' ויהי ערב ויהי בקר,

ונראה דכיון שכתוב בתפילין למען תהיה תורת ה' בפיך דעיקר הנחת התפילין הוא בשביל שיעסוק בתורה, ובת"ת הלילה הולך אחר היום כמש"כ ובהם נהגה יומם ולילה, ואף אם יום חדש מחייב ברכות התורה אין המחייב רק ביום שאז תחילת היום לת"ת, וכמו שאמרו בערובין (ס"ה א') דראב"י יזיף ביממא ופרע בליליא. א"כ גם בתפילין הלילה הולך אחר היום. והראוני בס' חבצלת השרון סו"פ צו (עמוד תשי"ב) בשם ס' אמונת ישראל שתמה על החות יאיר בזה מ"ט ליזיל כאן לילה אחר היום שלא כשאר מצות, וכתב ג"כ לבאר בזה ע"ד הנ"ל. ועי' שם (פ"ד ח).

בשעת הדחק, וממילא אף לגבי תפילין י"ל כן דבשעת הדחק שרי להניחם בלילה, ולכאור' לא דמי אלא למש"כ התוס' סוכה (ג' א' ד"ה דאמר) דכשגזרו רבנן במצוה שלא לקיימה העושה שלא כרביהם אף מדאור' לא קיים המצוה דהמשנ"ב הנ"ל מיירי בסכך שאסרו לסכך בו משום גזירת תקרה והתם חכמים לא ביטלו חובת המצוה אלא אמרו היאך יש לקיימה, ומשא"כ הכא ביטלו חכמים חובת מצות הנחת תפילין בלילה.

וכ"כ באפיקי מגינים (סי' כ"ה ביאורים סק"א) דחכמים עקרו מצות תפילין בלילה לגמרי, ובזה כתב ליישב מה שהקשה השאגת אריה (סי' כ"ח) דצ"ע מאי טעמא מתעטפים קודם בציצית ורק אחר כך מניחים תפילין וכמבואר בשו"ע (סי' כ"ה ס"א) והו"ל להפוך את הסדר דהא תפילין תדירי דמדאור' לילה זמן תפילין הוא ומשא"כ בציצית, ולהאמור ניחא דכיון דמדרבנן אסור להניח תפילין בלילה, ועקרו חז"ל להמצוה ממילא ציצית תדירא מתפילין, וע"ש עוד דכתב להוכיח כן מד' הריטב"א סוכה (מ"ו א') ומבואר דמה דיש לרבנן כה לבטל מצות עשה אין זה רק ביטול החיוב אלא ביטול קיום המצוה, ועי' בקובץ הערות (סי' ס"ט אות ה') וע"ע במש"כ הגרעק"א בדו"ח (מערכה ח') ומה שהקשה בקבא דקשייתא (קושיה צ"ט) על דבריו.

וע"ע בדעת נוטה (שם תשובה שצ"ח) דאם הניח תפילין ביום ושכח ולא בירך ועודן עליו בלילה בצינעא מסתבר שלא יברך, ועוד השיב (שם תשובה שצ"ט) במי שהניח תפילין ובירך עליהם מבעוד יום והיו עליו כל הלילה

בקראי דנקט תחילה יום ואחר כך לילה אע"פ שלכל דיני התורה היום הולך אחר הלילה, אלמא דלישנא דקרא לא דק בהא מילתא.

ועי' בכה"ח (או"ח סי' רל"ח ח') דכיון שהתורה מכפרת כקרבנות ה"ז כקדשים שהלילה הולך אחר היום כדאי' בחולין (פ"ג א'), וכתב בכף החיים למהר"ח פלאגי (סי' י' אות ל') דאמרו רז"ל תפילין של ראש מכפר על עינים רמות, ושל יד מכפר על שפיכות דמים, ועי' גם בשל"ה פ' תצוה (אות ו').

ובשם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל הביאו דמי שעבר ניתוח ביום ולא יכל להניח כל היום, דיניח בלילה כשהתעורר קודם עלות השחר, דכיון דאצלו כבר עת קימה אין חשש שמא יפיח, והלילה הולך אחר היום, ועי' מה שדן בכע"ז בדעת נוטה (שם תשובה שפ"ח) במי שאין לו זמן להניח תפילין ביום האם נימא ליה שיניח בלילה שקודם היום דהא מדאור' קי"ל לילה זמן תפילין כמוש"כ המשנ"ב (סי' ל' סק"ד) והשיב לא יניח בלילה.

ובהערות (שם) דלכתחילה קשה להתיר בכה"ג כיון דיש לחוש שמא יפיח הוי ביזיון להתפילין ובדיעבד אולי שרי וכמו שכתב השו"ע לגבי יוצא לדרך (סי' ל' ס"ג) דשרי להניחם קודם עלות השחר כיון דלא שייך לחוש שמא יישן בהם, וכן הוא באגרות משה (או"ח ח"א ס"ו) וע"ע מש"כ רבינו בשאלה הקודמת דהלילה הולך אחר היום בנידו"ד.

ובעיקר הענין יש שרצו לדמות זה למש"כ המשנ"ב (סי' תרכ"ט סק"ג) לגבי סוכה דדבר שאסרו חכמים משום גזרה לא גזרו

עמוקה בלב. והצילום של הנער עם התפילין מעורר געגועים לילד ולכן נראה שמותר לעזור להם להניחם.

ובדבר הנחת תפילין בלילה, נראה שבאופן של שאלתנו מותר, משום דלהלכה נפסק לילה זמן תפילין, אלא שחכמים אסרו שמא ישכח וישן בהם, כמבואר בשו"ע (סימן ל' ס"ב ובמשנ"ב סק"ד) ובמקרה שלנו שברור שלא ירדם בהם בתחלת הלילה בשעת הצילום והחגיגה שמסביב, יתכן שלא אסרו חכמים. וכן מבואר בשו"ע ובמשנ"ב (שם ס"ג ס"ק יב - יג) שאם רוצה לצאת לדרך בהשכמה, אפילו קודם עמוד השחר מניחם. מאחר ואין חשש שמא ישן בהם.

ויעוין בספר עלי מרורות שהגאון רבי יהושע אהרונסון זצ"ל הורה לכל יושבי המחנות בימי הנאצים ימ"ו להניח תפילין באשמורת הבוקר כשלא היה חשש שמא ישן בהם. והניחום בלי ברכה. וכך יש לנהוג בענייננו. כי מסתבר שילד זה לא ניח תפילין משום שאביו לא קנה לו אלא שאל אותם משכן. וזוהי הפעם היחידה שיניחם.

ועי' בשו"ת אגרו"מ (או"ח ח"א סי' י') שנקט ג"כ דלילה קודם ליום בתפילין, ולכן הורה בפועל שאינו יכול להניח ביום שיניח בלילה קודם עלוה"ש, דבזמן זה אין חשש שיתנמנם, וכן בשו"ת דובב מישרים (ח"א סי' קל"ג אות ב) ולכן הורה במי שיודע שלא יוכל להניח ביום דיניח בלילה, דבמקום חשש ביטול מצות הנחת תפילין לא גזרו רבנן. וכן הביאו משו"ת כתב סופר (או"ח סי' ט') דהלילה שייך ליום שלמחרת, לכן אף אם עבר יום

בצינעא דצריך לברך למחרת עוד הפעם דלילה לאו זמן תפילין וכמו שלא הניח בלילה דמי. וכתב שם בהערה תקנ"ה) דאין היתר להניח תפילין בלילה בצינעא אלא דמי שהניח ביום יכול להשאירן עליו בלילה, ומי שעבר והניח בלילה חייב לחולצן דבשו"ע (סי' ל' ס"ב) אי' דאם הניחם קודם שתשקע החמה מותר ואין מורין כן ומבואר דאם הניחם באיסור לא אמרינן חייב לחולצם וכ"ה באפיקי מגינים (סי' ל' ביאורים סק"א), וכתב דאפי' שלא ע"מ לקיים מצוה לא יניח, וביאר רבינו זצ"ל דכיון דלכו"ע נראה כמניח תפילין אין ראוי לעשות כן אע"ג דאיהו אינו מכויין למצוה.

ובס' חשוקי חמד מסכת בבא קמא (ט' ב') דן באחד שעבר בשעות הערב ליד חנות צילום, עוצר אותו הצלם, ומסביר לו שבחנותו עומד נער שהגיע למצוות, והוא מבקש להצטלם עם התפילין על ראשו וידו, אבל משום מה אין הוא מצליח להניח את התפילין, האם הינך יכול לעזור לו. צדדי השאלה מצד אחד הרי מדובר בשעות הערב, ואסור להניח תפילין בלילה, וגם הרי זה בזיון לתפילין שמניחים אותו רק כדי להצטלם, מצד שני יתכן ותמונת המזכרת עם התפילין תוסיף לו, ובהמשך ניתן יהיה לקרבו.

והשיב שיעזור לו להניח, כי יש בצילום חביבות למצוה ואין בזה זלזול. ואדרבה ההורים רוצים להנציח את המעמד הזה, שהילד מצטלם עם התפילין. ושמעתי מבעלי תשובה האומרים, שמעמד הנחת תפילין שביום הבר מצוה חרט בהם חרטה

להניח יברך עליהם דהא קיי"ל לילה זמן תפילין. וכתב לפי"ז יש נפקא מינא הכא באבל שהוא בליל שני ואין לו מקום לשמור תפילין, דלדעת הראשונים אסור להניחם (בברכה) משום דעדיין נוהג בו אבלות ומעולל בעפר קרנו, ולדעת הרי"ף מותר ויברך, שכבר אין לו אבלות לענין תפילין, ולהלכה מותר להניח ביום השני מיד בהנץ החמה ואין צריך להמתין עד שיעמדו המנחמים אחר שחרית דיש מפרשים ברי"ף דסובר ג"כ דבעינן מקצת היום כולו ומ"מ א"צ להמתין לזמן שיעמדו המנחמים ע"ש. ועכ"פ לדעתו דמברך א"כ מבואר דלא עקרו לגמרי המצוה בלילה וכל דשרי בלבישה מברך כדן תורה וה"ה לנידו"ד אם אין גזירה שמא יפיח אחר עלוה"ש, נאבל כ"ז תמוה דלהדיא כתב בביאור"ל סי' ל' ס"ב ד"ה מותר דאין לו לברך אבל כתב דשרי לכיין לשם תפילין והיינו דלא נעקר המצוה רק אם יברך ה"ז כמורה להניח לכתחלה ע"י בשו"ע ס"ב ויל"ע בזה באינו ראוי להוראה ומשמע דלא פלוג בדבר שמא יבא לידי הוראה.

והגרמ"מ לובין שליט"א אמר דמה"ת אין חילוק בין יום ללילה דלעולם חייב בתפילין, וכל הנידון לענין קרקפתא דלא מנח תפילין לדעת הפמ"ג דתלוי ביום א' שלא הניח, ובזה י"ל דעיקר החיוב רמיא איום שבו מתחייב בק"ש דשחרית, והלילה טפל לענין תשלומין, וכן צדד הגרש"א שטרן שליט"א דגם להחזו"י אין הלילה רק טפל ליום שהיה בו בר חיובא, ונלמש"כ בדעת נוטה אי"צ ללבוש בלילה דכיון דאנוס ביום אינו בכלל קרקפתא דלא מנח תפילין ואי"צ להנח בלילה לא בליל שלפניו ולא בליל שלאחריו.

שלא הניח אף אם יסמוך אדינא דאורייתא להניח עתה תפילין לא יכופר עליו היום שעבר שלא הניח בו תפילין. נולא מצאתי שם בשו"ת כתב סופר רק כתב שם בד"ה וכשאני, דמצות תפילין כל יום מצוה בפ"ע היא וכל יום שאינו מקיימה מעוות שא"י לתקן הוא, לכן כל שאינו מקיימה לאו בכלל וקשרתם הוא כיון שהוציא את עצמו מן הכלל יום או יומים אינו בכלל מקיימי מצות וקשרתם ואין בידו לתקן והוא חסרון שלא יוכל להמנות עוד בין הימים שיניח תפילין לכשיחפץ דמצוה בפ"ע היא.

והנה למש"כ החות יאיר דלילה הולך אחר היום בתפילין, ודן בלא הניח ביום שיניח בלילה, א"כ היה לנו לדון כן בכל מוצאי שבת ויו"ט, דנהי דביום היה פטור מ"מ כיון דהלילה הולך אחר היום ובלילה חייב מן התורה בתפילין יש לו להניח, נוכחו כן באבל שפטור ביום א' היה לנו לדון שיניח בלילה דרק ביום אחריתה ביום מר, אמנם ע"י במשנ"ב סי' ל"ח סק"ט דאבל אינו מניח תפילין אף ביום ב' קודם הנץ וע"י בדעת נוטה ח"ג תפילין תשובה תשנ"ג דביום א' כולו יום מר ויום ב' מקצתו ככולו וע"י בהערות שם שכן כתב הרמב"ן בתורת האדם בשם הראב"ד, אבל נראה דבאלו כיון דביום היה פטור גם להחות יאיר אינו חייב מה"ת להניח בלילה דהלילה אחר היום נגרר וכיון שהיה פטור ביום אין מתחיל חיוב בלילה.

וע"י בהערות ממרן הגר"ש אלישיב מסכת מועד קטן (כ"א א' ד"ה שם והנה) דלהלכה נקטינן דלילה זמן תפילין, אלא רבנן אסרו שמא יפיח בהם. וכתב הגר"א דאם אין לו מקום לשמור התפילין בלילה מותר להניח, וכתב המשנ"ב בביאור"ל דכיון שמותר

מהגרמ"מ לובין שליט"א למה לענין ברקים ורעמים נחשב עלוה"ש ליום חדש, ואינו כשאר דיני התורה שהיום אחר הלילה, ואמר שהוא כברכוה"ש שהתחלה ביום לפי מנהגו של עולם, ואמר שבהיה ניעור בלילה יהיה תלוי בחיוב ברכוה"ת בכה"ג דלדין אין מברכים בספק נובשו"ת אז נדברו ח"ה סי' ל"ב הסתפק בזה ועי' בס' שער העין פי"ד הי"ט שדעת רבנו זצ"ל וחמיו מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל דגם בהיה ניעור מברך שנית ועי' בהליכו"ש פכ"ג סכ"ה דתלוי בקם משנתו ולא בעלוה"ש, וכן הביא שם בשער העין עמוד ת"ל מבעל שבט הלוי זצ"ל, ועי' שם עמוד ת"ל מהגרמ"מ שטרנבוך שליט"א שבהיה ניעור בלילה לא יברך שנית].

ושאלו למה בברכת ברקים ורעמים היום הולך אחר הלילה כמבואר בירושלמי שהביא המשנ"ב (סי' רכ"ז סק"ח) ואינו כשאר מצות שיום אחר הלילה, ואין לומר דכיון דברכתן היא על מעשה בראשית אזלי' בתר מעשה בראשית, דקודם מ"ת הלילה הולך אחר היום דכ' יום ולילה לא ישובתו, דאדרבה בברייתו של עולם הרי כ' ויהי ערב ויהי בקר יום א' שיום חר הלילה, ורק בשביתת בני נח נאמר יום ולילה לא ישובתו, ובאמת לק"מ דהוא ככל ברכות השחר שתחילת יום מחייב ברכה וכבר קבעו כן לכל ברכות השבח, ובני ברוך מאיר ני"ו שאל ד"ז

ג] בענין ברכת שהחיינו במתחיל להניח תפילין

בסוף פסחים במעות שמקבל הכהן למצות פדה"ב], וכתב שנתן לבניו התפילין במתנה בעת שהתחילו להניח תפילין ואז ברכו עליהם שהחיינו משום מתנה חשובה שקבלו, אמנם בס' אשרי האיש (או"ח ח"א פ"ה ס"ג בהערה) הובא ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל דסבר שגם במתנה אין לברך על מתנה שכל תכליתה קיום מצוה [ולא דמי למעות פדה"ב דעושה בהם מה שירצה].

והרמ"א (יו"ד סי' כ"ח ס"ב) נקט דיש לברך שהחיינו בכל מצוה שמקיים פעם ראשונה, וכן הוכיח הרוקח (סי' שע"א) ממש"כ רש"י במנחות (ע"ה ב') דבפעם ראשונה שמביא מנחה מברך שהחיינו, ובש"ך (יו"ד סי' כ"ח סק"ה) דחה למש"כ רש"י בפי שני וכ"כ התוס' (שם) דקאי על כהן המקריב, דאצל הכהן הוא מצוה הבאה לפרקים בעת שמשמר

הנה דנו הפוסקים בנער המתחיל לפני הבר מצוה להניח תפילין חדשות, האם מברך שהחיינו הן מצד כלים חדשים, דהתפילין שוות הון רב, והן מצד שמתחיל במצוה זו פעם ראשונה בחייו, ולענין טלית כתב השו"ע (סי' כ"ב ס"א) דמברכין שהחיינו דלא גרע מכלים חדשים, וכתב המשנ"ב (שם) דאף אם בחפצא דמצוה אמרי' מצות לאו להנות ניתנו, כאן הטלית הוא בגד חשוב גם לולא המצוה, אבל על תפילין אין לברך מדין כלים חדשים. ועי' בדעת נוטה (ח"ב ציצית סי' תשי"ז) דבזמנינו לא נהגו לברך שהחיינו על ט"ק שאינו חשוב כ"כ כטלית גדול, ואף לא נהגו בכה"ג לחזור אחר פרי חדש לפוטרו.

ובשו"ת מנחת שלמה (ח"ב סי' ד' אות ל"ג סק"ג) כתב דכל הנידון הוא בקונה, אבל במתנה מברכין גם על מתנה של מצוה, [עי'

בגד חדש, ועי' בדרך אמונה הלכות תרומות (פ"ב ס"ק קמ"ט) די"א לברך שהחיינו על הפרשת תרו"מ בפעם הראשונה, וכן דעת הגר"א, אבל לא נהגו כן, וראוי לעשות שהחיינו על איזה פרי או בגד חדש ולפטור את זה.

ובאמת דקטן המניח תפילין אינו בחובת תפילין רק במצות חינוך, ואינו רק פרט בקיום מצות חינוך שלו, ועי' בש"ך (יו"ד ס"י כ"ח ס"ב) דאין מברך שהחיינו כשמתחנך במצוה, ואם בקטן לכו"ע אינו מברך, א"כ גם כשיגדיל אינו מברך דכבר אין כאן חידוש המצוה שכבר קיימה בקטנותו, עי' בהגהות צבי לצדיק יו"ד (שם) דאין לו שמחה בדבר, וכמש"כ המגן אברהם (סימן תקסא סק"ו) בומי שנולד בירושלים אפי' הגדיל א"צ לקרוע דבקטנותו פטור וכשהגדיל א"צ לקרוע דהא ראה אותן תוך ל' יום, ומובא שם במשנ"ב (סקי"ז), והיינו דאע"פ שלא קרע בקטנותו מ"מ אין לו התחדשות ראייה בגדלותו, והכא נמי אין לו חידוש מצות תפילין כשמגדיל, מיהו על מצוה הבאה לזמן גם קטן מחנכין אותו לשהחיינו כגדול.

שלו. ועי' בדעת נוטה (תפילין ח"ג סי' תשי"ז) דעל מנחה מברך כל שנה על החדש כמש"כ הרמב"ם הל' תמידין ומוספין (פ"ז הי"ח) והתוס' (ברכות ל"ז ב').

ובביאור"ל (סי' כ"ב ס"א ד"ה קנה) הביא דדעת הרמב"ם דגם מחמת כלים חדשים יש לברך שהחיינו, וע"כ מהנכון שיכניס עצמו לחיוב שהחיינו מטעם אחר ויפטור התפילין, הן מצד כלים חדשים כהרמב"ם והן מצד קיום המצוה פעם ראשונה כהרמ"א, ועי' בדעת נוטה (ח"ג תפילין סי' תשט"ז) שהמנהג שאין מברכין על תפילין שהחיינו דמצות לאו ליהנות ניתנו כמש"כ הר"ן בסוף פסחים ובנדרים (ט"ז ב'), ושמעתי מבנו שכשהתחיל להניח לא ברך שהחיינו ולא חיפש פרי חדש נכמו שעשה בהוצאת ספר דלהמג"א סי' רכ"ג סק"ה י"א דאין לברך].

וכתב בדעת נוטה (שם) דיש חוששין להמחמירין וקונין פרי חדש ומוציאין בזה, ובאמת דבעת הנחת תפילין לפני שחרית אין לברך על אכילת פרי חדש, אבל יכול לברך כל עת ההנחה עד שיחלוץ התפילין דהכל נחשב פעם ראשונה, או שיפטור ע"י

ד] מתי זמן ברכת שהחיינו על תפילין

קנה), די"ל דאף שמניח תפילין חדש קודם חבר מצוה מ"מ אי"ז מצוה פרטית רק הכל ממצות חינוך הכללית, ובפרט אם הוא מצוה על האב ולא על הבן, ועי' בזה בדעת נוטה (תפילין סי' תשט"ז) ובהערות שם ובקו' לוח באמרתך (עמוד כ"ט) תלה זה במחלוקת רש"י

הנה יל"ע אף להדעות דמברכין שהחיינו על תפילין כמו שמברכין על עשיית מצוה בפעם הראשונה כמש"כ הרמ"א (יו"ד סי' כ"ח ס"ב), האם הוא מעת שמניחו בראשונה כשהוא בר חיובא או בעת שמניח למצות חינוך, ועי' במשנ"ב (סי' כ"ב ס"א ובביאור"ל ד"ה

ותוס' אם מצות חינוך על האב או על הבן עי' קה"י ברכות (סי' כ"ד), ונמ"מ גם אם מצות חינוך כללית נחשב בר חיוב בזה המצוה מחמת חיוב חינוך הכללי ולכן מוציא גדול שחייב רק מדרבנן].

ואם הברכה הוא אף קודם הבר מצוה, א"כ יל"ע במש"כ שם הטעם דאין מברכין דמצות לאו להנות ניתנו, דטעם מצות לאו ליהנות ניתנו פירש"י (ר"ה כ"ח א' ד"ה לא) לא ליהנות ניתנו לישראל, להיות קיומם להם הנאה, אלא לעול על צואריהם ניתנו. דהמצות בבר חיובא הם לעול על צווארן וזה ל"ש בקטן שאינו מצווה בדבר, וי"ל דעד כאן לא כ' הרמ"א ביו"ד (שם) דמברכין שהחיינו אלא בשחיטה [ולא צער בע"ח] וכיו"ב בכיסוי הדם, שהם מצוות שאינם חיוב על האדם ואינם עול צווארו, וכה"ג במקור הדברים בתוספתא

ברכות (פ"ה הכ"ב) לענין שהחיינו בכהן המקריב מנחות ומובא בברכות (ל"ז ב') ומנחות (ע"ה ב').

וכן נראה ממש"כ הפמ"ג בתיבת גמא פ' בחוקתי דהא מצות לאו להנות נתנו אינו אלא במצוה תיובית ולא במצוה קיומית, וכן נקט גם החכש"ל (סי' תקפ"ח ס"ה) והחקרי לב (יו"ד סימן ט"ז ד"ה כי פליגי) ע"ש, [והידש הפמ"ג שם דאפי' בציצית דאחר שלובש ד' כנפות חייב בציצית מ"מ כיון דאינו חייב ללבוש ל"ש מלל"נ]. אמנם הפמ"ג עצמו (באו"ח סי' י"א א"א סק"ב) כתב, ומודר הנאה מצמר אסור בציצית, אבל מודר מחבירו הנאה יכול ליקח טליתו באפשר דמצות לאו ליהנות ניתנו, ונאולי מיירי באין לו בגד אחר שא"א לו מבלי להתחייב בציצית א]. וע"ע בפמ"ג (יו"ד סימן כ"ח משב"ז ס"ק י"ט) דהמחבר

א. וכן י"ל במה שהעירו ממש"כ הפמ"ג בפתיחה להל' תפילין והמנחת חינוך (מצוה תכ"ג אות ג) דמותר לכתוב מזוזה על עזר של איסורי הנאה שאינם מהנשרפים ולקובעו בבית דמצוות לאו ליהנות ניתנו, ולדברי הרמב"ם (פי"א מברכות) אינו חובת גברא ואם ירצה יגור באהל ללא מזוזה, וא"כ ה"ז מצוה קיומית, ובוזה ל"א מצוות לאו ליהנות ניתנו, דאם לא היה בונה בית לא היה מתחייב במזוזה, דז"א דסו"ס השתא כשיש לו בית חייב במזוזה ואף שיכול להפקיר הבית וליפטר ממזוזה, כיון דרוצה לדור בבית וא"א לו בע"כ ללא חזוזה, בזה ה"ז עול על צווארו ואמרינן בזה מצוות לאו ליהנות ניתנו, וכן במה שהעירו מחולין (פ"ט ב') דא"י שם דמותר לכסות בעפר של עיר הנידחת דמצות לאו ליהנות ניתנו, ומאי שנא מציצית להתיבת גמא דלא אמרינן מצות לאו ליהנות ניתנו, דאינו חובה, דהכא נמי כיון דשחיטה אינה מצוה חיובית, דיכול לא ישחוט ולא יצטרך ליהנות, הכא נמי בכיסוי הדם אינו חייב, ומ"ט בכיסוי הדם מצות לאו ליהנות ניתנו, אלא דשא"ה דכיון דצריך לאכילה, וביותר אחר שכבר שחט, מעתה א"א לו ללא כיסוי והדר אמרי' בזה דמצות לאו ליהנות ניתנו. ועי' באבנ"מ (סי' כ"ח סק"ס) שהקשה ממודר הנאה דרי בטבילה של מצוה דמלל"צ כדא"י בר"ה (כ"ח ב) אף דטבילה היא מצוה קיומית כמש"כ הרמב"ם בסה"מ (מ"ע ק"ט), והתם נמי כיון דרוצה להטהר בעלה מעתה חוב מלך עליה להטהר, וכן ברוצה לאכול טהרות צריך להזות מי חטאת, ורק כשא"צ לדבר כלל כגון ציצית ביש לו בגד אחר או רוצה להריב קרבן נדבה וכיו"ב י"ל דל"ש מלל"צ.

ועי' בגיטין (כ' ב') בכותב גט על איסור' וברש"ש שם כ' דבראה בה דבר ערוה מצוה לגרשה ומלל"צ, וברמב"ם (פ"ד מגירושין ה"ב) נראה דהוא בכל גווני, ועי' מש"כ בשו"ת מהר"ם שיק (אה"ע סי' ס"ו) ובאמרי בינה (אה"ע סי' ל"ה) דעכ"פ הוא מצוה קיומית, וכמש"כ הרמב"ם בספר המצוות (מ"ע רכ"ב) שצונו לגרש בשטר עכ"פ כשנרצה לגרש והוא אמרו יתברך וכתב לה ספר כריתות. ויש באחרונים שכ' דמתיר שאני, עי' בספר גט מקושר למהרי"ט

יתחייב בציצית א"כ עיקרה תלוי ברצונו של האדם דאם רוצה מקיים המצוה אפשר דקיום של המצוה מקרי הנאה. אמנם מהא דאיתא בסוטה (י"ז א') בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לחוט של תכלת ולרצועה של תפילין ופריך שם ציצית מאי הנאה איכא משמע קצת כהכס"מ.

והמהרש"ם בדעת תורה (יו"ד סי' י) למד מרש"י ברי"ה דרך במצוה חיובית כשופר ולולב אמרינן מצות לאו ליהנות ניתנו ולא במצוה קיומית כגון שחיטה וכיו"ב, דכיון דאינה מצוה חיובית לא ניתנה לעול על צואריהם, ודלא כהפלתי שכתב (שם) דשחיטה בסכין של ע"ז תלוי במצות לאו ליהנות ניתנו, והעיר המהרש"ם מדברי הכסף משנה (פ"א מציצת הי"א) שכתב לענין ציצית של עיר הנדחת דמצות לאו ליהנות ניתנו ורק פסולין משום כתותי מיכתת שיעוריה והא ציצית הוי מצוה קיומית, וכתב המהרש"ם דשאני ציצית

השמיט עפר עיר הנדחת דלא שכיח ומ"מ היה להביא דנפקא מינה לענין איסורי הנאה אפר חמץ בפסח ואפר ע"ז דמכסין בהם דמצות לאו ליהנות נתנו.

ועי' בכס"מ הל' ציצית (פ"א הי"א) שכתב לענין ציצית של עיר הנדחת שאין בזה איסור הנאה כי מצוות לאו ליהנות ניתנו, ועי' בשו"ת בית הלוי (חלק א סימן א אות ה') שכ' לא ידעתי אנה מצא הכס"מ דאמרינן סברא זו דמצות לאו ליהנות ניתנו גבי ציצית ואפי' בכה"ג דחוטין של עיר הנדחת דהרי אפשר לומר דלא אמרינן הך סברא רק במצוה שהיא חוב על האדם בעל כרחו ואי אפשר לו להפטר ממנה בלא קיומה וכמו לולב וסוכה ושופר דבהני מצינו בגמרא הך סברא וכמו שהסביר רש"י ברי"ה (כ"ה ב') סברא זו דהמצות לא ניתנו להנאתן רק הם גזרת המלך בעל כרחן של ישראל אבל ציצית דאם לא ירצה לא ילבש כלל בגד בת ד' כנפות ולא

אלגאזי (סי' ב' ד"ה וכבר עלה) דאפילו היכא שמגרשה ברצונו שהקדיחה תבשילו או מצא אחרת נאה הימנה ובכן נמצא שנהנה מן האיסור שמתירה לעלמא ונעשה רצונו דהא לא חשיבא הנאה מכיון דקי"ל דמצות לא ליהנות ניתנו וקיום המצוה לא חשיבא הנאה דביון דעיקר עיכובא שאסורה לעלמא בלא גט משום מצוה הוא דרחמנא אמר שכל זמן שלא ניתן לה גט דאסורא לעלמא דאי לאו משום מצוה היה מתירה בלא כלום נמצא דבגט זה אינו נהנה כלום אלא שעל ידו מקיים ממרייא דרחמנא דקאמר שלא תהיה מותרת בלא גט וקיום מצוה מקרי וקיום מצוה לא חשיבא הנאה דמצות לאו ליהנות ניתנו, וכ"כ בשו"ת עין יצחק (ח"ב אה"ע סי' ס"ב סק"ט) דלכן חלצה בסנדל של איסור הנאה כשרה משום דאף דחליצה לא הוי מצוה עכ"ז כיון דעיקר ההנאה של החליצה לא הוי רק מחמת שהתורה אסרה לשומרת יבם להנשא לשוק כ"ז שלא תחלוץ ולא הוי ההנאה רק מחמת גזירות הבורא לכן גם זה הוא בכלל אמרם מצות לאו להנות נתנו וכמו במודר הנאה ממעין לרבא דס"ל טבילה בזמנה לאו מצוה א"כ הא אינו מקיים עכשיו שום מצוה ואפ"ה שרי וה"ה בחליצה ע"ש. אינו מקיים עכשיו שום מצוה ואפ"ה שרי וה"ה בחליצה, וכן בחי' חת"ס חולין (פ"ט א') נראה כן בטעם דאמרינן בחליצה מצוות לאו ליהנות ניתנו, שכ' דכיון דהך הנאה היא מחמת המצוה דמה שהיא מעכבת לינשא לאחר היא ממצות השי"ת הוה בכלל מצות לאו ליהנות ניתנו ומבואר דבעצם החליצה ליכא מצוה אלא דכיון דהיא מעוכבת מכח איסור התורה והחליצה באה להתיר האיסור גם בזה שייך הכלל דמצוות לאו ליהנות ניתנו.

דעכ"פ בעידן ריתחא עונשין עלה כדאי
במנחות (מ"א א'), ומשו"ה דמיא טפי למצוה
חיובית, משא"כ בשחיטה דלעולם הוי מצוה
קיומית, ועי' בשו"ת מהרש"ם (ח"ה סי' מ"ו)
ועי' בקול התורה (קובץ ס"ב ר"ה כ"ח ב') דשפיר
חשיב ציצית כמצוה חיובית לפי שיטת
המרדכי דלאחר שלבש בגד עם ד' כנפות
מחויב להטיל בה ציצית ואין זה כמתיר את
הבגד ללבישה, ועי' מש"כ רבינו בביאורו
למס' ס"ת (פ"א ה"ג) דשחיטה ג"כ נחשב
מצוה חיובית כלפי גט, דבגט אף שרוצה
לפרוש מאשתו מה שנותן גט הוא רק מחמת
המצוה אבל בשחיטה עכ"פ כשצריך לאכול
א"א לו ללא שחיטה ע"ש, וע"ע בבשרי חמד
(ח"ה ק"פ ב').

ונחלק בדבר הפליתי והגרעק"א דהנה בחולין
(ח' א') איכא פלוגתא האם מותר
לשחוט בהמה בסכין של ע"ז, וכתב הפלתי
(סי' י' סק"ג) דלדינא שרי משום דמצוות לל"נ,
והשיג עליו הגרעק"א (שם ס"א) דאף דיש
מצוה בשחיטה מ"מ לא אמרינן בה מצוות
לאו ליהנות ניתנו שהרי אין זה מצוה חיובית
וראיה לזה מהא דעירובין (ל"א א') דאין
מערבין לדבר הרשות באיסוה"נ, הרי דאף
דעשיית העירוב מצוה היא ומברכין עליה
מ"מ הואיל ואינו מחוייב לעשות העירוב לא
אמרינן בזה מצוות לל"נ, הרי שנחלקו
התומים והגרע"א במצוה שאין בה חובה
לעשותה אם אמרינן מצוות לל"נ, ואולי
ברשות גמור מודה הפלתי ושא"ה דמאחר
שכעת צריך לאכול וא"א בלא שחיטה נחשב
כעול על צווארו. ועי' בקה"י עירובין (סימן
י"א) דגם בעירוב שאינו מצוה חיובית ואומרים

מצוות לאו ליהנות נתנו לפי האומרים שאין
מערכים אלא לדבר מצוה דמאחר שעירובו
הוא לצורך מצוה שמוטל עליו לעשותו
ממילא נחשב העירוב עצמו ג"כ כדבר המוטל
עליו וצריך לעשותו ואומרים ע"ז מצוות לאו
ליהנות ניתנו, ולגבי חליצה במנעל של
איסוה"נ כתב רש"י ביבמות (ק"ג ב') שאמרינן
מצות לל"נ ושם ברוצה להנשא הוא עול על
צווארה, ועי' בחכ"צ (סי' א') האם חליצה זה
רק בכדי להתיר את היבמה להינשא לשוק
כשחיטה או שהיא מצוה חיובית, ועיין
בחירושי הרמב"ן והרשב"א ביבמות (שם).

ועי' במסכת סוטה (י"ז א') דמצות תפילין
אית בה הנאה, דדרש רבא בשכר
שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך
נעל, זכו בניו לב' מצות חוט של תכלת,
ורצועה של תפלין. בשלמא רצועה של
תפלין, דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם
ה' נקרא עליך, ותניא, ר"א הגדול אומר אלו
תפלין שבראש ע"ש, ומ"מ כשלוש לא
להנאה לובש רק לקעמ"ש.

ועי' בפרי מגדים (יו"ד שפתי דעת סימן פ"ז סק"ב)
שכתב בשו"ת שער אפרים (סי' ל"ח)
חמאה שבשלו בקדירת בשר בן יומו העלה
לנר חנוכה שרי דמצות דרבנן נמי לאו ליהנות
ניתנו ושרי, ויש לדון דכ"ז בנר של חיוב אבל
במהדרין ומהדרין מן המהדרין דאי בעי לא
עביד ל"ש מלל"נ לדבריו בתיבת גמא, וכן
בשמיעת תקיעת שופר יותר מהחיוב. ובספר
דרך שיחה פרשת ויצא כתב בשמחת אירוסים
בתי הביא הגר"י זילברשטיין שליט"א מהפרי
מגדים (או"ח סימן קע"א א"א סק"א) שדן מהו

אין ראוי ללמדה ע"ש ועי' בביאור הגר"א שהביא מכאן ראייה שאין זה נחשב תיפלות כיון דהוי תורה שבכתב אבל לכתחילה אין ללמדה ע"ש אלא מוכח דכיון שמ"מ מקיימת מצוה אמרי' מצוות לאו ליהנות ניתנו אף דהוא רק מצוה קיומית. וי"ל דמיירי במה שנצרך לה לקיום הדינים דר"ז מחויבת גם אשה.

וראיתי שדנו בישראל המודר הנאה מכהנים אם שרי להתברך בבי"כ, ובס' כתר כהונה על הל' נ"כ (סי' י"א ס"ו) כתב שישראל המודר הנאה מחבירו הכהן נראה שמותר לשמוע ממנו ב"כ, והטעם דמצות לאו ליהנות ניתנו וכמו דקיי"ל בשופר ומגילה, ולכאור' הדבר תלוי אם גם הישראל מחויב להתברך בנ"כ כהחרדים ובלה"כ עובר בעשה אמנם אם גם בכה"ג הוא רק מצוה חיובית תלוי בנידון אם אמרין בכה"ג מצות לאו ליהנות ניתנו ועי' בשד"ח בקונטרס דברי חכמים (סי' מ"ט) ובכללים (מערכת המ"ם כלל צ"ז)

וי"ל דקטן אף דאינו בר חיובא בתפילין, מ"מ מתחנך במצוה המוטלת עליו לעול לקעמ"ש ולא להנאתו, וכן צידד הגרש"א שטרן שליט"א דאזלי' בתר עיקר המחייב דהוא עול ואף שכעת רק מתחנך בדבר.

ועי' בס' דולה ומשקה (ענינים שונים עמוד רנ"ד) ששאל מרבינו זצ"ל, בהא דמצות לאו ליהנות ניתנו האם זה גם בדברים שהם לא חיוב גמור כגון ק' תקיעות בשופר או ישיבה בסוכה לדברים שאין בהם חיוב וכן בדברים שהם מנהג כגון טבילה לכבוד שבת במעין איסור הנאה וכן בדברים שהם רק מצוה

לזרוק על חתן וכלה פירות האסורים משום ערלה וכתב שאף שנהנה מהם מ"מ הא מצוות לאו ליהנות ניתנו, ומרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שנכח במקום העיר כי הרי דעת המאור שאף במצוות דרבנן לא אמרין מצוות לאו ליהנות ניתנו וכ"ש בדבר שהוא רק מנהג עכ"ד, ולהתייבט גמא לכאור' אף דמצוה לשמח חתן אינו חייב דוקא בזריקת פירות וזה רק מנהגא, ויש לדון דכל דבר שהוא חובה אף שאפשר למעט בו כיון דעיקרו חובה ה"ז בכלל עול על צווארו ולל"נ, ועי' במג"א (סי' רכ"ג סק"ה) דאין לברך על קניית ספרים דמצות לאו ליהנות ניתנו, ומשמע דהוא בכל ענין אף שאינו חובה לקנות כל ספר רק ס"ת ולהרא"ש יש מצוה גם בתושבע"פ ובמג"א נראה דבכל ספר אינו מברך, ועי' מש"כ בחי' הרשב"א נדרים (ט"ו א') דהא דאשתו נאסרת באומר קונם תשמישך עלי ולא שרינן ליה משום מצוה לאו ליהנות ניתנו הוא משום דיכול לקיים מצות פו"ר בנשים אחרות, ועיין בזה באבנ"מ (סי' כ"ח ס"ק ס' ד"ה והנה) מש"כ בשם הרשב"א דבאפשר לקיים המצוה באופן אחר ליכא מלל"נ.

והביא ראייה מהר"ן דס"ל דגם במצוה קיומית מצוות לאו ליהנות ניתנו דהנה הר"ן פי' במתני' דנדרים (ל"ה א') דשרי למודר הנאה ללמדו מדרש משום דמצוות לאו ליהנות ניתנו ולהלן (ל"ז א' ד"ה גדול) כתב הר"ן דכל היכא דתנא המודר הנאה מחבירו בין איש בין אשה משמע ע"ש וא"כ מותר גם ללמד את האשה מדרש וכן מוכח בר"ן שם ע"ש והרי אין לאשה חיוב ללמוד תורה כדאיתא בשו"ע (סי' רמ"ו ס"ו) ואף לכתחילה

לבניו התפילין במלאת להם י"ג שנה ועד אז הניחו בהשאלה ואז ברכו שהחיינו, ועי' בתשובה"נ ח"ה סי' י' ס"א דלדעתו לא מהני זה שלפני שהיה בן י"ג שנה הניח את התפילין אצל הבן בהשאלה, ובמלאות י"ג שנה נתן לו אותם במתנה, שאם קיבלו בהשאלה ונתנו לו אח"כ כמתנה אין השמחה במתנה כשמחה בדבר חדש שיוכל לברך שהחיינו לכו"ע, וכן כשמניח תפילין בקטנותו אין השמחה במצותו בגדלות כשמחה של מצוה חדשה שיוכל לברך שהחיינו, גם יתכן דבכה"ג ברכת שהחיינו על האב כמש"כ רבינו בס' הזכרונות סי' י"ד ס"י הקונה כלים בעד בניו הקטנים יברך שהחיינו (ר"ז שפירא נ"י ועי' משנ"ב סי' רכ"ב סק"ט, וצ"ע), עכ"ל, ור"ל דשם נראה דמברך הטוב והמטיב].

ועי' בדעת נוטה שם דיש מחמירין לברך על פרי חדש שהחיינו ונשאל רבינו, להנהיגם להדר לפני שמניחים תפילין לקחת פרי חדש ולברך שהחיינו על הפרי חדש ולכוין גם על התפילין, האם די שהפרי חדש לפניו או שצריך לאוכלו, והשיב, יותר טוב לאוכלו, ושאלו, אם צריך לאכול מהפרי החדש א"כ מתי יאכלנו, הרי אי אפשר לאכול לפני התפילה כשמניח תפילין, והאם חתיכה קטנה היא מותר לאכול לצורך שהחיינו, והשיב, יטעם משוה, (עזרת אליעזר תפילין עמוד מ"ה), ולמעשה השיב רבינו שהמנג שלא מברכים שהחיינו, (לבנימין אמר סי' ל"ז ס"ג), ויש שלובשים אז החליפה החדשה וע"ז מברכים שהחיינו וכן נהגנו אצל בני ברוך מאיר נ"ו.

קיומית כגון נשים במצות עשה שהזמן גרמא האם בכל אלו אמרי' מצוות לאו להנות נתנו, והשיב דלכאורה הוא בכל דבר שעושה רק למצוה אין נחשב הנאה [והביא שכן הוכיח הגר"א גנחובסקי מדברי החת"ס בשו"ת דגם בנטילת לולב באשה איכא מצות לל"נ, ויש לדון דאחר שכבר נהגו נעשה חובה להחת"ס מטעם נדר עי' בשו"ת חת"ס יו"ד סי' ק"ז ד"ה שבתי דכתב לענין מנהגים דקרוב בעיני שהוא בנדר והעובר על מנהגו עובר על נדר דאורייתא עכ"ל והוסיף שם בד"ה ומה דאע"פ דלא אסר בלשון קונם מ"מ כיון שקיבל על עצמו מנהג זה הוי דאורייתא ונפקא זה ממה דדרשינן מפיך זו צדקה, וי"ל].

עוד שאל בדולה ומשקה (שם) כשעושה מצוה ואין מצווה במצוה רק היא מצוה קיומית שפסק לי מרן רבינו שאמרי' מצוות לאו ליהנות ניתנו שס"ס עושה לשם מצוה אבל עדיין צ"ע באופן שיש הנאת הגוף לדעת הרשב"א גם בהנאת הגוף אמרי' מצוות לאו ליהנות ניתנו האם זהו רק במצוה חיובית או גם במצוה קיומית, והשיב רבינו זצ"ל, ביש הנאת הגוף יש להזהר. ע"כ. [נועי' בקו' עזרת אליעזר עניני בר מצוה עמוד י"א שכ' רבינו בתשובה דאף בניתן לו במתנה אין לברך מטעם זה דלל"נ, וכ"כ בס' אשרי האיש פ"ה סק"ג בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל, וובס' לקט הלכה סי' כ"ב הביא מס' מצוותיך שעשועי על האמרי אמת שנהג ליתן לבניו בעת הנחת תפילין מתנה קופסה יקרה מזהב שיברכו ע"ז שהחיינו, וכן עי' במנח"ש ח"ב סי' ד' אות ל"ג סק"ג שהקנה

ה) בענין הנחת תפילין לחינוך הקטן ע"י גדול

לו התפילין כדת וכהלכה, וזכורני שאמור"ר זצ"ל גם כן הביאני אצל רבינו זצ"ל שיניח לי

הנה יש שנהגו דפעם הראשונה שמניח הנער תפילין, מביאים אותו אצל הרב שיניח

מצוה לחנכו בנזירות אע"פ שאין ראוי לנזור כמש"כ במס' נדרים (ט' א'), כדי שיידע איך להתנהג אם ינדוד בנזירות, ולזה יש לאביו ללמדו ולהרגילו בכל דבר מצוה שידע מזה וזה אין לו קצבה, ואין חייב לחנכו בכל פעם, ואם אין לו פנאי אין חייב עתה בזה, אלא שבכללות ידאג שהנער יעשה המצוות, וידע איך לעשותם ויעשם עמו כמה פעמים עכ"ד, ואמנם התם מידי בקטן קודם שהגיע לחינוך דאחר שחגיע לחינוך איכא עליה חיוב מצד עצמו לקיים המצוה והכא הא מידי בהגיע לחינוך, מ"מ לא נפקע מהאב דין החינוך הנזכר אלא איכא חיוב נוסף.

וע"ש בהערות דיכול לקשור עבורו מדין חינוך הרגיל, דגדרו הוא לחנכו כפי שצריך לעשות כשיהיה גדול, והביא מה שדנו בקטן שמסופק אם בירך ברכת המזון, דאע"ג דחיובו הוא מדרבנן בכל אופן יש לחייבו לחזור ולברך, ולא אמרינן ביה דספק דרבנן לקולא, כיון דצריך לחנכו שאם יארע כה"ג כשיהיה גדול הרי צריך לחזור ולברך, כ"ה דעת רבינו זצ"ל, אמנם בס' פניני חנוכה הביא דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל היא דהקטן צריך לקיים מצות חינוך באופן שהגדול יוצא בה ידי חובה ואי לא הכי לא מהני אף לדין חינוך.

ועי' בדעת נוטה (מזוה תשובה תע"ו) שנשאל רבינו זצ"ל, כשקובע מזוהות בביתו האם יכול לכבד אחרים בקביעתה, והשיב, לכתחילה הבעה"ב צריך לקבוע כולם ומצוה בו יותר מבשלוחו, ופ"א השיב שלוחו של אדם כמותו, ולשואל אחר השיב בזה"ל,

תפילין ורבינו אמר אתה צריך להניח, וכן כשכבדו אותו בקביעת מזוה בביית אמר החיוב על הדר, ובביהכנ"ס לדרמן הסכים פ"א לקבוע שהוא חיוב של רבים, נושמעתי מנאמן ביתו הר"ר ישעיה אפשטיין שליט"א דגם בישיבות ובתי כנסיות ע"פ רוב אמר שהחיוב על הבעה"ב או הגבאי וכן בבית חולים, ורק בלדרמן היה פ"א שקבע במקום שהיה נחשב כביתו וכמוטל עליו, ונעשה שם הפתח בעבורו, וא"ל בן רבינו הג"ר יצחק שאול שליט"א שקודם חופת הילדים בא לביתם לקביעת מזוהות כראוי, אבל גם שם נתן לחתן לקבוע כי הוא הבעה"ב, והנידון הוא כשהקשירה נעשית ע"י הרב דבודאי מצוה בו יותר מבשלוחו, אבל בודאי יכול לסייעו לכתחילה ליתן התפילין במקומם והקשר יעשה בעצמו.

וראיתי בספר דעת נוטה (תפילין סי' תשכ"ה) שנשאל רבינו זצ"ל למש"כ בשו"ת חתם סופר (או"ח ח"א סי' ר"א) דאיכא מצוה בעצם הקשירה אלא דדבר זה אפשר לעשותו ע"י שליח, א"כ להנהיגם דהאב קושר תפילין לבנו בתחילה, והבן מברך, והא כיון דקטן לאו בר שליחות, א"כ אי אפשר לקשור עבורו, ונמצא מפסיד מצות חינוך על מצות קשירת תפילין, ואינו יכול לברך, והשיב דמצות חינוך הוא כעין גדול, וכיון דבגדול מהני שליחות מקיים מצות חינוך.

ועי' בזה בדעת נוטה (ציצית תשובה תר"א) שהאריך ביסוד זה, שמלבד המצות חינוך בהגיעו לגיל חינוך, יש עוד חיוב כללי על אביו לחנכו וללמדו לפני שהגיע לחינוך כדי שידע איך לקיים המצוה לכשיגיע לחינוך, וגדולה מזו מצינו בנזיר (כ"ט א') שיש

ונקרא על שמו שלימדו הדבר, או שהיה בית של רבים, או שבמה שלא היה מסופק קבע בעצמו וכבר פטר בכרכה שאר המזוזות ובוזה יכול לכבד אחרים שיגמרו המצוה,

ועי' בשד"ח בדברי חכמים (סי' מ"ד) די"ל דאף אם אית בקביעת מזוזה מצוה בו יותר מבשלוחו, סגי שיקבע מזוזה אחת בעצמו, ודן בזה כיון דכל מזוזה ומזוזה מצוה בפ"ע היא א"כ לא יצא תורת מצוה בו מאחת על חבירתה, כמו במקדש שתי נשים, דאף שקידש אחת בעצמו חובה עליו לקדש אף השניה בעצמו, ומה שבבדיקת חמץ יכול למנות אחרים שיסייעוהו, שאני התם כיון דחובת הבדיקה היא מדרבנן, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי, וי"ל דמצוה דרבנן אינו אחפצא רק אגברא, וממילא בדיקת כל החדרים למצוה אחת יחשב, ומ"מ מסיק שם דכיון דמפורש בההיא דריש גלותא דבמזוזה לא אמרינן מצוה בו, בודאי די כשקובע מזוזה אחת, ועי' בכף החיים (יו"ד סי' כ"ח אות נ') שכתב לענין כיסוי שאם כבר כסה אחד וקיים המצוה יכול לכבד אחרים בנשאר כדי לזכותם לקיים המצוה כי רצה הקב"ה לזכות את ישראל עכ"ד, והתם נמי כל כיסוי וכיסוי מצוה בפ"ע ולא מחלק בזה ע"ש.

ונשאל רבינו זצ"ל שם (תשובה תע"ח) האם יכול לכבד בקביעת המזוזה את אביו או את רבו האם י"ל דכיון שהוא מצוה בכבודם ומקיים עי"ז מצוה דאורייתא עדיף טפי לכבדם אף שע"י זה אין המצוה נעשית בגופו כי אם ע"י שלוחו, והשיב, מזוזה מצוה על הבעה"ב שיעשה ואל יתן לאחרים דמצוה

המצוה עליו ואין לתת לאחרים וכבר צווח בחיי אדם על זה, עכ"ד, ומה שהביא רבינו מהחיי אדם הוא בבית אדם (שער או"ה סי' ד), וע"ע במזוזות ביתך (סי' רפ"ט ס"א ובשעה"צ שם סק"ג) וז"ל ויכול לקבוע ע"י שליח והשליח יברך ומ"מ מצוה בו יותר מבשלוחו (פתחי תשובה אבהע"ז סי' ל"ה סק"ב) עכ"ל, ויעויין בפתחי תשובה שם שכתב, וז"ל, עי' בס' יד המלך (פ"ל מהל' שבת ה"ו) שהעיר למה לא מצינו הא דמצוה בו יותר מבשלוחו רק בשני מצוות בקידושי אשה ובהכנת כיבוד שבת ולא בשום שארי מצוות כגון השבת גזל ועשיית מעקה והענקה ומזוזה וכדומה ע"ש שכ' טעם נכון לחלק בזה, ומ"מ לדינא אין דבריו נכונים ואישתמיטתיה דברי המג"א (או"ח סי' ר"ג סק"ב) שכ' בהדיא דה"ה בכל מצוות אמרינן מצוה בו יותר מבשלוחו, וכן משמע בש"ס בכמה מקומות, ועי' בשערי תשובה שם עכ"ד, וכן פסק במשנ"ב (סי' ר"ג סק"ג) ע"ש, וכ"כ במג"א (סי' תל"ב סק"ה) לענין בדיקת חמץ וכ"כ (בסי' תנ"ג סק"ב) לענין השמירה בעת טחינת הקמח למצת מצוה, וכ"כ (בסי' ת"ס סק"א) לענין לישת המצות ועשייתן, וכ"כ (בסי' תרע"ז סק"ז) לענין הדלקת נר חנוכה, וע"ע בזה בשדי חמד (ח"ה דברי חכמים סי' מ"ד).

וע"ש (תשובה תע"ז) שנשאל מהמבואר בגמ' מנחות (ל"ג א') דיכול לכבד אחרים בקביעת המזוזה דאיתא שם דריש גלותא בני ביתא ואמר ליה לרב נחמן קבע לי מזוזתא, והשיב רבינו זצ"ל, מזוזה חובת הדר ואין לתת לאחרים ואין ראייה מריש גלותא כי לא ידע לאיזה צד לקבוע המזוזות, והיינו דשם באמת לא קבע בפועל רק הראה לו מקום הקביעות

ובתבואות שור (סי' כ"ח סק"ד) כתב, וז"ל
 לכאור' היה נראה לומר כיון דקי"ל
 דמצוה על השוחט לכסות קודם כל אדם
 כדכתיב ושפך וכיסה אינו רשאי לכבד לאחר
 במצוה זו ואפילו גדול ממנו ואותו גדול
 מהדר לקיים מצוה זו רק אינו אומן לשחוט
 והשוחט מכבד אותו הרי הוא עובר על מצות
 ושפך וכיסה אבל כד מעיינת אינו כן וראה
 ממילה דמוטלת המצוה על האב תחילה
 ומעשה בכל יום שאפילו האב יודע למול הוא
 מכבד לפעמים לאחרים, ועוד ראה ממזוזה
 דחובת הדר הוא ומצוה דיליה הוא לקבוע
 מזוזה בביתו ומברך לקבוע מזוזה וה"ע
 משמע במנחות (ל"ג א') ומ"מ אמרין התם
 ריש גלותא בני ביתא ואמר ליה לרב נחמן
 קבע לי מזוזתא וכו' איברא דקי"ל ריש פ"ב
 דקידושין (מ"א א') מצוה בו יותר מבשלוחו רק
 דנראה דוקא היכא דקעביד שליח לא בדרך
 שמכבד לאחר לזכות במצוה רק נראה כאינו
 רוצה לטרוח בעצמו להכי אין המצוה כל כך
 כמו אילו טרח בעצמו אבל בדרך כבוד
 שמכבד למי שמהדר אחר המצוה לקיימה על
 כיו"ב אמרין ביומא (ל"ט א') דדמי למי
 שמודד אפרסמון שאומרים לו בא ונתבסס אני
 ואתה שהוא גרם המצוה והאחר עושהו
 ומתבססים שניהם עכ"ד.

וע"ש דמייתי מהש"ך (חו"מ סי' שפ"ב סק"ד)
 שמי שהוא מוהל אינו רשאי ליתן את
 בנו לאחר למולו וחייב הוא בעצמו למולו
 דומיא דכיסוי דמי ששפך יכסה והעושין כן
 מבטלים מ"ע ומצוה גדולה של מילה,
 והתבו"ש השיג עליו והביא שהדרכי משה
 בהל' מילה כתב כן בשם האור זרוע דאם האב

בו יותר מבשלוחו, נואין חייב לכבד אביו רק במה
 שנוגע לכבוד האב כמאכילו משקה וכיו"ב ולא במילי
 דמצוה, ועי' בהערות שם דמ"מ אם יש חשש
 שאביו יפגע יש לכבדו, ומביא שם דכשיש לו
 כמה אתרוגים ע"פ דין אין חייב ליתן לאביו
 המהודר יותר, אבל למעשה נהג בעצמו ליתן
 לאביו המהודר יותר, והיה מברך על של
 אביו, עי' בס' דרך שיחה (ח"א עמוד רפ"ז), אבל
 אמר שגם אם אינו מברך על של אביו מ"מ
 אם ירצה יכול לכבד את אביו וליתן לו את
 המהודר יותר אף שאינו מחוייב בזה וגם בזה
 הכל לפי הענין שאם יראה שמרגיש אביו
 בדבר ויכול להעלב מזה יתן לו את המהודר
 יותר עכ"ד.

ועי' מש"כ הביכורי יעקב (סי' תרנ"ו סוף סקט"ו)
 וז"ל כתב בשיירי כנה"ג (סי' תר"פ) מי
 שרוצה לקנות לולב ואתרוג ואחר רצה לקנותו
 בעד חכם גדול הדור שאין צריך להניחו לפני
 הגדול, דמה שצונו ד' אין חולקין כבוד לרב,
 דיותר קרוב אצל עצמו לעשות המצוה שציונו
 הקב"ה ע"ש, ומטעם זה נ"ל דהוא הדין באביו
 אי"צ לנהוג כבוד בזה, דהא אין חיוב לכבד
 אביו משל עצמו אלא משל אביו, כ"ש דאין
 חיוב לכבדו במצוה של הקב"ה עכ"ד, וע"ע
 בשערי תשובה (סוס"י תרנ"ח), ועי' בהליכות
 שלמה (מועדי השנה תשרי אדר פ"א בהערה ד')
 שנשאל הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בדבר אחים
 שרכשו כמה אתרוגים אם ממצות כיבוד אב
 עליהם לברור את המהודר ביותר עבור אביהם
 והשיב שאין כל חיוב בדבר ואין זה בכלל
 דמצות כיבוד אב וכיון שהמצוה מוטלת
 עליהם כמו על אביהם הם קודמים עכ"ד.

ומיהו אפשר דלדעת התבו"ש דשרי בדרך כבוד הא מיהא בעינן דלהוי נמי שלוחו וכן מבואר בשירי ברכה להחיד"א (יו"ד סי' רס"ד ס"א ד"ה ואם) וז"ל ואם מכבד לאדם גדול ואומר לו שיהיה שלוחו ג"כ נראה דיש צד לומר דאין כאן פקפוק דכנגד מה שאמרו מצוה בו איכא כבוד הבריות וכבוד המצוה שתעשה בגדולים ודו"ק היטב עכ"ד, אמנם בבית אדם (שער או"ה סי' ז') השיג עליו ודחה כמו שהשיב רבינו די"ל דהתם ידע ריש גלותא היאך לקבוע מזוזה שהיו הרבה חררים פתוחים זה לתוך זה ולא ידע באיזה צד הוא ימין וכמה דינים הצריכים לזה.

ומש"כ התבואות שור דבדרך כבוד מותר כדי שתעשה המצוה בגדולים, כ' שם וז"ל, דבר זה לא שמענו ואע"ג דאומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבירו, היינו שיעשה עבירה קלה שלא יעבור חבירו על עבירה חמורה, אבל שלא יעשה המצוה המוטלת עליו כדי שיעשה חבירו הגדול ממנו זה לא שמענו ולא ראינו בשום פוסק, ומה שהביא ראיה מסוטה דבני יוסף הניחו למשה לעסוק בעצמות יוסף אמרו כבודו בגדולים, זה דוקא לענין קבורת מת, שהקבורה הוא משום כבודו של מת, וכמו שהאריך בזה בכל בו הל' אבל, אבל בכל המצוות כל א' וא' מישראל ראויין לכל המצוות, ומסיק שם דמוטב שיניחו לשוחט לקיים מצוה המוטלת עליו וה' יראה ללבב שכמו שא"א לכל אדם לקיים מצות גט ויבום וכיוצא בו מ"מ הקב"ה מחשב לו כאילו קיים ומאי שנא מצות כיסוי מהם ע"ש.

מוהל אסור לכבדו לאחר וכתב הד"מ ותמהני הא קי"ל בכל מקום שלוחו של אדם כמותו ע"ש.

ועי' בקצוה"ח (שם סק"ב) שדחה ראיותיו של התבו"ש וכ' שם דמה שהביא ממה דמצינו לריש גלותא שאמר לרב נחמן שיקבע לו מזוזה הוא משום דהתם הו"ל כמי שעושח שליח לעשות לו סוכה והוא יושב בה, וה"נ במזוזה הוא הדר בבית שיש בו מזוזה, אבל במצות כיסוי שהתורה הטילה עליו מי ששפך יכסה אם מכסהו שלוחו לא קיים הוא כלום והיינו נמי טעמא דמילה דומה לתפילין וסוכה וציצית דאינו בשליחות.

ועי' בתבו"ש (שם) דמסיק, דיש ללמוד מכל אותן ראיות, דשרי לפרקים לכבד המהדר אחר מצוה זו, וכ"ש אם הוא גדול שיש ג"כ כבוד למצוה, על דרך שאמרו חז"ל בסוטה (י"ג א') הניחו לו כבודו בגדולים, אבל דרך שליחות לא, וכ"ש שלא יטול ממון למכור וע"ז נאמר אמת קנה עכ"ד, וע"ע בכרו"פ (סי' כ"ח סק"ג) שכ' דבודאי שלוחו של אדם כמותו, והוא המשלח מקבל שכר מצוה כאילו עשהו, וא"כ למה יהיה פקפוק למנות שליח כיון דלא נגרע שכרו, אך הני מילי במינהו שליח, אבל אם מכבדו בדרך כיבוד, בזו ודאי לא שייך שלוחו וכו' והוא הנכון לדינא לחלק בין דרך כבוד לעשהו שליח ע"כ, והוא היפך דעת התבו"ש דבדרך כבוד אסור ובדרך שליחות שרי ואין בזה משום מצוה בו, וכ"כ בשו"ת תשובה מאהבה (ח"ג) והובא בילקוט מפרשים שבשו"ע הנדמ"ח) וכ"כ בדרכי תשובה (סק"א).

ויש לדון אם הא דאמרינן מצוה בו יותר מבשלוחו הוא דוקא בעשיית המצוה עצמה או דשייך זה אף במה שאין בו כי אם הכנה והכשר למצוה, ועי' קידושין (מ"א א') האיש מקדש בו ובשלוחו האשה מתקדשת בה ובשלוחה ובגמ' חשתא בשלוחו מקדש בו מבעיא אמר רב יוסף מצוה בו יותר מבשלוחו כי הא דרב ספרא מחרין רישא רבא מלח שיבוטא, והנה דעת הרמב"ם (פ"א מאישות ה"ב) דקידושי אשה יש בהם מצות עשה של תורה, אולם דעת הרא"ש (כתובות פ"א ס' י"ב) דאין הקידושין מצוה וברכת האירוסין אינה ברכה לעשיית המצוה כי פריה ורביה היינו קיום המצוה, ואם לקח פלגש וקיים פו"ר אינו מחוייב לקדש אשה, וכ' שם דאין הברכה אלא ברכת השבח לתת שבח להקב"ה שהבדילנו מן העמים וצונו לקדש אשה המותרת לנו ולא אחת מן העריות ע"ש, ועי' ריב"ש (ס' שצ"ח) ולדבריו אין הקידושין אלא הכנה למצות פו"ר וחזינן דאיכא מצוה בו בהכנה דמצוה, ועי' מש"כ בזה בהעמק שאלה (שאלתא קס"ה אות א'). עוד איתא בקידושין שם איתמר האשה מתקדשת בה ובשלוחה השתא בשלוחה מיקדשא בה מיבעיא אמר רב יוסף מצוה בה יותר מבשלוחה כי הא דרב ספרא וכו' וכ' הר"ן שם דאע"ג דאשה אינה מצווה בפריה ורביה מ"מ יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצותו ומבואר דבסיוע למצוה איכא מצוה בו, ולכאור' כל הכנה דמצוה לא גרע מסיוע למצוה. ועי' בפני יהושע (ברכות י"ח א') שנראה ברור דכשאנו עוסק בעיקר המצוה אלא במכשירי מצוה בעלמא לית ביה משום מצוה בו יותר מבשלוחו.

ובשו"ע (סי' ת"ס ס"ב) אי' וז"ל הרא"ש היה משתדל במצת מצוה ועומד על עשייתה ומזדזז העוסקים ומסייע בהן בעריכתן וכן ראוי לכל אדם לעשות להטפל הוא בעצמו במצוה ע"כ, ובמג"א (שם סק"א) כ' דהמקור לזה מדאמרינן בפ"ב הקידושין מצוה בו יותר מבשלוחו, עכ"ד וכע"ז בשו"ע (סי' תנ"ג ס"ח) ומבואר דשייך מצוה בו יותר מבשלוחו אף בהכנה דמצוה, ובהעמק שאלה להנצי"ב (שאלתא קס"ט אות א') כ' דהא דאמרינן דמצוה בו יותר מבשלוחו לא נאמר דוקא בגוף המצוה אלא גם בהכנה דמצוה וכדמצינו לענין הכנה דשבת דרבא מלח שיבוטא מ"מ אין זה אלא בהכנה הכתובה בתורה כמו שהיא דשבת דכתיב מפורש בקרא והכינו את אשר יביאו וכמו"כ הכנה דמצוה דכתיב ושמרתם את המצות וכן עשיית סוכה שהיא הכנה לשיבת סוכה והכנתה מפורשת בתורה דכתיב חג הסוכות תעשה וכל כיו"ב, אבל הכנה שאינה מפורשת בתורה אף שהמצוה היא מן התורה מ"מ אין בהכנתה משום מצוה בו יותר מבשלוחו עכ"ד, ועי' דעת נוטה (ח"ב ציצית תשו' תרנ"ז) שנשאל רבינו, לענין קניית ציצית ותפילין שאין הכנה זו מפורשת בתורה אם יש בו משום מצוה בו, והשיב בזה"ל, לכאור' לא שייך אבל חיבוב מצוה יש בזה עכ"ד. ולזה יש לדון בנד"ד לענין מזוזה אם קביעת המזוזה היא הכשר מצוה, וכן בהנחת תפילין אם המעשה קשירה הוא עיקר המצוה או רק הכשר מצוה, שיהיה דר בבית עם תפילין ויהיה מונח עליו תפילין.

ו] בענין קיום מצות והנחת תפילין בקטן

ואף דהוי בקטנותו^ב, והכא נמי ניכר מתוך מעשיו שעושה למצות נ"ח, ואף הוקצה למצותו ועי' בס' חינוך הבנים כהלכתו (ח"ב פרק ק"ז) דמש"כ רש"י (סוכה מ"ח ב') דלא הוקצה למצותו היינו בלא הגיע לחינוך וע"ש (ס"ג) שדעת רבינו זצ"ל דהגיע לחינוך בנ"ח היינו שיודע להדליק ללא סיוע אחר, וכ"כ בתשובה^נ (ח"ג סי' ט"ז ט"ו), ועי' בסו"ס משנת רעק"א עמ"ס סוכה בתשובות רבינו זצ"ל (תשובה י"ד) דהיינו מגיל שיודע שיש זמן מיוחד שמדליקין בו נרות חנוכה.

וראיתי מש"כ רבנו זצ"ל בקו' הזכרונות נדפס בר"ס נר חנוכה וכן באגרות וכתבים דרך אמונה בהנהגות מרן החזון איש (פ"ח ס"י) שדעתו היה שבנים לא ידליקו בפני עצמם נרות חנוכה, דכוונת הרמב"ם כמ"ש בתשובת גליא מסכת ודלא כרמ"א (סימן תרע"א ס"ב) שמפרש שכל אחד מבני הבית מדליק (כן אמרו בשמו), וכן הובא בספר אורחות רבנו (ח"ג אות ז) ששמע מבעל הקהלות יעקב בשם מרן החזון איש, ובסו"ד כתב שם אמנם אין לשנות ממנהג העולם שנהגו כהרמ"א.

בענין קיום מצוה ע"י קטן בנ"ח ושאר מצות כשיכול לקיימה ע"י גדול או לעשותה בעצמו, ראיתי מובא בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל דהדלקת קטן כמאן דליתא כיון דגדול אינו יוצא בהכי וידליק אביו עבורו, ומ"מ אמר שכן המנהג וקשה לשנות, נוראיתי שבאמת בני הגר"ש זצ"ל העידו שגם הם הדליקו בקטנותם וכמנהג העולם, ובאמת אם נר לכל אחד הוא גם כנגד הקטנים, י"ל דדוקא גדול יכול להמשיך הידור דבעה"ב, אבל בקטן שאין מעשיו כלום לעולם בעי דידליק בעה"ב כנגדו כדעת הרמב"ם בנר לכאנ"א. ובאמת נהי דקטן אינו יכול להוציא אחרים, אבל לעצמו שפיר מוציא, ומחשבה אין לו כשבענין יחוד ולשמה, אבל במחשבה הניכרת מתוך מעשיו יש לו מעשה כדתנן בכלים (פ"ז מט"ו) ובחולין (י"ב ב') ע"ש, נועי' בדעת נוטה תפילין סי' רמ"ט בקטן שהניח תפילין והגדיל, דאף אי נימא דאיכא מצוה בקשירה אין צריך לחלוץ כיון דקטן חייב בהנחת תפילין מדין חינוך ואע"ג דהוי מדרבנן מ"מ מבואר בחולין י"ב ב' דמעשה יש לקטן ורק מחשבה אין להם וממילא יש לומר דיצא ידי חובת המצוה בקשירתו

ב. וראיתי שנשאל רבינו זצ"ל במש"כ הטו"א בחגיגה (ו' א' ד"ה ופיסקא) דבקטן ל"ש כוונה למצוה וגם הוה כמתעסק וכדברי התוס' בחולין (י"ב ב') דלפי"ז ל"ה מצוה דהא קיי"ל מצות צריכות כוונה, ומ"מ כיון דל"ש בקטן דבר זה חייבו רבנן שיקיים מעשה המצוה כדי להרגילו במצוה הגם דכח"ג בגדול אם אין כוונה ל"ה מצוה כלל, וקשה דמבואר בשו"ע (סימן קפ"ו ס"ב) דגדול שאכל רק כזית פת יכול הקטן שאכל כדי שביעה להוציאו בברכה מ"ז כיון דתרווייהו דרבנן והרי לגבי הגדול קיי"ל דמצות צריכות כוונה וגם במצוה דרבנן וכדכתב המשנ"ב (סימן ס') וא"כ היאך יכול לצאת בברכת המזון דקטן שהיא בלא כוונה וכמתעסק, והשיב רבינו, תשאל יותר טוב הרי אין מתכוין להוציאו וע"כ דמעשה מוכיח על מחשבתו יש לו, (אוצרות של חינוך עמוד תשצ"ו אות כ"א, ומה"ט דחה הטענה איך מלבישים לו ציצית הרי אין לו כונה למצוה דכל שמברכים עמו ניכר מתוך מעשיו שיודע ללבוש למצוה).

קטן שהגיע לחינוך לא ידליק בעצמו, משום שזה הדלקה של אינו בר חיובא [וכדאיאת בשבת כ"ג א' הדליקו חרש שוטה וקטן לא עשו כלום], אלא יש לו לצאת בהדלקת אביו, ואפילו קטן שיש לו בית בפני עצמו יש לו להדליק בלא ברכה, (ודלא כסתימת לשון הרמ"א והפוסקים סו"ס תרע"ה), ועי' בס' שבות יצחק (הדלקת נר שבת סי' אות ב' סק"ג) לגבי הדלקת נר שבת דאין יוצאין יד"ח בהדלקת קטן [ואף שע"י גוי העושה בשלחות האשה כתב המג"א דמהני] דאין מעשה קטן כלום.

ומובא (בפניני חנוכה שם) שאמר דלדעתו קטן שהגיע לחינוך אין לו להדליק נרות חנוכה בעצמו, אפילו למנהגו במהדרין מן המהדרין, אלא לצאת בהדלקת אביו שהרי מצות החינוך היא לקיים מצוה באופן שראוי הגדול לצאת בה ידי חובה, וכמו שהגדול לא יכול לצאת ידי חובתו בהדלקה של קטן, הרי שזו הדלקה פסולה כך גם הקטן בעצמו לא מקיים מצוות חינוך בהדלקה של עצמו שהיא הדלקה פסולה.

והביא (שם) שכך הראה לו חתנו הג"ר בנימין רימר שליט"א שהנצי"ב מוואלוז'ין במשיב דבר (ח"א סי' מ"א) כבר כתב סברא זו דלדעת רבינו תם קטן פסול להטיל ציצית גם לבגד של עצמו.

ולמעשה כבר נהגו כל ישראל להדליק מעת שהגיע לחינוך, ואף קודם לכן, וכן נהג גם הגר"ש אלישיב ורבינו זצ"ל, ואף הבנות הדליקו אצל רבינו עד בר מצוה.

ועי' בביאור הלכה (סימן י"ד ס"א ד"ה להצריך) שכתב ופשוט דהקטן לעצמו מותר

ובאמת ז"ל שו"ת גליא מסכת בהלכות חנוכה (עמוד פ"א ד"ה לכן) בתו"ד: אכן דעת רמ"א שכתב וז"ל דכל אחד מבני הבית ידליק וכן נהגו אחרי דעת רמ"א שכל מי שיש לו בנו או חתנו לוקחי בנותיו שבא באנשים למנין שנים ערך ט"ו שנה מדליק בפני עצמו ומברך גם כן עכ"ל, הנה מבואר שלא היו קטנים מדליקים בפני עצמן רק כשבא למנין שנים בערך ט"ו שנים ובאמת גיל ט"ו לא ברור מהיכן הוא הרי כבר חייב במצות מי"ג שנה.

וכן בספר אשל אברהם מבוטשטש (סי' תרע"ט) כתב וז"ל בתו"ד כיון שאין נוהגים להדליק נר לכל אחד ואחד קודם נישואין ועכ"פ קודם ג' שנים א"כ הדר לא הוה ליה נר חיוב מצד מצוה והגם שמי שמחנך בזה אין קפידא עליו מצד מנהג שלא לחנך בזה ע"ש הנה כתב שהיה המנהג במקומו שלא לחנך קטנים להדליק קודם גיל ג' שנים.

וכן ביסוד ושורש העבודה כתב להקפיד שיהיו הקטנים מדליקים במנורה בפ"ע (כמבואר בס' תרע"ז) וסיים וכתבתי זה מפני שראיתי רבים שאינן נזהרין בזה, הנה גם הוא מעיד שרבים לא נזהרו בזה, הרי שגם בליטא היה המנהג שאין הקטנים מדליקים, ואמנם אין מדבריהם ראייה דיתכן שזהו משום שסוברים שאין מצוות חינוך במהדרין וכמו שכתב הביאור"ל (סוף סי' תרע"ה) אבל עכ"פ רואים שלא נהגו שהקטנים מדליקים בפ"ע.

וראה בזה בפניני חנוכה (עמוד ל"ז) בשם מרן רבנו הגר"ש אלישיב זצ"ל שלדעתו

שמונח כדאי' בע"ז (ל"ט א') באשת חבר שהיתה קושרת לו תפילין והאריך בזה בדעת נוטה תפילין (ס' קי"ח וס' רמ"ז) ובטעמא דקרא פ' ואתחנן, והביא שם שמעתי שמו"ח מיקל בזה ע"ש.

ובשיעורי רבינו הגר"ש זצ"ל למסכת גיטין (נ"ב א' לאתויי שופר) הוסיף הגר"ש דגם שופר דקטן אינו יוצא ידי חובת מצות שופר בתקיעה שתוקע לעצמו שלקיום מצוות חינוך צריך שישמע הקטן תקיעה שכשרה לגדול לצאת בה ידי חובה וכיון שגדול אינו יוצא בתקיעה של קטן הרי שזו תקיעה פסולה כך גם לקטן בעצמו אין זו תקיעה כשרה.

וכמו כן היה דעת הגר"ש זצ"ל דאפילו בהדלקת הנרות בחנוכה בביהכנ"ס אין ליתן לקטן להדליק, ואם הדליק יש לכבות הנרות ולהדליק שנית [אשרי האיש ח"ג פל"ו ט'], וכן אמר רבנו זצ"ל לבני הנער הבר מצוה ברוך מאיר נ"ו שלא ידליק בביהכנ"ס לפני הבר מצוה [נראה בשו"ת מנחת יצחק ח"ו סימן ס"השלדעתו כיון שאין מוציא אחרים בביהכנ"ס יכול להדליק שם בברכה, וכ"כ בדברי יציב ח"ב סימן רפ"ו ב', ובאמת דבר זה תלוי בטעם ההדלקה בביהכנ"ס אם הוא תקנה לאפוקי אורחים כמש"כ ב"י והלבוש דאז הוא כחייב הדלקה בבית, או שהוא תקנה בפ"ע מן הסכנה ואילך שהדליקו בבית שיהיה גם הדלקה בציבור כמש"כ הריב"ש]. ובס' מועד לכל חי (סימן כ"ז) כתב הגר"ח פלאגי ליתן לקטנים להדליק בביהכנ"ס לחנכם ולשמחם, ובבא"ח כתב

להטיל ציצית לכו"ע אם רק הגיע לחינוך שהוא מחוייב מדרבנן במצות ציצית ומיקרי בר לבישה להוציא את עצמו בציציותיו ויותר נ"ל דאפילו אם כבר נעשה גדול בן י"ג שנה אין צריך להתיר ציציותיו דהרי כדיעבד דמיא וכ"ז אם יודע בעצמו שהטילם אז לשמה, וכ"כ הביאווה"ל (ס' ל"ט ס"א ד"ה וכל תיקון) דמהני קשר של קטן עד שיגדיל, ועי' ברעק"א (שם ס"ב).

ועי' בארוכה בכ"ז בס' ציוני הלכה (חנוכה עניני חינוך בנ"ח) וכ' דלדעת מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל גם בתפילין לפני הבר מצוה אינו יכול לברך על הנחתו, ולא נהגו כן, דקודם הבר מצוה נהגו שמניח בברכה, ומעשה יש לקטן בניכר מתוך מעשיו ורק בלשמה אינו.

וכתב בפניני חנוכה שכן מצא מפורש סברא זו בשו"ת צפנת פענח (מהדורת דווינסק ח"ב ס' ג') דקטן המניח תפילין לא יכול לברך אע"פ שהגיע לחינוך דחינוך לא שייך רק במקום שגדול כהאי גוונא הוה חייב ויוצא המצוה כדת אך כאן יש בזה להאריך דגם בגדול אם הוה הקטן מלביש אותו התפילין לא מהני כלומר קטן לא מקיים מצות חינוך כשמניח לעצמו תפילין משום שצריך מעשה שהגדול יוצא בו ידי חובה והרי אם היה הקטן מניח תפילין לגדול לא היה יוצא יד"ח והן הן הדברים, והראה זאת לרבינו הגר"ש זצ"ל ושמח בזה מאד.

ולמעשה עי' בציוני הלכה שאמר הגר"ש דאף גוי יכול להניח דהמצוה במה

להוציא אבל ביום דבלא"ה אין מברכין שפיר מדליק הקטן.

ועי' מש"כ בזה בתשובות והנהגות (ח"ו סימן קנ"ה) דכיון שיוצא הקטן מדין חינוך בהדלקתו אין ענין שיצא בהדלקת גדול ואדרבה ראוי שיתחנך בעצמו ולא יצא בשל אביו, ואם רוצה לצאת בהדלקת אביו עליו להדליק קודם אביו ע"ש.

שלא ראה מנהג זה נומ"מ אם הדליק גדול נר הראשון יכול קטן להשלים כמש"כ משנ"ב דאפשר לסיים ע"י אחר דכבר עשה עיקר המצוה]. ובהדלקת נרות בביהכנ"ס ביום שאין מברכים עליה יש להקל טפי בהדלקת קטן דדוקא בלילה שיש בראשונים שנתקן עבור ברכת הרואה למי שאין לו בית א"כ בעינן גם בזה"ז יהיה כעיקר התקנה שראוי

ז] אם יש מעלה בתפילין שאיתעביד בהו מצוה או הניחם אדם גדול

והנה רבינו זצ"ל לא הסכים לשנות החנוכיה הישנה שהדליק בה כל השנים וקבלה מזקנו הצדיק רבי אריה לוי' זצ"ל אף שרצו להביא לו חנוכיה בצורה זו שגדולה פי כמה ומהודרת ביופיה, והביא הגמ' גיטין (ס' ב') שלא לשנות בית שנתנו בו העירוב מפני דרכי שלום, וכיון דאיתעביד ביה חדא מצוה ליעביד בה מצוה אחריתי.

וכמו כן בבריתות ובשבת במנחה לבש טלית הישנה ובלויה של אביו שהיתה מלאה תפירות וניכר יושנה, ונשאל בזה רבינו בס' שמענו כן ראינו (ח"א פ"ב ס' י"ד) האם זה נקרא טלית נאה, והשיב, זה כבוד המצוה, שנעשו בה הרבה מצוות, אף שבמראה החיצוני נראית טלית ישנה ובלויה. ושאל שם, במשנה ברורה (ס' כ"ד סק"ט) כתב דמצוה לעשות טלית נאה וציצית נאה ושאלתי את הרב על טלית ישנה ובלויה שלכאורה חסר בזה מצד זה קלי ואנוהו אדם שקונה חליפה ליום טוב לא קונה חליפה בלויה אבל הרב

שאלו בדבר מי שיכול לקנות לבנו תפילין חדשות בפאר והדר מבית ומחוץ, אבל יהיו אלו נחנכין לראשונה ע"י הנער הבר מצוה, ולאידך גיסא יכול לתן לו תפילין מהודרות בהידורן, אבל הם מאבי אבא, וברכו עליהם עשרות שנים ברכות תפילין והניחום בקדושה, ואיתעביד בהו רכבות מצות, האם יש בכה"ג עדיפות לקיים המצוה בהם, ואם יש מעלה כשהניחן אדם גדול, ויש בהם חשיבות גדולה בידיעת מעלתם, אבל אינו ניכר מעלתן במראה חיצוני כמו החדשות.

וכע"ז דנו במי שזכה בהגרלה שעשו ארגון 'ישיבה על קברו' בחנוכיה שהדליק בה מרן רה"י הגראי"ל שטינמן זצ"ל, שמצד עצמה היא 'חפצא' ללא הדר הניכר רק חתיכת פך עם כוסיות זכויות, אבל ה'גברא' שהדליק בה היה גברא רבה וידיעת המעלה שיש בה היא מעלתה, האם יש בזה מעלה ועדיפות על חנוכיה שהיה רגיל להדליק בה והיא מכסף טהור.

במנחה בשבת כן לבש הטלית של אביו, וכן פעמים שנשאר עם הטלית למנחה בחול כשהיה מנחה סמוך ממש לברית, וציינו הירו' נדרים שהיה רבינו מביא שמקלו של רבי מאיר הה מלמד לי דעת (עי' בירו' מו"ק פ"ג ה"א ונדרים פ"א ה"א ובס' דרך שיחה ח"א עמ' נ"ה).

ועי' שו"ת וישמע משה (סי' ג') מה שהביא בזה דמצד אחד הנה יש עניין בטלית של אדם גדול, ואילו מצד הזה קלי ואנוהו הרי מצינו שיש להחליף ערבות בכל יום, ועי' חשו"קי חמד ברכות (מ"א א') שאמר רבינו שעדיף ציצית נאה ולא דמי לשערי ניקנור דהיה להם יופי גם ללא ציפוי זהב אלא דעי"ז הזהב יש להם יופי טפי וע"ש, ומייתי שם מש"כ בס' מצבת קודש מפנקס הח"ק של ק"ק לבוב עובדא נוראה מהט"ז בזה שלא הסכים להחליף טליתו הבלויה, שהיתה נושנה וקרועה מרוב שנים, ואמר כי טלית זו תעיד עליו לעוה"ב שלא היה לו מחשבה זרה בתפילה, ועי' בארוכה בקובץ ווי העמודים וחשוקיהם (גליון קט"ו עמודים ע"ט פ"ב וגליון ק"ה עמוד מ"ט) דבתפילה בעינן בגדים נאים כמבואר בשו"ע (או"ח סי' צ"ח ס"ד) דומיא דבגד"כ, ובזבחים (י"ח ב') מבואר דבגד"כ מטושטשין בטיט אע"פ שהם חדשים פסולים דבעינן לכבוד ולתפארת, ושאינו הט"ז שהיה זה מסייעו בתפילה ע"ש, ואולי יש חילוק בין טיט שאין לו שייכות לעבודה, לבין לכלוך מחמת שהזיע והתאמץ בתפילה, דזה דומיא דהתלכלך בדם העבודה דאי' בגמ' ובזבחים (ל"ה א') דשבת הוא לזרעו של אהרן שילכו עד ארכובותיהם בדם, כיון שהוא מחמת העבודה, וכמש"כ החת"ס בסוכה (ל"ו א') דאף

הביא גמ' שבת (ק"ז ב') רבי אמי ורבי אסי כי מיקלע להו ריפתא דעירובא שרו עילויה אמרי הואיל ואיתעביד בה חדא מצוה ליתעביד בה מצוה אחרינא וצריך עיון הרי את המצוה הנוספת עושים בטלית בלוייה, וזה מפקיע את הנוי של זה קלי ואנוהו, ותמה עליו רבינו, מה זה מפקיע, איתעביד ביה חדא מצוה איתעביד בה מצוה אחריית, זה כבוד המצוה, ומש"כ משנ"ב (סי' ט"ו סק"א) מהארצוה"ח דטלית ישנה עדיפא מחדשה י"ל דשא"ה שמעביר הציציות לטלית החדשה ואיכא גם זה קלי ואנוהו חיצוני בחידושה וגם איתעביד בה חדא מצוה בחוטי הציצית.

ושאל שם, שמעתי מהרב כמה פעמים שעדיף יותר להתפלל בטלית בלוייה שמצות זה קלי ואנוהו היותר גדול הוא להשתמש בה לעוד מצוה, ואחד טען שלכן הרב לובש טלית של אביו הסטייפלר זצ"ל בבריתות, ותורה היא וללמוד אני צריך, א"כ למה לא לובשה בכל התפילה למה דוקא בבריתות, ומובא שם שהיה חושש שהטלית תתבלה ולא תהיה ראויה ללבישה, ולכן בברית מילה שהיא קצרה, או במנחה בשבת, היה משתמש בה, ולא בתפלת שחרית שלוקחת זמן רב, ובמקום שאין חשש כזה יש עדיפות גם בתפילה בטלית שנעבדה בה מצוה כמבואר בשו"ע. והיה מביא לאחותו לתקן הקרעים, ועי' בדעת נוטה (סי' של"ז וסי' תשמ"ב) ודן שם בהערה שאולי היה ממאן ללובשו לתפילה הואיל ולתפילה יש מצוות היכון במלבושים נאים דוקא ואי"ז נאה להתפלל בטלית בלוייה ומ"מ לסנדקאות שאין בזה עומד לפני המלך מהדר היה בנוי וזה אינו שהרי כשהיה ש"ץ

צמרן אחד, וספר תהילים אחד וספר איוב וממשלות [ספר משלי. רש"י] בלואים. ושמנום בחמשה מנה. ע"כ. וצריך ביאור הרי חמש מנה הוא סכום רב של ממון שאפשר להתפרנס ממנו שנתיים ומחצה, כמבואר ברע"ב בפאה (פ"ח מ"ח) דקים להו לרבנן שמאיתים וזו מספיק לשנה אחת לכסות ולמזונות. ואיך יתכן שהחפצים הנ"ל יהיו שוים סכום רב כל כך, ומרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל כתב בס' הערות (שם) שלמשלות הבלואים יש מעלה של חפץ עתיק שיש שהוא חשוב להם, ומשמע שהיה שוה הרבה שעלה הכל לסך ה' מנה. הרי שכבר בזמן חז"ל היו אנשים שהיו מוכנים לשלם על דבר עתיק הון רב, ומסתבר שלהם עדיף שידליקו בחנוכיה העתיקה.

ועי' מש"כ בזה בס' ראה ישר (עמוד רנ"ה) בענין אם יש זה קלי ואנוהו בטלית שהשתמש בה צדיק, וז"ל, רבנו זצ"ל נשאל בס' וישמע משה (ח"ג סי' ג') בענין מי קיבל בירושה מבית אביו טלית ישנה שהיתה שייכת לאחד מגדולי וצדיקי הדור הקודם, וטלית זו למרות היות צהובה ומיושנת חביבה מאד עליו והוא לובש אותה בדחילו ורחימו.

והנה בגמ' שבת (קל"ג ב') דרשו חז"ל מן הכתוב זה קלי ואנוהו אתנאה לפניו במצוות, ורש"י בב"ק (ט' ב' ד"ה בהידור) הזכיר בין המצוות שיש להדר בהם טלית נאה, ויש לעיין האם מקיים בטלית זו את ההידור של טלית נאה או שאת ההידור ניתן לקיים רק בדבר שנאה בעיני כל רואיו.

דאתרוג המנומר פסול משום הדר אפילו בשארי יומי, מ"מ נ"ל דרוב פעמים ע"י משמוש היד ורוב הנענועים נעשה מנומר וזה הודו והדרו כהך דזבחים, ויש לחלק בין היכא דמעיקרא היה בהידור ובלה מרוב ימים לבין בלוי מעיקרא ועי' במנחות (ל"ה א') בחילוק בין חדתא לעתיקא. ועי' בחשוקי חמד ר"ה (כ"ז ב') וחולין (קל"ה א') וזבחים (ל"ה א'), וע"ש בחשוקי חמד מסכת זבחים (י"ח א') שנסתפק אם ראוי להתעטף בטלית המיוחדת לסנדקאות והיא מוכתמת בדם מילה. וע"ש דנראה דראוי למוסרה לכיבוס.

ועי' בזה בחשוקי חמד חנוכה (סי' נ"ג נ"ח) ובמסכת גיטין (ל"ה א') שנשאל, במה להדליק, בחנוכיה מהודרת חדשה, או בעתיקה שהדליקו בה שנים רבות, וז"ל: שאלה. אדם שיש לפניו ב' אפשרויות הוא יכול לרכוש חנוכיה חדשה מהודרת עשויה מכסף, ויכול גם לקנות חנוכיה עתיקה שהדליקו בה דורות רבים וזכתה שקיימו בה מצוות הרבה, מה יעדיף, תשובה. נראה שזה תלוי באדם, שיש אנשים שאצלם חנוכיה עתיקה חשובה מאד, והם מוכנים לשלם עליהם הון רב, וכאשר הם מדליקים בחנוכיה זאת, הרי הם מחבבים את המצוה, ומאידיך יש אנשים שאינם רואים שום מעלה, בדבר עתיק, ואצלם אין זה אלא דבר ישן, להם עדיף שידליקו בחנוכיה חדשה מכסף.

והנה נאמר במסכת גיטין (ל"ה א') שלחו מתם איך פלניתא בת פלוני קבילת גטא, ונדרת ואסרת פירות שבעולם עלה דלא קבילת מכתובתה אלא גלופקרא [כסות עבה של

והלך רבנו לבית גנזיו והוציא תפילין החביבות ויקרות לו מכל הון, שירש מאביו קדוש ישראל בעל הקהילות יעקב, נשכידוע הניח כל הירושה לאחותו האלמנה ולקח רק הטלית ותפילין שאינם לנשים וכן כסא אביו לקיים מצות וישב דוד על כסא אביו ואלו התפילין ששמרם בחיבת הקדש, ולא הניחם רק לפרקים, נתנם לו עבור בחור צעיר, באומרו כל חלב לה, שדוקא בגלל יקרותם וחביבותם נותנם בהשאלה לזקוק לכך. נאמר בהספדו על רבנו זצ"ל שהשפיע הדבר עליו שלבשו כמה חרשים ונעשה מובחר מכל נכדיו].

וכמו כן ידוע שהיה משתמש עד סוף ימיו למצוה החביבה לו עד לאחת, מצות סנדקאות שהיא כקרבן, בטלית הישנה והבלויה של אביו הקדוש בעל הקה"י זצ"ל, ואף שהיו צרכים לעשות בה טלאי ע"ג טלאי לתקנה, היתה חביבה עליו, שהתקדשה בקדושת המצוה אצל אביו כל השנים. וכמו כן לא הסכים להחליף החנוכיה שקבל לחתונה מזקנו הגה"צ רבי אריה לוי זצ"ל אף שהיתה קטנה ובשיעור בית קיבול מצומצם והביאו לה אחרת גדולה ויפה הימנה, והביא מגמ' גיטין (ס' ב') מערבין בבית ישן, ובשבת (ק"ז ב') רבי אמי ורבי אסי כי מיקלע להו ריפתא דעירובא שרו עילויה, אמרי הואיל ואיתעביד בה חדא מצוה ליתעביד בה מצוה אחרינא.

ושמעתי שכמו כן אמר רבנו זצ"ל שלא ממחר להחליף רצועות תפילין הישנות מטעם זה, והביא מה שאמר הלל הזקן אלו תפילין של אבי אבא נעי' ירושלמי

ורבנו זצ"ל הביא ראיה לדבר מדברי הירושלמי במועד קטן (פ"ג ה"א) ובנדרים (פ"ט ה"א) מקלו של רבי מאיר היתה בידו והיא היתה מלמדתו דעת, הרי שחפץ שנשתמש בו אדם גדול יש לו מעלה גדולה, וא"כ י"ל שגם לגבי דין אתנאה לפניו במצוות חשיב שפיר נוי מצוה אם משתמש בחפץ של אדם גדול, וכן השיב לו מרן הגר"צ קרליץ זצ"ל ואמר דמכיון שיש זכות וקדושה בחפץ שנשתמש בו אדם גדול חשיב שפיר נוי מצוה, והוסיף שם טעם לדבריהם שהדין של זה קלי ואנוהו הוא שאדם יתן להקב"ה את החפץ שהכי יקר וחביב בעיניו ומכיון שטלית זו היא דבר יקר וחביב מקיימים בה שפיר מצות זה קלי ואנוהו.

וכן מצינו לענין כל חלב לה' שיש ליתן החביב אצלו, וכמש"כ הרמב"ם בהלכות איסורי מזבח (פרק ז הלכה יא) נאמר בתורה והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו, והוא הדין בכל דבר שהוא לשם האל הטוב שיהיה מן הנאה והטוב, אם בנה בית תפלה יהיה נאה מבית ישיבתו, האכיל רעב יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו, כסה ערום יכסה מן היפה שבכסותו, הקדיש דבר יקדיש מן היפה שבנכסיו וכן הוא אומר כל חלב לה'.

וסיפר הגר"י זילברשטיין שליט"א [ונדפס בווי העמודים וחשוקיהם אחר פטירת רבנו בחדש ניסן תשפ"ב], מעשה מופלא שהיה עם רבנו זצ"ל שפעם אחת בא לפניו וסיפר על נכדו הבחור בן חתנו, שאבד לו התפילין, וצריך ליקח מגמ"ח עד שישגיג לו תפילין אחרות,

ועי' מש"כ בחי' החתם סופר מסכת סוכה (שם ל"ו ב' ד"ה במינו היה אוגדין אותו למטה) אי ס"ל לר"מ לולב אין צריך אגד והי' אוגדי' אותו למטה משום זה אלי ואנוהו אף על גב דהיו מייפים אותו בגמוניות של זהב למעלה מ"מ אין זה ואנוהו אלא מה שהתורה מייפה עלינו ולא מה שאנו ממציאים יפויים והדורים, ע"כ עיקר ואנוהו לאגדו במינו ממש ולעשותו ב' קשרים זע"ז ולא כמו שנוהגים לעשות כמין טבעות של עלי לולב יפה ומהודר ומכניסים בו ההדסים הערבות שזה אינו ואנוהו שאמרה תורה אלא קשר ע"ג קשר או כעלה של ירק אך אח"כ יכול לייפותו משום חבוב מצוה ביפויים אחרים כמו שציפו קרני שור של שלמי בכורים בזהב משום חבוב מצוה ה"נ אחר שאגדוהו למטה במינו שזהו ואנוהו של תורה חזרו ואגדו בגמוניות של זהב משום חבוב מצוה, עכ"ל.

ומבואר בחת"ס דכתמים ובהרות הבאים מעסק המצוה הן הן הוד והדר לפניו, וזה נוי מצוה, אבל גמוניות של זהב וכיו"ב, אינם זה קלי ואנוהו רק חבוב מצוה גרידא.

ועי' מש"כ בשו"ת אבני נזר (או"ח סימן תל"ג אות ב) אך באמת ענין ואנוהו דלולב אינו משום נוי במראה כלל. ותדע דהא רש"י כתב בסוכה (ל"ג ב') דחובה לאגדו בקשר גמור משום ואנוהו. וכן דעת הראב"ד בתמים דעים ורא"ם בספר יראים (סי' תכ"ב) ומה נוי יש בקשר יותר מבעניבה או כאגודה של ירק, ע"ש.

ובמסכת ערכין (י' ב') ת"ר אבוב היה במקדש, חלק היה, דק היה, של קנה היה,

עירובין פ"י ה"א], וברמב"ם הלכות תפילין (פרק ב הלכה יא) הלל הזקן היה אומר אלו משל אבי אימא. ועי' שם באור שמח דיתכן דהלל הוי אתי מדבית דוד מנוקבתא, כמפורש במדרש (ב"ר צח, יג, לג, ג) ובירושלמי (תענית פ"ד ה"ב) והיו התפילין משל מלכות בית דוד, שהיה תפילין שלהם משונים משאר בני אדם, מפני שהיו מניחים הנזר והעדות במקום תפילין, דמקום יש בראש להניח ב' תפילין [ע"ז מ"ד א] ומביא דלא נתקלקלו התפילין זמן רב, לכן אין צריכין בדיקה, ויעזין סנהדרין (צ"ב ב') גבי ריב"ב אלו תפילין של אבי אבא הן.

וידוע דברי החתם סופר בחידושי למסכת סוכה (ל"ו א') והנה אתרוג המנומר או נקלף ונעשה כמנומר בשנים ושלשה מקומות, דמשמע דפסול משום הדר אפילו בשארי יומי, מ"מ נ"ל דרוב פעמים ע"י משמוש היד ורוב הנענועים נולדו בו נימורים נימורים, וגם נקלף קצת מקומות מהעור העליון הקליפה החיצונה ונעשה מקומות כמנומר, ומי יודע אם הוא ממראה האתרוג, וא"א שיהיה כל פעם מראה אתרוג באותו הכתמים והבהרות שנולדו מזיעת הידים, נ"ל דהוה הדר, כיון שבאו ע"י מצוותו זהו הודו והדרו, וקצת ראייה לזה מפסחים (ס"ה ב') וזבחים (ל"ה א') שבח הוא לזרעו של אהרן שילכו עד ארכובותיהם בדם, ובודאי בעלמא כיוצא בזה הוה הקריבהו נא לפחתך, והכא זהו הדרו וה"נ דכוותיה, דרוב פעמים בחולו של מועד כבר נעשה כעין מנומר ממשמוש היד, ומ"מ כשר, וכעין גרדומין דאתו משיירי מצוה וכעין מים משירי טהרה.

לעומדים בפנים, והביא שם בוישמע משה שהיו שאמרו שהכא נמי ראוי שיגלה לכמה אנשים על המעלה שיש בטלית שלו וממילא הוא מתנאה בעיניהם במה שלובש טלית זו במעלה שיש לה.

ובמחלוקת הראשונים הנ"ל אי שייך הידוד מצוה בדבר המכוסה מן העין דנחלקו בזה המדדכי ור"ת בתוס' מנחות, יש לדון איך נפסק בזה להלכה שבשו"ע (סי' ל"ב ס"ד) ברמ"א הביא לשון המדדכי וכן מצוה ליפותן מבפנים ומבחוץ, ולאידך גיסא הביא שם (ס"ו) דברי ר"ת דתפילין א"צ שרטוט ובתוס' במנחות שם מבואר הטעם דהוי מכוסה ולא שייך בזה נוי מצוה, ועי' בביאור הגר"א (שם ס"ד וכן בס"י קמ"ז ס"א) שכתב דנקטינן לדינא דלא שייך זה קלי ואנוהו בדבר המכוסה.

אבל ברמ"א מבואר (בסעיף ד) דכן שייך זה קלי ואנוהו במכוסה, וגם בדברי ר"ת (בסעיף ו) גופא מבואר בשו"ע דאם אינו יכול ליישר הכתב ישרטט הקלף, ומקורו מתוס' בגיטין (ו' ב') וכן מהרא"ש בסדר תיקון תפילין, וכתבו הטעם משום זה קלי ואנוהו, וע"כ דנקטינן דוודאי שייך זה קלי אף במכוסה מן העין, ואולי שא"ה שניכר בעת הכתיבה, ובעת שיבדקו הפרשיות.

ועיין עוד בשו"ע (סי' קמ"ז ס"א) ובמג"א (שם סק"ד) ובפתח הדביר (סי' ל"ב סק"ג) שבין להשו"ע ובין לרמ"א שייך זה אלי גם אם הוא מכוסה ועיי"ש בשם החיד"א. והביאו משבת (קל"ג ב') דשייך הידור מצוה במילה והרי מילה מכוסה הוא, עי' בשד"ח (מערכת הזיין

ומימות משה היה, צוה המלך וציפוהו זהב ולא היה קולו ערב, נטלו את צפוי והיה קולו ערב כמות שהיה. צלצול היה במקדש, של נחושת היה, והיה קולו ערב, ונפגם, ושלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים ותקנוהו, ולא היה קולו ערב, נטלו את תיקונו והיה קולו ערב כמות שהיה. מכתשת היתה במקדש, של נחושת היתה, ומימות משה היתה, והיתה מפטמת את הבשמים, נתפגמה והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים ותקנוהו, ולא היתה מפטמת כמו שהיתה, נטלו את תיקונו והיתה מפטמת כמו שהיתה. וכן יש להביא משערי נקנור שהיו בבית המקדש דמבואר במסכת יומא (ל"ח א') שלא עשאוהו של זהב כיון שנעשו בו ניסים. ויל"ע דשם לכאור' היה הענין בזה לזכרון הנס ולא מחמת זה קלי ואנוהו.

ובענין אם שייך זה קלו ואנוהו כשאינו ניכר, עי' מש"כ הרמ"א בדרכי משה (סימן ל"ב) בשם המרדכי, וז"ל וכתב המרדכי הלכות קטנות (תפילין י"ד ע"ג) דמצוה ליפות המצוה מבחוץ למראה עינים וכ"ש מבפנים שהרי בבית המקדש מבפנים זהב טהור ע"כ, הרי מפורש שיש חיוב לנאות גם את החלק הפנימי שאינו נראה לעין, אמנם לענין שירטוט מצינו בתוס' מנחות (ל"ב ב' ד"ה הא) איתא ואמר רבינו תם דס"ת בעי שרטוט משום (שמות טו) זה אלי ואנוהו אבל תפילין דמכוסין בעור לא בעו שרטוט דלא שייך בהו נוי ע"כ, וא"כ ככה"ג שאינו ניכר מעלתו לרואים תלוי באשלי רברבי אם יש בזה זה קלי ואנוהו, ובאמת מש"כ המרדכי מביהמ"ק שבפנים היה זהב טהור שם היה ניכר עכ"פ

ורבנו זצ"ל היה מביא מה שאמרו בירושלמי מסכת יומא (פ"ו ה"א) דאם יש לו שתי בהמות שאחד יותר יפה במראה והשני יותר משובח באיכות מחבירו שיותר עדיף לבחור במה שמשובח יותר אף שהשני יפה יותר וא"כ בנידון של הטלית של צדיק לכאורה עדיף יותר מטלית נאה, וי"ל דשאני משובח באיכות דזה מעלה טפי לגבי אכילה דמזבח.

ועי' מש"כ הב"י (סי' רצ"ז) וז"ל אבל בהדס הכשר מודה ה"ר אפרים שאע"פ שאין בו ריח כ"כ מברכין עליו הואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא עכ"ל, ובדרכי משה הביא מהר"א מפראג שאין לברך עליו וכן נוהגין, וכמו"כ נחלקו להלכה בשו"ע (שם) דלהשו"ע מברכין עליו, והרמ"א לשיטתו כתב להחליף את הערבה בכל יום אף שאיתעביד ביה מצוה, דהידור מצוה קודם, הרי נחלקו האם הדס המריח עדיף משום הידור או הדס שאינו מריח כ"כ אבל איתעביד ביה מצוה עדיף.

ומביא מש"כ בשו"ת אגלי דבש (ח"א סי' ו') בכעין נידון זה לגבי טלית שנתיישן אם יש הידור לקנות טלית חדשה וצידד לשו"ת דבר יהושע להגאון מלובלין (מילואים סי' קט"ז) דס"ל שיש הידור לקרות בס"ת ישנה כשאין בו חשש פסול מטעם שכבר הרבו לקרות בה והואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא יתעביד ביה מצוה אחדית, ואף שיש ס"ת נאה ומהודר ע"ש, וכן הביא משו"ת ניר דוד דס"ל ג"כ הכי שהוא מן המובחר ונתוסף בו קדושה עכ"ד, וכן הביא משו"ת מהרי"ק (שורש מ"א) הביאו הב"י באו"ח (סי' רצ"ז) שעדיף ליקח במוצ"ש הדס של מצוה אף

אות י"ב) שכתב בשם הרב פתח הדביר (סי' ל"ב סק"ג) דיש ממילה קצת ראייה דאיכא נוי מצוה גם בדבר המכוסה, וכן הביאו לדייק מלשון הגמ' התנאה לפניו במצוות שעיקר ענין הידור מצוה אינו שיהיה יפה בעיני בני אדם אלא בעיני הקב"ה, ועי' בזה בדעת נוטה (ח"ג סימנים תל"ה תל"ו).

וכתב שם (סי' תל"ז) דממילה אין ראייה עי' שבת (מ"א א') דתניא התם דכשיוורד לנהר אין לו לכסות ערותו ואמרינן התם דכל המניח ידיו כנגד פניו של מטה כאילו כופר בבריתו של אברהם אבינו ומדבאותו הומן הוי מגולה אין זה חשיב כנוי בדבר המכוסה, וע"ע בשו"ת בנין שלמה לר"ש הכהן (ח"ב סי' ג') דהוסיף דאף בבית המרחץ עומדים ערומים ולא היה דרכן לכסות ערוותן וכדמשמע בפסחים נא א עם הכל אדם רוחץ חוץ מחמיו ובעל אחותו ועל כן אין המילה נחשבת כנוי בדבר מכוסה אלא כנוי בדבר מגולה ויש לתמוה דאע"ג דמבואר בגמ' הנ"ל דאין מכסים מ"מ מאי טעמא הרי זה חשוב כמקום מגולה והא אסור להסתכל שם ואמר רבינו זצ"ל דמ"מ מתוך שהוא מגולה לפעמים רואים אותו ומשו"ה שייך בו דין נוי ויעויין בעזר מקודש (אבהע"ז סי' כ"ה סוף סק"ב) דכתב דבכל מילי דאמרו חז"ל דאין להסתכל היינו במעיין ותוקע דעתו בזה משא"כ דרך העברה בעלמא אין שום קפידא וכן הוא בחפץ ה' אהא דאיתא בגמ' שבת (ק"ח ב') דא"ד יוסי מימי לא נסתכלתי במילה שלי ועי' בשו"ע אבן העזר (סי' כ"ג ס"ז) ע"ש, ועכ"פ הוא ניכר בעת עשיית המצוה, אבל בתפילין בעת ההנחה מכוסה כבר הכתב.

דהאחר נראה שהוא מהודר יותר הואיל ואיתעביד ביה חדא מצוה נייעביד ביה מצוה אחדיתא עכ"ד.

ועי' בחשוקי חמד מסכת זבחים (ל"ה א') במי ששאל גמרא ללמוד והחזירה מלאה כתמים, שנעשו מאגלי זיעה, שדן ע"פ החת"ס בסוכה (ל"ו א') דהכתמים והבהרות שנולדו מזיעת הידים, נ"ל דהוה הדר, כיון שבאו ע"י מצוותו זהו הודו והדרו, וקצת ראיה לזה מפסחים (ס"ה ב') וזבחים (ל"ה א') שבח הוא לזרעו של אהרן שילכו עד ארכובותיהם בדם, ובודאי בעלמא כיוצא בזה הוה הקריבהו נא לפחתך, והכא זהו הדרו וה"נ דכוותיה, דרוב פעמים בחולו של מועד כבר נעשה כעין מנומר ממשמוש היד, ומ"מ כשר, וכעין גרדומין דאתו משיירי מצוה וכעין מים משירי טהרה. ואם כן היה מקום לדון בשאלתנו דהוי השבה, דאגלי זיעה מרוב לימוד אינם מגרעים מהדר הספר, אלא הם תוספות הדר לספר, ואם כן אולי הדבר נחשב שהוא החזיר לו ספר יפה יותר.

אך כתב לחלק שאמנם לגבי מצוות התורה הכתמים הם רצון המלך, והוא שבת, אולם שונה מצוות לימוד התורה, שהלימוד צריך להיות מספר נאה, וכמו שכתב הרמב"ם (פ"ז מהלכות ס"ת ה"ד) וכיצד כותבים ספר תורה, כותב כתיבה נאה ומתוקנת ונאה ביותר, וידוע מה שציוה הרע"א לבנו בענין הדפסת ספריו כפי שמובא בהקדמה לשו"ת רעק"א וז"ל אבקשך בני ידידי לפקוח עין על זה שיהיה נדפס על ניר יפה דיו שחור ואותיות נאות כי

לדעתי מתפעלת הנפש והדעת מתרווחת ובכוונה מתעוררת מתוך הלימוד בספר נאה ומהודר, נובס' תולדות אדם פ"ז דין הגר"ז אחי הגר"ח מואלאוין בכי"ב דנתקלקל הספר מחמת הלימוד דה"ז כמתה מחמת מלאכה, וז"ל ספר לי ר' בער אחי הגאון החסיד נר"ו פעם אחת בא אליו ר' זלמן ויאמר לו שאלה אחת קטנה אנכי שואל מעמך השאיליני נא ספר תנא דבי אליהו ייען אותו ר' בער אם קטנה היא בעיניך גדולה היא אלי כי הספר הזה יקר וחביב עלי וירא אני פן יקראנו אסון ובכל זאת לא יכול להשיב את פני ר' זלמן ריקם ויתן הספר אל ידו והוא בלכתו מעם פניו עם הספר החל ללמוד בשקידה נפלאה עד שבימים אחדים נבלו עלי הספר מרוב משוש הידים והי כאשר כלה מלאכתו ויבא הספר ויתן על יד בעליו וירא והנה הספר נתקלקל ויחר לו וידבר עם ר' זלמן קשות והוא ענה ואמר לו בצח שפתיו לא ידעתי למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלא תלמוד ערוך הוא ב"מ צ"ו ב' אמר רבא לא מיבעיא כחש בשר כו' דאמר ליה לאו לאוקמיה בכילתה שאילתה ע"כ וגם אני לא שאלתי אותו הספר לעמוד על הקיר כי אם לעשות מלאכתי שאלתי אותו והוא מחמת מלאכה נתקלקל, עכ"ד].

עוד כתב חילוק נוסף, שבאתרוג התורה ציוותה למשמש את האתרוג בנטילה, וכן בדם התורה ציוותה לשחוט הדם וטבעו של עולם שישפך דם על הריצפה, ולכן שבח הוא ללכת בדם זה, כי הקדוש ברוך הוא ציווה לשוחטו כאן, ועוד שיש ענין להראות שאנחנו לא נרתעים מהדם וכמעשה דיששכר איש כפר ברקאי שהיה מכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים דהוה כריך ידיה בשיראי ועביד עבודה (פסחים נ"ז ע"א), משא"כ במצוות לימוד תורה, אמנם יש מצוה להתייגע בתורה,

השנה סימן יד) שכתב יש לנו לקבל עדותם שהגאונים קיבלו מרבנן סבוראי ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי, ובישיבתן על כסא של רב אשי יושבין, ובבית הכנסת שלו היו מתפללין.

מאידך, יש להביא ראיה שעדיף להשתמש עם החדש, מהמבואר בערכין (י"ב) צלצול היה במקדש, של נחושת היה, ומימות משה היה, והיה קולו ערב ונפגם, ושלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים ותקנוהו ולא היה קולו ערב, נטלו את תיקונו והיה קולו ערב כמות שהיה. מכתשת היתה במקדש של נחושת היתה, ומימות משה היתה, והיתה מפטמת את הבשמים, נתפגמה והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים ותקנוהו, ולא היתה מפטמת כמו שהיתה, נטלו את תיקונה והיתה מפטמת כמו שהיתה. אלו שני כלים נשתיירו ממקדש ראשון, ונתפגמו ולא היה להם ארוכה.

ובשיטה מקובצת (אות י"ב) כתב וז"ל הקשה הר"ר אלחנן היאך תקנוהו והא אמרינן בזבחים (פ"ח א') דכלי שרת שנפגמו אין מתקנין אותן, ומכתשת כלי שרת היתה, ויש לומר מה שאין מתקנין היינו משום שאין עניות במקום עשירות ומתקנים חדשים, אבל הכא שלא היו מוצאין חדשה טובה כמותה, הוצרכו לתקנה, הרא"ש ז"ל. ולכאורה היה לו לתרץ הא גופא שהיא ירושה ממש רבינו, אין לו תחליף ולכן צריכה לתקנה. אלא משמע שאין בזה חשיבות כל כך, ויש לחלק דאמנם היתה מימי מרע"ה אבל לא מצינו שהשתמש בה.

אך אין להרשות לזיעה לנטוף על הספרים [והרי בספרים הכתובים על קלף, כעיקר דין תורה, כשנוסף זיעה על הספר הדיו נמחק], ואם כן אין כאן שום הידור שהספר מלא בזיעה, וצ"ע. ויעוין לעיל דף יח ע"א שנסתפקו בטלית המיוחדת לסנדקאות, שנפלו עליה טיפות דם, שאולי הבגד פסול, דבעינן לכבוד ולתפארת, משא"כ בספר שאנו דנים בו, שאין בו דין של כבוד ותפארת, אלא שאינו יפה ומושך לעין כמו ספר חדש. וכתב דהחת"ס רק דן בכשרות והידור האתרוג, ויתכן שהוא הדין בספרים, אבל אין זה פוטר את המזיק מלשלם, דבנזיקין יש לבדוק מה דעת בני אדם.

וע"ע בחשוקי חמד מסכת נדה (מ"ז ב') אם עדיף להשתמש בכתר תורה שבור, שהוא ירושה מצדיקים, או בכתר תורה חדש, והביא ראיה ממה שאמרו בתוספתא (כלים בבא בתרא פ"ב ה"ג) היה רבי אלעזר ברבי צדוק אומר שני כתפים היו בבית אבא, אחד טמא ואחד טהור, אמרתי לפני אבא מפני מה זה טמא וזה טהור, אמר לי זה שהוא חקוק טמא, וזה שאין חקוק טהור, ועליו ישב חגי הנביא. ומשמע שראו ענין בשמירת כסא שישב עליו אדם גדול.

כמו כן מצינו בירושלמי (מ"ק פ"ג ה"א) מקלו של רבי מאיר היתה בידו והיא היתה מלמדתו דעת. ומעשה בתלמיד ישיבה שגר בדירת בעל כף החיים ששם חיבר את חיבורו, ושאל האם יש ענין לגור בדירה זו, ואמר לי גיסי רבנו וצ"ל שאם אין בזה ביטול תורה יש בזה ענין סגולי, וכעין זה מצינו ברא"ש (ראש

ח] בענין חליצת תפילין במוסף דר"ח

ועי' בדעת נוטה (תשובה ר"ב) שנשאל רבינו זצ"ל, מאי טעמא חולצין התפילין בראש חדש לפני מוסף כמבואר בשו"ע (סי' כ"ה סי"ג) ולא חולצין לפני הלל, והשיב רבינו זצ"ל עי' ר"ה (ל"ב ב') שהלל שייך לשחרית, ע"כ, וכן האריך בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' א') דהלל שייך לשחרית, ועי' בר"ה (שם) דאיתא התם דהעובר לפני התיבה ביום טוב של ראש השנה השני מתקיע ובשעת ההלל הראשון דהיינו המתפלל שחרית מקרא את ההלל וכבר הוכיח כן השאלת יעב"ץ (ח"א סי' מ') וכתב דלכן אין לטעום עד לאחר הלל הובא דבריו בביאור הל' (סי' תכ"ב ס"ב) וע"ע במשנ"ב (סי' תכ"ג סק"א) ובמעשה איש (ח"ה עמוד קע"ו) כתב משמיה דרבינו הקהילות יעקב זצ"ל דמהאי טעמא אף אין מקדימים מוסף להלל אע"ג דהוי תדיר לגבי הלל, ועי' בס' שמענו כן ראינו (ח"א פ"ו סי' ל"ו) דאי"צ לסמוך ההלל לשחרית כמבואר במשנ"ב (סי' תפ"ח סק"ג) דהמאחר יאמר הלל באמצע פסוד"ז קודם שחרית, וכ"כ בשו"ת אגרו"מ (ח"ג סי' ע) ועי' תשובת רבינו בקובץ שערי הוראה (קובץ ב' עמוד ל"ה) קול התורה (קובץ ג' עמוד ע"ו) דבר"ה (ל"ב ב') מבואר דשייך לבעל שחרית, ומ"מ אינו מוכרח שאין להפסיק ביניהם שהרי זמן הלל כל היום כמ"ש במגילה (כ"ב), ועי' בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' צ"ד) ושביבי הלוי (סי' ט"ז י"ז) ועי' בדעת תורה (סי' תכ"ב).

ועי' מש"כ הגר"א (אבן שלמה פ"ט אות י') מבי' הגר"א על תיקון' (מ"ט ג') דהנשמה יתירה לפי התפילה, וביום שיש בו מוסף יש

ברמ"א (סי' כ"ה סי"ג) כתב דיש לחלוץ התפילין דווקא במקום שאומרים במוסף קדושת כתר, ומבואר דאין חיוב החליצה מצד המוסף דראש חדש אלא מצד אמירת כתר, ועי' מש"כ המשנ"ב (שם ס"ק ס"א) דמ"מ אפילו בעת תפילת הלחש אין ראוי להיותם עליו. ועי' במשנ"ב (סי' תכ"ג סק"י) דאף במקומות שאין אומרים כתר יחלוץ התפילין כיון דתפילת מוסף הוא במקום הקרבת הקרבן מוסף, ואנו עושין אותו כמו יו"ט לפחות בעת ההקרבה ויו"ט אינו צריך אות, ועי' בלבוש (סי' תכ"ג ס"ד ובסי' ת"צ ס"ב) דלטעם זה יש לחלוץ בראש חדש קודם קריאת התורה דהא הקריאה היא גם כן במקום ההקרבה כמו התפילה עיי"ש ומ"מ לפי זה ניחא אמאי חולץ קודם תפילת מוסף ולא קשיא אמאי אינו חולץ בשעת ההלל ואף דלגבי חול המועד כתב במשנ"ב (שם סק"ז) דיחלוץ קודם הלל מ"מ הא ביאר דבריו דהלל בא בשביל המועד ומורה על עיקר האות, ומה שאין כן בראש חדש דאין הטעם מחמת אות אלא מחמת קדושת כתר, ופשוט דאף למש"כ הלבוש נמי אמרינן כן דהא האות הוא בהקרבן הקרבן ולא באמירת ההלל, ובשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' ק"ח) כתב דלא יחלוץ בשעה שרודף להתפלל מוסף דהוי כחולץ לפני רבו וגרע מי שחולץ לפני רבו ממי שחולץ לפני המלך, והכא לפניו יתברך בשעה שהוא עומד בתפילה וע"כ המקדים לחלוץ קודם הלל הרי זה משובח.

בו נשמה יתירה, שנתוסף בה רוה"ק, ע"כ. וי"ל דלכן חולצין דוקא קודם תפילת המוסף שבו נוסף רוה"ק והוא עיקר אות מועד דראש חדש.

ט] הקדמת גברא בר מעלה או חפצא מעולה בסת"ם וציצית וש"ץ

דצע"ק, ואולי כאן הניח בצ"ע דמורת האותיות הוא מעיקר המצוה, ואינו רק יופי גרידא כחוטמים לבנים, גם ע"ל דשאני ציצית דכ' והייתם קדושים דמעלת העושה משפיע בה טפי.

ושמעתי ממרן הגרמ"י ליפקוביץ זצ"ל שפ"א הלך עם מרן החזו"א זצ"ל בדרך ושאלו מה ניתן לעשות עם תלמידים לא רציניים ותיכף על אתר אמר צריך לדאוג שילבשו טלית קטן כפי השיעור הגדול והציציות יהיו מהודרים בטויתם וכשילבשו בגד מהודר בכשרות לקיים מצות ציצית זה ישפיע על המקיים מצוה זו שיקבל מעלת הרצינות וזה יביא אותו לירא"ש, כששמעתי את הדברים באתי תיכף לישיבה והכנסתי את האוירה לעשות ציציות כשרות, ואלו שלא יכלו היתה אשה אחת צדקנית שהיתה עושה עבורם ט"ק כפי השיעור, ועי' בס' דרכי החיים (ח"ב פ"י עמוד נ"ד)^ג.

והביאו בהערות לדעת נוטה מס' קול יעקב (ס"ק קט"ו) דכתב יפה עדיף טפי. וראיתי שם שכתב הרי"ח סופר שכתב וז"ל צריך להיות הסופר מאד יר"ש, ובס' חזיונות כותב כי מרן מהר"י קארו אמר למהר"י

הנה נשאל רבנו זצ"ל בדעת נוטה לענין עדיפות סת"ם וציצית הנעשה ע"י גברא בר מעלה ת"ח ויר"ש, כשיש לעומת זה סת"ם מהודר טפי וציציות מהודרות טפי אבל לא נעשו ע"י גברא רבה בר מעלה, ולענין ציצית מובא בדעת נוטה (ח"ב תשובה של"ב) שנקט רבנו זצ"ל בפשיטות דעדיף להדר ליקח ציצית שנאו ע"י אנשים שיותר מדקדקים ויראי שמים, אף שאינם לבנים ונאים כ"כ, כאחרים שנעשו ע"י אנשים חרדים שאינם כ"כ יר"ש ומדקדקים, וביאר דמעלת הירא"ש גדולה טפי לפי שיש בכח הירא להשפיע על עשייתו קדושה יתירה, וגם עדיף זה קלי ואנהו בגוף העשייה ע"י יר"ש מחוטמים לבנים דזה רק ביופי המצוה.

אמנם לענין תפילין השיב רבנו זצ"ל בדעת נוטה (ח"ג תפילין תשובה תצ"ז) דכתב של סופר ירא שמים מופלג ומפורסם בחסידות עדיף אע"פ שאין הכתב יפה כ"כ כזולתו שהוא יר"ש ממוצע אך יש לו כתב יפב במיוחד, אבל הוסיף רבנו לגבי סת"ם וצע"ק, ובהערה מובא שאמר רבנו זצ"ל דמסברא יש עדיפות ליר"ש ביותר שיש לו יותר ס"ד, אלא דמ"מ יש צד דכתב יפה עדיף ומשו"ה כתב

ג. ובס' מעשה איש (ח"א עמוד קס"ג) שמענו מהגאון רבי מיכל יהודה ליפקוביץ זצ"ל שפעם הלך בטויל עם רבינו וחינה בפניו שאין ניכרת רצינות על התלמידים ויעץ לו רבינו שילבשו ציציות כשרות שיש בהן שיעור כדין אשתו של גבאי בית מדרשו ר' שמואל צורטקוב נטלה על עצמה את המשימה והחלה לתפור ציציות כשרות.

הנצי"ב שיש מעלה בגדולי ישראל, ועי' שם (הערה שפ"ח) והביא מס' רב רבנן (עמוד רי"ד) ששאלו כן ממרן בעל שבט הלוי זצ"ל שגם השיב להקדים סופר ירא ה'.

ולענין מילה מי שיש לפניו מוהל מומחה גדול, ולעומתו מוהל יר"ש גדול, ראיתי בס' חכו ממתקים (ח"א עמוד שצ"ג) שנשאל בזה הגרש"ז אויערבאך זצ"ל והשיב קודם צריך שיהיה המוהל מומחה ואח"כ ת"ח ויר"ש גדול.

ובש"ץ אם יש ש"צ שקולו נאה ואינו בר מעלה כ"כ בתורה ויראה, ולעומתו יש ש"ץ כליל המעלות בתורה ויראה וכל מדה נכונה אלא שאין קולו נאה כ"כ, ידוע שנשאל בזה מרן הגר"ח מברסק זצ"ל וספרו לפניו שבקהילת ווילנא אירע כן ובחרו בהגאון בעל באר היטב אע"פ שלא היה קולו ערב כ"כ כשאר המועמדים כי היה בו כל המעלות שצריך לש"צ, ואמר על זה הגר"ח זצ"ל שלדעתו אין הדין כן, כי דבר ראשון צריך שיהיה ש"צ ובמעלה זו יהיה שלם, ואח"כ יש לבדוק בשאר מעלות הצריכים לש"צ, וכן הביאו מהא"ר (סי' נ"ג) בשם המהרש"ל שש"צ חסיד קודם לצדיק רק שיהיה לו קול נעים, ומבואר דבלא"ה אין להקדימו אף שחסיד בר מעלה טפי.

ולכאורה הוא פלא, דהרי לשון השולחן ערוך (סימן נ"ג סעיף ד) ש"ץ צריך שיהיה הגון. ואיזהו הגון, שיהא ריקן מעבירות ושלא יצא עליו שם רע ושיהיה עניו ומרוצה לעם, ורק אח"כ כתב ויש לו נעימה וקולו ערב, ורגיל לקרות תורה נביאים וכתובים. וכתב

בשם המגיד כי חצי העולם מתקיים בזכות מר אביו ע"י התפילין הכשרים שכותב (שם הגדולים מערכת הי"ד אות קכ"ו). ואם יש סופר אחד שכותב האותיות כתקונם וכדינם וירא שמים מרבים, אע"פ שאין כתיבתו דומה לאחר שאינו מוחזק כ"כ בכשרות, יכתוב הוא, ועל כיו"ב כתוב כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב (אמ"ש כלל ב' בשולי היריעה אות א'). עכ"ד, הנה נראה מדבריו דאדרבה אזיל בתר ירא"ש, אמנם ממש"כ שהשני אינו מוחזק כ"כ בכשרות נראה שיש ריעותא בעיקר הכשרות ולא במעלה גרידא.

והביאו מדברי הנצי"ב בהעמק דבר פרשת שופטים (פרק יז פסוק יח) עה"פ מלפני הכהנים הלויים. וז"ל ונראה עוד בכונת מלפני הכהנים הלויים, שהוא מש"כ הרמב"ם הל' ס"ת (פ"ז ה"ב), ומגיהין אותו מספר העזרה על פי בית דין הגדול, והוא ירושלמי סנהדרין פ"ב ותוספתא שם פ"ד. ונראה דבזה נכלל שיהיו הכותבים והעוסקים בזה גדולי ישראל ותהיה בזה קדושה יתירה, למען תהיה קריאת המלך בה מועיל לכל הכתוב הלאה במקרא הסמוך, וזהו משמעות על ספר מלפני הכהנים, דספר משמע קלף דוקא, והמצוה שיהא העיבוד בקדושה יתירה ע"י כהנים גדולי תורה, וכמעשה דרבי חייא בפ' הפועלים (ב"מ פ"ה ב') דהוי עביד מילי יתירא לקדושת החומשים כדי שיפעלו ביותר בלב התינוקות, ועי' בס' שמות (פ"ט ב' כ"ח ג') עכ"ד, ועי' בס' חמדת חיים (אות תר"ה עמוד ש"ז) בשם הגר"י זילברשטיין שליט"א שהסתפק בזה אם עדיף לבלר נאה בכתב על גברא רבה שאין כתיבתו נאה, והביא מדברי

ברמ"א בש"צ זקן שקולו ערב מיירי בע"ה שאינו מבין מה שמתפלל ובוזה מודה הגר"ח מבריסק זצ"ל דעיקר חסר מן הספר וגם זה אינו ש"ץ, ובודאי עדיף בן י"ג שמבין הדברים שמוציא מפיו אף שאין קולו ערב.

וראיתי בס' מאיר עוז (סי' נ"ג אות ו' עמוד ר"ח) ששמע מרבנו זצ"ל דכל דברי הרמ"א הם לגבי ש"צ ע"ה שאינו מבין התפילה, אבל כששניהם מבינים מה שאומרים, ויש ת"ח שאין לו קול יפה והשני בעל קול ערב, הוא עדיף דמי שאין לו קול ערב אינו בכלל בגדר חזן, ועי' בס' ש"צ השלם (פ"א ס"ב).

ויש לציין שרבנו זכרוננו לברכה, לא ידע פרק בעניני חזנות, אבל הציבור רצו שיגש לרום מעלתו, והיה נגש בקביעות כש"ץ מנעוריו בשב"ק במנחה להשלים מאה ברכות, ובימי הסליחות בער"ה היה לו נימה מעוררת, ובט"ב היה חזן מעורר הלבבות בקינות ובעלי ציון, ואמר שכבר מזמן החזו"א נגש במנחה בשבת וכן בעיוה"כ נגש לסליחות עד השנים האחרונות ממש, וביו"ט לא ניגש באומרו הציבור לא צריך לסבול, וגם בשאר תפילות שבת לא ניגש רק ביא"צ בשבת, הרבנית היתה אומרת לו היום היה ש"צ שעשה מנגינות כמו כל הרגלים יחד.

השו"ע (סעיף ה) אם אין מוצאין מי שיהיה בו כל המדות האלו, יבחרו הטוב שבצבור בחכמה ובמעשים טובים. וכתב הרמ"א ואם היה כאן עם הארץ זקן וקולו נעים והעם חפצים בו, ובן י"ג שנה המבין מה שאומר ואין קולו נעים, הקטן הוא קודם (מרדכי ספ"ק דחולין). הרי דאין מעלת נעימה וקולו ערב המעלה הראשונה רק נמנית אח"כ, ולהדיא כתב הרמ"א ואם דאם היה כאן עם הארץ זקן וקולו נעים והעם חפצים בו, ובן י"ג שנה המבין מה שאומר ואין קולו נעים, הקטן הוא קודם, ול"א דדבר ראשון צריך גברא ש"צ שקולו נעים.

אמנם ראיתי במקור הדברים במרדכי מסכת חולין פרק הכל שוחטין (רמז תקצ"ז) שכתב וז"ל וכתב בתשובת הגאונים עם הארץ ש"צ קולו ערב והעם חפצים בו ויש שם ת"ח ואין קולו ערב אי זה מהן קודם והשיבו דת"ח קודם כי הוא יודע מה מדבר וכ"ה באור זרוע (ח"א הלכות שליח ציבור סימן קט"ז) ושליח צבור שאין מבין כל כך וקולו ערב והעם מרוצים אותו ויש שם תלמיד חכם אחד שידוע לישא וליתן ואין קולו ערב איזה מהם עדיף. כך אמר מר רב יהודאי גאון ודאי תלמיד חכם עדיף לפי שהוא מבין מה שידבר. וזה שקולו ערב אינו מדבר כשורה. עכ"ד, הרי דהנידון

י] בענין אם מעכב ענין וציונו בברכה"ת הלל וסוכה ותפילין

לתפילה וכשהגיעו להלל או חזו בפסוד"ז, דיאמר הלל בין ברוך שאמר לישתבח ותעלה לו ברכת ברוך שאמר שיהיה בה נהללך

הנה מבואר במג"א (סי' תכ"ב סק"ז) מהתוי"ט בלחם חמודות (ברכות פ"ב ד"ח סק"ב) לענין הלל דר"ח שהוא ממנהגא, דמי שאיחר

בשירי דוד עבדך לברכה לפניך וישתבח לברכה לאחריה, [אבל בהלל של חיוב לא יעשה כן שלא יפסיד הברכה], ומובא במשנה ברורה (סימן תכ"ב סקט"ז).

ויל"ע דהתינוח ישתבח הוא מעין ברכת הלל לאחריה, אבל ברכה לפניך של הלל הוא ברכת המצות אקב"ו לקרא את ההלל ואין יוצא בברוך שאמר שאינו רק ברכת השבח גרידא, ולכאורה כל שתקן נוסח וציונו וחסר זה ה"ז משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכה ומעכב הברכה.

וכן ראינו לרבנו זצ"ל בדעת נוטה (ח"ג תשובה ק"ב) במי שבירך ואמר בא"ה אמ"ה להניח תפילין ולא אמר אשר קדשנו במצוותיו וצונו דלא יצא ידי חובה דה"ז משנה ממטבע שטבעו חכמים, וכ"כ בס' שלמי תודה סוכה (סוף סי' י"ט) בשם מרן הגראי"ל שטינמן זצ"ל דמי שבירך בא"ה אמ"ה אשר קדשנו לישב בסוכה לא יצא יד"ח דה"ז משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות, ובהערות לדעת נוטה (שם) דבברכות (מ' ב') איתא דכל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה ובכסף משנה (פ"א מברכות ה"ה) כתב דבמקום ששינה נוסח הברכה אם כוונת דבריו עולה למה שתיקנו חז"ל אין כאן טעות אבל אין ראוי לעשות כן, וע"ע במשנ"ב (ריש סי' ס"ח) וא"כ כשלא אמר אקב"ו אין לזה משמעות ברכה, וה"ה בברך עוטר ישראל בתפארה (עי' שם סי' ק"י) דחשיב כמשנה ממטבע חכמים בברכות, דבמקום ברכת המצות ברך ברכת השבח גרידא.

ועי' קהילות יעקב ברכות (סי' כ"ב) שכתב לבאר לגבי ברכות התורה והברכה

הראשונה הוי כברכת המצות והשניה היא כברכת הנהנין והיינו דברכת המצות אנו מברכין על שקידשנו לקיים המצוה ולא מברכים על החפצא של המצוה וזה תוכן דברי הברכה הראשונה אקב"ו לעסוק בדברי תורה, ומשא"כ בברכת הנהנין שאין מברכין על מעשה האכילה אלא על החפצא שברא השי"ת ומברך להקב"ה שברא את הדבר שנהנה ממנו וזהו הברכה אשר בחר בנו, והשתא י"ל דכל שלא הזכיר אשר קדשנו במצותיו וציונו נמצא דחיסר עיקר הברכה ומשו"ה לא יצא. וה"ה בברכה"ת אם יחסר אקב"ו לא יצא יד"ח, ומה שלא תקון אקב"ו בעולה לתורה ובברכת אהבה רבה, י"ל דברכת אקב"ו כבר נפיק במה שאומר על עיקר ברכוה"ת, ובאמת מי שלא בירך תחילה ועולה לתורה כתב פמ"ג (רי"ס קל"ה) שאם יכול ימהר לברך תחילה אקב"ו ככל ברכות המצות שמברך תחילה אקב"ו, והחת"ס בשבועות כשהיה נייעור בלילה היה מכויין לצאת עד קומו משנתו ואז היה מברך שנית, כמש"כ בליקוטי חבר בן חיים, ואע"פ שמסתמא עלה לתורה וגם בך כבר אה"ר נראה שהיה רוצה לברך ברכת אקב"ו לעסוק בד"ת. [ואמנם באמת היה מקום לדון דכיון דהלל דר"ח אינו רק ממנהגא י"ל דאין המנהג לאומרו קודם שמו"ע, ובזה אין יכול לומר וציונו, רק עולה לו זה כברכת השבח, אמנם ממה שדנו בשביבי הלוי סימן ט"ז ובשו"ת שבט הלוי ח"א סי' ר"פ ס"ו אם יוצא בפסוקי הלל נראה שנקטו דיכול לצאת באמירתו קודם שחירת].

ונראה דדוקא היכא שרוצה לצאת בנוסח ברכה שקבעו אקב"ו להניח תפילין

ושינה זה המטבע לא יצא, אבל כאן שיוצא בברכת רוך שאמר שמעיקרא לא נתקן בה אקב"ו, שפיר יוצא בזה יד"ח, א"נ שא"ה שעכ"פ מפורש בו ענין הלל נהללך בשירי דוד עבדך, ואמר נוסח שטבעו חכמים על הילול דפסוד"ז שנקרא הלל, כדאי במסכת שבת (ק"ח ב') אמר רבי יוסי יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. והאמר מר הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף, ומשני כי קאמרינן בפסוקי דזמרא.

ובאמת דכבר מצינו כיו"ב בברכוה"ת שאע"פ שקבעו ברכת אקב"ו לעסוק בד"ת ככל ברכוה"ת, מ"מ כל שברך רק ברכת אשר בחר בנו יוצא בה שהיא המעולה שבברכות כמבואר בברכות (י"א ב'), ובספק ברכות אומר רק ברכה זו כמש"כ המשנ"ב (סי' מ"ז סק"א) ואע"פ שאין מזכיר בה אקב"ו, וכן יוצא יד"ח באה"ר או אהבת עולם אע"פ שלא נזכר בה וציונו, ואי"צ לחזור ולברך ברכת אקב"ו והערב נא כמבואר בשו"ע (סי' מ"ז ס"ז) ובמשנ"ב (סי' קל"ט סק"א), ועי' בשו"ת אגרו"מ (או"ח ח"א סי' כ"ב) דמכאן מוכח דוציונו אינו מעכב, ונראה דאף אם בעלמא מעכב כמש"כ בדעת נוטה, שא"ה שיש לפנינו מטבע שקבעו ללא ברכת וציונו, ונהי דלכתחילה בעינן שיברך שני הברכות מ"מ בדיעבד יצא בזה שהיא מטבע ברכה לעצמה, והכא נמי בברכת הלל דכוותה.

ולא דמי לעולה לתורה שברך רק ברכת אשר בחר בנו דמבואר במשנ"ב (סי' קל"ט סק"ב) דחזור ומברך ברכת לעסוק, דשם מעיקרא נתקן קריה"ת אחר שמו"ע שכבר

ברך בשחר ברכת אקב"ו, וכעת אומר ברכת אשר בחר גרידא מפני כבוד ציבור, ולא מהני בברכה זו לחוד לפטור ברכת אקב"ו לעסוק והערב, כמו בהקדים בשחרית ברכת אשר בחר לברכת לעסוק, ובפמ"ג (סי' מ"ז א"א סק"י) שלכתחילה אם יש לו שהות יברך קודם שעולה לתורה ברכת אשר קדשנו וצינו לעסוק וברכת והערב קודם שיעלה לתורה כסדר שתקנו חז"ל, וכן בא"א בהקדמתו (לסי' קל"ה) כתב שיברך וצונו קודם קודם הקריאה קודם המצוה ככל מצוה, וכתב דאם ברך בבקר עולה לו גם לקריה"ת ואף אם עבר זמן גדול בינתיים אין כאן הפסק מאחר שכל רגע צריך לעסוק בתורה.

וא"כ מש"כ המשנ"ב (סימן מ"ז סק"א) לברך בספק ברכה אחת אינו לכתחילה, והקם בלילה לכתחילה בעי' ג' ברכות כמש"כ שם הפר"ח שם, נובשם החזו"א מובא שהקם בלילה וחזור שנית לישון דיברך ברכה אחת, ובאמת יש חשש שבקומו יחזור ויברך אותה ברכה שנית, רק יברך ג' ברכות ויתנה שיועיל רק עד קימתו כמש"כ המג"א על שבועות וכמו שנהג החת"ס בשבועות לגבי שינת היום, ואם עולה לתורה כשישן אחר ברכת וציונו לעסוק שינת קבע של לילה יהיה חייב לברך שנית לעסוק, וכ"כ בשו"ת מהרי"ל דסקין (קו"א סי' ה' אות י"ד) דחייב לברך ברכת לעסוק קודם שעולה לתורה.

ועי' מש"כ בס' בר אלמוגים (סי' נ"ז ענף ב') בשם רה"י מרן הגאון רבי דב לגדו שליט"א דהא דאי' בברכות (מ' ב') דכל ברכה שאין בה שם ומלכות אינו ברכה הוא רק לכתחילה ממה שיוצא יד"ח ברכוה"ת

והטור (סימן מ"ז ס"ג) כתב דברכת אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, יש לזכור בה מעמד הר סיני ושקבלנו התורה בסיני מתוך האש, וביאר הב"ח דקשיא ליהלהטור דלא מצינו בשום מקום שיהיו ב' ברכות על מצוה אחת, ועל זה יישב דברכה ראשונה היא ככל ברכת המצות, וברכה שניה היא על מתן תורה, וצ"ל דס"ל שברכת לעסוק בדברי תורה והערב נא ברכה אחת הם, ולסוברים שהם ב' ברכות י"ל דאשר קדשנו במצותו וציונו לעסוק זה ברכת המצוה, וברכת והערב הוא ברכת הנהנין על התורה. ודנו האחרונים בחיוב ברכת התורה של נשים אם הוא רק ברכה על קיום מצות שחייבות וא"כ אין חיובם שוה לאנשים, ואין יכולות להוציא אנשים, ולמש"כ הטור נמצא דברכה של אשר בחר שבאה על נתינת התורה בזה שוים נשים לאנשים.

ובאמת דבגמ' ברכות (י"א ב') מבואר בגמ' דבכל אחת מברכוה"ת יוצא, ואולי שאני ברכוה"ת משאר ברכות שקבלת התורה כולל כלל תרי"ג מצות וה"ז ככולל ברכת המצות, ואולי גם בקשת ודבק לבנו במצותיך, וכן ונשמח במצותיך, ה"ז מעין ברכת המצוה גם כן, וכן מפורש במשנ"ב (שם) בשם האחרונים דברכת אהבה רבה ואהבת עולם פוטרת כל הברכות, ועי' בגליון שיעורי ליל שבת (גליון ר"ח).

והגרמ"מ לובין שליט"א א"ל דאמנם בעלמא מעכב נוסח אקב"ו, אבל כאן שמבואר בגמ' ברכות (י"א ב') דאשר בחר היא המעולה שבברכות, רק דלכתחילה אר"פ

באהבה רבה ואהבת עולם, ויש לדון בזה דשא"ה דכיון שהוא ברכה הסמוכה לחברתה כאומר ברכה בשם ומלכות דמי וכמבואר במשנ"ב (סי' ס' סק"ב), ומה"ט יש לדון דא"א להוציא בברכה זו גרידא אחר ידי ברכוה"ת, כיון שלשומע חסר ברכה בשם אא"כ ישמע מתחילת ברכה שלפניה, ואף שמבואר במג"א (שם) דבדיעבד גם בהקדים ברכת אהבה רבה ליוצר יוצא יד"ח דכיון שנתקנה כברכה הסמוכה לחברתה מעתה גם כשאומרה בפ"ע ללא שם ומלכות יוצא בה יד"ח, נראה דה"מ לענין ברכת אהבה רבה, אבל לגבי ברכוה"ת כיון דבעי שם ומלכות לא יוצא ללט שסמוכה לחברתה.

וראיתי בספר הזכרון ויטע אהל (עמוד תקע"ד) שכותב חתן הח"ח הגרמ"מ זאקס צ"ל בבחרותי שאלתי את מרן החפץ חיים זצלה"ה איך נפטר ברכת התורה בברכת אהבה רבה הלא בברכת המצות צריכין לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו, ואמר לי הח"ח שיכול להיות שרק ברכת והערב נא וכן אשר בחר בנו יוצא, אבל צריך לברך ברכת וציונו, אבל זה חידוש דין שלא מצינו כן בשו"ע ונו"כ (בסי' מ"ז ס"ז) רק סתמו שיוצא ידי ברכוה"ת, וכמבואר במשנ"ב (סי' קל"ט סקל"א). וכתב שרואין אנו מזה שנוסח אשר קדשנו במצותיו זה רק מטבע שטבעו חכמים בנוסח ברכת המצות, אבל העיקר הוא הברכה כלומר לומר ברוך אתה ד' וכו' ויוצאין ג"כ בנוסח ברכה אחרת וגם מצינו שבברכת אהבת עולם פוטרת ברכת המצות של ק"ש לכמה שיטות עיי' רבנו יונה על הרי"ף, עכ"ד.

ומש"כ המג"א דאם יאמר ההלל באמצע פסוד"ז יפסיד הברכות, אמר הגר"ח דנראה דברכת ברוך שאמר לא תפטור ברכת ההלל, דפסוקי דזמרה והלל הם שני חיובים נפרדים, דפסוד"ז הוא קריאת פסוקים מתהילים, והלל אינו בתורת פסוקי תהילים, אלא הוי דין שירה וחלות שם בפני עצמו נולדבריו צ"ל דלא דמי לברכת אהבה רבה דשם נחשב כברכה על ת"ת דק"ש בכלל ת"ת].

ותמזה למה לא פירש מרן הגר"ח זצ"ל שעיקר מצות הלל הוא בציבור, משום שהלל הוא פירסומי ניסא ויול"ע אם הלל דשבועות ג"כ בא לפירסומי ניסא, דבפסח ההלל הוא על נס גאולתינו ופדות נפשינו ביציא"מ, וכן בסוכות על שלא ניזוקו בשרב וחום, אבל בשבועות אינו רק להלל שהרים רקדו כאילים וגו', ועי' בשבת פ"ח ב' נפשי יצאה בדברו ואולי גם על זה קאי, או דכבר מודים על כל נסים, ועי' מש"כ לדון בגליון שיעורי ליל שבת שם במי שטעה וקודם מגילת רות התחיל בברכת שעשה נסים].

ובאמת דגם המג"א והמשנה ברורה לא אמרו דבריהם רק בהלל דר"ח דאינו חיוב, ואינו רק ממנהגא ויש פלוגתא אם מברכין עליו, אבל בהלל של חיוב אינו יוצא בברכת ברוך שאמר, הרי דאינו כברכת אהבה רבה דפוטרת אף ברכוה"ת המחויב בו חיוב גמור, [ואפשר דשא"ה דאפר לו להמתין עד אחר התפילה אבל באה"ר יש לו לצאת ידי ברכוה"ת כבר לק"ש ומימילא נפיק גם לעיקר חובת ברכה"ת].

ונראה דבדואי כשיש חיוב שירה כעת מועד, בזה צ"ל מדינא וציונו לקרא שיש חיוב שירה על הנס מה"ת, בזה לא יועיל

לימרינהו לכולהו א"כ כיון שתקנו גם נוסח ברכה ללא נוסח אקב"ו יוצא בזה לכתחילה, וכן מהמבואר בגמ' (שם) דהשכים לשנות, עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך, משקרא קריאת שמע אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה, מבואר דנפטר ואי"צ לברך שנית, [ואמר דכן מבואר ממה שנתנו עיצה למתעורר בלילה שיאמר רק ברכה א' וכן נהג רבנו מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל לברך בקומו אשר בחר, וכשיקום בבקר יברך שאר ברכות, ויש שאמרו כן בשם החזו"א, ואם מעכב אקב"ו לא הועילו בזה], ואמר דנשים היה ראוי שיברכו רק ברכת אשר בחר למש"כ הגר"א דאינם בוציונו, ודן דאולי מש"כ המשנ"ב דבעלה לתורה יצא רק אשר בחר היינו דרשאי לברך אקב"ו והערב אבל אינו חיוב, וצ"ע.

ועי' בתשובות והנהגות (ח"ו סימן צ"ו) דבמג"א (סי' תכ"ב) כתב דאם כשהיחיד אוחז בפסוקי דזמרה קורין הציבור ההלל, אז יש לו ליחיד להפסיק באמצע פסוד"ז לקרות ההלל עם הציבור מיהו לא יברך עליו לא בתחילה ולא בסוף, דיוצא במה שבירך ברוך שאמר בתחילה וברכת ישתבח בסוף, וכ"ז דוקא בהלל דר"ח שיש פוסקים שאין היחיד מברך עליו, אבל בימים שגומרים בהם את ההלל, דאז חייב הוא בברכה לכו"ע, לכו"ע אין לו לומר באמצע פסוד"ז שהרי יפסיד הברכות, והביא שדעת הגר"ח מבריסק זצ"ל (הובא בספר הזכרון אש תמיד) דאף בימים שגומרים בהם הלל נמי יפסיק היחיד באמצע פסוד"ז כדי לומר ההלל בציבור, כיון דעיקר קיום הלל הוא בציבור, ומשום דשיר והלל בעי קרייה וענייה, וזה שייך רק בציבור שאז החזן מקרה והציבור עונים,

דרכנן היינו כשעכ"פ עוסק במצוה ובשעתה אלא שלא כיון, או אפי' היפך כוונה, אבל כשעכשיו עוסק בדבר אחר הרי זה כמתעסק שלא נחשב כלל, ובכל הנ"ל לא הרבתי בראיות נחוצות כי הדברים פשוטים. עכ"ד.

ועי' עמק ברכה (עמוד קכ"ד קכ"ה) להוכיח מקרא דאשירה לה' כי גמל עלי, דאין חיוב שירה קודם שאירע הנס אפי' יודע מפי נביא שיארע לו נס, ופסוד"ז הוא כהלל על נס שאינו ידוע דליכא חיוב שירה, ושאני הלל דר"ח דגם הוא אינו על נס ידוע דבזה ה"ז כהלל שבכל יום ושפיר ה"ז ברכתו, ומה שאומר בו וציונו הוא כאינו מצוה ועושה, וכל שאמירתו כאינו מצוה ועושה שפיר יוצא אף כשהשמיט וציונו שאינו וציונו של חיוב, ועי' בחי' הגר"ז ערכין (י' א') ובהליכות הגר"ח (אור"ח תכ"ב ס"ב) לחלק בין ברכה שקודם הלל שהיא ברכת המצות לברכה לאחריה שהיא על חפצא דהלל, ע"ש, וברוך שאמר וישתבח תרוייהו על חפצא דהלל באין,

וראיתי בדעת נוטה (תפלין תשובה ק"י) שנשאל רבנו זצ"ל במי שטעה וברך על תפלין ש"ר ברכת עוטר ישראל בתפארה האם יוצא יד"ח, והשיב דאולי יוצא יד"ח דאע"ג דבברכות (ס' ב') מבואר דהברכה היא על כיסוי הראש, מ"מ קאי גם על תש"ר כמש"כ הרא"ש ומובא בטור ובשו"ע (ס' כ"ה ס"ג), וביאר המשנה ברורה (סק"ב) שבא ליתן שבח והודאה בברכה זו גם על התפלין שנקראין פאר שנאמר פארך חבוש עליך וקאי על תפלין שהן פאר לישראל כמו שנאמר וראו

ברכת ברוך שאמר שאינו מזכיר בה וציונו, והלל לחוד ופסוד"ז לחוד אף שנקרא הלל, ועי' בהליכות הגר"ח (ס' תכ"ב ס"ב) דפסוד"ז החפצא של המצוה הוא קריאת פסודי דזמרא, כקריאת תהלים, משא"כ הלל שענינו חפצא של שיר ושבח, ולכן אינו יוצא בברכת פסוד"ז ברכת הלל, ולדבריו י"ל דבאומר תהלים לפני התפילה אינו יוצא באמירת פרקי הלל יד"ח הלל דאומרו דרך קריאה ולא דרך הילול, ועד כן לא דן הפמ"ג רק שיוצא ידי אשרי בתהלים שענינם א' ולא באמירת הלל, וז"ל הפמ"ג (סימן נ"ג א"א סק"ב) לענין האומר תהלה לדוד לפני התפילה, וז"ל ויש לראות, האומרים תהלים ומתרמי תהלה בו, ויצאו ידי חובתן באמירת תהלה, איך יאמרו אח"כ בברכה. ובדרכנן אין צריך כוונה, עיין מג"א (סימן ס' סק"ג). וי"ל כשמתכוין שלא לצאת, שפיר דמי, ואומר דרך תחנונים. עכ"ד, והיינו דכונה לא לצאת ודאי מהני, אבל אם לא חשב גרע, וגם בזה יצא לחלק בין אמירת תהלים דרך תחנונים לאומרו דרך שבח פסוד"ז.

ועי' בשביבי הלוי (סימן ט"ז) ובשו"ת שבט הלוי (חי"א ס' ר"פ ס"ז) דדוקא באומר כצורת הלל בעת אמירת ההלל יצא ללא כונה ולא באומרו כקורא תהלים, וז"ל ואשר נסתפק בשם בנו החתן הח' נ"י אם אומר תהלים לפני התפלה וגם מקראי הלל, ואח"כ כשהוא ר"ח אם אפשר לו לברך על הלל זה, וכבודכם נו"ג בגדר מצוה דרכנן דלא בעי' כוונה מעכבת, לפי דעתי אין מקום ספק כלל דע"כ לא נו"ג בכוונת מצוה דרכנן. ואין מקום ספק בזה, דהמדובר בגדרי כוונה במצוה דאורייתא או

בא"י על מצות תפילין, דבברכת אקב"ו להניח שברך תחילה קאי גם על ש"ר, גם י"ל דדודא בברכת להניח תפילין אין משמעות למטבע כשאומר בא"י להניח תפילין ללא אקב"ו, אבל כאן שפיר אומר בא"י על מצות תפילין, ובפרט שמזכיר ענין המצוה במטבע ש"ר, ולמש"כ א"ש דדוקא במשנה המטבע אינו יוצא אבל כאן שאומר מטבע ברכה שפיר יוצא אף שלא אמר הנוסח הראוי לכתחילה על הנחת תפילין.

כל עמי הארץ וגו' ויראו ממך ודרשינן במגילה (ט"ז ב') אלו תפילין שבראש, ע"כ. ולכאור' צ"ע מאי שנא ממה שהשיב רבנו זצ"ל (שם תשובה ק"ב) דבחסר נוסח אשר קדשנו במצותיו ואמר רק להניח תפילין דה"ז משנה ממתבע, והכא נמי חסר אקב"ו, ואפשר דע"כ ל"א רבנו זצ"ל דאינו יוצא בחסר אקב"ו רק בברכת להניח תפילין שמברך על ש"י, אבל כאן בברכת ש"ר ליכא קפידא גם אם חסר בעיקר הברכה וברך רק

יב] טעה וברך עוטר ישראל בין תש"י לתש"ר

שבח המקום, אלא דשם יש מצוה לשבח בהזכרת ה' כמו שנהגו בביהמ"ק באמירת בשכמל"ו, וכדילפי' ביומא (ל"ז א') מכי שם ה' אקרא אתם הבו גודל, אבל כאן עשה איסור שהפסיק בברכה שלא במקומה, וסח בין תש"י לתש"ר עבירה היא בידו וחוזר עליה מערכי המלחמה, ונהי שהיה שוגג ולמש"כ נתייה"מ (סי' רל"ד סק"א), אין בדרבנן איסור בשוגג, מ"מ יש כאן הפסק, ועי' בקובץ הערות (סימן ח סעיף טו) דגם שוגג באיסור דרבנן קמיתעביד איסורא, וכן הוכיח בס' גידולי שמואל (כתובות ע"ב א') מהרא"ש שם, ועיין באור שמח (הל' גירושין פ"א הי"ז) דמוכיח דגם שוגג בד"ס עבר עבירה והמכשילו עובר בלפני עור ע"ש, ובאמת גם להרא"ש אין מברכים רק אחר שמעוטר בתפילין, וצ"ע.

מעשה באחד שרצה לנהוג כמש"כ הרא"ש המובא בשו"ע (או"ח סימן כ"ה ס"ג) להניח תפילין קודם ברכת עוטר ישראל בתפארה, דרומז הברכה לתפילין שנקראו פאר, ואישתקיל מילוליה, ובטעות אחר שהניח תש"י קודם הנחת תש"ר ברך עוטר ישראל בתפארה במקום להניח תפילין, ובודאי אם לא השלים הברכה או תוכ"ד לאמירת עוטר ישראל בתפארה היה יכול לתקן ולברך על מצות תפילין, ואם עבר תוכ"ד, ויש לדון דאין כאן הפסק דהוא מעין ענין הנחת תפילין להרא"ש, דמשבח לבוראו על פאר תפילין שעייטר לישראל, ומצאנו כע"ז בטור (או"ח סי' קכ"ד) ובמשנ"ב (שם סק"ב) לענין עניית ברוך הוא וברוך שמו באמצע הברכה דאינו הפסק בדיעבד דמזכיר

יב] טעה וברך על תש"י על מצות תפילין

הנחת של ראש על מצות, וטעה וברך על של יד ברכת על מצות וכבר עבר תוכ"ד מה דינו,

בדבר השאלה במי שנוהג כהרמ"א לברך בהנחת תפילין של יד להניח וקודם

זו יאמר על מצות בפת"ח, משום ששניהם נחשבים כמצוה אחת, ועוד שמצינו בפסוק מצות ה' ברה שנקרא בפת"ח והכוונה על כל המצות. וכתב הפמ"ג שהרשות לעשות או כהמג"א או כהט"ז, אבל הסכמת רוב הפוסקים כהמג"א לברך על מצות בפת"ח, כפי שהביא המשנ"ב, ומן הטעם שלהלכה אנו נוקטים שברכת על מצות אינה עולה על של יד.

ומי שטעה ובירך על ש"י על מצות ותוך כדי דיבור תקן מיד וסיים להניח תפילין, יברך אח"כ על ש"ר על מצות תפילין כדרכו, כ"כ במסגרת זהב על הקיצור שו"ע (סימן י' אות ג) ובס' ברכת הבית (שער לח סעיף יד) וכ"ה באשל אברהם לבעל הגע"ק מבוטשאטש (סי' כ"ה ס"ה), אמנם ודעת הכף החיים (סקל"ט) שבכה"ג א"צ לברך עתה כלל על ש"ר, שנוסח זה שאמר עולה לשניהם וכאילו בירך שתי הברכות וכמו במפריש תרומות ומעשרות בבת אחת שמברך ברכה אחת לשניהם על הפרשת תרו"מ. ובאמת יל"ע דאם מהניא כאן כה"ג מ"ט מברכים ב' ברכות לכתחילה ואין כוללין אותם יחד כמו בתרו"מ, ואולי לכתחילה אמנם יש להחשיב כל א' לעצמו אבל עכ"פ בדיעבד יצא, ויל"ע אם לדעתו אריך למיעבד כן אחר שכבר טעה וברך על מצות, כדי שיקדים ברכת להניח על ש"י, וצ"ע.

ואם הוא אחר כדי דיבור, יצא יד"ח בברכת ש"י. ואח"כ כשמניח תפילין ש"ר, כ' בשע"ת (ס"ה) דיי"א שיברך ב' ברכות, אם בברכת על מצות שבירך על ש"י לא נתקוין

נקטינן דכעת יעשה לאידך גיסא, וכשמניח תפילין של ראש יברך להניח כמש"כ בשערי תשובה (סי' כ"ה ס"ה) בשם מחזיק ברכה, וכ"כ בארצות"ח, וראיתי שכן נקט גם הפרמ"ג (סק"ו).

ואולם כ"ז להדעות דעל מצות קאי גם על תש"י, אבל לפי מה שבי' המג"א (סק"ט) דעל מצות לא קאי כלל על של יד, א"כ מסתבר דאם בירך על של יד על מצות לא יצא כלל, וכ"כ במכתם לדוד (או"ח סי' י"א) דאשכנזים הנוהגים לברך על של יד להניח ועל של ראש על מצות אם סח בין תש"י לתש"ר מברכים על של ראש שתי ברכות, ואם טעה וברך על של יד על מצות אם נזכר לפני שהידק את השל יד יחזור ויברך להניח וכשיניח של ראש יברך שוב על מצות, וכן צדד הגרש"א שטרן שליט"א.

ואם נזכר ועמד על טעותו לאלתר ותקן תוכ"ד שפיר יצא יד"ח, וכן מצאתי שהשיב רבינו זצ"ל בדעת נוטה (ח"ג סי' קט"ו) וכתב בענין מי שטעה וכשהניח תפילין ש"י בירך על מצות תפילין מה יעשה, ע"י שערי תשובה (סי' כ"ה סק"ה) ותוך כדי דיבור לכאור' יכול לתקן ויברך אהר כך על מצות.

ובאמת דהמשנ"ב (סי' כ"ז סק"ג) כתב בשם הפמ"ג שיי"א שגם אם אינו מניח רק תפילין ש"י מברך ב' ברכות, דהיינו שברכת על מצות עולה גם על ש"י, וכ"ה דעת הט"ז (סי' כ"ה סק"ו) שהביא המשנ"ב (שם) וכן הביא המשנ"ב (סי' ל"ד סק"ב), ולפי"ז כתב הט"ז שיש לברך על מצוות בחול"ם שהוא לשון רבים. ואולם במג"א (שם) כתב שאף לשיטה

לחוד, מברך עליהו ב' ברכות, ובאמירת בשמל"ו יכוין על ברכת להניח שלדעת השו"ע (סימן כ"ו ס"ב) היא לבטלה. ולכאור' משמע מזה דס"ל לא"ר דשינוי הברכות מעכב, דאל"כ גם לדעת המחבר נפטר בברכת להניח וברכת על מצות היא זו שלבטלה.

ואם בירך על ש"י על מצות ועדיין לא הידק את הקשר, י"א שלשיטת הט"ז שתפילין ש"י טעונות ב' ברכות, יברך עתה להניח כיון שבמילא התפילין ש"י טעונה ברכה זו, וע"כ עדיף לברכה עכשיו במקומה הרגיל ותעלה גם לתפילין ש"ר. ע"י בשע"ת (שם) וכ"ז לשיטת הט"ז אבל להלכה דתפילין ש"י טעונה רק ברכה אחת, לא יברך עתה להניח רק אח"כ על תפילין ש"י.

בה לפטור את ש"ר, וי"א שמ"מ עלתה לו הברכה גם לש"ר וא"צ עתה לברך רק להניח על ש"ר. ע"י בשע"ת (שם) בשם מכתם לדוד, ובארצוה"ח (המאיר לארץ סקמ"א), ובטורי אבן (לבעל שמן ורקח, פט"ו מהל' תפילה). ועיין שו"ת הרשב"א (ח"א סימן קנ"ז) שכתב שלענין ברכות אין מקפידין בלשון כל שאנו שומרים על הענין. ועיין עוד באו"ז (סימן תקפ"ב) ורמב"ן ור"ן (נדה נ"א ב') והעיסור (הל' תפילין) שהביאו גירסת הירושלמי (ברכות פ"ב) דעל של יד מברך על מצות ועל של ראש מברך להניח. אולם במאסף לכל המחנות (סקמ"ט) הביא שבפרדס הגדול (סימן ל"ט) הביא בשם מהר"י בן פלט שאם טעה בברכות התפילין ובירך על של יד ברכת על מצות וכן איפכא ה"ז מעכב. וע"ע בא"ר (סק"י) שכתב שהמניח תפילין ש"ר

יג] בענין תפילין וספיה"ע אחרי שקבל כבר שבת או התפלל מעריב

מנחה אחר קבלת שבת ע"י במשנ"ב סי' רס"ג סקמ"א דאינו מתפלל כיון דהוא תפילת חול, והיינו דאף שכיון שהוא תפילת חול אינו יכול להתפלל תפילת חול בשבת.

ולענין מי שהתפלל תפילת ערבית מפלג המנחה, בזה יש לדון דגרע מקבלת שבת, דתפילת מעריב מבעו"י נחשב שעשאו ללילה, וכמש"כ השו"ע (סי' ל' ס"ה) מהתרוה"ד (ח"ב סי' קכ"א) דאם התפלל מעריב מבעוד יום אפי' שלא הניח באותו יום תפילין לא יניחם אח"כ, ואפי' היום גדול, והטעם כתב המשנ"ב (סקנ"ז) לפי שעשאו כבר ללילה בק"ש ותפילה של ערבית, ואם יחזור ויניח תפילין יחזור ויעשאו יום וה"ז תרתי דסתרי,

בספר דולה ומשקה (עמוד ר"כ) שאל מרבנו זצ"ל אדם שבילל שישי שכח לספור ספירת העומר ולמחרת קיבל ע"ע שבת מבעו"י ואח"כ נזכר לפני השקיעה שעדיין לא ספר הספירה של יום שישי האם יכול לספור, והשיב מסתבר שיספור, עכ"ד. ומשמעות הדברים דאין צריך להשאל על הקבלת שבת רק סופר למרות שכבר קבל שבת, כי אין קבלת קדושת השבת ביום ו' סותר לספירת יום שישי, דקבלת תוספת חול על הקודש אינו משנה מנין הימים רק מקדש היום שקודם שבת בקדושת שבת, וכיון שספיה"ע אינו תלוי רק במעל"ע של יום ו' שפיר סופר. נולענין

סק"ב) דצבור שלא תקעו ביום ב' של ר"ה שחל ביום ו' ונודמן להם שופר אחר שקבלו שבת יתקעו בלא ברכה, דאין קבלת שבת מבטל מצוה כשא"א לקיימה בענין אחר.

ובשו"ת אגרו"מ (או"ח ח"ד סי' צ"ט סק"ג) דן לחלק בין היכא שרק קבל שבת במזמור שיר ליום השבת, דאם נזכר שלא ספר ספיה"ע, כיון דאם לא יספור יפסיד מכאן ואילך מצות הספירה בברכה, א"כ ה"ז קבלה בטעות, משא"כ היכא שכבר התפלל ערבית, דאם נימא דהקבלה בטעות נמצאו ברכותיו לבטלה, ובזה יש לדון דלא מתבטל הקבלת שבת ואינו יכול לספור, ולמעשה מכריע להקל, ונראה מדבריו דרק על ידי שבטל הקבלת שבת יכול לספור אבל בלא"ה ה"ז כתרתי דסתרי, אבל למש"כ דאינו תרתי דסתרי אין כאן ברכות לבטלה, דקדושת שבת על מה שמוסיף על החול אינו מבטל יום ו' לענין ספיה"ע וה"ז סופר יום ו' שקבל קדושת שבת.

ולמעשה הנה בשערי תשובה (סימן תפ"ט סק"ב) מובא מהמחזיק ברכה (סימן תפ"ט סק"ה דין ז) בשם שו"ת זרע אמת (או"ח סימן ס"ו) דמי ששכח לספור בליל עש"ק והתפללו ערבית של שבת מבעוד היום גדול ואז נזכר שלא ספר בלילה, מ"מ כיון שעדיין יום הוא יספור בלא ברכה ושאר הימים בברכה, ולכאור' מש"כ כיון דעדיין יום הוא יספור דיכול לספור אף שהתפלל מעריב של יום הבא וקבל שבת, דכיון דאפשר להתפלל מבעו"י לא נחשב שעשאו כלילה, וכדעות האחרונים שהביא המשנ"ב בהלכות תפילין

וכ"כ המשנ"ב (סי' ק"ח סק"א) לענין מי שהתפלל מעריב מבעו"י ונזכר שלא התפלל מנחה, ועי' ברמ"א (יו"ד סי' קצ"ו ס"א) לענין הפס"ט, ועי' בדעת נוטה (ח"ב תשובה תרל"ה) במי שהחליף טלית קטן לכבוד שב"ק ונזכר שלא בירך עליה בעוד היום גדול לאחר שכבר קיבל את השבת, דכמדומה שלא יברך דמחזי כתרתי דסתרי נוכחו במתפלל מעריב דכתב הרמ"א סי' י"ח ס"א דלא יברך עוד על הציצית, והעירו דבציצית לא כתיב יום או לילה רק תלוי בראיתם אותו שהוא עת ראייה ועי' מש"כ באמת סי' י"ח סק"ה דמה"ט מברך ביהש"מ ועי' מש"כ בזה בדעת נוטה ציצית תשובה תרל"ג דלא פלוג רבנן וגרע מביהש"מ כיון דעשאו כלילה], ובהערות שם מובא מרבינו זצ"ל דמה"ט יש לדון דלא זו בלבד שלא יברך עליה אלא דאף לא ילבשנה משקיבל שבת עכ"ד, ועי' משנ"ב (סי' תכ"ד סק"ב) דמייתי ממג"א דכשהתפלל ערבית שלאחר ר"ח אפי' התפלל מבעוד יום שוב אינו מזכיר אח"כ בבהמ"ז יעלה ויבא שהרי עשאו חול בתפלתו ואמר רבינו זצ"ל דלפי"ז יש לדון דכמו כן כשחל ר"ח ביום ו' וקיבל עליו שבת שוב אינו מזכיר בבהמ"ז יעלה ויבא דכיון שעשאו שבת בקבלתו הוי כלילה.

ולמעשה הביא המשנ"ב (סי' ל' ס"ה) שהאחרונים חלקו על השו"ע וס"ל דאף שהתפלל ערבית וקרא ק"ש אם לא הניח באותו יום תפילין יניחם כ"ז שלא שקעה חמה, וכן לענין שבת כתב בהליכו"ש (תפילה פ"ד הערה י"ז) דאם קבל שבת ונזכר שלא הניח ביום ו' תפילין יניח תפילין, וכמש"כ הט"ז (סי' ת"ד סק"ב) לענין שופר והובא במשנ"ב (שם

למ"ד דהוא רק מדרבנן עי' במג"א (סי' רס"ז סק"א), וגם יש לדון דאין קבלתו אלא מאיסור מלאכה [עיי' בתוס' כתובות מ"ז א' ד"ה דמסר לה בשבתות ויו"ט וז"ל ואף על גב דאמר במר"ק ח' ב' ושמחת בחגך ולא באשתך דאין נושאין נשים בחולו של מועד משום דאין מערבין שמחה בשמחה, ודרשה גמורה היא כדאמר בחגיגה דהוי דאורייתא, איכא למימר דהכא איירי שעה אחת לפני יום טוב שהוא כיו"ט לענין מלאכה דתוספת דאורייתא ובטילה באותה שעה מן המלאכה עכ"ל. ומבואר שתוס' סברי שדין תוספת יום טוב לא נאמר אלא לענין איסור מלאכה בלבד, וליכא מצות שמחת יום טוב בזמן תוספת יום טוב, ומשום"ה אין בזה משום אין מערבין שמחה בשמחה] עכ"ד. והיינו שלמרות שקבל שבת ואינו נשאל על הדבר כיון דאינו רק תוספת לענין לפרוש ממלאכה אין בזה סתירה לספיה"ע.

והנה במג"א (סי' תפ"ט סק"ז) ובמשנ"ב (סק"ח) איתא, ויברך ויספור ספיה"ע בלילה, ואפילו בע"ש שכבר קיבל שבת וגם התפלל עם הצבור אפ"ה יברך ויספור בלילה. ע"כ. והיינו דאין הקבלת שבת ותפילת מעריב של שבת טעם שיחשב עי"ז כהגיע זמן ספירה דיום השבת, [וכן לגבי תמימות ממתינים בחג השבועות ללילה ולא אמרי' דמשה שקדש היום נעשה לילה לגבי תמימות עי' בהקדמת הט"ז לסי' תצ"ד], עוד הביא המשנ"ב (שם) כתבו האחרונים דאם יצאו הכוכבים מותר לו לספור אפילו לא התפלל עדיין מעריב ואפילו הוא במוצ"ש, דהא לילה הוא לכל מילי ואפילו לקדש ולהבדיל מותר קודם תפלה אלא שאסור במלאכה עד שיבדיל, ע"כ. והיינו דגם במוצ"ש אינו תלוי רק ביציאת היום, ולא ביציאת קדושת השבת, ולכן אפי' עומד

דגם שם נחלקו על השו"ע וס"ל דאף לענין תפילין לא אמרי' דעשאו כלילה.

וכן ראיתי בגוף התשובה בזרע אמת, דבתחילה תלה זה במחלוקת התרוה"ד והרמ"א לענין הפס"ט אחר קבלת שבת, ולהכרעת הרמ"א יש להקל בדיעבד והכא נמי כדיעבד דמי, ואח"כ כתב דכל דברי התרוה"ד הם רק לחומרא, אבל המוחש לא יוכחש שעדיין הוא יום, וכמו שלענין מילה אכתי יום שמיני הוא כמבואר ביו"ד (סי' רס"ב ס"ז) דאין הדבר תלוי בתפילה כמש"כ שם הבית יוסף מהגמ"י הל' מילה (פ"א אות ח') דאין תלוי בתפלה כלל אם קבלו שבת מבעוד יום לא להקל ולא להחמיר אלא רק ביציאת הכוכבים, דמה שאנו מתפללין מבעו"י הוא משום דקי"ל דעביד כמר עביד כמבואר בשו"ע (סי' רל"ג), ובסו"ד כתב דאף אם תלוי במחלוקת התרוה"ד והרמ"א, מ"מ לא יהיה אלא ספק, הרי קי"ל (סי' תפ"ט ס"ח) מהתרוה"ד (סי' ל"ז) דהמסופק אם ספר, סופר מכאן ואילך בברכה, ומסיק דאין לחלק בזה בין התפלל ערבית בחול לערבית של שבת, דמה שקבל תוספת שבת לא שייך לעומר כמ"ש האגור הביאו הש"ך (סי' קצ"ו סק"ד) לענין הפס"ט כי ההוא תוספת לא שייך לענין נידה ואדרבא הביא שם האגור ראיה מספירת העומר דלא חשבינן ללילה אפילו בע"ש דתוספת שכת דאורייתא ע"ש.

ומצאתי בדעת נוטה (שם ח"ב סי' תרל"ה בהערות) שמביא ששמע מרבינו זצ"ל במי שקיבל שבת ונזכר שלא ספר, דלענין ספירת העומר יש לצרף בזה דתוספת שבת איכא

ונראה דיזהר שלא לקרא עתה פרשיות ק"ש וכן פרשת קדש דהלא כעת הוא רק כקורא בתורה ות"ת אסור כל היום, ובשעה"צ (סק"ד) דאף במה שהביא הבאר היטב (סק"א) לענין בוקר בשם מהר"מ גלאנטי שהיה מניחה בביתו והיה קורא ק"ש ואח"כ היה הולך לבית הכנסת כמשי"כ בהלק"ט (ח"ב סימן קל"ט) וכתב שכן מצא כתוב להאר"י ז"ל, ערער עליו בספר בנין עולם (תאו"ח סימן ל), וכל שכן בזה.

והביא השער הציון שבשערי תשובה (סק"ב) הביא מהשבות יעקב (ח"ב סי' ל"ז) שכתב ולענין תפילין בחולה שיתפלל ערבית מבעו"י וילבש התפילין ויתפלל בהם ערבית ק"ש עם ברכותיו ואחר כך יחלוץ התפילין קודם שיתפלל יד"ח, אף על גב דכתבתי בתשובה דאין להתפלל ערבית עם תפילין מכל מקום כאן ששכח מחמת אונס חולי רשאי לעשות כן כדי שלא יהיה כקרקפתא דלא מנח תפילין, ותמה השע"ת ולא ידעתי ק"ש וברכותיו למה וכי אין די שילבש תפילין קודם התחלת ערבית ויקרא בהם ק"ש כמו שנוהגים לעשות בתפילין של ר"ת, עכ"ד.

וכתב השער הציון ובחינם תמה עליו למה לא יקרא קריאת שמע קודם ערבית, דשם הלא היה מבעוד יום ואסור בתלמוד תורה ע"כ, ולא הבנתי דהכא נמי איך קורא ק"ש בערבית מבעוד יום הרי גם בזה אינו יוצא ידי ק"ש ואינו אלא כקורא בתורה, ואולי כאן כיון שהוא בתוך סדר התפילה בודאי ש"ד, וכמו כן בקורא ק"ש בשחרית אחר זמן ק"ש אע"פ שאינו אלא כקורא בתורה כיון שהוא בתוך התפילה בדרך

באמצע סעודה שלישית יכול לספור ספיה"ע בהגיע הזמן, ויוכל לומר רצה, ולא יחשב זה כתרת דסתרי נאף אם באמר ברוך המבדיל או התפלל אינו אומר רצה ע"י משנ"ב סי' קפ"ח סקל"ב ובמשנ"ב סי' רס"ג סקס"ז בשם המג"א שם סקל"ג וע"י שם מסתפק בדבר, והוזכר גם בהגרע"א בסי' קפ"ח, ובחיי"א כלל מ"ז סעיף כ"ד סבירא ליה שיש להזכיר, וכן משמע במג"א סי' תפ"ט סק"ז, ובערוה"ש סי' קפ"ח סעיף כ"ג כותב שאין להזכיר רצה או יעלה ויבוא ביום טוב כשאמר ברוך המבדיל לפני ברהמ"ז, דאין ספיה"ע סותר קדושת יום השבת, דזה תלוי רק בספירת מעל"ע.

וע"י מג"א (סי' תפ"ט סק"א) שהקשה הכס"מ סוכה (פ"ו ה"ג) היאך מברכין על הספירה ביום טוב שני ולא חיישי' לזילותא דיו"ט, דהא מה"ט לא מברכין על הסוכה בשמיני, וי"ל דהתם אומר על הכוס את יום ש"ע הזה ואם יברך על הסוכה סתרי אהדדי משא"כ כאן, וע"י מש"כ בבית הבחירה להמאירי סוף סוכה (מ"ו ב' ד"ה ולענין) שהספירה קודם הקידוש היא ואף על פי שעשינוהו חול רשאים אנו לעשותו קודש, הא אם קידש תחלה אף אני אומר שלא יספור בברכה אחר שעשאו קדש ואף על פי שכבר נתקדש בתפלה לא נעשה אלא בחשאי, עכ"ל, ומבואר בדבריו דבקידוש בתפילה לא איכפ"ל דנעשה בחשאי, והכא נמי בתפילת שבת בחשאי, ויל"ע קצת לדבריו בש"ץ שאומר התפילה בקול רם.

יד] בענין ק"ש עם תפילין במנחה בט"ב

כתב המשנה ברורה (סימן תקנ"ה סק"ה) דבט"ב במנחה מניח תפילין ומברכין עליהם,

וכתב בשו"ת שבט הלוי (ח"י סימן פ"א ס"ה) בענין תפילין ביום ט"ב, מנהגינו להניחם רק במנחה ומנהג העולם לומר ק"ש עם התפילין, וכן אלו שמניחים תפילין דר"ת יכולים לומר בהם ק"ש, ואעפ"י שק"ש לאחר זמן רק כקורא בתורה ועדין אסור בד"ת, מכ"מ הוא אמרו בשביל סדר היום ופסוקי מלכות שמים, דלא כמש"כ בשעה"צ (או"ח סי' תקנ"ה), ושוב הראוני שכבר השיגו מחברים עליו בזה ומנהג העולם כדברינו.

וכ"כ בספר יבקשו מפיהו ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל (ח"ב שער י"ח פ"ז) שמנהגו היה לקרא ק"ש עם תפילין דר"ש ור"ת במנחה דת"ב, וכן השיב לשואלים דראוי לקרא ק"ש עם התפילין במנחה, דאע"פ שקרא ק"ש בזמנה מ"מ נכון לקרא כשלוש תפילין פ' ק"ש כמש"כ המשנ"ב (סימן נ"ח סק"ה).

וכן בספר איש על העדה הליכות והנהגות מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל (בין המצרים עמוד קע"ט) מובא שכשהיה מניח תפילין במנחה היה קורא בהם ב' פרשיות של ק"ש וגם פרשת ויאמר וכן נהג אחרי מנחה בתפילין דר"ת, [ומה שתמה בהערות במש"כ הכה"ח שהוא משום דסדר היום שרי, הרי אינו מסדר היום, נראה דהכונה דאינו דרך לימוד רק דרך תחנונים וקעמ"ש עם סדר התפילה והנחת התפילין, ועי' מש"כ במנהגי מהר"ש אות תק"ב מרבו של המהר"ל דאין בהטבת חלום בת"ב משום שאילת שלום וזה פשוט לו דאין לאסור משום הפסוקים דאמרינן ביה דאינו לשם ת"ת וכן באמירת השקיפה ממעון קדשך אחרי נ"כ, ואמירת וזאת

קעמ"ש ש"ד, אבל לקרא ק"ש בפני עצמו בתפילין ס"ל לאסור דאינו אלא ת"ת.

ובשו"ת חלק לוי מרבי מנחם פאללאק אבדק"ק סערענטש והגליל עם הסכמת מהר"ש ענגיל (ח"א או"ח סי' קפ"ז) ובחידושו לשבת (ק"ט ב') כתב דהמנהג בכל תפוצות ישראל לקרוא ק"ש בתפילין בט"ב קודם מנחה, וכן בכה"ח (סק"ז) כתב ואפשר כיון שהם מסדר היום וגם אינו קורא משום ת"ת אין קפידא ויכול לקרא קריאת שמע, וכן הביא הכה"ח (סי' תקנ"ד סק"ט) בשם הבן איש חי, וכ"כ בשו"ת שערים המצוינים בהלכה (סי' קכ"ד סק"א), וכן שו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' פ"ז) הביא שכן מנהג הרבה קהלות בישראל, וע"ע בשו"ת שרגא המאיר (ח"ב סי' כ"א וח"ג סי' כ"ג) ובחיי הלוי (ח"א סימן קפ"ז).

ובמנהגי החתם סופר (פ"ב אות ה) מובא שביום התענית של ט' באב אחר הצהרים עלה לחדרו עד תפילת המנחה שבא להתפלל מנחה בביהמ"ד, ולא זכינו לדעת במה התעסק אז בביתו, ובהערות שם (אות ד) מובא מבנו רבי שמעון סופר שאמר ק"ש של שחרית בתפילין בהצנע לכת, ומשמע שקראה עם תפילין בעת שחרית בזמנה, ובשו"ת שאילת יעקב (סי' צ"ט) מעיד כי ראה לחותנו המהר"ם שיק זצ"ל להניח תפילין בט"ב בבוקר, ובכה"ח (סק"ד) כתב בשם כסא אליהו ורור"ח ומועד לכל חי שכן נוהגים רבים להניח טלית ותפילין רש"י ור"ת ולקרוא ק"ש ואח"כ ילך לביהכ"נ, וע"ע במעשה רב (אות ר') שהגר"א זי"ע היה מניח תפילין תיכף בגמר הקינות אף קודם חצות.

התורה בהגבהת ס"ת, וכל כיו"ב, ויתכן דכה"ג אי"צ ברכוה"ת].

ועי' מש"כ בשו"ת בנין עולם (או"ח סימן ל') בענין הנחת תפילין בט"ב במנחה אי נכון מנהג העולם לקרות בהם ק"ש. תשובה, מה שכתב מעכ"ת לענין הנחת תפילין בט"ב במנחה שנראה לו יפה מנהג העולם שקורין בהם ק"ש לענ"ד לא שפיר למיעבד הכי מטעם דאסור בת"ת ואין לך ת"ת גדול מזה שהרי במס' מנחות (צ"ט ב') איתא ארשב"י אפי' קרא אדם ק"ש כו' קיים מצות לא ימוש כו' וכיון שאין זה זמן ק"ש כלל לא הוי בכלל סידורא דיומא ואין לזה שום מקור בש"ס ופוסקים דאם מניח תפילין שלא בזמן ק"ש שיהיה מחוייב לקרות ק"ש וא"כ ודאי דאסור והרי פסוק ואני זאת בריתי שנוהגים לומר בסדר קדושת ובה לציון אף שהוא סדר היום כתבו האחרונים שלא לאומרו מטעם שנזכר בו לא ימוש מפני גוג' ואנו אסורים בת"ת והרי גם בק"ש נזכר פסוק ושננתם לבניך וגו' ולמדתם אותם וגו'.

ומה שהביא כ"ת ראייה ממ"ש הב"י בשם תשובה אשכנזית (סוף סי' ל"ד) דמי שמניח תפילין דר"ת לאחר התפילה יאמר בהם ק"ש מטעם שלא יהא כמעיד עדות שקר כו' אין זה ענין לנ"ד דלפי הבנת מעכ"ת בדברים האלה הוא תמוה מה עדות שקר שייך בזה במה שמניח תפילין ואינו קורא ק"ש והרי אינו מעיד כלל ובש"ס אמרו להיפוך כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר וכמו שפרש"י שאומר בק"ש וקשרתם לאות וגו' ואינו מקיים משא"כ

להיפוך במניח תפילין ואינו קורא ק"ש לא שייך בזה עדות שקר כלל אבל לענ"ד פירוש דברי התשובה כך הוא שמאחר שהוא נוהג להניח תפילין דר"ת מספק שמא העיקר כר"ת וא"כ תפילין דרש"י שקרא בהם ק"ש לר"ת אין להם דין תפילין וא"כ קרא ק"ש בלא תפילין והוה כמעיד עדות שקר ממש ולכן לתקן זה יקרא ק"ש עם תפילין דר"ת לאחר התפילה שיהיה נראה כמתקן הספק משא"כ בנ"ד שנוהגין שלא להניח תפילין בט"ב בשחרית מטעם אבילות א"כ אין כאן עדות שקר דאז פטור מתפילין וכאלו קורא ק"ש בשבת ויו"ט שאינו מניח תפילין וכשמניח תפילין במנחה שאז אינו זמן ק"ש כלל מה עדות שקר שייך כאן ודאי דאסור.

ומ"ש שכיון שהותר הנחת תפילין במנחה דהוי כמו ת"ת כמ"ש הטור שם לכך הותר גם ת"ת לענין ק"ש בתפילין דברים אלו דחיים הם דא"כ יהיה מותר בת"ת במנחה כמו שהותר הנחת תפילין ובאמת אין זה דמיון כלל דאיסור ת"ת בט"ב נזכר בגמרא ואיסור הנחת תפילין לא נזכר בגמרא כלל והוא מנהגא לבד ואדרבא הפוסקים תמהו על מנהג זה והרא"ש פוסק באמת להניח תפילין בט"ב כמ"ש בפסקיו בסוף מס' תענית וכ"כ הטור (סי' תקנ"ה) בשמו ועיקר המנהג הוא כמ"ש הפוסקים משום דדומה לאבל ביום ראשון דהוא יום מר ובמנחה דומה לאבל ביום שני שכבר עבר עיקר מרירותי' משא"כ ת"ת שאסור בכל שבעת ימי אבילות וגם עיקר דברי מעכ"ת אין להם הבנה מ"ש דתפילין הוי כמו ת"ת והא עיקר איסור ת"ת בט"ב הוא משום דכתיב בהו משמחי לב וזה לא שייך

והוה כמו סדר היום כמו מאמירת פ' קרבנות שקבוע בכל יום משא"כ ק"ש במנחה שאינו דבר קבוע כלל. עכ"ד.

ועי' מש"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן ל) דברמב"ם ספ"ד מתפילין מבואר חידוש גדול, דהקורא ק"ש בלי תפילין כמעיד עדות שקר בעצמו, לא מפני שקרא מצות ק"ש בלי תפילין, אלא תפילין אות וראוי לקבל בו עומ"ש, ולכן מביאו בהלכות תפילין ולא בק"ש, והיינו שמשום התפילין עצמן יש לומר בהם ק"ש. וכתב דלפי דברינו שאפילו קורא ק"ש בלי חיובא יש בזה קבלת עומ"ש וראוי מפני מצות תפילין לומר בו ק"ש, ל"ק מה שהעיר במשנ"ב (תקנה"ס"ק ה') שאומרים ק"ש במנחה של תשעה באב דהוה תורה דאסור, שלפי הרמב"ם מצות תפילין ראוי שתהיה עם קבלת עומ"ש בק"ש, ויש קיום דקבלת עומ"ש תמיד אף שכבר קרא, שפיר כשמניחין תפילין בת"ב במנחה, אף שאין אז המ"ע אומר בו ק"ש שאז, בקבלת עומ"ש דוקא, מצות תפילין כהלכתה, וכן בתפילין דרבינו תם שהחת"ס זצ"ל חשש לקרוא אז ק"ש שמא קורא ק"ש בלי תפילין, לדברינו א"ש מה שקורין בהם ק"ש כיון שרצוננו לצאת שיטת ר"ת בתפילין, וכיון שחוששין שבזה הוא דמקיים כראוי מצות תפילין, נהגו לומר בו ק"ש שזהו הידור בתפילין גופא, והיינו שבזה התפילין כמצותה עם קבלת עומ"ש, שצריך לכיון כן בכל פעם ורק באופן זה התפילין כהלכתה וכמ"ש.

ובלוח א"י כותב הגרימ"ט בשם הגרש"ז זלזניק ז"ל דלהפיס דעת הרגילין

בתפילין ומ"ש בטור דהוי כמו ת"ת ר"ל ששכרה גדול כמו ת"ת ששקול ככל המצות וכמו כן מצות תפילין שכרו גדול וכמ"ש בכ"מ.

ומ"ש מעכ"ת להביא ראיה ממש"כ הבה"ט (סי' תקנ"ד ס"ק ד') לענין אמירת תהילים בט"ב שכתב להתיר משום דהוי דרך בקשה באמת גם ע"ז יש לדון מנין לנו דהא כמה מזמורים יש בתהלים דהוי דרך שירות ותשבחות ולא דרך בקשה ולמה יגרע משאר דברים שבתנ"ך ולא אמרו בש"ס להתיר רק לקרות בקינות ובאיוב ובדברים הרעים שבירמי' והמ"א ובה"ט שהביאו דין זה לא כתבו זה אלא ליישב מנהג העולם ולענ"ד אינו מנהג וותיקון ואין לחוש למנהג במקום שהוא נגד הדין ולאו מר בר רב אשי חתם על מנהג זה שהוא נכון ואפי' לפי דברי המג"א ובה"ט אינו דמיון לק"ש דלא שייך בזה דרך בקשה והוה ת"ת ממש כמ"ש ומ"ש מע"ל להביא ראיה ממה שכתב הט"ז לענין אמירת פרקי אבות בשבת שחל בו ט"ב באמת זה זמן רב שהייתי מתמיה על דברי הט"ז במה שדימה זה לאמירת קרבנות בכל יום דהתם נתקנו במקום קרבנות וסמכו על מ"ש חז"ל בסוף מס' מגילה שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם שכ"ז שקורין לפניו בקרבנות כו' וכן ממש במדרש כמ"ש הטור (סי' מ"ה) משא"כ אמירת פרקים שהוא רק מנהג בעלמא ואדרבא אמירת פרקים נתקן בשביל ת"ת שכל ישראל יהיו עסוקים בת"ת בשבת כמ"ש המחברים וא"כ ה"ז ת"ת ממש, ואף לטעם הט"ז נראה דאין לו דמיון לאמירת תהלים וק"ש במנחה דש"ה דהוי זמן קבוע לכל שבת

תרומות (פ"ד הי"ח) בביאור ההלכה בשם החזו"א דלהרמב"ן ב"ב (קכ"ו ב') דרך בנ"א לחבירו צריך משפטי התנאים, יכול כאן להתנות ואי"צ תנאי כפול ושאר דיני תנאים, ודלא כמש"כ בסדור הגר"א (שיח יצחק דף מ"ז) בשם הגרי"ס, אמנם אמר החזו"א דיתכן ששייך לברירה, וכ' רבינו בשם החזו"א שיוסיף להתנות שאם זה שייך לברירה רוצה לצאת ללא תנאי, והביא מס' עמק יהושע דיכול לעשות תנאי לכל החיים ואמר החזו"א שיתכן שדבריו נכונים, ועי' שו"ת שלמת חיים (סי' נ"ז) שאין נכון לסמוך בזה תמיד על תנאי.

ועי' מש"כ באילת השחר פ' מצורע (ויקרא פי"ד ב'), יל"ע אם הכהן יכול לטהר או לטמא מצורע על תנאי, ובפשוטו כיון שא"א לטהר ולטמא ע"י שליח ה"ה דא"א לעשות תנאי, דכל מידי דליתא בשליחות ליתא בתנאי, והנה בהגהות רעק"א (בשו"ע או"ח סימן מ"ו סעיף ט') כתב שהירא שמא יעבור זמן ק"ש יקרא ויעשה תנאי ע"ש, ועי' עוד ברעק"א ברכות (כ"א ב'), והנה הרי א"א לעשות שליח לקרוא ק"ש ואעפ"כ אפשר לעשות תנאי, אמנם יש אומרים שאין הכונה שם לתנאי ממש אלא שמתכוין לצאת יד"ח מצות ק"ש רק על צד זה ועי' רמב"ן בב"ב (קכ"ו ב'), ובשו"ת עונג יום טוב (או"ח סימן ג'). ועי' בשו"ת שלמת חיים (סי' נ"ח) במש"כ בסדור הגר"א מהגרי"ס דצריך בתנאי לק"ש דיני תנאים, עי' כתובות (נ"ו א') ושם בתוס' ובראשונים תירצו על נזיר דבדבר דהוי רק דיבור מהני תנאי בכל אופן ולא נאמרו דיני תנאי כי אם לבטל מעשה אבל מה שהוא תנאי לעצמו לא שייך כלל דיני תנאי.

לקרא ק"ש בתפילין יש תקנה שיאמרו מקודם אשרינו מה טוב חלקינו אשרינו שאנו משכימים ומעריבים ואומרים שמע, דבכה"ג אינו כקורא בתורה, רק הוא דרך קעמ"ש, אמנם בשו"ת ציץ אליעזר (חלק י"ט סימן ו) נשאל בזה, והשיב אודות אם בט"ב בתפלת המנחה כשמניחים תפילין, אם ראוי לקרוא ק"ש, או דילמא דהוי כד"ת, יעוין במשנה ברורה (סי' תקנ"ה ס"ק ה') שאוסר לקרוא ק"ש מפני דת"ת אסור כל היום, ובלוח א"י כותב בשם הגרש"ז זלזניק ז"ל דלהפיס דעת הרגילים לקרוא ק"ש, יאמר מקודם אשרינו מה טוב חלקנו כו' כסדרן של שחרית. אבל מוטב להתנהג כהמשנ"ב ולא לקרוא אז ק"ש כלל כי הוי כד"ת.

ועי' בס' (שמענו כן ראינו ח"ב פ"ט סי' כ"ו) בענין מי שמתפלל שחרית בת"ב במנין שקורין ק"ש לפי זמן ק"ש השני כהגר"א, ורוצה לחוש לדעת המג"א ולקרא ק"ש לפני התפילה על תנאי כמש"כ בהגהות רעק"א (או"ח סי' מ"ו ס"ט), שאם זה זמן ק"ש יוצא בזה, ואם לאו ה"ז כקורא בתורה, ושואל אם שרי לעשות תנאי זה בת"ב שהרי אם אינו זמן ק"ש ה"ז כקורא בתורה, וזה נוגע גם לקורא ק"ש במעריב שמקדים להתפלל במוצאי ת"ב שאם אינו זמן ק"ש יהיה לת"ת, רק דשם כשהוא בתוך ברכות ק"ש בודאי ה"ז מסדר היום דשרי.

והשיב רבינו זצ"ל, שהחזו"א בכלל לא היה מרוצה מהתנאי דהוא ספק בדין ברירה, ומילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי (כתובות ע"ד א'). ועי' בזה בדרך אמונה ה'.

מבואר בשו"ת הרא"ש (כלל מ"ו) וכן נקטו הפנ"י (כתובות נ"ו א' גיטין ע"ה א') ובהפלאה כתובות (ע"ד א') וכ"כ במקור חיים הל' פסח (סי' תמ"ח) ועי' חוט המשולש (סי' מ"ו) שהקשה דתנאי ב"ג ובני ראובן נמי היה רק דיבור, ועי' בחידושי רח"ה הל' אישות (פ"ו ה"ד).

ויש לדון דק"ש ג"כ נחשב ישנו בשליחות דיכול לצאת מחבירו ע"י שומע כעונה שהוא ענין שליחות. עי' פמ"ג בפתיחה כוללת לאו"ח (ח"ב אות ט"ז וח"ג אות כ"ח) וכמבואר בב"ח (או"ח סי' תל"ד ס"ז) שכתב דאפשר לבטל חמץ ע"י שליח שהרי תפילה וברכות אפשר ע"י שליח, והיינו דמהני ביטול ע"י שליח כמו שומע כעונה בתפילה דמהני כדין שליחות, ועי' בשו"ע הגר"ז (סי' רי"ג ס"ו) דלכך עדיף שיברך בעצמו דמצוה בו יותר מבשלוחו, וכ"כ בעולת שבת (סי' רס"ג ס"י) בשם עולת שבת דלכך עדיף שיקדש בעצמו, ועי' בברכות (ל"ד ב') המתפלל וטעה כו' ואם ש"ץ הוא סימנא לשלוחיו 'ששלוחו של אדם כמותו', וכתב שם בחי' המיוחסים לריטב"א וילפי' לה מדכתיב ושחטו אותו שזה א' המקורות לדין שליחות כמבואר בקידושין (מ"א ב'), ועי' מש"כ בשו"ת חוות יאיר (סי' קפ"ו) לגבי תוקע בשופר ששינה מדעת משלוחו דנקרא התוקע שליח בנ"י כמו הש"ץ, ושליח ששינה מדעת משלוחו בטל שליחותו והביאו בשע"ת (סי' תקפ"ה סק"ה) ועי' שם שתמה מה ענין תוקע לשליחות וע' באבני נזר (או"ח סי' תל"א), ולגבי שופר יש ילפוטא מיוחדת ששייך שליחות כמבואר בספר יום תרועה (ר"ה כ"ט א'), ועי' בקרן אורה (בברכות ו' ב' מדפי הספר ד"ה גם קצת) לפני דיני ברכת

ועי' שם בהערה מש"כ הגרי"י דסקין, וז"ל מה שהעירו האחרונים ובכללם דודי הגאון בעל תנא תוספאה זצ"ל על אלה הנוהגים להניח תפילין בחוה"מ ע"י תנאי דאם חוה"מ זמן תפילין תהיה הנחתם לשם מצוה ואם לאו יהיה לשם תכשיט בעלמא והעירו ע"ז הא קי"ל (כתובות ע"ד א') דכל דבר שא"א לעשותו ע"י שליח לא מהני בו תנאי ואמרתי לתרץ בפשיטות דלדעתי מצות תפילין שיש בה שמונה עשין נחלקת לשתי מצוות מצות קשירה כדכתיב וקשרתם וגו' ומצות הוויה כדכתיב והיה לאות וגו' והנה אם כי מצות הוויה שהיא מצוה שבגוף א"א לעשותה ע"י שליח אכן מצות קשירה איתא ע"י שליח והנה כתבו התוס' בנזיר (י"א א' ד"ה דהוי) דאף דבר שמקצתו אפשר לעשותו ע"י שליח מהני בו תנאי ואף אנו נאמר כיון דהקשירה איתא ע"י שליח מהני תנאי לכל שאר מצות תפילין וניחא בס"ד עכ"ל.

ועי' בשו"ת הרעק"א (ח"א סימן מ"ח) שמביא מהשטמ"ק בנזיר דדוקא במעשה אמרינן מילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי, אבל כשהחלות נעשה בדיבור אפשר לעשות תנאי אף על פי דליתא בשליחות, וכ"כ הפנ"י בכתובות (נ"ו א'), והמנ"ח (מצוה סס"ה - ת"ו), ולפי"ז יתכן שגם במצורע אפשר לעשות תנאי, ובאמת מדברי מהרי"ל דיסקין פ' מצורע משמע שאפשר לעשות תנאי בטהרת מצורע ע"ש, וע"ע בענין תנאי על מצוות אי איכא חיסרון דא"א לקיימו ע"י שליח עי' מש"כ בחתם סופר גיטין (ע"ה א') ובאבנ"מ (סי' ל"ח סק"ב), עי' מרדכי כתובות (רמז ר"צ) דבדבר דהוי רק דיבור לא בעינן לדיני תנאי, וכן

שומע כעונה בדרכנן, נוי"א דמהני רק ע"י עניית
אמן דנחשב כמברך בעצמו, והרי בלא"ה קטן אין בו
כוונה להוציא, וצ"ע], וגם איכא ילפותא מיוחדת
לשומע כעונה בסוכה (ל"ח ב') ועי' בחזו"א
(סי' כ"ט).

הנהנין שכתב שע"כ מדין שליחות הוא, וכן
בקה"י (פסחים סי' מ"ה) הביא לשון הרמב"ן
(פסחים ד' א') שכתב ואפשר לצאת מן המקרא
ע"י שליח, אך באמת אינו שליחות ממש
דא"כ קטן ליתא בשליחות ואיך מהני בו

טו] בענין תפילין וציצית בעת אמירת ק"ש

קודם ק"ש לצורך הנחתם דכ"ז צורך ק"ש
דבלא"ה ה"ז כמעיד עדות שקר, אבל בציצית
אינו כמעיד עדות שקר דלא חייב בציצית
כשאיין לו ד' כנפות, ורק בעידן ריתחא נענש
כדאי' במנחות (מ"א א'). אמנם בהגהות רעק"א
(סי' י"ח על המג"א סק"א) כתב שלא יסיר הציצית
קודם ק"ש של ערבית שלא יהיה כמעיד עדות
שקר בעצמו, וכ"כ בהגהותיו לדה"ח (דיני
החייבים בציצית), והמשנ"ב (שם סי' כ"ד) ציין
למש"כ במשנ"ב (סי' ח' סקמ"ב) ד"א דכסות
יום חייב אף בלילה, וא"כ גם בלילה איכא
עדות שקר בקורא ללא ציצית, וכן מבואר
במהרש"א (ע"ז ד' ב' ח"א ד"ה לא) ובשפ"א
(שבת ל"ב ב' ד"ה בתו"י), וכן נראה בפמ"ג בא"א
(סי' ס"ו סק"ד), ובק"ש שעל המיטה יש להקל
אחר שכבר קרא ק"ש בלילה בתפילה עם
ציצית. [או דאז אינו לובש כסות יום ונפק"מ דאף
ביוצא אז יד"ח ק"ש אי"צ ציצית].

וברש"י פ' בלק (פכ"ג כ"ד) הביא מהמדרש
תנחומא (שם אות י"ד) עה"פ הן עם
כלביא יקום דקמים משנתם לחטוף המצות
ולובשים ציצית וקורין שמע ומניחים תפילין,
ותמחו למה לא הזכיר תפילין קודם ק"ש,
שהרי ק"ש ללא תפילין ה"ז כמעיד עדות
שקר, ובאמת דבמקור הדברים במדרש לפנינו

הנה הקורא ק"ש ללא תפילין כאילו מעיד
עדות שקר בעצמו כדאי' בגמ' ברכות
(י"ד ב') וכן נפסק בשו"ע (סי' כ"ה ס"ד),
ובמשנ"ב (סי' כ"ד סק"ג) מובא גם לגבי ציצית
דאי' בזה"ק פ' שלח (קע"ד א') דהקורא פ'
ציצית ללא ציצית כאילו מעיד עדות שקר
בעצמו, ומה שלא נזכר כן בגמ', דשאני
תפילין שהם חובת גברא, וכל יום שאינו מניח
תפילין ה"ז קרקפתא דלא מנח תפילין
כמש"כ המשנ"ב (סי' ל"ז סק"ב) מהפמ"ג
בא"א (סק"א), אבל ציצית אינו חיוב רק
כשלוש בגד עם ד' כנפות, וכמבואר בתוס'
בברכות (י"ד ב' ד"ה ומנח) ובאבודרהם (דיני ק"ש)
ובמאירי ברכות (י"ד ב'), וכן השיב רבנו זצ"ל
בקו' עזרת אליעזר (ברכות י"ד ב') דלכן לא נזכר
זה בגמ' רק לגבי תפילין, דבציצית אינו
מחויב לקנות ד' כנפות ולחייב עצמו בציצית,
ועי' מש"כ רבנו זצ"ל בדעת נוטה (ח"ב סי'
תשכ"ז) דאמנם בציצית אינו חיוב כתפילין
אבל מצוה להזהר בזה.

והגר"ש קלוגר זצ"ל בספרו שו"ת ובחרת
בחיים (סי' כ"ח) דכל דברי הזה"ק הם
ביש לו טלית המחייב ציצית ואין לו בהם
ציצית, וכ"כ בערוה"ש (סי' ח' ס"א), וכן עי'
במשנ"ב (סי' ס"ו סקט"ז) דלגבי תפילין מפסיק

לקרוא ק"ש מיד כשקמים ממיטתם בבוקר קודם הנחת תפילין אי שפיר דמי, או דכין דאחז"ל דהקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו לא שפיר עבדי. והאריך שם הרבה, והצדיק מנהג זה מכמה צדדים, וכתב דלפי"ז א"ש דברי רש"י, דנקיט ק"ש לפני הנחת תפילין. והא דא"י בגמ' וכנ"ל דהוי כמעיד עדות שקר בעצמו, הביא ליישב דהא דהקורא ק"ש בלא תפילין כאילו העיד וכו', זהו דוקא אם אין דעתו להניח אח"כ תפילין, אבל אם דעתו להניח אח"כ, לית לן בה, וראיתו, דהרי הגמ' מדמה זאת למקריב זבח בלא נסכים. והרי אחז"ל (מנחות ט"ו ב') דמביא אדם זבחו היום ונסכיו מכאן ועד י' ימים, וא"כ מבואר דאם דעתו להקריב אח"כ הנסכים שפיר דמי, ה"נ כאן אם דעתו אח"כ להניח תפילין שפיר דמי וא"ש עכ"ד. וכבר קדמו בזה באלפסי זוטא עמ"ס ברכות (י"ד ב') מה"ט הנ"ל דדמי לזבח ונסכים דמהני לאחר זמן ועי' בספר נפש חיה על שו"ע או"ח (ס' כ"ה סעיף ב') שהביא רא"י לדבר מדברי הוזה"ק פ' ואתחנן, ובספר שארית אפרים דב (דף ע"ח) מביא שדיבר בענין זה עם השפת אמת זצ"ל, והשיב לו ג"כ כן, והביא ראייה מענין נסכים בקרבנות. ונלפי"ז הוא מענין מה שהביא רש"י פכ"ג כ"ד לא ישכב עד יאכל טרף דקאי על ק"ש שעל המטה, וכ"ה בבמדבר רבה פרשה כ סימן כ' נעשין כאריות ומפליגין לדרך ארץ למשא ומתן אם נתקל אחד מהם בכולם או אם מחבלין באין ליגע באחד מהן ממליך להקב"ה לא ישכב עד יאכל טרף כשהוא אומר ה' אחד נאכלין המחבלין מפניו ומלחשין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ובורחין והוא נסמך בקריאת שמע משומרי היום לשומרי הלילה וכשבא

לא נזכר כלל תפילין, ובבמדבר"ר (פ"כ ס' כ') לא נזכר לא תפילין ולא ציצית רק חוטפין ק"ש וממליכים להקב"ה, וכן בילקוט שמעוני כאן (רמז תשס"ט) אי' רק חוטפין ק"ש ולא נזכר טלית ותפילין ע"ש, ובדפו"ח (אות י"ז) ראיתי שהוסיפו בלשון המדרש חוטפין את המצות ללבוש ציצית ולהניח תפילין ולקרות ק"ש, ובספר שם אפרים להגריא"ז מרגליות ז"ל עה"ת כתב דרש"י לא דק, ועי' בפ"י רבינו בחיי שכו' בזה"ל ובמדרש, הן עם כלביא יקום, כשהם עומדים ממטתם הם מתגברים כארי וחוטפים המצות, ציצית, ותפילין, ולקרא ק"ש, ובשו"ת תירוש ויצהר (ס' ר"א) מעיד שראה חומש ישן שהגי' ברש"י היא תפילין לפני ק"ש ע"ש. אך לגי' שלפנינו צ"ע, ועי' בס' מנחת אשר במדבר (ס' נ"ב).

ועי' במשנ"ב (ס' מ"ו ס"ק ל"ג) באמירת ק"ש קודם התפילה בלעולם יהא אדם, שכתב הדגול מרבבה וכן בחידושי רעק"א דבחול לא יכוין לצאת אח"כ הניח תפילין מקודם דכל הקורא ק"ש בלי תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו, ופשוט דאם א"א לו להניח תפילין עתה מאיזה ענין אל ימנע מחמת זה המ"ע דק"ש כי תפילין וק"ש שתי מצות הם ואין מעכבין זה את זה ואפילו איסורא ליכא דלא אמרו כל הקורא ק"ש וכו' רק במזיד ולא כשיש לו איזה אונס כמו שכתב הלבוש (סימן נ"ח) עי"ש, ויש להעמיד דברי המדרש שהביא רש"י בק"ש שקודם התפילה שאינו מכוין לצאת בזה ידי ק"ש דזה שפיר קורא קודם שמניח תפילין.

ובשו"ת בית יצחק (או"ח ס' י"ז) נשאל לגבי המנהג שנהגו הרב יראים וחסידים

[ובקובץ תשובות ח"א סי' ט"ו כתב מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל דפשוט דהוא אף באינו קבוע בתפילה כותיקין דמעלת ותיקין הוא בכל יום בפ"ע וכ"כ בדעת נוטה ח"א ק"ש סי' ר', אבל בשו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' ע"א ובהליכו"ש תפילה פ"ה סי"ז בדבר הלכה סקכ"ז נקטו שהוא רק בזהיר להתפפ עם הנץ ועי' עוד בקובץ צשובות ח"ג סי' ט', ועי' בחוט שני יו"ט עמוד שכ"ז דדוקא בקם מוקדם בשבית תפילה כותיקין ולא כשקם לעסקיו וכיו"ב], ועל זה מיירי רש"י דממהרין לקום לומר ק"ש עם הנץ החמה, וכדי להספיק ק"ש ותפילה עם הנץ החמה ממהרין לקרא אף ללא תפילין, נואפשר דקאי על ק"ש שקודם התפילה שאינו בא רק לקעמ"ש ואי"צ תפילין].

ונראה דבא לומר בזה דא"א לו לקללם אחר שכ"כ מקפידים על תפילת ותיקין, שהוא עת רצון, והזוכה להתפלל כותיקין אינו ניזוק כל אותו היום (ברכות ט' ב') וא"כ א"א לקללו, וכבר כ' התומים בפ"י לאיכה (פ"ג מ"ד) עה"פ סכות בענן לך מעבור תפילה, דביום חורבן הבית הסתירו הענגים את החמה ולא כיוונו תפילתם עם הנץ החמה, שאם היו מתפללין כותיקין לא היה חרב הבית, שהרי מובטח שאינו ניזוק כל אותו היום, והובא בארחות יושר (ערך תפילה).

ושמעתי לבאר במש"כ רש"י דקמים משנתם לחטוף המצות ולובשים טלית, ולכאורה הרי טלית אינו חובה רק באיכא בגד ד' כנפות, ובפשוטו זה היה בגד שלהם, אבל י"ל דהרי מבואר במנחות (מ"א א') דבעידן ריתחא ענשינן גם אעשה דמניעת ציצית, וכאן היה עידן ריתחא דרצה בלעם לעורר ריתחא עליהם, ולזה אמר דאף בעידן ריתחא אינו

לישן מפקיד רוחו להקב"ה שנא' (תהלים לא) בידך אפקיד רוחי וכשנער ממליך בהקב"ה].

ובשו"ת האלף לך שלמה להגר"ש קלוגר (סי' שנ"ד) הקשה לו חכ"א איך אמרינן דהקורא ק"ש בלא תפילין כאילו העיד עדות שקר בעצמו והרי קי"ל דמביא אדם זבחו היום ונסכיו מכאן ועד י' ימים, והשיבו דלא דמו, וס"ל דאמנם הקורא ק"ש בלא תפילין הוי כעדות שקר אפי' אי מניח אח"כ תפילין וקורא עמם שוב ק"ש ע"ש היטב, וזה דלא כמו כל מה שהתבאר לעיל בס"ד.

ורבנו זצ"ל כתב בס' דעת נוטה פ' בלק (אות ע) דרש"י מיירי במי שקם בסו"ז ק"ש וחוטף ק"ש כלשון המדרש תנחומא (שם) חוטפין קריאת שמע, וכ"ה במדרש רבה (שם) פרשה כ' סי' כ') הן עם כלביא יקום אין אומה בעולם כיצא בהם הרי הן ישנים מן התורה ומן המצות ועומדין משנתן כאריות וחוטפין קריאת שמע וממליכין להקב"ה, שחוטפין ק"ש כדי לקרותו בזמנו, וכיון שממהר שלא יפסיד הזמן, אינו מניח תפילין כמ"ש הלבוש (סי' נ"ח ס"ב) ומובא במשנ"ב (שם סק"ה) דאם רואה שיעבור הזמן יקרא ק"ש ללא תפילין, ואינו נחשב כמעיד עדות שקר דיניח אח"כ, וטלית שאין שהייה כ"כ בלבישתה לובש קודם ק"ש, והעירו דא"כ דמיירי בסו"ז ק"ש למה נקרא עם כלביא יקום, והשיב רבנו זצ"ל דמזדרזין כל הצורך לפי העת שקמו.

ונראה דיש לבאר ע"פ מש"כ בביאור הלכה (סי' נ"ח ס"א ד"ה ומצוה) דתפילה כותיקין קודם לתפילין ולתפילה בציבור,

בחיוב תפילין, ולעולם עושה כסדר תפילין תחילה, וכ"ה במדרש ילמדנו (ילקוט תלמוד תורה) פרשת בלק (שם) הן עם כלביא יקום. אין אומה בעולם כיוצא בהם, עמדו משינתן שחרית מיד חטופין במצות, בתפילין ובציצית ובק"ש וממליכין להקב"ה, ע"כ.

ולמש"כ המבי"ט בספרו בית אלוקים שער היסודות (פל"ז) ומובא בדעת נוטה בהערות (שם הערה ק"ג) דבני ישראל לא התחייבו בתפילין עד סוף מ' שנה שניתן להם פרשיות ואהבת ב' ואתחנן ופ' והיה עם שמוע ב' עקב, וקודם לכן רק יחידי סגולה נהגו בזה ממה שהשכילו בעשרת הדברות, דממ"ת נתנו כל תרי"ג מצות ברמזיה של עשרת הדברות כמש"כ רש"י פ' משפטים (פכ"ד י"ב) מהרס"ג, וכן ע"י בת"י (שמות שם), וע"י בדעת נוטה תפילין (ס"י תרע"ד בהערות) שכ"כ הראב"ן שלא התחייבו בתפילין עד שנכנסו לא"י, [ועיין בשו"ת דברי יציב ח"ז סימן ו אות ב שכתב ג"כ דאפשר שבדור המדבר לא נתחייבו בהנחת תפילין כל עיקר דבפרשת תפילין כ' והיה כי יביאך ואיכא למימר דקאי אכולא פרשתא ופרשת שמע והיה אם שמוע עדיין לא נאמר להם ואם הניחו תפילין לא היה זה אלא כמו שקיימו האבות כל התורה עד שלא ניתנה, וע"י במסכת קידושין ל"ז ב' דביאה דכתב רחמנא גבי תפילין מיבעי ליה לכדתנא דבי ר' ישמעאל עשה מצוה זו שבשבילה תיכנס לארץ. ומבואר דנתחייבו כבר במדבר בתפילין, וכן ע"י תדא"ד פכ"ד ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים, אמר לו הקב"ה למשה משה מפני מה חילל זה שבת אמר לפניו רבונו של עולם איני יודע אמר לו יום חול תפילין בראשו ותפילין בורועו ורואה וחוזר במעשיו עכשיו שאין לו

יכול לעורר עליהם כעס כי נזהרים גם ממניעת עשה.

ובגליון דברי השירה (גליון רצ"ב) הביא הגרי"א דינר שליט"א בשם רבנו זצ"ל, דבלעם דיבר על שבת שאינו זמן תפילין, לכן לא הזכיר רק טלית וק"ש, ומה שהזכיר אח"כ תפילין ר"ל שיניחו מחר ביום ראשון, וכתב מי שאמר דעת שקלל היה בשבת והביא דמבואר כן בתרגום יונתן (פכ"ב כ"ח) כי ההיא שעתא פתח מימרא דה' ית פומא, אך המעיין שם יראה דלא מיירי רק על עת בריאת פה האתון שהיה ביהש"מ כדאי באבות, ולא מיירי כלל על עת שקלל. ובלמכסה עתיק (פכ"ב כ) מביא שיש דעה בתנחומא ישן (ס"י י"א) שהיה זה כליל יו"ט דפסח, וע"י במדב"ר (פכ"כ י"א) ותנחומא (ס"י ח) ובילקו"ש (רמז תשס"ה) שהביאו על זה קרא כליל שימורים, וכ"ה בפ"י רבנו אפרים פכ"ב כ' בלעם לילה בגי' ליל פסח, וע"י גם בפ"י ברוקח שם, והובא בס' אוצר פלאות התורה, וכ"כ הגר"ש קלוגר בכחכמת התורה, וא"כ ג"כ ליכא הנחת תפילין ביו"ט, [אך הניח זה בצ"ע דלכא"ל לא היה אכתי פסח שהיה זה אחר פטירת אהרן בא' אב ומלחמת סיחון ועוג היה באלול לאחר שמת אהרן ונמצא שבפסח כבר היו באר"י ומעשה דבלעם היה לאחר מלחמת סיחון ועוג].

עוד מובא (שם הערה ק"ב) שענה רבנו זצ"ל שרש"י כתב לפי סדר הכתובים בתורה, וביארו כוונתו דבאמת תפילין הקדימו לק"ש, אלא שסדור הדברים ברש"י הוא לפי סדר הכתוב בתורה דכתוב תחילה פ' ציצית בפ' שלח וק"ש בפ' ואתחנן, ובסוף הפ' מיירי

קריאת שמע וממליכין להקב"ה, ולא נזכר כלל תפילין, שאכתי לא נתחייבו.

ויל"פ דמש"כ רש"י לובשים ציצית, לא למצות ציצית מיירי, רק ר"ל שלובשים בגדיהם שכסות שלהם היה עם ציצית, ומכסים עצמם לקעמ"ש בק"ש, ועי' בס' חכו ממתקים (ח"א עמוד קס"ו וח"ב עמוד ש"מ) שהורה הגרש"ז איערבאך זצ"ל לא' שימהר לקרא ק"ש לפני שיעבור הזמן מיד, ואף שלא ימתין עד שימצא הכיפה, ועי' ט"ז (סי' ס"א סק"א) דכיון דמקבל עומ"ש, אף שהוא ללא כיסוי הראש אין איסור דהוא דרך אימה.

ושמעתי עוד ע"פ מש"כ מהרש"א בברכות (י"ד ב' ח"א ד"ה כל הקורא ק"ש) כאילו מעיד עדות שקר. פירש"י כאלו מעיד עדות שקר בעצמו לישנא מעליא עכ"ל ר"ל דלא בעי למימר כאלו מעיד עדות שקר בהקב"ה שצוה לו להניח תפילין והוא אינו מניח ונקט בעצמו אבל בתר"י פי' בעצמו ממש ע"ש, וכתבו המפרשים בזה לפי שג' מצות נתן לנו הקדוש ברוך הוא שהן אות ועדות לנו שאנחנו עמו והן שבת ומילה ותפילין בשבת כתיב ביני ובין בני ישראל אות היא וגו' במילה כתיב והיה לאות ברית ביני וביניכם בתפילין כתיב והיה לאות על ירך וגו' ועל פי שנים עדים יקום דבר וע"כ בשבת לא בעי תפילין דאיכא שני עדים שבת ומילה אבל בחול בעי שני עדים דהיינו מילה ותפילין והרי אם אינו מניחם בחול ה"ל עד השני שהם התפילין עדות שקר בעצמו, ע"כ. והנה ביבמות (ע"ב א') איתא דבני ישראל לא מלו במדבר מפני שלא נשבה להם רוח צפונית,

תפילין חילל זה את השבת, ועי' ברשב"א מנחות ל"ד א' בהא דאי' שם דארבע פרשיות שבתפילין מעכבות זה את זה שאף שפרשיות שמע והיה אם שמוע כתובים כחומש דברים מ"מ כבר בצאתם ממצרים נאמרו לישראל פרשיות אלו ושפיר היו יכולים לעשות תפילין של ארבע פרשיות עכ"ד וראה מש"כ בזה בשו"ת דברי יציב ח"ו סימן ה', ועי' בדעת זקנים מבעלי התוספות פ' בשלח פרק יד פסוק כט שאמר גבריא בקר"ס למים שבשמאלם של ישראל הזהרו בישראל שעתידין להניח תפילין בשמאל, וע"ע בכלי חמדה דברים אות ג' ד"ה ובאמת שנקט דעד שלא נאמרה פ' שמע והיה אם שמוע הניחו תפילין שיש בהם ב' פרשיות בלבד.

וא"כ י"ל דבעת שאמר בלק הן עם כלביא יקום, לא היה בידם רק פרשת שמע שקבלו מיעקב אבינו שאמרו בעת מיתתו כדאי' בפסחים (נ"ו א') ובתרגום יונתן פ' ויחי (פמ"ט א') וכמש"כ הרמב"ם הל' ק"ש (פ"א ה"ד), וכן ברש"י פ' ויגש (פמ"ו כ"ט) שיוסף נפל על צואריו של יעקב אבל יעקב לא נפל ואמרו רבותינו שיעקב קרא את שמע, וכן בתרגום יונתן סו"פ חוקת והמה בוכים (פכ"ה ו') שהיו קורין שמע, וכן פ' ויאמר ניתנה בסו"פ שלח אחר מעשה המקושש, וא"כ לא היה אז מעיד עדות שקר בק"ש ללא תפילין שאכתי לא התחייבו בזה, ולא הזדרזו רק למצות ציצית שהתחייבו בה, והקורא פ' ויאמר ללא ציצית כמעיד עדות שקר. ובאמת שבמקור הדברים במדרש תנחומא (שם) וכן במדרש במדבר רבה פרשת בלק (פרשה כ סימן כ) אי' הן עם כלביא יקום אין אומה בעולם כיצא בהם הרי הן ישנים מן התורה ומן המצות ועומדין משנתן כאריות וחוטפין

הולך במדבר ואינו יודע מתי שבת דיש סברא לחייבו דהלא פטור דשבת הוא מפני שהם עצמם אות וא"כ זה שעושה בו מלאכה לפרנסתו אין בו היכר [דלא מסתבר לומר דביקדוש לבד הוא ההיכר דהא עיקר האות הוא דהקב"ה שבת ממלאכתו ביום השביעי והוא ג"כ שובת]. וא"ל דא"כ כל חולה שיש בו סכנה שמותר לחלל שבת יהיה חייב בתפילין וע"כ משום דשובת בשאר עניני מלאכות שאין תועלת לו לרפואתו שייך בו שם אות וא"כ ה"נ בענינו הרי לא הותר לו כ"א המלאכה שצריך לו להרויח לפרנסתו כדי שלא ימות במדבר ברעב ואף גם זה בצמצום זה אינו דשם הוא אות והיכר מה שבכל יום הוא מותר בכל מלאכות לעשותן והיום אסור משא"כ בזה ששוה אצלו יום שביעי זה לכל הימים דבכל יום הוא ג"כ אין מותר בשום מלאכה וגם אפשר דשם הוא אות במה שכל ישראל שובתים באותו יום משא"כ בזה אך מ"מ לא ברירא סברא זו כל כך].

בענין ק"ש בשמו"ת עם תפילין

אם הניח תפילין מקודם, ומבואר דאם אינו יוצא בזה שרי, וכן במשנ"ב (בסי' ס"ה סק"ח) דאם קורא ק"ש רק משום שנמצא בביהכנ"ס והציבור אומרים ק"ש ומכוין שלא לצאת ידי חובה אינו כמעיד שקר.

ובהגהות הגרעק"א על הדרך החיים, דמבואר דאף בק"ש דערבית אין לקרות בלא ציצית כיון דלדעת הרבה פוסקים כסות יום חייב בלילה, וחזינן דנידון עדות שקר תלוי אף אם הוא חייב במצוה זו, אך גם לדבריו דוקא בקורא לשם חובה בקעמ"ש בק"ש

וא"כ בלא"ה ליכא ב' עדים. ונמצא דבמדבר לא היה עדות שקר בקורא ק"ש ללא תפילין דבלא"ה ליכא לעד השני שהוא מילה, ושפיר הניחו תפילין אח"כ.

[ודנו אחרונים במי שלא מל אם חייב בתפילין בשבת שיהיה לו ב' עדים, ועי' תדא"ר פכ"ד ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים, אמר לו הקב"ה למשה משה מפני מה חילל זה שבת אמר לפניו רבונו של עולם איני יודע אמר לו יום חול תפילין בראשו ותפילין בזרועו ורואה וחוזר כמעשיו עכשיו שאין לו תפילין חילל זה את השבת, ומבואר דאע"פ שלא מלו במדבר לא הניחו תפילין בשבת, ואולי זה המקושש היה נימול כבר במצרים או שמל כשבט לוי ע"ש ביבמות, ועי' בסמ"ג מצוה ג' ובתרוה"ד סי' ק"ח ובשו"ת רדב"ז ח"ו ב"א סי' של"ד ובביאור"ל סי' שמ"ד ס"א ד"ה אפי' לגבי

בדעת נוטה (ח"ג תפילין תשובה ע"ח) נשאל רבנו זצ"ל בענין פרשת ואתחנן ובפרשת עקב כשמעביר הסדרא וקורא שתיים מקרא ואחד תרגום האם צריך ללבוש התפילין כשמגיע לפרשיות דתפילין שלא יחשב כמעיד עדות שקר כמו שכתוב לגבי הקורא קריאת שמע ללא תפילין, והשיב דאין צריך, ובהערות שם דדוקא בק"ש דהוי חיוב לאומרו הוי עדות שקר אבל כשלומד אין זה עדות שקר דאין הוא מעיד אלא לומד, וכמבואר במשנ"ב (סי' מ"ו ס"ק ל"ג) בשם הגרעק"א ודגו"מ דבחול לא יקרא ק"ש ויכוין לצאת רק

וע"ע שם בדעת נוטה (תשובה שמ"א) שנשאל במש"כ המשנ"ב (סי' כ"ח סק"ב) דבעת התפילה אין צריך למשמש בתפילין, והרי השו"ע כתב (סי' כ"ח ס"א) דכשאומר וקשרתם לאות על ירך ימשמש בש"י וכו', ומבואר דאף שהוא בעת התפילה ימשמש בתפילין, והשיב דא"צ למשמש בעת התפילה רק משום שמזכירים מקרא דוקשרתם, וכתב דבעת שקורא שנים מקרא ואחד תרגום ומגיע לפרשיות שמוזכר בהם תפילין אין צריך למשמש בהם דרך כשאומר כ"ז בתורת חיוב ממשמש ולא כשאומר בתורת לימוד.

וכתב שם (תשובה ע"ט) דמי שמתפלל מעריב מבעוד יום האם צריך להניח תפילין בק"ש כדי שלא יהא כמעיד עדות שקר תשובה, דאינו יוצא בזה יד"ח ק"ש רק אומרה כקורא בתורה, אמנם בהערות הובא דאיתא בתשובות הגאונים דמנהג שתי ישיבות שחולצין התפילין בערבית לאחר כימי השמים על הארץ וביאר רבינו מנוח בהל' תפילין (פ"ד הי"א) דעשו כן כרי שלא יקראו ק"ש בלא תפילין וסיים דמנהג יפה הוא, ומובא בבאר היטב (סי' ל' סק"ג) בשם הכנה"ג שבתשעה באב שמניחים תפילין במנחה אין לחלוץ אותם קודם מעריב, ובסוף דבריו כתב דברכים צריך לחלצן, ובשבות יעקב (ח"ב סי' כ"ד) כ' דיחלצם כיון דאין להתפלל ערבית עם תפילין דרך במקום שאפשר לתלות דמניחם כדי לשומרן התירו להשאירם אבל היכא דעומר במקום משומר אין לעשות כן. אמנם עוד כתב (שם ח"ג סי' ל"ז) והובא בשערי תשובה (סו"ס תקנ"ה) דאם נאנס ולא הניח תפילין יתפלל ערבית מבעוד יום ויניח בק"ש

חייב ללבוש ציצית, ולא בקורא פ' ציצית בק"ש על המיטה לשמירה שלא לשם חובה. וע"ע בדעת נוטה ציצית (הערה תתל"ה).

ולאחד שתמה על מש"כ השו"ע (סי' ל"ד ס"ב) דהמניחים תפילין דר"ת יאמרו עוד הפעם פ' שמע ופר' והיה אם שמוע דכיון דקיי"ל כרש"י א"כ נמצא דקורא ק"ש בלא תפילין, השיב רבינו, מספק מותר, והיינו דממה נפשך שרי דאי תפילין דר"ת הוו תפילין, א"כ הרי הוא צריך לקרות בהם ק"ש כדי שלא יהא מעיד עדות שקר וכמבואר במשנ"ב (שם ס"ק ט"ו), ואי אין זה תפילין א"כ אין זה ק"ש שחייב להניח בה תפילין, וביותר דאם כבר קרא ק"ש עם תפילין דרש"י א"כ מה דקורא עוד הפעם הוי כקורא בתורה ואין זה ממצות ק"ש. וכעין זה איתא בשו"ת בנין עולם או"ח (סי' ל') עיי"ש.

אמנם במנהגי החת"ס (פ"ד ס"ג) איתא דלבש תפילין כשקרא שנים מקרא ואחד תרגום בפרשיות שמוזכר תפילין, ועי' בשו"ת משנת יוסף (חלק ד' סימן כ"ה אות ה') דלדעת החת"ס גם יש להכניס אהבת ה' בלבו באמירת ואהבת בשמו"ת כמו שכתב המשנ"ב (סי' כ"ה סק"ד) בשם החרדים (פס"ו) בק"ש, ועי' בס' גם אני אודך (ח"ב עמוד כ"ו) שהשיב רבינו זצ"ל דמש"כ המשנ"ב מהחרדים אינו רק בק"ש, ואולי בזה גם החת"ס מודה דרק בתפילין מצינו שהוא כמעיד עדות שקר כשקורא לקעמ"ש ואינו מקיים, וע"ע חק יעקב (סי' ת"צ סק"ב) שכתב דבחול המועד פסח ביום שקורא בתורה בפרשת קדש יחלוץ את התפילין רק אחר קריאת התורה.

ניכר היטב שקריאת ב"פ פסוק שמע הוא ג"כ משום שמו"ת ככל פסוקי הסדרה. וכ"כ במאמר מרדכי (סק"ה) כתב שבשמו"ת כיון שכל הפסוקים אומר באופן כזה שכופל בזה אין חשש, וכ"כ בשו"ת בנין ציון (סי' ל"ו) דכל האיסור כשאומרו דרך שבח או תפילה אבל לא כשלומד, וכתב עוד דאם כל הציבור כופלין אין איסור, וכתב דלכן שרי לכפול י"ג מידות, וכן עי' בשו"ת אבני צדק (ח"א סי' ט') ובעוד יוסף חי פ' ויגש (אות י"ג).

ועי' באפיקי מגינים (סי' ס"א סקכ"ב) בשם חיי אדם ופתחי עולם על העומדים בשעת יציאת נשמה ואומרים וכופלים פסוק שמע ישראל, כיון שכוונתם שתצא הנשמה באחד הכל יודעים שאין כוונתם לב' רשויות, וע"ע שולחן הטהור (שם סעיף ח') שמקיל טפי גם בק"ש לשם שמירה וק"ש שעל המטה, ואם יעשה איזה הפסק זמן בין פ"א לשניה ודאי שפיר טפי, וגם שכקורא כל פרשה ראשונה ישתדל לעשות איזה הפסק לצאת דעת המחמירים בזה גם בק"ש שעל המטה (ע' כה"ח סקל"ז), ועי' שם בשו"ע (סי"י) לכפול בק"ש עד שירדם, ויש שכתב דכל שקורא עם טעמי המקרא לא מחזי כב' רשויות דמוכח דקורא לשם שמו"ת, וראיה ממש"כ השו"ע (או"ח סי' נט ס"ג) י"א שהקדושה שביוצר יחיד אין אומרה לכן יאמרה בטעמים כקורא בתורה, עי' בשו"ת גנזי יוסף (סי' לח ס"ג) בשם חמיו, אמנם בק"ש לא מצינו היתר זה, עי' בשולחן ערוך (סימן סא סעיף כ"ד) דצריך לקרות קריאת שמע בטעמים כמו שהם בתורה. ואעפ"כ אסור לכפול.

דערבית ויחלוץ אותם קודם תפילת י"ח, ואונם שאני כדי שלא יהא כקרקפתא דלא מנח תפילין וע"ע בשערי תשובה (שם) מה שתמה בזה.

ובענין מה שאמרו בברכות (ל"ג ב') דהאומר שמע שמע משתקין אותו, ונפסק בשו"ע (סי' ס"א ס"ט), אמר רבנו זצ"ל דהני מילי באומר דרך קעמ"ש בחיוב ק"ש, דאז מחזי כשתי רשויות, שחיובו רק פעם אחת, אבל בשמו"ת שרי ומצוה לכפול, והוא כמו שכופלים בקעמ"ש בשכמל"ו וה' הוא האלוקים וכן באז ישיר ה' ימלוך לעולם ועד וכיו"ב, ועי' בתשובתו בס' גם אני אודך (ח"א עמוד ג) דדרך לימוד שרי, וכן עי' בשו"ת תורה לשמה (סי' קצ"ו) דמותר דהוא דרך לימוד.

ועי' בבקצוה"ש (סי' ע"ב סק"י) בשם משמרת שלום (סי' כ"ד אות ג') דגם בשמו"ת יקרא ב"פ הפרשה עד ובשעריך, משום דאסור לומר שמע ב"פ, וכתב ופלא גדול בעיני שלא ראיתי מי שנתעורר לזה עכ"ד, ועי' גם בכה"ח (סקל"ה) שיאמר פעם ב' בלחש, וכתב עליו הקצוה"ש והנה כיון שלא הוזכר בשום פוסק וכל העולם נוהגין לקרוא הפסוק שמע ב"פ שמו"ת בודאי אין שום איסור ח"ו בדבר, ועי' בה"ט שם דבלחש או ביחיד רשאי לכפו וה"נ מן הנכון לומר הפעם השניה בלחש או להפסיק מעט, ובהגהות מקור חיים (סי' ד"ה כשקורא) כתב דהיינו יותר מכדי שאילת שלום, ועו"ל כיון שהאיסור לומר ב"פ משום דמיחזי כב' רשויות ח"ו זהו דוקא כשקורא פסוק שמע לבד וכופלו אבל מי שקורא שמו"ת מתחלת הסדרה וכופל כל פסוק הרי

ראשונה לשנייה שרי דאין משתקין אותו
אא"כ קורא ב"פ רצופים, וכתב הפמ"ג
דאפילו מגונה נמי לא הוי, ועי' בשו"ע הגר"ז
(שם) שכתב דמ"מ אינו נכון לכתחילה.

ולהנהגים לומר תרגום קודם פסוק שני
בודאי אין קפידא, שאינו כופל
בזה אחר זה, וכן באומר ב"פ תרגום בודאי
אין קפידא דזה בודאי דרך לימוד, ואולי אותן
שחששו לדבר הוא משום דס"ל דכל חיוב
ק"ש הוא ללמוד פ' זו שהוא קצמ"ש, ולכך
יוצאין בזה ברכה"ת לחד צד בשו"ע, וא"כ
אין חילוק לדבר זה בין עת ק"ש לקורא
הפרשה [נמה"ט הקפיד החת"ס לא לקרא פ' זו ללא
תפילין אף בשמו"ת].

ובספר מעורר ישינים (אות ק"ח) כתב שיאמר
פעם אחת בשמו"ת בלחש דבזה אין
איסור, וכן מבואר במשנ"ב (סקכ"ב) ובט"ז
(סק"ג) בשם הס"ח (סי"ח) דאם לא קרא פסוק
ראשון בכונה יחזור ויקרא אותו בלחש אבל
לא בקול רם שנראה כשתי רשויות, וע"ע
במשנה ברורה (שם) דאם ליכא שומעין אפילו
בקול רם מותר אבל אם כיון מעיקרא אפילו
בלחש אסור, וכתב דבסליחות מותר לומר
שמע בכל פעם שאומר ויעבור דכיון שמפסיק
הרבה בינתים לא מיחזי כשתי רשויות
כמש"כ מג"א.

והביא המשנ"ב מש"כ בט"ז (סימן ס"ג סק"ג)
דאם ממתין איזה זמן בין הקריאה

בענין חיוב ק"ש ותפילין בהיות ישראל במדבר

שלא התחייבו במדבר בק"ש שלא ניתן להם
פ' ואהבת ופ' והיה עם שמוע עד שנת
ארבעים, ואפשר דגם לדבריו רק בג' פרשיות
לא נתחייבו אבל קראו שמע כפי שקבלו
מיעקב כדאי' בפסחים (נ"ו א'), וכן פ' ויאמר,
שניתנו להם כבר.

ובס' דעת נוטה (אות ע"ב) הביא מש"כ
בביאור הגר"א (סי' מ"ז ס"ז) דבק"ש אינו
יוצא יד"ח ת"ת, ולא אמרו בנדרים (ח' א')
ומנחות (צ"ט ב') רק דמקיים בק"ש לא ימוש
וקרא דוהגית בו יומם ולילה ולא מצות ת"ת,
ומובא במשנ"ב (שם סק"ז), ועי' בשיח השדה
ברכות (י"א ב') בענין מבטלין ת"ת למקרא
מגילה (מגילה ג' א'), והקשה הרש"ש (שם) מ"ט
נחשב ביטול הרי מגילה ג"כ ת"ת, ואמר

הנה הפמ"ג בא"א בהקדמה להלכות קריה"ת
(סי' קל"ה) הקשה במה שאמרו בב"ק (פ"ב
א') דנביאים שביניהם תקנו קריה"ת שלא יהיו
ג' ימים בלא תורה דכ' וילכו ג' ימים במדבר
ולא מצאו מים ואין מים אלא תורה, והרי
בלא קריה"ת איכא ת"ת בקריאת שמע, וכתב
ליישוב דבת"ת לא סגי דקורין על פה ובעינן
תורה מן הכתב כקריאה"ת, א"נ לא סגי
בק"ש שהוא קריאה בעלמא רק בלימוד,
והיינו דבקריה"ת אינו סגי בקריאה רק
לומדים הקריאה.

ובגינת ורדים (כלל ב' סי' כ"ד) כתב ליישב
דק"ש קורא כל א' לעצמו ותקנת
קריה"ת היה שיקראו בציבור דוקא, והמבי"ט
בס' בית אלקים שער היסודות (פל"ז) כתב

דשאני ק"ש שחיובו מקרא דודברת במ שהוא מצות ת"ת, רק שחייב לקרא עכ"פ פרשיות אלו.

החזו"א דכיון דמקיים מצות מגילה אי"ז בכלל מצות ת"ת, וה"ה במצות נ"כ דאף שאומר פסוקים אינו מצות ת"ת, אך י"ל

טז] בשיעור רוחב רצועה של תפילין

למהרש"ם, וכן בס' מאיר עיני סופרים (פי"ט אות ג') שאף יכול לברך עליהם אם אין מוצא אחרים.

ועי' בדעת נוטה (ח"ג תשובה תרי"ט) שנשאל שמנהג עושי התפילין דחותכין סוף הרצועה בשיפוע ויש לעיין דמתוך דברי הביאור"ל נראה דלכל הרצועה אף היתירה על השיעור יש דין רצועה ואם כן נמצא דבסוף הרצועה חסר משיעורה ומשום הכי נימא צריך לחתוך ביושר, והשיב דאינו נקרא חסר דבסופה כבר נגמר הרצועה ועושין זה לנוי.

ועי' שם (תשובה תר"כ) שנשאל לדברי הביאור"ל, יש לעיין מה הדין לגבי רוחב הרצועה דעד סוף שיעורה היא רחבה כשעורה אמנם בחלק הנוסף אין היא רחבה כל כך האם אמרינן דכיון דהיא מחוברת כחדא צריך לעשות כולה רחבה כשעורה והשיב מסתמא זה ודאי כשר.

ועי' בחזו"א (סי' ד' סק"א) בסופו שכתב דקשר היו"ד ברצועה ש"י אין צריך רוחב שעורה שאינו בכלל הרצועה אלא הוא כתר על הרצועה וכו' וכ"ש רגל היו"ד שאין צריך רוחב שעורה וכטבע היו"ד שרגלו דקה עכ"ד, ומ"מ לגבי הקשר עצמו איתא ברשימות רבינו זצ"ל בשם החזו"א דגם בחלק הקשר של

בשו"ע (סימן כ"ז סי"א) רוחב הרצועות של יד ושל ראש כאורך שעורה לפחות. ושיעור אורך השעורה למדת החזון איש י"א מ"מ, והיום נהוג לעשות רצועות רחבות כט"ו מ"מ, להידור מצוה וכדי לצאת כל הדיעות, ובשעת הדחק כל שנשאר רוחב של ט' מ"מ יכול עדיין לברך על התפילין, אבל פחות מכך אין ראוי לברך אבל כשאין לו תפילין אחרים יניחם, ואף אם יש לו תפילין להשאיל אך לא בזמן תפילת הציבור, יתפלל בתפילין אלו עם הציבור, וקודם לכן או לאחר התפילה יניח תפילין של אחר בברכה ויקרא ק"ש וכו', וכל זה כי מצינו בכמה אחרונים אשר סוברים ששיעור רוחב הרצועה אינה לעיכובא אלא הידור הוא ולדבריהם שפיר דמי גם לברך על התפילין אפילו אין רוחב שעורה, וכדמשמע מסתימת לשון השו"ע, ועיין בזה בלבוש (סעיף י"א) וא"ר (שם), ובפמ"ג בא"א (סקי"ט), ועי' באשל אברהם לדע"ק מבוטשאטש, ובערוה"ש (סעיף כ"ב), ובחזו"א (סי' ד' אות א').

ועי' בשו"ת תשורת ש"י (ח"ב סי' קס"ג) דכל שהיה שיעור בתחילתו כשירה אפילו נתמעטה מהשיעור כיון שבאה מרצועה כשירה, וע"ע לימוד זכות בשו"ת מהרש"ג (ח"א סי' ז'), ולכן נהי דלענין ברכה מחמירין דסב"ל, מ"מ להניחם ודאי שפיר דמי כדי להתפלל בציבור בתפילין. ועי' בדעת תורה

צריכה להיות בשחרות ואולי כוונת רבינו רכיוז דבעינו דהרצועות יהיו שחרות, ממילא אף אם רק החלק הנוסף על השיעור אינו שחור הרי זה מקלקל את כל השחרות שברצועה דשחור הוא ענין מציאותי ורצועה זו אינה נראית כרצועה שחורה אבל לגבי רוחב הרצועה שהוא ענין דיני אין החלק שהוא פחות מהשיעור נותן שם פסול על הרצועה שיש בה שיעור וסוף סוף כיון דיש כאז שיעור של רצועה כשרה לא איכפת לי מהנוסף והרי הוא כדליתא.

וע"ע שם (תשובה תרכ"ב) שאלה בספק הנ"ל האם שייך להסתפק כן אף בציצית אי צריך לטוות לשמה את החלק הנוסף על השאר, והשיב לפי מה שכתבתי י"ל דגם בציצית כמאן דליתי' דמי.

התפילין צריך לעשות רוחב הרצועה כשיעור וכן נראה במשנ"ב (סי' כ"ז סקמ"ב).

ועי' שם (תשובה תרכ"א) שנשאל בהנ"ל, לא הבנתי מש"כ רבינו זצ"ל דמאי שנא מהא תסתפק הביאודה"ל אי בעי שכל אורך הרצועה יהא שחור אף היותר מהשיעור כיון ההיא מחוברת ואם כן לכאור' י"ל כן אף לגבי רוחב הרצועה וממילא מה שנהגו רבים לחתוך סוף הרצועה באלכסון לא מהני דכיון דהיא מחוברת בעי שיעור בכולו והשיב דבשיעור ודאי סגי דלזה נאמר שיעור אבל שחרות צריך כיון שמחברים.

וביאר רבינו זצ"ל דלגבי הרוחב ליכא למימר הכי כיון דיכול לעשות באיזה רוחב שרוצה כשרוצה להוסיף על השיעור אבל לגבי השחרות ליכא למימר הכי דכל הרצועה

יח] במצות הנחת תפילין ע"י קטן או אשה

דשרי קשירה ע"י אשה שאינה בתפילין, וקשה לאוקמה כמ"ד דאשה חייבת בתפילין כמיכל בת כושי בעירובין (צ"ו א'), ואשה עדיפא מקטן דגם במה שפטורה יכולה לקיים כאינה מצוה ועושה, אבל בתפילין איכא לא ילבש לתרגום יונתן פרשת כי תצא (פרק כב פסוק ה) שתרגם לא יהיה כלי גבר על אשה, לא יהיה מלבוש של ציצית ותפילין שהם תיקוני איש על אשה, ובהג"מ הל' ציצית (פ"א אות ט) כתב שרק הכינה לו הקשר.

ולדעת רבנו אליהו שצריך אדם לקשור תפילין בכל יום, כמובא בתוס' מנחות

הנה יש לדון במצות תפילין אם איכא מצוה בהנחה ועצם הקשירה, או העיקר בתוצאה שמונחים עליו, ונפק"מ במה שהיה רגיל בקטנותו להניח לחולה האם מהני הנחה ע"י קטן דהעיקר שמונח על הגדול כדין, או דבעינן מצות קשירה ע"י בר חיובא, וכן נפק"מ בהנחה ע"י אשה או גוי. עי' שביבי אש בירורים (סי' א) שדן בזה.

ובמסכת עבודה זרה (ל"ט א') אי' מעשה באשה אחת שנשאת לחבר, והיתה קושרת לו תפילין על ידו, נשאת למוכס, והיתה קושרת לו קשרי מוכס על ידו. ומשמע

(ל"ה ב' ד"ה משעת) ובהלכות קטנות להרא"ש (הלכות תפילין סימן יג) א"כ נראה דהמצוה בקשירה ולא בהנחה.

והתוספות במסכת מנחות (שם ל"ו א') כתבו לחלק בין של יד לשל ראש, וז"ל והא דאמרינן בפרק אין מעמידין (ע"ז ל"ט א') מעשה באשה אחת שהיתה נישאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין בזרועו משמע דתמיד היתה עושה כן ואפילו לספרים שכתוב בהם קומצת מכל מקום רוצה לומר שהיתה קושרת לו כעין קמיע ולפי שאין נוח לקשור ביד אחת היתה מסייעת לו, תדע דלא קאמר שהיתה מסייעה לתפילין של ראש דתפילין של ראש ודאי אין צריך לקשור בכל יום דלא צוותה תורה לקשור כל שעה וקשר שלה הלכה למשה מסיני והכי גמירי דליהוי קשורין תמיד והשתא קשירה דשמעתין קשירה ממש דבשל יד מתחיל לברך, ואח"כ כתבו חזונוני לומר דתפילין של יד נמי לא בעו קשירה בכל יום ע"ש.

והביא מהמחנה חיים שכתב ראה לחלק בין של יד לשל ראש, דשל יד שיש מצוה לקשור דכ' וקשרתם לאות על ירך, מברכים להניח, דהיינו הקשירה, אבל בשל ראש שהמצוה בעצם מה שמונח, דכ' והיו בין עיניך, אין מברכים אלא על מצות עי' במחנה חיים (אור"ח ח"א סי' ג' וח"ג סי' כ"ח). ועי' בקצוה"ח (סי' קפ"ב סק"א) נראה דהוא מידי דממילא גם בשל יד כמסקנת התוס' שם דאין דין קשירה.

ועי' בשו"ת הר צבי (אור"ח ח"א סי' כ"ג) בהוברר שהיה חציצה בעת הנחה, שהקשירה נעשתה על בית יד שלו, אי מחויב

לבטל הקשר ולקשור את התפילין מחדש להרא"ש שאוסר משום חציצה, דהיה מקום לדון בזה דמכיון דעל ירך משמעותו שלא תהא חציצה, א"כ מאי דאמרה תורה וקשרתם היינו דקשירה תהא על היד ואם היה חציצה אין זה קשירה על היד, אלא דיש לעיין אם הקשירה היא מגוף המצוה או שעצם המצוה היא רק מה שמונח על היד והקשירה אינה אלא הכשר למצות ההנחה, וכן נראה מלשון הברכה אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין, ואינו מברך לקשור תפילין, ויש קצת ראייה לזה מההיא דע"ז (ל"ט א') ר"ש בן אלעזר אומר מעשה באשה אחת שנישאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו, ועיין בתוס' מנחות (מ"ב א' ד"ה מנין) שכתבו משמע שאשה כשרה ולא אמר כל שאינו בלבישה אינו בעשייה דהא לא כתיב בגופה לבישה אלא בכלאים ומילתא אחריתי היא וגבי תפילין דרשי כה"ג עכ"ל דנראה דהוקשה להתוס' דלמ"ל קרא לפסול בעכו"ם תיפו"ל דגם אשה פסולה משום שאינה בלבישה ומכ"ש עכו"ם, ותירצו דאשה כשרה משום דלא כתיב לבישה בציצית אבל גבי תפילין דרשינן כה"ג וקשרתם דכתיב בתפילין הול"ל דאשה פסולה דלאו בת קשירה היא, אלא ע"כ הא דאשה קושרת הוא משום דאין הקשירה וההידוק חלק מן המצוה אלא ההנחה שלאחר ההידוק בלבד, היינו שמצות הנחת תפילין היא שיהיו התפילין קשורים על ידו וראשו וממילא דאין בזה משום תולמ"ה.

ובספר הפרדס לרבינו אשר ב"ר חיים תלמיד הרשב"א (שער התשיעי פ"כ) כתב דבחולה שאחרים מניחים לו מברך החולה

עצמו ולא המניח, וע"ש ומה שהוכיח כן מנטילת ידים, ועי' בשו"ת ויען יוסף (או"ח סי' י"א) וע"ע בנידון זה בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' ח') וכן בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ג סי' ד').

יט] שחרות התפילין מב' צדדין

נמי קאי דאי אקציצה הכי הו"ל למימר ומ"מ נויי תפילין שיהיו שחורות דאי לאשמעינן דפני הרצועות שחורים לא משום נוי היא אלא הלכה למשה מסיני הוא.

ובס' קול אליהו (סקי"ג) מביא מהאריז"ל להחמיר בזה. והתשב"ץ (שם) כתב דכיון שהוא נוי תפילין מי זוטרי מאי דכ' זה קלי ואנוהו, ומרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל לקח רצועות שצבועות ע"י שספוגים בצבע דע"י לעולם אין חסר צבע ע"י קימוט וקילוף הרצועה כי גם הפנים צבוע, וכן היה מורה ובא באומרו שע"י אין חשש פסול חסרון צבע ולא באים לידי חששות של ק"ש ללא תפילין וברכה לבטלה.

ובבא"ח (ש"א פ' חיי שרה אות ד) כתב דאע"פ שע"פ סוד נראה בדברי האריז"ל יש להשחיר מב' צדדים לא נהגו כן, ואמרו לו שבבית קל בירושלים יש מנהגים בזה, ובשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' ט"ז) כתב שאם יחידים ינהגו כן תבא עליהם ברכה, אבל אי"צ להנהיג כן בדרך הוראה. ובתשובות והנהגות (ח"ב סכ"ב) שראה תפילין של המהרי"ל דסקין שהם שחורות מב' צדדין, ומביא מס' סת"ם כהלכתן (פכ"ד) שכתב שהגרי"ז לא נהג בזה כהרמב"ם דס"ל דגם להרמב"ם אינו רק לנוי, ובשל דידן לא נראה נוי ויש לחוש שדיו יבש חוצץ, נשמעתי שהענין

ראיתי בס' אהל יהושע הלכות תפילה (אות ל"ג) בשם המהרי"ל דסקין זצ"ל ובס' ארח דוד (הל' תפילין סל"ה עמוד כ"ב) על הגר"ד בהר"ן זצ"ל שהקפידו על רצועות תפילין שלהם שיהיו שחורות כעורב מב' צדדין, וכדעת הרמב"ם הלכות תפילין (פ"ג הי"ד) שהביא הב"י (סי' ל"ג), וכ"ה באו"ז (סי' תקס"ד) וכ"כ התשב"ץ (ח"א סי' ק"ג), ואמנם הב"י והד"מ (סי' ל"ג) כתבו דלא נהגו כן, וכן בשו"ע (שם ס"ג) כתב דמצד פנים יעשה איזה צבע שירצה, ובמשנ"ב (סקכ"א) שאין אנו נוהגים בזה כהרמב"ם, ובשו"ת זרע אמת (סי' ג') כתב דלכתחילה צריך להשחיר הרצועות מב' צדדים, וכ"כ בשו"ת הרדב"ז (ללשונות הרמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג הלכה יד) דמה שכתב הטור וז"ל כתב הרמב"ם ז"ל שאם לא יעשה הבתים שחורים יעשה הרצועה מצבע הבתים ע"כ לאו למימרא שאם יעשה הבתים שחורים לא יעשה הרצועה שחורה אלא ה"ק אינו מחוייב לעשותה שחורה אבל נוי הוא שיעשה הכל שחור, וכתב דכ"ה דעת הרא"ש, וז"ל ומ"מ למדנו שמי שרוצה לקיים נוי המצוה יצבע גם אחורי הרצועה שחור והכי משמע מדברי הרא"ש ז"ל שכתב יש שעושים בתים של תפילין מעור לבן דלא נאמר שחורות אלא ברצועות מ"מ נויי תפילין הוא שיהיה הכל שחור ומדקאמר הכל שחור משמע דאחורי הרצועה

כן למרן הגר"ש אלישיב זצ"ל ואמר שחושש שאם יהדר בזה יסברו אחרים שזה חיוב ולכן לא רוצה לשנות]. ועי' בדעת נוטה (ח"ג תפילין תשובה תר"ד ובהערות) דאין כאן חשש חציצה, ומש"כ ביר"ד (סי' קצ"ח סט"ו) שדיו חוצץ הני מילי בגוף שמקפידים בדבר, ועי' גם בחוט שני (פסח ענינים שונים עמוד ש"ה שעה"צ א) דאין בזה חשש חציצה שהרי מבואר בגמ' דיכול לצבוע בכל צבע חוץ מאדום.

וכתב בדעת נוטה דבמו"ק (כ"ח א') נראה דר"ה לא נהג לצבוע מבפנים ממה שחזינן שהתהפך לו של צד חוץ לצד פנים, וכן ברש"י ותוס' במנחות (ל"ה ב') כתבו שאין משחירים מבפנים, ומעולם לא עשו כן אבותינו ואבות אבותינו, ולכן אין לנו לחדש דבר ולהדר בזה, וגם שלא ישתכח ההלכה (דמטעם זה לא הלך החזו"א והגר"א בט"ק מצמר שלא ישתקע ההלכה דאפשר גם שלא בצמר).

ומה שהביא מר"ה במו"ק הראיה הוא מפירש"י שם שהיו צבועות רק מצד חוץ, עי' בזרע אמת (שם) דלהרמב"ם י"ל דר"ה גם צבע מב' צדדין ומ"מ התענה כי צריך שצד הבשר יהיה על הבשר וצד העור לחוץ, גם בשו"ת הרדב"ז (שם) כתב והא דאמרינן בגמרא פרק הקומץ את המנחה אמר רב נחמן ונוייהן לבר רב אשי הוה קאי קמיה דמר זוטרא אתהפכא ליה רצועה דתפילין אמר ליה ולא סבר לה מר ונוייהן לבר א"ל לאו אדעתא ומשמע לכאורה דאחורי הרצועה היה לכן. לא קשיא דלעולם אחורי הרצועה שחור היה ג"כ אבל ניכר הוא פני הרצועה מאחורי הרצועה שזה שחור ומבהיק וזה

שחור ואינו מבהיק וזה דבר נראה לעין, וזהו שאמרו ונוייהן שהנוי הוא שחור מבהיק וצריך שיהיה לצד חוץ ולא אמרו ושחרותן לבר אלא נוי השחרות לבר ומכאן למדו שנוי התפילין הוא שיהיה הכל שחור וטעמא דמסתברא הוא כיון שהלכה למשה מסיני הוא שיהיה פני הרצועה שחור ממילא ידעינן שהשחור מובחר לתפילין א"כ נוי הוא שיהיה הכל שחור אפילו אחורי הרצועה ואיך יעלה על לב לומר שהלבן ברצועה עדיף מהשחור עד שתאמר שהוא גנאי שיהיה שחור. וכתב וכן יש לדקדק מלשון רש"י ז"ל שכתב לישנא אחרינא ונוייהן של רצועות שהם חלוקות מצד אחד וצבועות שחור והוא ונוייהן ומדלא קאמר שצד אחד לכן וצד אחד שחור אי נמי שחלוקות מצד אחד שצבועות שחור משמע דהאי וצבועות שחור אכולה רצועה קאי אלא שצד פנים חלוק מצד אחר שזה משחיר טפי מפני שהוא חלק ומבהיק. ובאמת כ"כ גם בדעת נוטה (ח"ג תשובה ש"כ) דגם מי שצבוע הרצועות מב' צדדין עליו להקפיד שלא יתהפך הרצועה, ובהערות שם דכן משמע ממש"כ הרמב"ם (פ"ג מתפילין הי"ד) המנוי הרצועות הוא שיהא צבועות מב' צדיהן, ומ"מ כתב (שם הי"ט) דלעולם יזהר שיהיו פני הרצועה לצד חוץ.

ועי' בארח דוד (שם) בהערות שהסתפק בזה הגר"ז בהר"ן אם בכה"ג יש איסור כשמתהפך, ועי' בכה"ח (סימן כ"ז סקנ"ב) דאף הנוהגים לצבוע מב' צדדין צריך להיזהר שיהיה הצד החיצוני המבהיק יהיה לצד חוץ, וכן נראה ממש"כ המשנה ברורה (סי' ל"ג סק"כ) שצריך שיהיה מבחוץ צד השער שהוא

בזה, ואולי כשאפשר לצאת בצד חיצון גרע], וכתב לפי"ז מה שמשני שם הגמרא (ל"ה א') כאן מבחוץ תלוי רק בהמקום שלובש מצד חוץ ומה שאמרו שם בגמרא ונוייהן לבר שחור וחלק הוא למצוה מן המובחר בלבד, והביא ראיה לזה מרש"י (ד"ה ונוייהן) וכן מהרמב"ם בל' תפילין (שם הי"ד) משמע קצת כדבריו, ומ"מ לכתחילה בודאי גם הוא מודה כמו שכתב בעצמו.

ו**כתב הביאור** ה"ל ודע דלדברי הפמ"ג יצמח לפעמים חומרא גדולה אם יהיה מונח הרצועה במקום הקף הקשר בצד השחור למטה לא יצא בזה ידי המצוה והוי ברכה לבטלה, ולפי הנראה שדבר זה במחלוקת שנוי עיין לעיל (סימן כ"ז) בא"ר שכן כתב בשם גליון המרדכי, ולענ"ד דהב"י פליג ע"ז וס"ל דלא עבר רק על ונוייהן לבר ולכך אפילו איתהפך אח"כ נמי אסור עי"ש בא"ר עכ"ד. ולפי"ז כדאי לצבוע מב' צדדין כדי שאם יהיה מקום השחור למטה יצא כיון דצבוע מב' צדדין, ומרויח גם שיטת הרמב"ם, ועי' שם בדעת נוטה.

ועי' בקסת הסופר (סימן כ"ג סעיף ב') שכתב ונראה לי דיש לדקדק להשחיר גם החודים, דהיינו מקום החתך שנראה מבחוץ, ואולי הוא בכלל הלכה למשה מסיני כיון שנראה מבחוץ. אמנם מדברי הפמ"ג הנ"ל (מובא גם במשנ"ב סק"ד) לא משמע כן דאם צבע שלא לשמן גם בחודים מה יועיל שיצבע שנית הצד הפנימי, וכן הוכיח בזכרון אליהו (פ"כ סי' ב) וכן הביא בארחות רבנו (ח"א עמוד ל"ו) ראיה מהתיקון תפילין (עמוד מ"א)

מקום החלק. ואם השחירים מבפנים לא מהני וצריך לחזור ולהשחירם מבחוץ, [אך יל"פ כוונתו דלא סגי שיצבע רק צד הפנימי, וכן נראה ממה שמביא מהפמ"ג המובא בסמוך דיוצא בצד הפנימי וצ"ע ועי' בסמוך], ומצאתי בשו"ת הרדב"ז (שם) שכתב וז"ל ואף על פי שידעתי שיש חולקין שאומרים דאפילו לנוי לא בעינן שיהיו אחורי הרצועות שחורות מ"מ מודים הם דאינו גנאי ומה שאין מדקדקין לעשות אחורי הרצועה שחורות סומכים על האומרים דלא אמרינן נוי תפילין אלא לענין הקציצה שתהיה שחורה כמו פני הרצועה אבל אחורי הרצועה לא איכפת לן אבל מי שרוצה להתנאות במצוה לדעת הרמב"ם ז"ל יצבע גם אחורי הרצועה שחור ואפ"ה ידקדק שלא תתהפך הרצועה לא של ראש ולא של יד אלא שתהיה פני הרצועה לבר וזהו פי' ונוייהן לבר ואם נתהפכה הרצועה יש בתשובת הגאונים ז"ל שצריך לישב בתענית יום אחד. עכ"ל, ומבואר דס"ל דהוא ככל חומר דין נתהפך הרצועה כהך דר"ה דלדעתו היה צבוע מב' צדדין. הרי שלמד בדעת הרמב"ם דאף כשצבע מב' צדדין איכא לחומר דין היפוך הרצועה.

ועיין בביאור הלכה (שם ד"ה מבחוץ) שכן מוכח מרש"י (ל"ה ב' ד"ה ונוייהן) והביא מהפמ"ג שכתב דאם השחיר עכו"ם הרצועה ואין לו רצועה אחרת יוכל להשחיר מצד השני דנהי דגמירי שחורות אבל לא דוקא מצד השער, וכוונתו אם יהפך הרצועה וילבש השחור לצד חוץ וכן ביאר הדה"ח את דבריו, [והיינו דיוצאין בדיעבד גם בצד הפנימי והך דר"ה מיירי כשצבע מצד א' כפירש"י, ולכאור' לדבריו ה"ה במתהפך כשצבוע מב' צדדין דאינו נחשב היפוך דהרי יוצא גם

צריך להשחירה, והשיעור שמעכב השחרות ברצועה הוא שייראה שהרצועה אינה שחורה, ועל כן אם כשמביטים על הרצועה בכללות אין ניכר המקום הלבן מחמת קטנותו לא מיקרי שהרצועה אינה שחורה, ולמעשה יש לחוש ברצועה כל שניכר להדיא חתיכה לבנה ברצועה יש לחוש למעכב.

ובביאורו"ל (שם ס"ג ד"ה הרצועות) כתב ומסתפקנא אם מה"ת די בכל אחד עד כדי שיעורו והשאר הוא למצוה ולנוי בעלמא או דילמא כיון דהיא מחוברת כולה כחדא צריכה להיות כולה שחור וקצת ראייה לזה מקושת הגמרא מנחות (ל"ה א') קתני מיהת בין ירוקין וכו' דלא משני בהיתר על השיעור ולא היה מקשה עוד אי מבפנים כו', ובמשנ"ב (ס"י ל"ג סק"ט) נראה דלמעשה נקט דמעכב, וכן הביא בתשובה"נ (ח"ב ס"י כ"ב) ממרן בעל הקה"י שהקפיד שיהיו כל הרצועות שחורות, אך י"ל דכ"ז לכתחילה, וכן מובא בס' אשרי האיש (או"ח ח"א פ"ד ס"ב) שמרן הגר"ש אלישיב זצ"ל אמר דבדיעבד אין מעכב שחרות במה שהוא יותר מאורך הנצרך דכמי שאינו דמי, נולקסת הסופר לא גרע ממקום החתך וי"ל.

ולדברי האחרונים דמהניא לצבוע רובו ככולו מן הדין או עכ"פ בנקודה באמצע כמש"כ מהחזו"א, ועכ"פ אם סגי באורך הרצועה הנצרך, א"כ יל"פ מש"כ הרמב"ם שנוי הוא לתפילין שיהיה כולן שחורון הקציצה והרצועה כולה דקאי על כל האורך אף יותר מהמחויב מן הדין וללא רובו ככולו או רבה עליו מב' צדדין, ולא קאי כלל על ב'

שמשחירים הרצועות ואח"כ חותכין אותם, וכ"כ בתשובה"נ (ח"ב ס"י כ"ב) שמרן הגר"ז לא הקפיד על זה, ויש לדחות הראיה מהפמ"ג דמיירי דהשחיר העכו"ם רק צד החיצון, וכן התיקון תפילין מיירי שאח"כ צובע מקום החתך, וכן מובא בס' אשרי האיש (או"ח ח"א פ"ד ס"ב) שמרן הגר"ש אלישיב זצ"ל לא צבע חורי הרצועות, וכן מנהג העולם, ודלא כמש"כ קסת הסופר עכ"ד.

ועי' בשלמת חיים (סימן ל"ה) דבדיעבד מהני רובו ככולו בשחרות הרצועות, וכ"ה בדעת קדושים (סק"ג) ובשו"ת מהרש"ג (ח"א ס"ז). ולדעה זו י"ל דמהני גם להפמ"ג שיש רוב כנגד החודים, ואולי גם לדבריו שלא לשמה גרע, עי' בגיטין (ד' א') לר"א שגט כשר בלי חתימת עדים כלל, אבל אם חתומים עדים פסולים הגט פסול, דמורה רבי אלעזר במזויף מתוכו שהוא פסול. וכן בזבחים (י"ד ב') לר' שמעון דס"ל בהולכה אם ביטלה כשר, ואם הולך זר לר' שמעון פסול, גם י"ל דעכ"פ בעינן רוב בחודו. ועי' בדעת נוטה (ח"ג תשובה תרי"א) דבביאורו"ל ובמשנ"ב נראה דלא מהני רובו ככולו דהוי כמאן דליתא וחסר בשיעור. וכתב (שם תשובה תרי"ט) בשם הגר"א דושניצר זצ"ל דדעת מרן החזו"א דאם יש נקודה לבנה בתוך הרצועה ועמוד מרובה עליה משני הצדדים כשרה, אבל ראוי להשחיר לכתחילה, וכתב שם (תשובה תרי"י) דרק בשעה"ד אפשר לסמוך על זה, ודוקא במרובה מב' צדדין ולא שמענו בצד אחד. ובחוט שני (ענינים שונים הל' תפילין עמוד קע"א לאור"ח ס"י ל"ג ס"ה) ג"כ מחמיר בזה, וז"ל בשחרות התפילין לא נאמר שיעור וכל שיש נקודה שאינה שחורה וניכרת להדיא

צדדין, ובאמת אם קאי על ב' צדדין א"כ גם בקציעה יצטרכו מב' צדדין לדעתו ולא מצינו כן. ועי' בשו"ת הרדב"ז (שם) שכתב שמי שרוצה לקיים נוי המצוה יצבע גם אחורי הרצועה שחור והכי משמע מדברי הרא"ש ז"ל שכתב יש שעושים בתים של תפילין מעור לבן דלא נאמר שחורות אלא ברצועות מ"מ נויי תפילין הוא שיהיה הכל שחור ומדקאמר הכל שחור משמע דאחורי הרצועה נמי קאי דאי אקציעה הכי הו"ל למימר ומ"מ נויי תפילין שיהיו שחורות דאי לאשמעין דפני הרצועות שחורים לא משום נוי היא אלא הלכה למשה מסיני הוא. והביא דיש ספרים שכתוב בהם וגנאי הוא לתפילין שיהיו כולם שחורות הקציעה והרצועה כולה ודחה זאת הגירסא שנפלה בשיבוש ע"ש.

ועי' בשו"ע (סימן לב סמ"ד) וכורכן בקלף קטן וכו' ונוהגין לכורך שיער. ומקצת מהשיער הכרוך על פרשת והיה אם שמוע יציא חוץ לבית של ראש, בין הבית דפרשת

והיה אם שמוע לפרשת שמע, ובתפילין דר"ת בין פרשת והיה אם שמוע לוהיה כי יביאף, ואם לא הוציא שיער או שנחתך, יפתח הבית כדי להוציא השיער. ואף על פי שאינו לעיכובא, מ"מ צריך לזוהר בכך ומי בא בסוד ה', ס' אמרי שפר (כלל ח"י), וכן בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' א') ובשפע קודש סדר עשיית הבתים בשם בעל דברי יציב זצ"ל דלכתחילה יש לשיער זה ליראות, וכדמשמע בווה"ק, ולכן יש לשים לב שלא יצבע בצבע שחור כשצובעים הבית, אבל אינו לעיכובא אם נצבע לשחור.

וכן יש לזוהר במקום פירוד הבתים, שלא ירבה בנתינת ציבע שלא יהיה ניכר פירוד הבתים, רק יהיו החריצים עשויים היטב ומפרידים בין הבתים גופא ובכל צדדי הבית וגם לאחר טיחת הצבע, ולא רק סימני חריצים בעלמא על הצבע, עי' בביאור"ל סי' ל"ב ס"מ ד"ה חריץ) ובמשנ"ב (שם ס"ק קע"ב וס"ק קפ"ח).

כ] בענין רצועות השחורות מב' צדדים אם יש קפידא כשמתהפך

בענין רצועות שחורות מב' צדדים אם יש קפידא כשמתהפך, עי' בס' ארח דוד (הל' תפילין סל"ה עמוד כ"ב בהערות) שבנו הגר"ז בהר"ן הסתפק בזה כיון דסו"ס שני הצדדין שחור, והגרמ"מ לובין שליט"א צידד בזה שלא מהני כי צריך שיהיה הצד המבהיק יותר כלפי חוץ. וכמבואר בשו"ת הרדב"ז (ללשונות הרמב"ם פ"ג מתפילין הי"ד) וז"ל ואף על פי שידעתי שיש חולקין שאומרים דאפילו לנוי

לא בעינן שיהיו אחורי הרצועות שחורות מ"מ מודים הם דאינו גנאי ומה שאין מדקדקין לעשות אחורי הרצועה שחורות סומכים על האומרים דלא אמרין נוי תפילין אלא לענין הקציעה שתהיה שחורה כמו פני הרצועה אבל אחורי הרצועה לא איכפת לן אבל מי שרוצה להתנאות במצוה לדעת הרמב"ם ז"ל יצבע גם אחורי הרצועה שחור ואפ"ה ידקדק שלא תתהפך הרצועה לא של ראש ולא של

מ"ו) דאם צבעו בב' הצדדין יצבע צד הפנימי בצבע לבן.

ועיין בביאור הלכה (סי' ל"ג ד"ה מבחוק) מהפמ"ג שכתב דאם השחיר עכו"ם הרצועה ואין לו רצועה אחרת יוכל להשחיר מצד השני דנהי דגמירי שחורות אבל לא דוקא מצד השער, וכונתו אם יהפך הרצועה וילבש השחור לצד חוץ וכן ביאר הדה"ח את דבריו, [והיינו דיוצאין בדיעבד גם בצד הפנימי והך דר"ה מיירי כשצבע מצד א' כפירש"י, ולכאור' לדבריו ה"ה במתהפך כשצבוע מב' צדדין דאינו נחשב היפוך דהרי יוצא גם בזה, ואולי כשאפשר לצאת בצד חיצון גרע], וכתב לפי"ז מה שמשני שם הגמרא (ל"ה א') כאן מבחוק תלוי רק בהמקום שלובש מצד חוץ ומה שאמרו שם בגמרא ונוייהן לבר שחור וחלק הוא למצוה מן המוכחר בלבד, והביא ראיה לזה מרש"י (ד"ה ונוייהן) וכן מהרמב"ם בל' תפילין (שם הי"ד) משמע קצת כדבריו, ומ"מ לכתחילה בודאי גם הוא מודה כמו שכתב בעצמו.

ואמר דגם לדעת הפמ"ג הנ"ל שהובא במשנ"ב (סק"כ) דהיכא שצד החיצוני נצבע שלא לשמה, יצבע הפנימי לשמה ויצא בו, הרי דיוצאין גם בצד הפנימי, מ"מ אמר גם לדבריו אין להפך הרצועה שיהיה צד שאינו יוצא בו כלפי חוץ, דלא מהני שצבע צד פנימי לשמה, רק מטעם שצד הפנימי יוצא בו, והוא העיקר כשנעשה לשמה, אבל צריך שעכ"פ יהיה צד אחד שבו יוצא והוא לא יתהפך, ואי אפשר שכל פעם יצא בצד אחר, ויל"ע בזה.

יד אלא שתהיה פני הרצועה לבר וזהו פי' נוייהן לבר ואם נתהפכה הרצועה יש בתשובת הגאונים ז"ל שצריך לישב בתענית יום אחד. עכ"ל, וכ"כ בשו"ת זרע אמת (ח"ג סי' ג'), ומבואר דס"ל דהוא ככל חומר דין נתהפך הרצועה כהך דר"ה דלדעתו היה צבוע מב' צדדין. הרי שלמד בדעת הרמב"ם דאף כשצבע מב' צדדין איכא לחומר דין היפוך הרצועה.

וכ"כ בכה"ח (סימן כ"ז סקנ"ב) דאף הנוהגים לצבוע מב' צדדין צריך להיזהר שיהיה הצד החיצוני המבטיק יהיה לצד חוץ, וכן נראה ממש"כ המשנה ברורה (סי' ל"ג סק"כ) שצריך שיהיה מבחוק צד השער שהוא מקום החלק. ואם השחירם מבפנים לא מהני וצריך לחזור ולהשחירם מבחוק.

וכ"כ גם בדעת נוטה (ח"ג תשובה ש"כ) דגם מי שצבוע הרצועות מב' צדדין עליו להקפיד שלא יתהפך הרצועה, ובהערות שם דכן משמע ממש"כ הרמב"ם (פ"ג מתפילין הי"ד) המנוי הרצועות הוא שיהא צבועות מב' צדיהן, ומ"מ כתב (שם הי"ט) דלעולם יזהר שיהיו פני הרצועה לצד חוץ, ובעיקר הדבר השיב (שם סי' תר"ד) דבגמ' מו"ק (כ"ה א') נראה דלא היו צובעין מב' צדדין, ורש"י ותוס' במנחות (ל"ה ב') גבי ונוייהן לבר כתבו שאין משחירין בפנים ואחרי שחז"ל לא נהגו כן ומעולם לא עשו כן אבותינו ואבות אבותינו לענ"ד אין לחדש דבר ואין לנו להדר בזה וגם שלא ישתכח ההלכה, וכ' בתשובה בקו' עזרת אליעזר (תפילה ח"א עמוד

כא [צבע תפילין הצבועות שחור לשמה שנית שלא לשמה

יהיה תלוי בזה בדין כתב ע"ג כתב, דאי נימא דהכתב העליון לא הוי כתב כלל אלא רק יכול לתקן את הלשמה אם כן הכא דהכתב העליון נכתב שלא לשמה והכתב התחתון נכתב לשמה אם כן התחתון הוי כתב, ומה דהוסיף על זה כתב שלא לשמה אין זה מגרע, אבל אי נימא דהא דכתב על גבי כתב אין העליון חשיב כתב היינו דוקא כשב' הכתבים הם אותו הדבר אבל כשאיכא תוספת בהכתב העליון הרי הוא חשוב כתב, אם כן הוא הדין כשהכתב העליון הרי הוא שלא לשמה, כיון דאין זה כהכתב התחתון הרי הוא חשיב כתב, ונמצא דגט או סת"ם זה כתוב שלא לשמה, ובשו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סי' רנ"ז) הסכים לזה.

אמנם הביאור"ל (סי' ל"ב סי"ז ד"ה ואינה) לא הסכים לדברי הפתחי תשובה, וכתב דדבריו הם דוחק גדול, ובמשנ"ב (שם ס"ק ט"ז) כתב דאם נפלה טפת דיו ע"ג האות ונתעבה גג האות וכיו"ב, הרי זה כשר, ואין במחיקת הטפה משום חק תוכות, וע"כ דסבירא ליח דרק כשהעליון הוא לשמה הרי זה מהני אבל כשנפלה טיפת דיו כיון דאין זה לשמה אין לזה דין כתב וממילא האות נשארה בכשרותה, אמנם הפמ"ג במשב"ז (ס"ק ט"ז) כתב דהרי זה תלוי במחלוקת דר"ח וראב"י בגיטין (כ' א') בגט שכתבו שלא לשמה וחזר וכתבו לשמה, וזה מש"כ הביאור"ל דהפמ"ג מצדד להחמיר בזה דפסול מדין כתב ע"ג כתב, אלא דאם האות יבשה הרי הוא יכול לגרור את הטיפה שנפלה, ומשא"כ כשהאות לחה אינו יכול לגרור דבמעשיו הוא יכול

כתב בחוט שני (ענינים שונים הל' תפילין עמוד קע"א לאו"ח סי' ל"ג ס"ה) תפילין שהיו שחורים כדין והשחיר עוד הפעם שלא לשמה אין בכך כלום ומסתמא אף לכתחילה אין צריך להזהר בזה כגון ליגע בידים מלוכלכות בצבע ברצועה במקום ששחורה כדין ואף דבמשנ"ב (סי' ל"ג סקכ"ד) כתב דאם השחיר שלא לשמה להמג"א מהני והפמ"ג ושאר אחרונים השיגו על זה, והוי ספק אם מהני אם ישחיר עוד הפעם לשמה, היינו דוקא התם דלהמג"א מהני ע"י מה שהמשחיר שעושה זה לשמה, משא"כ הכא דאין זה עושה כלום עכ"ד, וצ"ע דסו"ס בטל להצבע ואינו לשמה וא"כ להמג"א פסול. ואולי כאן אף להפמ"ג גרע דחל הנראה אינו לשמה.

ובגיטין (י"ט א') אי' דהכותב דיו על גבי דיו פטור בשבת דאין זה כתיבה, והקשו התוס' (שם ד"ה דיו) מהא מבואר דמהני כה"ג בגט, ומ"ט אין זה כתיבה, ותי' דהתם שאני שהכתב השני מתקן לכך הוי כתב, משא"כ כשהכתב השני אינו מתקן כלום אין זה כתיבה, ויש לחקור בכוונת דבריהם האם לעולם כתב על גבי כתב לא מהני אלא דמהני לתקן הלשמה, או דבכה"ג דאיכא תוספת בהכתב השני חרי זה חשיב כתיבה, עי' בזה בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' ר"ד) ונפק"מ לנידו"ד כשנבא לדון מה הדין להיפך דהיינו כשהכתב התחתון הוי לשמה והעליון שלא לשמה, ובפתחי תשובה (אהע"ז סדר הגט ס"ק פ"ז) כתב לגבי גט דבעי ג"כ כתיבה לשמה, דאם כתב לשמה ושוב כתב עליו שלא לשמה

תקנה שהישראל יחזור וישחירם לשמן, דאע"ג דכתב על גבי כתב לא מהני, מ"מ הכא דבחזותא תליא מילתא והעליון הוא הנראה אזלינן בתריה, וא"כ נראה דאם העליון אינו צבע כשר אע"ג דהתחתון הוא כשר מ"מ לא מהני, ועי' בדעת נוטה (תפילין ח"ג תשובה תרי"ב בהערה) במי שהשחיר הרצועות ונדבק עליהם נייר לבן דטוב להורידו וביאר האעם דלא רואים שכולו שחור, וכמו כן כתב ברצועה שצבעה שחור אבל נתנו עליה ניילון שחור מבריק, דאי"ז חלק כיון דאין שחרות הרצועות נראה, וכדברי הגר"ז דאזלינן בתר הנראה וכיון דאתא אותו הניילון לא צבעו לשמה אינו רואה שחרות הכשר, ודן שם דאף אם יצבע לשמה לא מהני כשאנו חלק מהתפילין ורק אח"כ נותן הניילון ע"ג התפילין.

עוד מצינו בכמה דוכתי דב' דברים זה על גבי זה נקטינן דהעליון הוא העיקר עי' משנ"ב (סי' י' ס"ק י"א) לגבי ציצית שהתחתון הוא מצמר והעליון הוא מעור ובחגיגה כו ב דכלי מצופה אזלינן אחר ציפוי בטומאה וטהרה, וע"ע בנודע ביהודה (או"ח קמא סי' א') ומעתה כיון דהעליון אינו עור אלא ניילון אין כאן רצועות כשרות, וכן בנידו"ד שהצבע העליון אינו לשמה. וכן אמר הגרש"א שטרן שליט"א לבני אהרן נפתלי ני"ו בקטן שצבע תפילין שכבר צבעו לשמה דתלוי בנידון הפמ"ג ומסתבר דכיון דיש כאן חלק מהצבע שאינו לשמה פוסל.

וע"ע בדעת נוטה (שם ח"ג תשובה תרל"ד) במי שצבע תפילין שלא היו צריכים צביעה ולא אמר לשם קדושת תפילין דיש בזה חשש

לפסול את האות, ובביאור"ל שם כתב דאף לדעת הפמ"ג י"ל דכשנפל טיפת דיו יכתוב עוד הפעם ואז ממה נפשך יוצא ידי חובתו, ועי' בדעת נוטה (ח"ג תשובה ת"פ) שהקשה השואל מאי טעמא רק כשחדיו לח יעביר הקולמוס עוד חפעם ויכוין לשמה דלכאור' אף כשחוא יבש יכול לעשות כן ואע"ג דאית ליה תיקון ע"י גרידה מ"מ אף תיקון זה הכתיבה הו"ל להועיל, והשיבו דהמשנ"ב כתב בלשון לכאור' והיינו שאינו ברור לו והיכא דאפשר להעביר קולמוס שנית יותר טוב.

ובכתבי הגר"ח על הש"ס מובא מהגר"ח מבריסק זצ"ל דלא ס"ל כדעת המשנ"ב דכשחזור וכותב הרי זה כשר ממה נפשך, והיינו דאם בכתב ע"ג כתב העליון הוי כתב אם כן הכא הכתב העליון לשמה הרי זה כשר, ואף אי נימא דהעליון לא הוי כתב מ"מ יש להכשיר דסו"ס אף התחתון נכתב לשמה, אלא ס"ל דהכתב התחתון בוודאי אינו כתב כיון דנמחק ע"י העליון, אלא דיש לדון אם העליון הוי כתב ועל כן אף אם יכתוב עוד הפעם לא מהני להצר דאין זה כתב, וכן איתא משמיה דהחזו"א בס' תשובות וכתבים (סי' כ"ד) דרצועות ותפילין שהושחרו דרך מתעסק ובא לחזור ולהשחירם מבלי להסיר הפסול היה דעת מרן זללה"ה דלא מהני, וכתב בדעת נוטה בהערות דאע"ג דהביאו"ל שם נקט לחכשיר היכא שעובר עוד הפעם על הכתב ואין בזה משום שלא כסדרן מ"מ ממש"כ במשנ"ב לכאור' נראה דאית ליה בית ספק בהא.

וראיתי בשו"ע הגר"ז (סי' ל"ג ס"ה) שדן בעכו"ם שהשחיר הרצועות האם יש

(תשובה תקנ"ט תקס"א) דבסוף ימיו נקט להחמיר בזח וראוי לגרור המקום אם אפשר, וביאר דכיון דמעיקד הדין סגי בעומד מרובה ועל כן אף אי נימא דל מהכא את הצבע שבאותו מקום וחשבינן להמקום כאינו צבוע כלל מ"מ התפילין כשרות דסוף סוף איכא עומד מרובה אלא דלכתחילה צריך לצבוע כולו ולא להסתמך על עומד מרובה.

ועי' שם (תשובה תפ"א) שהניח בצ"ע בדין בתפילין שנכתבו לשמה ואדם אחר חזר ועבר על הכתב של התפילין ולא כיון לכתוב לשמה האם נפסלו התפילין בכך, דלכא' לא גרע מנפלה טיפת דיו על האות שאין כאן לשמה, ואעפ"כ אם לא נשתנתה צורת האות כשר כמבואר במשנ"ב (סי' ל"ב ס"ק ס"ז), ובביאור"ל (ד"ה ואינה) כתב דאם נפלה טיפה על האות יש להקל, אחרי שרוב הפוסקים מקילין אפי' בכתב ע"ג כתב ממש, כ"ש בזה הטיפת דיו שאין על זה שם כתב עכ"ד, והכא דחזר וכתבן לא שייך לומר כן, ובעיקר הדין עי' שם בהערה דתלי בהבנת תי' התוס', ואע"ג דהמשנ"ב נקט להקל, מ"מ בסו"ד כ' דיכתוב עוד הפעם לשמה וממה נפשך מהני, ודעת החזו"א דלא אמרינן ממה נפשך בכה"ג.

כתב על גבי כתב כמ"ש בביאור"ל (סי' ל"ג ד"ה פסול) שכתב כן לגבי מי שבא לצבוע לשמה על גבי צבע שנצבע שלא לשמה, והנה הכא מיירי בצבע שלא לשמה על גבי צבע שנצבע לשמה, ובכה"ג יש לעיין אם מגרע, ואם מהני לחזור ולהשחירן עוד הפעם כתב המשנ"ב (שם סק"ד) דהאחרונים פליגי בזה לגבי צביעת עכו"ם, והוסיף הביאור"ל דלגבי ישראל שצבע שלא לשמן אפשר דנוכל לסמוך על המגן אברהם שהתיר בכה"ג דהוי ספק ספיקא, ועוד הוסיף שם דצ"ע אם מהני לצבוע בצבע אחר ולחזור ולצבוע עוד הפעם בצבע שחור, ורבינו זצ"ל אמר שטוב שיגרור כשצבע ישראל שלא לשמן לצאת כל הספיקות.

ועי' מש"כ בדעת נוטה (ח"ג תשובה תרכ"ט) במי שצבע הרצועות בדין ואחר כך נתלכלכו מעט מצבע אחר האם יש לחוש לכשרותן כל זמן שלא חזר וצבע דאם שחור מכל צד עומד מרובה על הפרוץ וכשר. ומביא שמעתי בשם החזו"א שאם חסר בשחרות באמצע הרצועה ויש עומד מרובה מב' הצדדים יש להקל, ואין נפק"מ אם איכא נקב או דליכא צבע, ועיין בדעת נוטה ציצית

כב] בענין ציצית ורצועות הנגררין ע"ג קרקע מרוצפת

השמד' (ישעיה י"ד כ"ג), אמנם כתב בערוך השולחן (ס"ז) שאין הדברים אמורים אלא כשהוא דרך בזיון, דהיינו שבאופן קבוע אין נזהר בזה, אבל אם באקראי נגרר לפעמים הציציות על הארץ אינו בכלל זה, וגם אין הזהירות אלא בנגרר על הארץ ולא על ספסל

בשו"ע (סימן כ"א ס"ד) יש לזהר כשאדם לובש טלית שלא יגרור ציציותיו. וכבר מובא בב"י ובלבוש (סע"ד) ומג"א (סק"ג) ובה"ט (סק"ה) ובדעת זקנים מבעלי התוספות (ריש פרשת עקב) כל המגרר ציציותיו עליו הכתוב אומר 'וטאטתיה במטאטא

וכסתות לרצפה, ובאמת דבעיקר הראיה מהא דבן ציצית הכסת ראיתי בבאר היטב (שם סי' כ"א סק"ה) בשם יד אהרן שכתב דשם מיירי בציצית של בגדיו ולא בציצית של מצוה, ועי' ברמ"א בד"מ (סי' י' סק"ו) דפשיטא ליה דמיירי בציציות של מצוה ע"ש, וכן במג"א (סי' כ"א סק"ג), ועי' בא"ר (סק"ו) דע"ג כרים וכסתות אינו ביזוי כ"כ.

ובכתבי רבינו מובא דהחזו"א היה מדקדק בזה מאד בשעת כריכת התפילין שלא תגרר הרצועה על הארץ, ולכאורה היה זה בקרקע מרופפת. וכן השיב בדעת נוטה (שם תשובה י"ד) לשואל אם יש להקל בעת לבישת התפילין וחליצתן כשנגרר הרצועות על הארץ, אסור לגרור הרצועות על גבי קרקע.

ועי' במשנ"ב (סי' כ"א סק"ח) לגבי ציצית דהוי ביזוי מצוה וכ"ש כאן שהם תשמישי קדושה, ולאחר הוסיף רבינו דאין תילוק בין להניחם על הארץ או לגררם על הארץ, וע"ע דעת נוטה ציצית (תשובה תש"ח) במש"כ דיש להקל כנגיעת בד הציצית ברצפה ולא דמי להכא דכיוז דהוי קדושה חמיר טפי, וע"ע בהערה שם דכתב דאף התם נהגו להחמיר ועי' מש"כ השל"ה מס' חולין (הל' תפילין) כתב מהר"ן שפירא שרוב העולם כשרואים ציצית נגררין על הארץ חורדים חרדה גדולה כאילו היא ס"ת ורצים גדולים וקטנים להגביהו, ובאם בשעת הנחת תפילין ובהסרת תפילין נגררים הרצועות על הארץ אין חוששים כלל ובהיפך הוא, על כן יש ליזהר שלא יגררו הרצועות על הארץ ומ"מ כ'

או איצטבא, כמש"כ בשו"ע הגר"ז (ס"ה) דדוקא נגררים על גבי קרקע והוא מהלבוש (סעיף ד'), וגם כשהציציות על הארץ דווקא כשנגרר והולך, אבל ביושב או עומד במקום אחד והציציות נוגעות על הארץ כתב בשכנה"ג (בהגהות הבי"י סק"ג) דשרי, ועי' בארצה"ח (סק"ד) שתמה עליו, ועי' במג"א (סק"ג) דדוקא כשגוררים בשעת לבישה הוי ביזוי דנראה כאלו מכבד בהם הבית אבל אם נגררים דרך הילוכן אין קפידא כ"כ, ועיין בעוד יוסף חי פ' לך (אות ג') שאם אנשים עוברים שם תוך כדי דריכתם על הציציות דאז יש לו להרימן שלא יהיה בזיון כזה, ויש להודיע לבעל הטלית שירים ציציותיו. וכתב בה"ט (סק"ה) בשם הגהות יד אהרן עיקר הלכה זו נאמרה לענין טלית של מצוה משא"כ בטלית קטן שהוא דרך מלבוש קיל טפי, וראוי ליזהר גם בטלית קטן דבזמננו מיועד ומיוחד רק למצוה כמש"כ כה"ח (סק"י).

ולענין האם יש להקל כשרצועות נגררים על גבי מקום המרוצף בבלטות תשובה נשאל בזה רבנו זצ"ל בדעת נוטה תפילין (ח"ג תשובה ט"ו) וכתב עי' מש"כ בשיח השדה (ח"ג על מס' גיטין נ"ו א') שמבואר בשו"ע שלא יגרור ציציותיו והקשה המג"א מכאן מבין ציצית הכסת שהיתה ציצתו נגרת על גבי כסתות כדאי' בגיטין (שם) וכתב ליישב די"ל דדווקא על גבי קרקע הוי בזיון ולא ע"ג כרים וכסתות ולפי"ז אפשר דע"ג מרפפות שלנו אין קפידא, ולשואל אחר כתב רבינו זצ"ל יש ליזהר וצ"ע, וביאר דהעירו לו דאין זה ראייה ברורה דעדין איכא קצת בזיון ככה"ג ולא דמי כרים

המחצית השקל (סי' מ"ד) דאין דין הרצועות כדין תפילין ואי"צ להתענות כשנפלו הרצועות על הארץ.

ורבנו רה"י הגר"ג אדלשטיין זצ"ל מזהיר מאד שלא יגררו הרצועות ע"ג קרקע, ומספר ששמע מרבי יוסף שרשבסקי שזכה לראות את הגאון רבי יצחק אלחנן זצ"ל שראה א' שנגעו רצועותיו בארץ וזעק מנהמת לבו 'תשמישי קדושה' ומאז כל יום חרד על הדבר, ומובא בס' דרכי החיזוק (עמוד רפ"ח תפילה פ"ד ס"ו), ועי' בס' גם אני אודך (חכ"ד סי' ב) שהזהיר שזהמעיך הדין ולא חומרא, ועי' בס' הוד צבי (סי' ל"ו סי"ז). ועי' בס' שאילת רב (ח"א פ"ב סימן מ אות לד) ששאל לרבנו זצ"ל האם גם רצועות של תפילין אסור שיגררו על הקרקע או רק בציצית שפעמים כשיושב קשה להזהר שלא יגיעו רצועות של הראש עד לקרקע, והשיבו כ"ש

ברצועות, ועי' שם (פי"ד סכ"ז) דשרי לישוב ע"ג ספסל שיש עליו רצועות נועי' דעת נוטה ח"ג תשובה י"ז דתלוי אם נחשב תשמישי קדושה או גוף הקדושה ונקטין שהוא רק תשמישי קדושה ועי' משנ"ב סי' מ"ב סכ"א], ועי' שם (ח"ב פ"ב סי"ז) דאם נפלו רצועות לארץ קודם הנחת תש"ר יכול להגביהן מהקרקע קודם הנחת ש"ר.

מה ששאלו אם האיסור דוקא בציציות ורצועות הנגררות בארץ או גם בנוגעות הנה בדעת נוטה (ח"ג הערה י"ח) דאין חילוק בין לגרור או בהנחה גרידא, וכן נראה ממה שהביא מהחזו"א שהקפיד בעת ההנחת תפילין על נגיעת רצועות גרידא, וכ"מ במחצה"ש (סי' מ"ד) דאינו חמור כנפילת תפילין לתענית והיינו בנגיעה גרידא, וכן נראה במה שמביא בס' דרכי החיזוק שהגאון רבי יצחק אלחנן זצ"ל חרד על נגיעה גרידא.

כג] במי שמתנמנם אם יניח תפילין

מה ששאל דבחולשתו מתנמנם בע"כ ואיך ינהג בהנחת תפילין, הנה בעת ק"ש בודאי יש לו להניח, ושינת ארעי עד כדי הילוך מאה אמה שרי עי' משנ"ב (סי' מ"ד סק"ד) דכן הכריע הגר"א, ובפרט כאן דרך מתנמנם לפרקים, ויברך על הנחתם קודם תפילה, ובעת שחושש שירדם יסלקן לצדדין דכה"ג אין איסור הפחה מן הדין כשמזיז גם תש"י וגם ש"ר, דשלא במקומן כמונחים בכיסן דמי כמש"כ המשנ"ב (סי' כ"ז סקל"ד),

וכ"כ בדעת נוטה (ח"ג סי' תתנ"א) ועי' משנ"ב (סק"ו) ועי' בא"א לבעל הדע"ק מבוטשאטש (סימן ל"ח ס"ב), ועי' בשו"ע הגר"ז (ס"א) דבשינת קבע יש להחמיר אפי' מונחין על השולחן אם אינם מכוסין. ועי' בב"ח (ס"ג) דמהני שומר בשינת ארעי, ובעת שהוא בציבור ובסוף ענין נותן הש"ץ קולו י"ל דמהני כשומר. ואם רואה חבירו שהשתקע בשניה עם תפילין יש להקיצו עי' פמ"ג בא"א (סי' מ"ד סק"ג) וכ"כ בדעת נוטה (סי' תתנ"ב).

כד] בדין תפילין שנפלו בשבת

ואמר שיטלטלו ע"י גוי או קטן, ובשו"ת גם אני אודך (סי' קמ"ג) דן מזה להתיר לומר לקטן להרים מוקצה מחמת בזיון המצוה ולא חישי' שיבא לזלזל בכל מוקצה, ואינו ראייה דכאן לצורך מקומו או גופו שרי גם ללא כבוד התפילין ואין חילוק בין גדול לקטן, ועי' בס' אשיחה (עמוד שס"ו) שנשאל רבינו אם מותר ליקח תפילין שנפלו בשבת על הארץ, וכיצד ירימם, והשיב יניח במקומם, ולכאור' ר"ל דשרי להגביה ויכול להחזירם למקומם הראוי, ואולי ר"ל דישים דבר במקום שנפלו דאז נחשב כצריך למקומו כעובדא דהחזו"א, ובבן איש חי פרשת מקץ (אות ב') כתב, התפילין אסור לטלטלם ואם רוצה לישב במקומן או כדי שלא יטנפו או שאר בזיון מותר לטלטלם.

ועי' תשובת מהר"י מברונא (סימן מ') שהעלה דמותר לטלטל תפילין בשבת משום דיש אפשרות ללמוד מהם כמה דינים בהלכות הקשר והרצועות והבתים וכהאי גוונא, ובס' דעת נוטה (תפילין סי' תי"ג) שנשאל מ"ש תפילין מגט דאינו מוקצה דאפשר ללמוד ממנו הלכות גיטין כמבואר במשנ"ב (סי' ש"ז סקס"ג) וכ' אם כן גם בהמה אינו מוקצה שאפשר ללמוד ממנה כמה דיני שחיטה וטריפות, ובס' בירורי משנה (סי' ו') הביא מרבינו דכל התפילין שוין אבל גט כל גט הוא אחרת ויש מה ללמוד ממנו, ויל"ע בקטן המתחיל להניח תפילין ביום ראשון אם שרי להתלמד להניח בשבת, ועי' בס' ארחות שבת (פי"ט הערה נ"ה) דתלוי במציאות אם ילמדו ממנו הלכות או לא, ועי' בזה בשו"ת צי"א (ח"ח סי' ה').

בענין תפילין שנפלו בשבת אם שרי להרים אותן מן הארץ להצילם מבזיון, עי' במשנ"ב (סי' סקכ"ד) ובביאור"ל (סי' ל"א ס"א ד"ה אסור) דכדי שלא יגנבו מותר לטלטלן, ועי' בהליכו"ש (תפילה פי"ד סל"ב) דה"ה שלא יבאו לידי בזיון אבל לא יחזירן למקומם רק למקום שלא יתבזו, וראתי בס' הזכרונות ממרן החזו"א בדיני שבת (סי' כ' אות ס"ד) שרבינו זצ"ל כתב שפ"א נפלו תפילין על הארץ אצל מרן החזון איש ואמר לו החזון איש להרימם ולישב במקום התפילין ועי"ז יהיה נחשב שנוטל המוקצה לצורך מקומו, וציין שם רבינו לדברי המשנ"ב (סי' ש"ח סקכ"ד) ד"א דמותר לטלטלם לצורכם וי"א שמותר רק לצורך גופו או מקומו וביאר רבינו בדעת נוטה דלצורך גופו היינו למי שמתו אחיו מחמת מילה ואין לו אות מילה שמניח תפילין ע"ש ויש לדון בצריך להתלמד, וכ' במשנ"ב דרק בשעה"ד יש לסמוך על המקילים.

ומובא המעשה גם בס' ארחות רבינו (ח"ג עמוד קפ"ג) ובדעת נוטה (תפילין סי' ר"ט), ומשמע דסבר החזו"א דשלא לצורך מקומו אסור, ועי' גם בס' נזר החיים (עמוד קצ"א) שהשיב רבינו דמחמת בזיון התפילין לחוד אין להתיר, [ועי' בארחות רבינו (ח"א עמוד רס"ה) שאמר החזו"א דאין להתיר להרים דף מספר קדש המוטל ברחוב על הארץ משום איסור מוקצה], ועי' בס' שמענו כן ראינו (ח"ב פ"ג סי"ז עמוד קט"ז) דאף דיש כאן הערמה התיר החזו"א מחמת כבוד התפילין, [ועי' שנשאל רבינו בכתר תורה שנפל בשבת ונשבר ונעשה מוקצה

(עמוד ט) דללמוד להניח יכול גם בלילה וליכא בזה איסור שמא יפח, ושמעתי שהורה רבינו דעדיף ללמד בלילה ולא בחוה"מ, וכנראה דבחוה"מ נראה כזלזול באות אף ללא מצוה, אבל שמא יפח לא גזרו בעושה להתלמד, דה"ז כתפילין שלא במקומן כיון שאינו מכוין למצוה ואינו מברך על הנחתן. ועי' בקובץ צהר לזכר מרן בעל האבי עזרי (אהל אבי עזרי עמוד רמ"ט) שהאריך בדעת הרמ"א דאין נחשב תפילין מוקצה מחמת איסור דאין בהנחתם מלאכת שבת רק איסור צדדי ע"ש.

ועי' במנחת שבת (סי' פ"ח אות ל"ח ס"ק קי"ט) שאם שכח להוציא הטלית בערב שב"ק מתוך הכיס הגדול שמונחים שם התפילין מותר להוציאו בש"ק אע"ג שיהי' מוכרח עי"ז גם לטלטל התפילין דבכה"ג נחשב כטלטול לצורך מקומו, ולכתחילה יש להפריד הטלית מהתפילין בעש"ק כדי שלא יצטרך לטלטל התפילין בשבת בהיותם כשמל"א.

ולכאור' לא מבעי להדעות דאין איסור ללבוש תפילין בשבת רק שאין מצוה עי' בזה בשאג"א (סי' מ"א) וברש"י ביצה (ט"ו א' ד"ה משלחין) דשרי לשלוח תפילין ביו"ט דאפי' מניחן ליכא איסור בדבר, וכן נקט הב"י (סו"ס כ"ט) בדעת רבינו האי גאון דאין לברך לשמור חוקיו אפי' חולצן בע"ש דאין איסור ללבושן בשב, דא"כ אין חשש בדבר, אלא אף למה שנראה בשו"ע (סי' ל"א ס"א) דיש איסור בדבר, דשבת ויו"ט הם אות ואיכא זלזול באות דשבת, כ"ז במניח כדין ומכוין לשם מצוה אבל במניח להתלמד בעלמא אינו רק כמעשה קוף ואין בו קיום מצוה, ואין מברך עליו, ועי' במשנ"ב (סי' כ"ט סק"ב) מהב"י שם דאסור מדרבנן שמא יוציאם לרה"ר, והיעב"ץ במור וקציעה כ' דאף באינו מניח לשם מצוה אסור מדרבנן, דה"ז זלזול לאות דשבת, ועי' בקובץ שו"ת מרבינו בעניני בר מצוה (עמוד ע"ח) דאף במניח להתלמד בחול ביום אינו מברך, וע"ש

כה] מתו אחיו מחמת מילה אם מניח תפילין בשבת

שמ"ד ס"א ד"ה אפילו) לענין הולך במדבר אם יניח תפילין וכן חולה שמחליין עליו שבת, וע"ש בביאור"ל דבחולה סגי במה שניכר שבזה המקום אחרים שובתים, וגם סגי ששובת בשאר מלאכות ע"ש, ולמעשה כ' התרוה"ד דאין משתנה הדין מחמת טעמי המצוה.

ועי' בפמ"ג (משב"ז סי' כ"ט) דאף לטעם הסמ"ג שהובא בלבוש פטור מי שלא מל מהנחת תפילין בשבת ויו"ט דאזלינן בתר רובא דעלמא, וסיים שם דשוב האיר ה' עיניו וראה בפסקי מהרא"י בתרוה"ד (ח"ב סי' ק"ח)

רבינו זצ"ל היה שואל חידה לילדים לפני בר מצוה, איך משכח"ל שיהיה חיוב על אדם ללבוש תפילין בשבת, ואמר שראה חידה זו בסו"ס האגור, והתשובה היא כמש"כ השואל בתרוה"ד (ח"ב סי' ק"ח) דלטעם שכ' הסמ"ג (עשין ג) דאין מניחים תפילין בשבת דבעינן ב' עדים תפילין ומילה או שבת ומילה, וא"כ במתו אחיו מחמת מילה יש לחייבו בתפילין דאין לו אות מילה, וכן בבעל תשובה שעדיין לא מל, או במי שאינו שומר שבת והתחיל רק להניח תפילין, ועי' בביאור"ל (סי'

לפקפק שיניח תפילין בשבת ומ"ש הרדב"ז שאין לו להניחם שלא לפרסם שהוא ערל אינה טענה ושפיר יכול להניחם בצנעא ולבסוף הסיק דאף בחול זה שהוא ערל אין לו אלא אות אחת והיינו תפילין וכמעשהו בחול כך מעשהו בשבת ואיכא סהדא רבה שבת קדש ועד הן בה ומה ראה דבשבת רוצה להיות לו שני האותות מאחר דכל הימים אין לו אלא אות אחת והם התפילין, ושם בברכ"י הביא מספר מחזה אברהם שכתב דבאמת מי שמתו אחיו מחמת מילה חייב להניח תפילין גם בשבת כיון שאין בו אלא אות א'.

ועי' בס' נחלת צבי (עמוד ר"ט) שכותב זכורני שהיתה תקופה שהיה רבינו זצ"ל שואל לחדודי נערים בעת הגיעם למצוות איך יתכן מי שחייב בהנחת תפילין בשבת וכיוון לדין מי שמתו אחיו מחמת מילה שאין בו אלא אות א' וחייב בהנחת תפילין, והיה מביא המקור מהתרוה"ד אולם להתרוה"ד אין זה להלכה, ועי' בדעת נוטה (ח"ג סי' תי"ד) שנשאל בכוונת המשנ"ב (סי' ל"א סק"ב) דשרי לטלטל תפילין לצורך גופו ומקומו כדין כלי שמלאכתו לאיסור, וצל"ע איזה צורך גופו שייך בתפילין, דהביאוה"ל (ד"ה אסור) כתב דמאן דסבר דתפילין הוו מוקצה ס"ל דאף אסור להניחו שלא לשם מצוה, [והגרש"א שטרן שליט"א אמר דשלא יגנב או יתבזה ג"כ נחשב צורך גופו וכן נראה במשנ"ב סי' ש"ח סק"ד], והשיב רבינו זצ"ל, דנפק"מ במתו אחיו מחמת מילה שמותר להניח תפילין בשבת, תפילין בשבת ועיין שם (תשובה רי"א ובהערות) שכתב רבינו דאין נוהגין כן להניח בשבת בכה"ג, ומ"מ ביאר דהרוצה לחוש לזה לדידיה אין זה מוקצה.

שכתב לטעם הסמ"ג עשין כב מכח שני עדים מי שמתו אחיו מחמת מילה יניח תפילין בשבת וכתב דנראה דאין לחלק וז"ל התרוה"ד לפי טעם סמ"ג מכח שני עדים מי שמתו אחיו מחמת מילה יניח תפילין בשבת נראה דאין לחלק כלל בשביל טעם זה דמפדש סמ"ג דרך אגדה בעלמא ולא מחלקינן משום אותו טעם כי הא דאמרינן נדה (ל"א ב') אמרה תודה מילה לשמונה פרש"י אבל לא לשבעה ומפרש הטעם שלא יהיו הכל שמחים ואביו ואמו עצבים פי' שהן אסורין בתשמיש המטה ולפי זה אם ילדה בזוב שצדיכה ז' נקיים לאחד שבעת ימי לידה וכי ס"ד שיהא הבן נימול לארבע עשר וכאלה רבות בתלמוד.

ובשו"ת רדב"ז (ח"ו סי' ב אלפים סי' של"ד) ג"כ נשאל לגבי ערל שמתו אחיו מחמת מילה אם חייב להניח תפילין בשבת שהרי אין לו אות בעצמו והשיב שאע"פ שאין לו אות בעצמו בעל אות הוא אלא שמצד סכנתו ואונסו נתבטל ממנו האות אבל לעולם מצוה ועומד הוא תדע שהנודר מן הערלים מותר בערלי ישראל שכל העכו"ם ערלים וכל בית ישראל ערלי לב הרי שערלי ישראל לא נקרא ערלים ויש להם אות ברית ושאני קרבן פסח דגלי קרא דכתיב וכל ערל לא יאכל בו ולא היה כדאי לבא בכתב ואפילו שלא היה מן הדין לא היה לו להניחם שלא לפרסם לכל שהוא ערל.

אבל הברכי יוסף (או"ח סי' ל"א ס"ב) העיר על דבריו דאע"פ שאינו נקרא ערל אבל גם אינו נקרא נימול ואף שהוא נקרא נימול בכח כיון שאינו מהול בפועל אכתי יש מקום

כו] בענין כתיבת שמו ע"ג הרצועות

בספר לשוח באמרתך (עמוד כ"ו) מביא הגרא"מ הכהן קפלן שליט"א ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שהתיר לכתוב ע"ג רצועות תפילין שמו כדי שאם יחזירום לו, ומביא שרבינו זצ"ל אסר ואמר דהוא בזיון התפילין, והעיר שם הרי עושה כן שלא יגנבו ויאבדו ממנו, ובאמת דכבר

הביא רבינו בשם מרן החזו"א שאסר על הגבאי לתלות ע"ג ס"ת ביום שמוציאים ב' ספרים שלט ס"ת ראשון או שני כנהוג וביאר טעמו דאינו צורך הס"ת רק צורך הגבאי שלא יטעה, והכא נמי אי"ז מצורך התפילין, רק צורך בעליו שחושש מגניבה או אבידה.

כז] מעשה רב מרבינו בעניני תפילין

סיפר לי נאמן בית רבינו זצ"ל משמשו המסור, ידי"נ הר"י אפשטיין נ"ו שרבינו זצ"ל היה מברך רק ברכה א' על תפילין ואמר לו שגם הוא ישנה מנהגו ויברך ברכה א' וינהיג כן גם אצל בניו, ועי' בדעת נוטה (ח"ג סי' קכ"ד קכ"ה).

ברכת חבירו בין תפילין ש"י לתפילין ש"ר צריך לחזור ולברך האם הכוונה גם כשענה על ברכת תפילין ששמע מחבירו, וכתב רבינו, משמע גם על התפילין, וצע"ק, ואולי כיון דאין ברור שזה הפסק לכן מספק בך רק על מצות ולא בך ב' הברכות כדין מי שסח.

ואמר שפ"א כשרבינו היה עמו בהנחת תפילין בך בקול רם ורבינו בטעות ענה אמן לפני הנחת תש"ר וברך אז קודם תש"ר וכמדומה לו שברך על מצות [ואמר שכן זוכר בנו הגרי"ש]. ועי' בזה בדעת נוטה (ח"ג תשובה קסב) שנשאל רבינו זצ"ל במש"כ המשנ"ב (סי' כ"ה ס"ק ל"ז) דאם ענה אמן אחר

אמר שרבינו דקדק מאד לכסות בחליפה רצועות התש"י קודם הנחת ש"ר, וכן הקפיד שסוף הרצועה ביד יהיה תחוב בתוך הרצועות ולא יהיה נראה לחוץ, וגם הקפיד מאד על סיבוב הרצועה על האצבעות שיהיה כראוי וכשנפתח היה טורח לפעמים עם השינים לסדר זה כראוי.

עניני חינוך וקטן שהגדיל

[א] בענין הבדלה וזימון ע"י מי שנעשה בר מצוה במוצ"ש

של גדלות או חייב רק מדרבנן, ולא העלה צד לפוטרו לגמרי, דשם עכ"פ נתחייב כבר בקטנותו בברהמ"ז, אבל כאן לא חייל החיוב הבדלה רק כשהגדיל ואז ליכא חובת חינוך כלל.

אמנם י"ל דחיוב הבדלה מחמת יום שעבר בא, ובפרט למש"כ הרמב"ם (פכ"ט משבת ה"א) דמקדש ומבדיל סמוך לכניסת יום השבת או צאתו, ד"ל דחיוב הבדלה חייל כבר סמוך ליציאת שבת, [ולמש"כ רבינו זצ"ל בביאורו על מס' תפילין בתש"ר ס"ד עמוד ל"ט דמשכח"ל חובת חינוך בגדול במצוה שהתחיל בקטנותו ולא סיימה, וכן כ' במועז"ז ח"ד סי' רפ"ח לגבי ספיח"ע בדבר שהתחיל האב במצות חינוך בקטנותו כספיח"ע שהתחיל בקטנותו חייב להשלים החינוך אף אחר שהגדיל ויש לצדד דה"ה לגבי מצות הבדלה הנמשך מחיוב קידוש בכניסת השבת].

ולמש"כ במכתבי תורה להאמרי אמת (סי' נ"ו אות ב') במכתבו להגר"מ זעמבא הי"ד (הנדפס ביגדיל תורה בוורשא תרפ"ב) דככשנפטר מעיקר החיוב אז לא שייך גם

יש לדון במי שנעשה בר מצוה במוצאי שבת, שבשבת שעברה עדיין לא היה בר מצוה ולא היה בר חיובא, האם יכול להוציא אחרים בהבדלה במוצאי שבת, והאם הוא עצמו חייב בהבדלה. [וכן האם יכול לזמן על הכוס בשם במוצאי שבת כשאכילתו היה בעודנו קטן ובשעת הברכה הוא גדול]¹.

והנה הדבר תלוי בגדר חיוב הבדלה אם הוא חיוב השייך ליום השבת שעבר, ולא מתחייב בו רק מי ששימר השבת, והיה מחויב בו, [וכן צידד רבינו זצ"ל לגבי נסיעה עם מי שאינו שומר תו"מ במוצ"ש דאינו מחויב בהבדלה דאם לא קידש ולא שימר שבת אינו בהבדלה, דחיוב קידוש והבדלה באין כאחד כמ"ש הרמב"ם דהכלל בכלל המ"ע לקדש השבת בדברים בבואו וצאתו], וא"כ קטן שלא היה מחויב בשבת מה"ת אין לו חיוב הבדלה במוצ"ש מה"ת, ואף מדרבנן י"ל דאין לחייבו עתה דאף אם בשבת היה עליו חיוב חינוך, מ"מ חובת חינוך פקע ממנו כשהגדיל.

והגרעק"א דן (באו"ח סי' קפ"ח) בקטן שהגדיל אם חייב מה"ת מחמת השביעה

ד. דרשה לבר מצוה לבני ברוך מאיר נ"ו אור ליום ד' שבט, מוצש"ק פ' וארא תשפ"ד. והנני מקיים בזה מצוה לשמוע דברי חכמים, מרן גאון ישראל רבינו הגדול רה"י דסלבודקא הגר"ד לנדו שליט"א שכשדברתי עמו בזה לפני הבר מצוה לבני נ"ו שנעשה בר מצוה במוצ"ש, אמר שהוא נידון רחב ויש להכין על זה דרשה לבר מצוה, וחביב עלי נידון זה שהוא הדבר האחרון שזכיתי ליש וליתן בו עם רבינו מרן רה"י הגרא"ל שטינמן זצ"ל כמו שיובא להלן.

דהבדלה נמי חובת מוצ"ש הוא, שהוא חיוב להבדיל בין קדש שעבר לחול דהשתא, אבל האבני נזר ס"ל דהכל בא מחובת יום שעבר דיש לקדשו ולהבדילו מן החול, ולכך ס"ל דחובת נר חנוכה קודם, נובאמת גם אם החיוב בא מחמת יום שעבר י"ל דחובת היום מיקרי דסו"ס זמן חלות חיוב מצות ההבדלה הוא בצאת השבת].

ואיכא נפק"מ בגר שנתגייר במוצ"ש וקטן שהגדיל דאם זה חובת השבת לא היו בחובת היום שעבר, אולם אם אין זה מדיני השבת אלא הדין הוא להבדיל במוצ"ש כדי להבדיל בין הקודש ובין החול ממילא יש לומר דגם במי שנעשה בר חיובא רק במוצ"ש איכא חיוב זה.

ויש לחלק טובא בין קטן שהגדיל לגר שנתגייר, דקטן אף שאינו בר חיובא, עכ"פ קיום מצוה יש לו, ויש דעות באחרונים שקטן מוזהר באיסורים ורק שהתורה חסה עליו ופטרה אותו וראיתם מהגמ' בסנהדרין (נ"ה ב') דקטן תקלה נמי איכא ורחמנא הוא דחס עליוהי לפוטרו מעונש, עי' בש"ך (יו"ד סי' א' סק"ז) ובתבו"ש (יו"ד סי' א' ס"ק מ"ט) ובמשכנו"י (אה"ע סי' מ"ד) שקטן מוזהר באיסורים ורק שהתורה חסה עליו ופטרה אותו [והעירו מיבמות ל"ג א' גבי קטן שהביא ב' שערות בשבת שחלים עליו שני איסורים שזה נחשבת בבית אחת לגבי אין איסור חל על איסור וי"ל דהיינו לגבי חלות חיוב עונש ועיין קה"י יבמות סי' ל"א ובמש"כ הגרא"ב פינקל בקובץ ישורון מ"א עמוד ת"נ].

ולגבי ק"פ קי"ל דקטן שהגדיל בין שני פסחים ושחטו עליו בראשון פטור מפסח שני כמש"כ הרמב"ם הלכות קרבן

ההקדמה כי זה שהתירו להתפלל של מוצאי שבת בשבת הוא שהרשו להקדים החיוב ואין הפי' כי מבדיל במה שעבר מן השבת עד אותה שעה לפני צה"כ דא"כ יהי' חיוב שנית במוצאי שבת להבדיל גמר שביתת השבת אך אותו חיוב שיש לו בלילה התירוהו לו להקדים כאילו עשאו בלילה ע"ש, וכן עיין בשפתי צדיק ליוה"כ (אות י"ב) בשם השפת אמת לגבי קידוש בתוספת יוה"כ, א"כ י"ל דחיוב הבדלה מבעו"י אינו רק מעין מה שמצינו חיוב תשלומין לאחר המצוה וה"נ דכוותה לפניה ולכן מי שיהיה אונן במוצ"ש אינו מבדיל גם מבעו"י [נוכמדומה שרבינו זצ"ל א"ל אצל אמי ע"ה שאביה נפטר בשבת שיכולה להבדיל קודם צאת השבת וצ"ע].

והנה ראיתי מובא בס' טל לישאל (סי' ל"ז) תשובת האבני נזר (סי' תצ"ט) שהשיג על הט"ז (סי' תרפ"א סק"א) דס"ל דהבדלה קודמת משום דתדיר, דהא בגמ' סוכה (נ"ו א') גבי הנכנס לישב בסוכה דמברך שתיים סוכה וזמן, ומברך ברישא סוכה והדר זמן ואע"פ דזמן תדיר מכל מקום חובת היום עדיף, וא"כ אף לענין נר חנוכה והבדלה יש להקדים נר חנוכה שהוא חובת היום, משא"כ הבדלה דאינו חובת היום של ליל ראשון אלא חובת שבת שעברה.

ותמזה (שם) בזה דהרי הבדלה נמי חובת היום היא דהמצות הבדלה היא להבדיל בין הקודש ובין החול, ולכאור' ד"ז תלוי בנידון זה, האם ההבדלה היא מדיני השבת, ומכלל חיוב לקדש השבת בכניסתו וביציאתו, או חיובו להבדיל בין הקדש לחול, דהט"ז ס"ל

והביא מגליון נתיבות ההלכה (גליון ל"ב עמוד קפ"ז) שדן הגר"א דינר שליט"א בענין הנחת סכך ע"י בן י"ג, דלכתחילה יש להיזהר שרק גדול יניח את הסכך על הסוכה לחשוש לשיטת ר"ת בגיטין (מ"ה ב'), ועי' מג"א (סי' י"ד סק"ג) שחשש לו שאין רשאים לעשות מצוה ע"י מי שאינו בר חיובא במצוה זו והיכא דאפשר טוב להחמיר ע"ע משנ"ב (סי' תרמ"ט סק"ד) וביאור הלכה (סי' י"ד ס"א), ועכ"פ ע"י נער בר מצוה אף שלא הביא ב' שערות מותר לסכך (פמ"ג סי' י"ד א"א סק"ג), ויש מחמירים כל שלא נתמלא זקנו כמש"כ בספר הסוכה השלם (מילואים לפרק י"א אות י') בשם הגר"ח מבריסק זצ"ל, וכן בארחות רבינו (ח"ב עמוד ר"ב) בשם הקהילות יעקב זצ"ל, וכשרבינו זצ"ל זצ"ל היה בר מצוה נתן סכך ע"ג הסוכה וציוה החזו"א שיורידוהו ויתנו ע"י גדול ולא לסמוך בזה על חזקה דרבה. עכ"ד, ובקונטרס הזכרונות ממרן החזו"א (סי' ל"א ס"ב) הביא רבינו זצ"ל, שאלו ממרן החזו"א אם קטן סיכף כמדומה שהיה גדול שלא נתמלא עדיין זקנו, וגמגם בזה, וכמדומה שלמעשה הורידוהו וחזר ונתן גדול, וכן שמעתי ג"כ מאחרים בשמו שאין ראוי שקטן יניח הסכך (וציין בזה רבינו לביאור"ל סי' י"ד ד"ה להצריך ופמ"ג סי' תרל"ה במשב"ז סק"א, והביא שבשורת אבני נזר אר"ח סי' תע"ה דן בזה), עכ"ד, ועי' בחוט שני (סוכות עמוד ר"א) שמעיקר הדין היה דעת החזו"א נוטה דמהני.

ועי' בקי' עזרת אליעזר (שם עמוד ג) מש"כ רבינו בס' אוצר בר מצוה (עמוד תרל"ז) בקטן שהגדיל במוצ"ש שרוצים לצרפו לזימון, שכ' רבינו שהוא עצמו לא יזמן אבל

פסח (פרק ה' הלכה ז') דיש לו קיום מצוה בקטנותו, [ועי' מש"כ רבינו זצ"ל בביאורו למסכת תפילין ס"ד עמוד ל"ט ד"ה כל קטן על ראייה זו דשם אפשר דהוי דאורייתא משום שה לבית אבות, עי' שם ברמב"ם פ"ה ה"ז].

משא"כ גוי שאינו בתורת שביתת כלל, ואדרבה הרי קי"ל (סנהדרין נ"ח ב' ורמב"ם פ"י ממלכים ה"ט) דגוי ששבת חייב מיתה, ואף אם נימא דחיוב הבדלה הוא על יום העבר, בעינן שיהיה עכ"פ שייך בדבר זה, אף אם אינו בחיוב, אבל גוי אינו בתורת קידוש והבדלה כלל.

ורבינו הגדול מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כתב לי דקטן שהגדיל במוצ"ש שפיר מבדיל לאחרים, דעכ"פ קיום מצות שבת יש גם בקטן [ובפרט שהוא בכלל שביתת אתה ובנך].

וחביב עליו שאלה זו שהיא הספק האחרון שזכיתי ללבן עם מו"ר רה"י רבינו מרן הגראי"ל שטינמן זצ"ל לפני פטירתו, ואמר לי שכל הנידון לגבי קטן שהגדיל במוצ"ש זה רק להנוקטים בדעת הרמב"ם דהבדלה דאורייתא, דבזה י"ל דאם אינו בחיוב שבת אינו בחיוב הבדלה אבל אם חיובו רק מדרבנן סגי במה שקטן היה חייב עכ"פ מדרבנן, [ואכתי יש לדון בהתגייר במוצ"ש דכלל אינו בתורת שבת שעברה].

וראיתי בקי' עזרת אליעזר עניני שמחת בר מצוה (עמוד נ"ב) שהביא תשובת רבינו זצ"ל שקטן שהגדיל במוצ"ש יכול להבדיל ולהוציא גדולים ולסמוך על החזקה שהוא גדול.

הוא יכול להצטרף לזימון, ולענין הבדלה כ' שם שמסתבר שכן יכול להבדיל (אולי סמך שהבדלה לרוח"פ דרבנן, ועכ"פ על הכוס דרבנן).

וע"ע בקו' עזרת אליעזר (שם עמוד מ"ד) מס' אוצר בר מצוה (עמוד תרל"ה) דנער בר מצוה יכול לזמן בבר מצוה על הכוס, ובהערות שם הובא משיעורי הגרי"ש אלישיב על ברכות (מ"ח ב') שהיה מעשה עם נכד רבינו ונין מרן הגרי"ש זצ"ל שנעשה בר מצוה ונתן לו הגרי"ש לזמן ואמר שכן המנהג, ורבינו זצ"ל העיר שאין לו לזמן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא (ואולי מש"כ שיכול לזמן הוא רק לחברים כיו"ב שיש להם רק חזקה דרבא או שלא בשם).

והעיר בעזרת עליעזר (שם) ממש"כ בגליון מים חיים (גליון ר"פ שבט תשע"ו מובא בקובץ גלינות גליון ק"ה) בזה"ל, בענין קטן שהגדיל במוצ"ש"ק, שאלה: קטן שהגדיל במוצ"ש"ק, האם חייב הבדלה כמו כל גדול או לא, תשובה, כיון שבשבת היה עדיין קטן לא שייך אצלו חיוב להבדיל בין קודש לחול, כיון שאצלו לא היה קודש של חיוב, ורק מדין חינוך עדיין חייב להבדיל, לכן לכתחילה לא יוציא גדול בהבדלה כיון שחיובו הוא בדרגה פחותה, (הגר"ח קניבסקי זצ"ל), עכ"ל, וכ' דאולי כאן לכתחילה וכאן בדיעבד.

והביא (שם) מש"כ ממרן הגראי"ל שטינמן זצ"ל בספרו ימלא פי תהלתך (עיונים תפילה עמוד שכ"ו) וז"ל, קטן שהגדיל במוצ"ש יתכן דחייב בהבדלה אפילו לסוברים דחיוב הבדלה מדאורייתא עי' מג"א (סימן רע"א ס"ק א'), דאע"פ שלא הי' מחויב בדיני שבת

מדאורייתא מ"מ חובת הבדלה אינו רק משום שהיה מצווה בשביתת שבת זו אלא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול וכיון שהגדיל במוצ"ש הוא חייב, ויל"ע אם זה גם בהגדיל עד סוף יום ג' דעד אז הוי זמן הבדלה אמנם יש סוברים דגם בהגדיל במוצ"ש פטור מהבדלה עכ"ד.

ועי' מש"כ הישועות יעקב (או"ח סי' תר"ח) דקטן שנעשה בר מצוה ביום ראשון בשבוע חייב מה"ת בתוספת שבת של מוצאי שבת כיון שבזמן התוספת הוא כבר גדול, וא"כ חייב גם בהבדלה מן הדין, וובמנ"ח (מצוה שי"ג ס"ק ט' ד"ה ונלענ"ד) נסתפק בזה אם חייב בתוספת, ועי' בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קע"ב) ובשו"ת הר צבי (או"ח סי' קס"ה) דכיון דהוא היה פטור מעיקר השבת אין עליו חיוב תוספת.

ועי' מש"כ שו"ת בצל החכמה (ח"א סי' ע"ב סק"ג) דלענין הבדלה אין קטן שנעשה בר מצוה במוצאי שבת יכול להוציא י"ח את הגדולים בהבדלה, וע"ע בשו"ת הר צבי (או"ח סי' קס"ה) דכיון דהבדלה היא מצוה לקדש את השבת בכניסתה וביציאתה והואיל והוא היה קטן ביום השבת ולא היה מצווה לקדש את יום השבת הרי גם בהבדלתה אינו מחוייב אפילו אם נאמר שחייב בתוספת שבת מ"מ עיקר חיוב ההבדלה אינו עבור תוספת השבת אלא על עיקר השבת, וע"ע בשו"ת בצל החכמה (ח"א סי' ע"ג אות ו') דגדול ששכח להבדיל במוצאי שבת ובא לצאת י"ח הבדלה בימים שאחר השבת דיכול קטן שהגדיל במוצ"ש להוציא י"ח בימים ב' וג' האז גם

זה לא הרגיש או לא נתחייב, מ"מ מוצאי שבת הוא זמן הודאה להקב"ה שברא ששת ימי המעשה ויום השבת, ולא הודאה היא על האדם הפרטי ששבת ממלאכתו בשבת. וכן בישראל שעשה באיסור, הרי ישראל אף שחטא ישראל הוא, וזמן שבת הוא קודש ואסור במלאכה, וכשהיה רגע אחד ששבת ממלאכה כבר נתקיים אצלו שבת קודש זה, וע"ז גופא אומר הבדלה, אטו מי שחילל שבת פקע הימנו מצות הבדלה.

עוד נראה פשוט שברכת הבדלה עיקרה ברכת השבח, וקצת הוכחה מדברי הרמב"ם פכ"ט דשבת "יש לו לאדם לקדש על הכוס ערב שבת מבעוד יום אף על פי שלא נכנסה השבת, וכן מבדיל על הכוס מבעוד יום אף על פי שעדיין היא שבת, שמצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו כמעט", והיינו מפני שהם ברכת השבח ע"כ יכול להקדים ומועיל לאח"כ, אבל אי נימא דברכת קידוש והבדלה כהודאה הם על עיצומו של זמן קודש וחול, הול"ל דאין ברכה זו רק כשהגיע זמן קדושת שבת ולא קודם.

ונראה בזה עוד דבר חדש, ולא מיבעיא לדעת הפוסקים דיש מצוה קיומית גם בקטן, וכן משמע קצת בריש חגיגה (ד' א') גבי אי יש תשלומין לראשון או זה לזה, דקאמר נ"מ בחגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני, ואמאי לא אמר נפק"מ בקטן ונתגדל, משמע ששייך המצוה גם בקטן ולפ"ז ודאי שייך בו הבדלה. והנדון בפוסקים הוא במצוות שבקום ועשה, ואפילו נימא שבזה בקטן לא חשיב

חיובו של הגדול הוא רק דרבנן אך ביום א' תליא במחלוקת הפוסקים.

ועי' בתשוה"נ (ח"ג סי' צ"א) שנשאל בדין קטן שנעשה בר מצוה ביום ראשון, אם יכול להבדיל ולהוציא במוצאי שבת ובגדרי קטן במלאכת שבת, וסברת השואל הואיל וההבדלה היא על שבת ובשבת הלוא היה פטור ממצות שבת, שהיה עוד קטן, ע"כ במוצ"ש אין עליו חיוב הבדלה מה"ת, אף על גב שאז נעשה גדול, ולכן אף אם הבדלה דרבנן חיובו קיל ואינו ראוי שיוציא במוצאי שבת את בני הבית הגדולים בהבדלה. ושמעתי שכעין זה הורה רב אחד בענין הזמנת נהג חילוני שאינו מבדיל במוצ"ש לנסיעה במוצאי שבת לנסיעה, אם יש לחשוש משום לפני עור שנוסע בשבילו בלי הבדלה, ופסק דכיון שלא שמר שבת אין עליו חיוב הבדלה במוצאי שבת. נוהביא שהגרש"ז אויערבך זצ"ל כנסע במונית במוצ"ש והנהג חפשי ומסיעו בלי הבדלה, דקדק לומר לו שבוע טוב, וכשמישב לו שבוע טוב, יצא כאמירת המבדיל. ואולי אפילו רק בשמיעה יצא שדרבנן אין צריך כוונה, ורבינו זצ"ל אמר דאי"צ לכ"ז דכל שאינו בשביתה ולא קידש השבת אינו בהבדלה].

והשיב, לדעתי פשיטא שאינו כן, ובודאי אף שוטה שנתפקק במוצ"ש חייב בהבדלה. ומצות הבדלה אינה רק באדם שקיים שמירת שבת ויצאה השבת ומרגיש ההבדל בין קודש לחול ואומר הבדלה, אלא יום השבת הוא זמן קדושת השבת בעולם ובמוצ"ש יצאה השבת, וע"כ יש לברך על ההבדלה, שעכשיו הוא זמן דחול, ואף שאדם

קיום מצוה, היינו טעמא מפני שהוא כמתעסק, והמצוה אינה מתייחס אליו, אבל כשהמצוה היא בשוא"ת כמו בשבת, נראה דלכו"ע חשיב דהקטן מקיים המצוה במה ששובת, שבעצם הוא שייך למצוות ויש לו קיום ועיקר פטורו הוא מפני שמתעסק והתורה לא מחשיב דעתו כלל, ע"כ.

וע"ע בתשובות והנהגות (ח"א סימן קפ"ד) שסתפק באכל בקטנות קודם הלילה, וכשהגיע לילה נעשה בר מצוה, אם לכבד הקטן שאכל בקטנותו ועכשיו הגדיל בברכת המזון, ויש לומר כשם שאכל כזית מוציא אחרים מפני שחייב מדרבנן וראוי להתחייב מה"ת אם יאכל כדי שביעה ולכן נקרא בר חיובא, גם כאן בלילה כשמברך ראוי ונקרא בר חיובא, או יתכן דתלוי בשעה שאכל שאז מתחייב, שיכול גם לאכול כדי שביעה, אבל כאן חיובו קיל כשאכל בקטנותו ואין לכבדו בבהמ"ז כשסיבת חיובו האכילה בקטנותו וצריך ברור לדינא, ועיין היטב במועדים וזמנים (ח"ד סימן רפ"ח) ובהגה"ה שם בענין קיום המצוה בקטן אם פוטר כשהגדיל.

ועי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' ס"ח ב') ובשביבי הלוי (סימן מ"ב) בקטן שהגיע לבר מצוה במוצאי שבת האם רשאי לזמן על הכוס בסעודה שלישית האם אזלינן בתר שעת אכילה שהיתה בשבת או דילמא אזלינן בתר שעת זימון דאז הוא גדול. וכתב שם, הנה בעצם החקירה בקטן שהגדיל בלילה ואכל לפני זה ביום כדי שביעה ועדין לא נתעכל, הלא מסופק הגרעק"א (או"ח סי' קפ"ו) ובתשובת כתב סופר (או"ח סי' ל"א) יע"ש

באורך, ואם מסברא יראה יותר כצד ההוא דחייב לברך מה"ת אע"פ שבשעת סוף אכילה עדין הי' קטן מכ"מ נהנה משביעתו ואכילתו כשהגדיל, אבל אין סברא מכריע, ועדין הספק במקומו עומד, מכ"מ מדרבנן יראה דעכ"פ חייב כיון גם כשהי' עוד קטן חייב מדרבנן ואם כי הוא מצד חינוך מכ"מ חיוב זה נשאר גם עכשיו בגדר חייב מדרבנן ממש, וא"כ אין טעם שלא יכול לברך על הכוס, ואולי אפילו להוציא בבהמ"ז, דהא קיי"ל או"ח (סוס"י קפ"ו) דאם לא אכלו אחרים כדי שביעה יכול להוציא, ורוב רובם פעמים אין אוכלים בשלש סעודות כדי שביעה.

וכתב שם דמ"מ למעשה אין אנו צריכים לכך דהא בזה"ז כל אחד מברך עיקר בבהמ"ז לעצמו וא"כ הנדון רק לענין זימון וכיון שעכשיו הוא בר חיובא הא מצדד הרא"ש (פ"ז דברכות סי' כ"א) דמה"ת יכול אפילו להוציא בלי אכילת כזית דגן, והטעם שיאכל כזית דגן כדי שיוכל לומר שאכלנו משלו, ואפילו לפי מה דאסיק הרא"ש מירושלמי משום ואכלת ושבעת וברכת, הא נוטה דרך מדרבנן וקרא אסמכתא. וכאן דהקטן א"צ להוציא דכולם מברכים לעצמם, ויכול לומר בשפע שאכלנו משלו דהא אכל באמת ועכ"פ מדרבנן צריך לברך פשיטא לענ"ד דיכול לברך על הכוס, ע"כ. ועי' בס' גרות כהלכתה (פ"ח סי"ב והערה י"א) לענין ספיה"ע בהתגייר באמצע ספיה"ע.

וע"ע בזה בקובץ שערי הוראה (קובץ כ"ה עמוד י"ח) ובמאמר הגרש"א שטרן שליט"א הנדפס כאן בסוף הספר, דד"ז מתלי תלוי ועומד במחלוקת המשנ"ב (סי' קצ"ט סקכ"ז)

[או עשרה] שהיה להם זקן רק בלא"ה היה רק זימון ע"י חזקה דרבא. ושאלתי מבנו הג"ר יצחק שאול שליט"א איך נהג אצלו בבר מצוה, וא"ל דבבר מצוה שלא לא זוכר שנטלו כלל ידיים, אמנם אמר שבבית היו מזמנים אחר בר מצוה בזימון של ג' שאינו בשם.

וראיתי בקר' עזרת אליעזר עניני שמחת בר מצוה (עמוד נ"ב) שהביא תשובת רבינו זצ"ל שקטן שהגדיל במוצ"ש יכול להבדיל ולהוציא גדולים ולסמוך על החזקה שהוא גדול. והביא מגליון נתיבות ההלכה (גליון ל"ב עמוד קפ"ז) שדן הגרי"א דינר שליט"א בענין הנחת סכך ע"י בן י"ג, דלכתחילה יש להיזהר שרק גדול יניח את הסכך על הסוכה לחשוש לשיטת ר"ת בגיטין (מ"ה ב'), ועי' מג"א (סי' י"ד סק"ג) שחשש לו שאין רשאים לעשות מצוה ע"י מי שאינו בר חיובא במצוה זו והיכא דאפשר טוב להחמיר ע"ע משנ"ב (סי' תרמ"ט סק"ד) וביאור הלכה (סי' י"ד ס"א), ועכ"פ ע"י נער בר מצוה אף שלא הביא ב' שערות מותר לסכך (פמ"ג סי' י"ד א"א סק"ג), ויש מחמירים כל שלא נתמלא זקנו כמש"כ בספר הסוכה השלם (מילואים לפרק י"א אות י') בשם הגר"ח מבריסק זצ"ל, וכן בארחות רבינו (ח"ב עמוד רי"ב בשם הקהילות יעקב זצל, וכשרבינו זצ"ל היה בר מצוה נתן סכך ע"ג הסוכה וציוה החזו"א שיורידוהו ויתנו ע"י גדול ולא לסמוך בזה על חזקה דרבא. עכ"ד. ועי' בקר' עזרת אליעזר (שם עמוד נ) מש"כ רבינו בס' אוצר בר מצוה (עמוד תרל"ז) בקטן שהגדיל במוצ"ש שרוצים לצרפו לזימון, שכ' רבינו שהוא עצמו לא יזמן אבל הוא יכול להצטרף לזימון, ולענין הבדלה כ' שם שמסתבר שכן

והחזו"א (או"ח סי' ל"א סק"א), דהשבת הלוי נוקט שזימון דרבנן כדעת המשנ"ב לכן היקל בזה, אמנם לדעת החזו"א יש להחמיר בזה דס"ל דזימון על הכוס מה"ת, וכן מביא רבינו זצ"ל בשונה הלכות (סי' קצ"ט ס"ו) בשם מרן החזו"א דאין ליתן לקטן לזמן על סמך החזקה.

ועי' מש"כ בארחות רבנו (ח"א עמוד פ"ו) שבעל הקה"י ז"ל לא נתן לבר מצוה לזמן יע"ש כי עדיין רק חזקה דרבא ולא מוציא בדאורייתא, ולדעת החזו"א (או"ח ר"ס ל"ז) קי"ל דזימון דאורייתא, ואף שהאידנא אין מוציאים בזימון מ"מ הרי בעינן גדלו לה' אתי שיענו על אמירתו נברך, ושמעתי מהגרמ"מ לובין שליט"א שחמיו הגר"נ קרליץ זצ"ל הורה לו בבר מצוה לבנו הגדול לתת לזמן לחתן הבר מצוה, ואף שהיה זה זימון בעשרה, ואמר שכן המנהג, וכמש"כ היש"ש (ב"ק פ"ז סי' ל"ז) דהמנהג שהבר מצוה מזמן בסעודת הבר מצוה וכ"כ ערוה"ש (סו"ס קצ"ט).

ועי' ברמ"א (סי' קצ"ט ס"י) דמצרפין אותו מהבר מצוה לזימון שהוא בחזקת שהביא ב"ש, וכ' מג"א (סק"ז) דדוקא לצרפו ולא שיהיה הוא המזמן, וכ' המג"א דאם המזמן אינו אומר כי אם נברך וכל הברכת המזמן מברך כל אחד ולעצמו אז יכול הבן י"ג לזמן, ועי' בשו"ע (סי' קפ"ג) ובמשנ"ב (ס"ק כ"ח) ובמש"כ (שם) מהחיי אדם, ובשעה"צ (סקי"ט) דזימון לרוב הפוסקים הוא דרבנן.

ובמלוה מלכה היה נותן לי רבינו זצ"ל לזמן מהבר מצוה, אבל יתכן שלא היו ג'

שהגדיל במוצ"ש הוא חייב, ויל"ע אם זה גם בהגדיל עד סוף יום ג' דעד אז הוי זמן הבדלה אמנם יש סוברים דגם בהגדיל במוצ"ש פטור מהבדלה עכ"ד.

והנה מש"כ המשנ"ב דבזמנינו שאין המזמן מוציא אחרים יד"ח בבהמ"ז אלא כל אחד מברך לעצמו לכו"ע יכול מי שאכל שיעורא דרבנן או מי שספק אם הביא ב' שערות לזמן הוא מדברי הב"י המובא גם במג"א וכתב המשנ"ב והיינו דברכות הזימון הוה דרבנן לרוב הפוסקים והוא מדברי הפמ"ג והיינו דנתקשה הפמ"ג בדברי הב"י שכתב שגם מי שאכל כזית יכול לזמן דהרי לגבי חיוב בהמ"ז מה"ת הוא נחשב כאילו לא אכל ואיך יכול לזמן לאלו שאכלו כדי שביעה שחייבין מה"ת וע"כ כתב דזהו להסוברים דזימון דרבנן, וכתב בשונה הלכות ובחזו"א (או"ח סימן ל"א סק"א) מפקפק בזה, והיינו לפי מה שהוכיח שם החזו"א שזימון דאורייתא א"כ בנידון דידן אין למי שאכל שיעורא דרבנן לזמן או למי שספק אם הביא ב' שערות אין לו לזמן כיון שכלפי אלו שחייבים מה"ת הוא אינו מחוייב.

ובשבט הלוי (ח"ח שם) כתב, דאף למש"כ להסתפק הגרעק"א (שם) והכת"ס (או"ח סי' כ"א) בקטן שהגדיל בלילה ואכל לפני זה ביום כדי שביעה ועדיין לא נתעכל המזון אם בלילה מחוייב בבהמ"ז דאורייתא או דרבנן רק משום חינוך, מ"מ יכול עתה לזמן כיון שעכ"פ עכשיו הוא חייב מדרבנן וכ"כ מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בקובץ תשובות (ח"ג סי' ל"ה).

יכול להבדיל (אולי סמך שהבדלה לרוה"פ דרבנן, ועכ"פ על הכוס דרבנן לרוה"פ כמש"כ המ"מ).

וע"ע בקו' עזרת אליעזר (שם עמוד מ"ד) מס' אוצר בר מצוה עמוד תרל"ה) דנער בר מצוה יכול לזמן בבר מצוה על הכוס, ובהערות שם הובא משיעורי הגרי"ש אלישיב על ברכות (מ"ח ב') שהיה מעשה עם נכד רבינו ונין מרן הגרי"ש זצ"ל שנעשה בר מצוה ונתן לו הגרי"ש לזמן ואמר שכן המנהג, ורבינו זצ"ל העיר שאין לו לזמן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא (ואולי מש"כ שיכול לזמן הוא רק לחברים כיו"ב שיש להם רק חזקה דרבא או שלא בשם).

והעיר ממש"כ בגליון מים חיים (גליון ר"פ שבט תשע"ו מובא בקובץ גליונות גליון ק"ה) בזה"ל, בענין קטן שהגדיל במוצ"ש, שאלה, קטן שהגדיל במוצ"ש, האם חייב הבדלה כמו כל גדול או לא, תשובה, כיון שבשבת היה עדיין קטן לא שייך אצלו חיוב להבדיל בין קודש לחול, כיון שאצלו לא היה קודש של חיוב, ורק מדין חינוך עדיין חייב להבדיל, לכן לכתחילה לא יוציא גדול בהבדלה כיון שחיובו הוא בדרגה פחותה, (הגר"ח קניבסקי זצ"ל), עכ"ל, וכ' דאולי כאן לכתחילה וכאן בדיעבד.

והביא (שם) מש"כ ממרן הגראי"ל שטינמן זצ"ל בספרו ימלא פי תהלתך (עיונים תפילה עמוד שכ"ו) וז"ל, קטן שהגדיל במוצ"ש יתכן דחייב בהבדלה אפילו לסוברים דחיוב הבדלה מדאורייתא ע"י מג"א (סימן רע"א ס"ק א'), דאע"פ שלא ה"י מחוייב בדיני שבת מדאורייתא מ"מ חובת הבדלה אינו רק משום שהיה מצווה בשביתת שבת זו אלא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול וכיון

ב[קטן והגדיל אם ממשיך חיובי קטנות

אבל אם החיוב הוא על הקטן י"ל דנהי שבקטנותו היה עליו רק חובת חינוך בגדלותו מוסיף על חיובו ואכתי נשאר גם חיובו הראשון.

ולגבי ספירת העומר נקטינן דקטן שהגדיל ממשיך לספור בגדלותו וכמו שהכריע הכת"ס (או"ח סימן צ"ט) והמהר"ם שיק (סימן רס"ט) והערוה"ש (סי תפ"ט סט"ו), וי"ל דספירת העומר שאני שמתחיל החיוב בעת תחילת מצוה זו, אלא שממשיך המצוה מ"ט יום, וכל שבשעת התחלת הספירה היה חייב מדין חינוך חל עליו או על אביו דין חינוך עד תשלום המצוה, ואין מצוה לחצאין, ומ"מ מברך מיד כשהגדיל ברוך שפטרני מעונשו של זה, דמעתה לא נוסף עליו חיוב חדש רק ממשיך חיובו הראשון.

ועי' מש"כ במועו"ז (ח"ד סימן רפ"ח) דבספיה"ע בקטן שהגדיל ממשיך חובת חינוך האב להשלים ספירה דרבנן שהתחיל, ובספר ציונים לתורה (כלל י"ב ד"ה והנה) הביא דברי חכם אחד שרצה לומר שיכול הקטן להמשיך לספור בברכה מטעם חינוך, ודחה דבריו שהרי מצות חינוך אינה אלא בקטן, ולא בגדול כלל, וכן מוכח בשו"ת הגאון רבי עקיבא איגר (סוף סימן ז' ד"ה ומ"ש). וכן כתב הפרי מגדים (א"א ס"ס ל"ז) שנער בן י"ג שנה אין שום חיוב חינוך על אביו, שאיש בפני עצמו הוא. וכן אמרו בנזיר (כ"ט א') שאין דין חינוך לגדול. וכן מוכח להדיא בפסחים (פ"ח א' ובפירוש רש"י שם ובתוס' ד"ה על ידי). ועיי' עוד בספר חדרי דעה (יורה דעה סוף סימן שמ בט"ז ס"ק

יש לדון בקטן שהגדיל, האם פקע ממנו חיוב קטנות לגמרי, ובגדלותו חיוב חדש עליו כגר שנתגייר דפנים חדשות באו לכאן, או שנהי שנעשה עתה בר חיובא מ"מ חיובו הראשון לא פקע, ונפק"מ בחיוב שהתחייב בקטנותו כגון שאכל והתחייב מדרבנן בברכת המזון ולא ברך, האם נשאר חיובו הראשון בגדלותו, או דפקע חיובו וכיון שעתה לא אכל לא נתחייב שנית, ובמה שקיים כבר בקטנותו כגון שכבר ברך על המאכל בקטנותו או ברך על הלבנה וכיו"ב בדבר שחיובו רק מדרבנן בודאי לא נתחייב שנית בגדלותו, אבל אם הוא מן התורה בגדלותו, כגון ברכות התורה, בזה חייב לברך כשהגדיל דלא יצא במה שברך בקטנותו שלא היה בר חיובא, וכן מבואר במסכת ראש השנה (כ"ח א') דמי שהוא עתים חלים עתים שטיא, ואכל מצה כשהיה שוטה, וחזר ונתרפא בזמן חיוב מצה, חייב לאכול ולאכול מצה, שאין אכילתו בעת שהיה שוטה והיה פטור מהמצוות, עולה לו לעת שנתרפא וחזר לחיוב. ומבואר, דקיום מצוה בעת שהוא פטור ממנה, אין עולה לו לזמן החיוב, ובטורי אבן (ראש השנה שם) נקיט ואזיל בפשיטות דקטן דומה לשוטה לענין חיובו במצוות.

ולכאורה יש לתלות ספק זה במחלוקת הראשונים בברכות (מ"ח א') אם חיוב חינוך הוא על האב או על הקטן, דאם חיובו רק על האב בודאי לא חייל חיוב זה על הקטן אחר שהגדיל, וחיוב האב פקע כשהגדיל הקטן שהרי ברך ברוך שפטרני,

הוא על שביעה הבאה ע"י אכילה, אלא דאם
ברך מספקא ליה דאפשר דכבר נפטר בברכת
קטנות על מחייב זה, וצ"ע.

והגרש"א שטרן שליט"א הסתפק בקטן שלא
התפלל מנחה סמוך לגדלותו, האם
יש עליו חובת תשלומין במעריב של גדלות,
ותלוי בהנ"ל אם חובת קטנות פקע כשהגדיל,
ומרן בעל שבט הלוי זצ"ל השיבו דלא שייך
בכה"ג חובת תשלומין, ונדפס בשו"ת שבט
הלוי (חי"א סימן ע"ה ד) ובשביבי הלוי (סימנים
כ"ב כ"ד), וכ"כ בשו"ת בצל החכמה (חי"ה סימן
קס"ט), וע"ש שנטה להחמיר במילתא
דאורייתא, ובשו"ת להורות נתן זצ"ל כתב
(בשו"ת ח"ז סימן ד') שחייב גדלות אין מפקיע
חובת חינוך שכבר נתחייב ויש לו אף
בגדלותו חובת תשלומין, ורבנו מרן הגר"ח
קניבסקי זצ"ל השיב דטוב שיתפלל תפלת
תשלומין בתורת נדבה, וע"י מש"כ בזה
בשו"ת שביבי אש (ח"ב סימן ס"ז). ואולי תלוי
בחלות חובת התשלומין אם הוא חל בעת
תפילה הראשונה שהיה קטן או בעת שמשלים
וכעת גדול הוא.

והאחרונים דנו בכע"ז לגבי תענית נדחה,
מה דין קטן המגדיל ב"ח תמוז,
בשנה שחל י"ז בתמוז בשבת, שביום ראשון
י"ח בתמוז יש בו צום יום נדחה, האם
חייב בתענית זו כיון דביום התענית הרי הוא
כבר בר מצוה, או דכיון שהוא תשלומין ליום
שבת שבו היה עדיין קטן ולא היה חייב בו
אינו בחיוב התענית, האם גדר תענית זו כגדר
תשלומין וכל שאינו בעיקר אינו בתשלומין,
או שמעיקרא תקון שכשחל הצום בשבת

טו), ובשו"ת יד יצחק (חלק א' סימן קע"א),
ולמש"כ כאן שאני שמעיקרא חל החיוב
בקטנותו עד שישלים המצוה, וכע"ז כ' רבינו
זצ"ל בביאורו על מסכת תפילין (עמוד ל"ט),
וע"י בזה בשו"ת שביבי אש (ח"ג סימן ס"ג ס"ד).

והפמ"ג (או"ח סי' ל"ז ס"ג) כתב לגבי חיוב
האב לקנות תפילין לבנו שהוא מדין
חובת חינוך, ותמה עליו הביאור הלכה (שם
ד"ה וי"א) דמאחר שהגדיל אין כבר חובת
חינוך שהרי קי"ל (או"ח סי' רכ"ה ס"ג) דמיד
כשהגדיל מברך האב ברוך שפטרני, ובפמ"ג
משמע דכל דבר שאין הקטן יכול לדאוג
לעצמו הטילו החיוב על האב עד שיהיה הבן
ברשות עצמו כמו שחייב להשיאו אשה אף
שהוא גדול, ואינו מדין חינוך דקטן דעל זה
ברך ברוך שפטרני, רק הוא כחובת חינוך
שהטילו בקטן על האב שהוא ברשותו, וכן
בדברים אלו שאינם ביד הקטן השאירו חובת
הדאגה לקיום הדבר על האב, וע"י ברמב"ם
הלכות דעות (פ"ו ה"ז) בחובה לדאוג ליתום
עד שיהיה ברשות עצמו וידאג לעצמו ויעשה
צרכיו כשאר הגדולים.

והגרעק"א (או"ח סימן קפ"ז ס"ב) הסתפק בקטן
שברך על המזון והגדיל בתוך זמן
שיעור שביעה אם חייב לברך בגדלותו על
שביעה גרידא או דבעינן ואכלת ושבעת
בגדלותו, ומבואר דאם לא היה מברך פשוט
שחייב לברך בגדלותו ולא אמרי' שפקע
חיובו הראשון, נוכח הוכיח בשו"ת אור לציון סי' ל"ז
וכתב דגם לגבי ספירת העומר נמשך מצות חינוך בקטן
שהגדיל, ואולי שאני אכילה שהוא מעשה
מחייב גרידא על השביעה, ועיקר המחייב

שביבי אש ח"ד סימן צ"ט, ועי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן ע"א).

וכיו"ב יש לדון לענין קטן שהגדיל במוצאי שבת האם חייב בהבדלה כשהגדיל, האם אזלינן לענין חיוב הבדלה בטר שבת ידידה, וכיון שהיה בה קטן ולא היה בר קידוש, אינו מחויב בשבת זו מן התורה גם בהבדלה, וא"כ אינו בר ערבות להוציא אחרים, או דאזלינן בטר שבת שהיה בעולם, דכיון שנהג שבת בעולם וחל עליה חיוב הבדלה גם הוא בכלל חיוב זה, ושפיר מוציא אחרים ידי חובתם, וברמב"ם (פכ"ט מהלכות שבת ה"א) כתב מצות עשה מן התורה לזכור השבת בכניסתו בקידוש וביציאתו בהבדלה שנאמר זכור את יום השבת, וכתב המגיד משנה דנראה דס"ל שהבדלה מן התורה ממצות זכור, וכן מבואר בדבריו בסה"מ (מ"ע קנ"ה) שהוא מכלל מצות זכור, ולכאורה חיוב זה חל עליו בכניסת השבת וכיון שלא היה בחיוב זכירה בכניסתו אינו בחיוב זכירה מה"ת ביציאתו.

והמנחת חינוך (מ"ע ש"ג) דן דחייב זה הקטן מן התורה בתוספת שבת לאחריה, דבזמן תוספת שבת לאחריה הרי הוא גדול וחייב מן התורה, ואם כן י"ל דישנו בשמירת שבת זו מן התורה ויהיה חייב גם בהבדלה מן התורה, אמנם החת"ס בשו"ת (חאו"ח סימן קע"ב) נוקט דלא שייך תוספת שבת ויו"כ במי שלא היה בעיקר החיוב, דכל שאינו בעיקר החיוב לא שייך שיהיה בר חיוב תוספת.

ובשו"ת הר צבי (או"ח א' סימן קס"ב) העלה ע"פ דברי החת"ס שאינו מוציא

יתענו ביום שאחריו וזה זמנו, וכל שאז הוא בר חיובא חייב, ולהמבואר במנחת חינוך הנ"ל שבכל יום צום בזה החדש מקיים חיובו מדברי קבלה, א"כ גם בצום נדחה י"ל שאיכא חיובא מדברי קבלה [ועכ"פ בצום ט' באב דגם האידנא הוא כחומר דברי קבלה יש חיוב צום מדינא ואינו תשלומין גרידא]. ובשו"ת אבני נזר (או"ח סימן תכ"ו) דן בזה לענין צום ט' באב, ושם נראה טפי דיש לחייבו, משום שעיקר שריפת הבית היה בעשירי, וכדא"ר יוחנן אלו הייתי באותו הדור הייתי קובעו בעשירי שרובו של היכן בו נשרף (תענית כ"ט א'), וכל זה שייך דוקא לגבי צום תשעה באב ולא ביו"ז בתמוז, [ובמהרש"ם ח"ג סימן קס"ג דעתו ג"כ לחייבו בצום נדחה דט' באב ובשו"ת צי"א ח"ט סימן כ"ז ו' ביאר דבאמת גם בקטנותו היה עליו חיובא מדין חינוך ושפיר ישנו בתשלומין, וס"ל דחיוב חינוך לא פקע ממנו משהגדיל, ועי' בס' שו"ת צ"פ סימן מ"ד וכן בשו"ת דברי מלכאל ח"ה סי' ק"ל ובשבט הלוי ח"ד סי' ע"ב וח"ו סי' ע' וע"א דבשנה זו מעיקרא התענית ביום א' וחייב להתענות]. אמנם לאידך גיסא י"ל דצום תשעה באב שחיובו הוא מדברי קבלה א"כ אף שנדחה, עיקר חיובו נשאר בשבת, אבל בתקנת י"ז בתמוז שהאידנא אינו אלא מדרבנן, א"כ כשאי אפשר לצום רק ביום א' י"ל שמעיקרא לא קבעוהו אלא ביום א' וזה זמנו, וחייב זה שהגדיל ביום זה בתענית, [ואע"פ שכל ד' צומות מפורשים בקרא האידנא כולן מד"ס כדאי ברמב"ם פ"ה מתענית ה"ה ובמנחת חינוך מ"ע ש"א ד' ודוקא בצום ט"ב מחמירים בו דחשיב גם האידנא צום מדברי קבלה כמ"ש בטור או"ח סי' קתנ"ד ובס' האשכול ח"ב סימן ה' ועי' שו"ת משכנות יעקב או"ח סי' קמ"ט וערוך לנר ר"ה יח' ועי' באורך בשו"ת

מה'ת בכלל אתה ובנך, ובתשוה'נ (שם) נקט מה'ט דאף בשוטה שהתרפא במוצ'ש יהיה חייב מן התורה, ולדבריו ה'ה בגר שהתגייר במוצ'ש, ולמש'כ הרמב"ם הנ"ל הדבר צ"ע דלא היו בחיוב זכירה דשבת [וקטן עדיף שעכ"פ היה אצלו קיום של שבת כאינו מצוה ועושה ומבדיל על שבת שנהגה אצלו כנשים, אמנם אם בשל תורה מעכב הכוונה א"כ הוא כשוטה].

והגרש"א שטרן שאל מרבנו מרן בעל שבט הלוי זצ"ל האם קטן יכול לזמן במוצ'ש על מה שאכל בקטנותו, והשיבו בשבט הלוי (ח"ח סי' נ"ח ב') דשפיר יכול לזמן, דמעיקר הדין אפילו לא אכל שפיר היה יכול להוציא מדין ערבות, אלא דחכמים הצריכוהו לאכול, כיון שמזכיר לשון שאכלנו וזה אין יכול לומר כשלא אכל, וא"כ ככה"ג שאין אצלו חסרון זה שהרי אכל עמהם בקטנותו, שפיר מוציא יד"ח זימון מדין ערבות כשהגדיל. אמנם יש לרדן אם מה'ט יוציא גם בהבדלה, די"ל דגבי ברכת המזון שיכול להכניס עצמו עתה לחיוב ע"י אכילה שפיר ה'ז בר ערבות דזימון וכמו שיובא להלן בס"ד בנידון זה, אבל כאן לגבי הבדלה כיון דבשבוע זה כבר אינו יכול להכניס עצמו לחיוב עד שבוע הבא, א"כ י"ל דלא חשיב ערב בדבר זה ואינו יכול להוציא בהבדלה, [ורבנו זצ"ל כתב לי במכתב דמי שהגדיל במקום זה שהגיע מוצ'ש ונוסע למקום שעדיין יום שב"ק לא פקע ממנו שם גדול שכבר חל עליו, וא"כ י"ל שיכול לחייב עצמו בשבת במקום אחר, אמנם לגבי בני מקום זה אינו יכול להכניס עצמו לחיוב וצ"ע], וע"ע בשביבי הלוי (סימן מ"ב).

בהבדלה, דכל שאינו בעיקר אינו בתוספת, ואינו בכלל זכור, ולדבריו גם המתגייר במוצ'ש [היינו ביום א' דאין גרות בלילה], וכן שוטה שנשתפה במוצ'ש, אינם בני הבדלה, דלא היו בחיוב זכור, וגרע דינם ממי שהיה חולה שיב"ס ולא יכל לשמור שבת ויוה"כ, דבכה"ג באמת הוא בר חיובא בשבת ובזכירתה ונאנס ע"י חוליו משמירתה, אבל אלו שלא היו בכלל החיוב כלל, אינם בחיוב הבדלה, ולדבריו צ"ע אם לעצמו כן יהיה חייב בהבדלה, דעד עתה לא היה חייב בהבדלה בקטנותו אלא מדין חינוך על שבת שמר מדין חינוך, אבל עתה משהגדיל במוצ'ש זו פקע מיניה חיוב חינוך, ונמצא שלא חייב לא מה'ת ולא מדבריהם בהבדלה, והדבר תימה שיהיה קרח מכאן ומכאן ויפטר לגמרי, וי"ל דמעיקרא בכניסת השבת נתחייב מדבריהם בזכירה בכניסת השבת וביציאתה, ובפרט שאפשר להבדיל מבעוד יום, וא"כ חייב עכ"פ מד"ס בהבדלה.

אמנם יש שנקטו (בספר חוט שני הלכות שבת ובתשוה'נ ח"ג סימן צ"א) שקטן שהגדיל במוצאי שבת חייב בהבדלה מן התורה, דאין חיוב ההבדלה תלוי בחובת זכירה דקידוש ידיה, רק חיוב ההבדלה הוא על שבת שנהגה בעולם, ולכן אף שלא היה בר חיובא בשבת חייב מן התורה בהבדלה, וכן השיבוני רבנו הגראי"ל שטינמן זצ"ל ורבנו הגר"ח קניבסקי זצ"ל דיכולין להוציא אחרים אף אם חיוב הבדלה מן התורה, דחיוב הבדלה הוא על שבת שבעולם, ובאמת גם אם בשאר מצות אינו חייב רק מדבריהם, בשמירת שבת היה

נסתר תירוצו של הכ"מ דלהכי יצא משום דאיתרבי דשוחטין עליו, דהא כיון דשה לבית אבות לאו דאורייתא לא אתרבי דשוחטין עליו.

גם אכתי קשה דאפילו אם יכול לאכול מן הפסח מדאורייתא אכתי אמאי פטור מן פסח שני, דחיובו בפסח שני אינו תלוי באכילה רק אם היה לו פסח ראשון או לא כדכתיב וחדל מעשות הפסח, דאם היה לו פסח ולא אכל בודאי פטור מפסח שני דכל חיובו רק אם היה לו פסח ראשון או לא, וא"כ עדיין קשה נהי דאכיל מה"ת אבל עכ"פ פסח לא היה לו ואיך יצא יד"ח פסח בהך דשחטו עליו בראשון.

וביאר דהנה במחוסרי כפרה דאדם יכול להביא קרבן על חבירו שלא מדעתו מביאין גם על הקטנים, הרי דבקטן אף דלא הוי בר חיובא מ"מ יכולין להביא בשבילו קרבן, כמו"כ נראה בהך דפסח דנהי דלא אתרבו חיובא על קטן מ"מ יכולין שפיר למנותו ולהביא עליו אף בלא חיובא, ושפיר איכלול בהך קרא דשה לבית דיכולין להביא עליו קרבן אף דלא איתרבו לחיובא.

ולפי"ז כבר ניחא גם קושיתנו על הרמב"ם גבי קטן שהגדיל, דאף אם שה לב"א לאו דאורייתא מ"מ הרי יכולין להביא עליו קרבן ונשחט בעבורו להכי שפיר פטור מפסח שני, דחיובא דפסח שני הוא רק בטמאים או בנאנסו שאינם מקריבים עליהם כלל דכתיב וחדל מעשות הפסח אבל בקטנים כיון דיש להם קרבן כבר פטורין מפסח שני, דחיובא דפסח שני לא תלי כלל בחיובא דראשון רק

ומצינו כעין חובת תשלומין בקטן בחובת תשלומין דפסח שני, דקי"ל דיש חיוב בקטן שהגדיל ולא קרב עליו הפסח בראשון, וכמש"כ הרמב"ם הל' קרבן פסח (פ"ה ה"ז) דקטן שהגדיל בין שני פסחים חייב לעשות פסח שני, ואם שחטו עליו בראשון פטור, ומשמע שחל חיוב תשלומין לקטן, וקטן שנמנה על הפסח בראשון והגדיל אי"צ להקריב בשני הרי שמעשיו בקטנותו מהני לו כשהגדיל אף בחיוב תורה, אמנם י"ל דאף שלא היה מחויב בקטנותו מ"מ קיום מצוה יש לו ושפיר ממשיך לספור מה"ת, וכ"כ האור שמח הל' קרבן פסח (פ"ה ה"ז), וכן דנו לענין שמיעת פרשת זכור במי שהגדיל בין קריאה שקודם פורים לפרשת כי תצא האם יהיה חייב עתה מן התורה או שכבר יצא במה ששמע בקטנותו. ועי' בזה בס' כלי חמדה (הערות דברים פרק כה הערה ר). אך יש לומר דשא"ה דכ' איש לבית אבות ומהני מה"ת מה שהקריבו עליו הגדולים שיש להם דעת ונמנה בקטנותו, אבל בברכת התורה מה שברך בקטנותו כמאן דליתא דמי, וכן מבואר שם בכ"מ שהקשה אטו קטן שייך לגבי' פטורא וחיובא, ותי' בשם מהרי"ק דשאני פסח דכיון דאיתרבי דשוחטין עליו וממנין אותו נפטר בכך בראשון.

ובחידושי הגר"ח פסחים (פ"ט א') תמה ע"ז מסוגיא דנדרים (ל"ו א') דרצה להוכיח דשוחטין פסח על חברו שלא מדעתו מהא דשוחטין על קטן, ודחי לה שה לבית אבות לאו דאורייתא. וכיון דהרמב"ם פסק דאין מביאין על חברו שלא מדעתו בע"כ דס"ל דשה לבית אבות לאו דאורייתא, א"כ

אם היה להם קרבן בראשון נפטרים מפסח שני ודו"ק.

וכתב עוד ביותר נראה דאם נימא שה לבית אבות דאורייתא א"כ הוי על הקטן חיובא דקרבן, וגם אם מביא אגב גדולים ג"כ נקרא שהוא המביא הקרבן, דאל"ה לא שייך לצאת י"ח פסחו, דבעינן שיהא הקרבן נקרב ונתכשר ע"י הבאתו, ובע"כ כשמביא אגב גדולים ג"כ נקרא הוא המביא את הקרבן כאילו הוא בעצמו הקריבו, וההכשר של הקרבן בא ג"כ על ידו, ואין נפק"מ בין אם מביא בפ"ע או מביא אגב אחרינא, וזה דמוכיח הגמ' דמביאין קרבן שלא מדעתו דלא בעינן דעת להקריבה, דאל"ה לא היה יוצא גם בקרבן שהקריב אגב אחרים. אבל אם נימא שה לבית אבות לאו דאורייתא, אף אם נימא דחל המינוי שלו ג"כ אין ראייה דמביאין על חבריו שלא מדעתו דרק לענין מינוי היה נחשב שיש לו קרבן, ובזה מצינו שיכול האב להביא בעד הקטן, אבל להחשב שהוא המקריב והמכשיר של הקרבן זאת לא מצאנו, וא"כ בגדול ליכא כלל דאחר יכול להביא עליו לצאת ידי חובת פסחו.

והנה להסוברים דברכה"ת דרבנן שפיר יוצא במה שברך בקטנותו, וגם לדעת הרמב"ן שחיובו מן התורה, כתב המהרש"ם

(ח"ג סימן קכ"א) דלפימ"ש"כ המג"א (סי' רס"ז) מהמרדכי בר"ה דמצוה דרבנן שמחוסר זמן ואח"כ יבוא לחיוב דאורייתא, מה שעשה בזמן דרבנן פטר את החיוב דאורייתא, א"כ ה"ה כאן ברכה"ת שברך בזמן חיוב דרבנן פוטר לחיוב דאורייתא שבא עליו אח"כ. אמנם באמת המג"א (שם) תמה על דין המרדכי מברכות (כ' ב') דקטן אינו מוציא גדול בברכהמ"ז, [אולם יש לדון ע"ד המג"א דלדעת המרדכי בע"כ צ"ל דקטן אף מדרבנן נמי אינו חייב וכשיטת רש"י בברכות דף מ"ח ב' וכאשר כתב במנח"ח מצוה ל"א ואכמ"ל], ולצאת מידי ספק יש לקטן לכוין בברכה"ת ביום שקודם הבר מצוה שלא יפטור בברכתו אלא עד שעה שנעשה בר מצוה, [ונכמו שנהג החת"ס בברכה"ת ביום חג השבועות], ויותר נכון שיכוין לצאת בברכת אהבת עולם, ואחר התפלה ילמד לאלתר, [ומלבד זה נמי ראוי שמיד בכניסתו לעול המצוות יעסוק מעט בתורה], ובתשובה"נ (ח"ד סימן ט"ז) מיייתי משמיה דמרן הגר"י מבריסק שיכפול פסוק אחרון דק"ש לצאת יד"ח ת"ת, וממרן הגר"א"ל שטינמן זצ"ל שמעתי ששמע מהגר"מ בן מרן הגר"י זצ"ל שאמר לו הגר"י לכו פסור ראשון דואהבת, וזה כוונת הירושלמי ברכות (פ"א ה"ה) ובלבד שישנה על אתר [ראה בס' אעלה בתמר מתורת בריסק עמוד י"ג], וע"ע בזה בשו"ת שביבי אש (ח"א סימן כ"ו).

ג] לפטור הקטנים בברכות התורה עד זמן מסוים

אני מברך ברכת אשר בחר שהיא המעולה שבברכות, אמנם בני שמואל הלל נ"ו העירני שחושש שבחידר יברך שנית עם שאר

הנה בלומדי עם הילדים בבית קודם לכתם לת"ת אני מברך עמהם ברכה"ת, שלא ילמדו לפני ברכות התורה, ועכ"פ עם הקטנים

ביהכ"ס גילוי וקינוח, וגם אין לבם רודף אחר הלימוד, אף שבדאי דעתם להתפלל אח"כ מ"מ מסחי דעתייהו בעת היותם בביהכ"ס, וביותר בצרוף הטעם הראשון שלא נתכוננו מתחלה לפטור את מה שיקראו אח"כ, דאין כאן משום ברכה לבטלה ולא שאינה צריכה. ואם נצוץ לזה עוד מש"כ כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא וברכה זו תחלת תיקונה בביהכנ"ס הוא להוציא את שאינו בקי אף דלא שכיחי כולי האי עכשיו וגם אינה תקנה קבועה כחזרת התפלה מ"מ בצירוף כל הני טעמים יש לנו לעשות מעשה לכתחלה כאמור. וכל המשנה במילתא דתמיהא לרבים ידו על התחתונה ושומע לעצה חכם. ובהערות שם כתוב עי' ס' תבו"ש (סימן י"ט ס"ק י"ז). ועי' שו"ת אמרי אש (או"ח סימן ה') שלא ראה דברי התבו"ש ודברי רבינו, ועי' שדי חמד מע' ברכות (סימן א' אות ד').

והנה כתב המגן אברהם (סימן תצ"ד בהקדמה) איתא בזוהר שחסידים הראשונים היו נעורים כל הלילה ועוסקים בתורה, וכבר נהגו רוב הלומדים לעשות כן ואפשר לתת טעם ע"פ פשוטו לפי שישראל היו ישנים כל הלילה והוצרך הקדוש ברוך הוא להעיר אותם כדאיתא במדרש לכן אנו צריכים לתקן זה, ועי' בשו"ע (סי' ד' ס"ג) שבבוקר אין לברך על נט"י וגם אין לברך על טלית קטן (כמ"ש סי' ח') ולענין ברכת התורה אני מסופק דבשו"ע (סימן מ"ז ס"ב) כתב אף אם למד בלילה וכו' א"צ לברך כל זמן שלא יישן, משמע דאם נעור כל הלילה א"צ לברך ביום שלאחריו וכ"מ בגמ' סוכה (מ"ה ב') סוכה דלא מפסקי

הברכות בעת שמברכים בכיתה כולם כאחד, ויל"ע אם יש עיצה לכוין לפטור בברכה רק עד שיבא לכיתה ויברך שנית. והגרמ"מ לובין שליט"א אמר שיש לברך עם ילד שלומד עמו לפני החדר, ואף שיש חשש שיברך שנית ברכוה"ת בחידר, אצל ילדים מצוי שיש היסח הדעת, ויאמר לו שאי"צ לברך שנית ואם יברך יברך.

והנה בשו"ת חכם צבי (סימן כ"ב) נשאל ילמדינו רבינו על אותן שלוחי ציבור משכימי קום לומר סליחות ותחנונים בביהכנ"ס ומברכים ברכת התורה וחוזרים ומברכים אותה על הסדר עם שאר הברכות לאומרים בביהכנ"ס בקול רם להוציא את שאינו בקי, והשיב להם מצאתי להם תקנה לפי דברי הרמ"ע מפאנו בתשובה (סי' נ"ט) שכ' וז"ל אבל שאר ברכות שהן עצמן צריכות ולא נתקנו מפני הכבוד אין בהן ברכה שאינה צריכה, הגע עצמך שבכוס ראשון ששותה אפי' יודע שעתיד לשתות ולא נתכוין לפטור כוס שני הרי ברכה של שני צריכה היא. ואולם המברך ברכה ראשונה של תפילין ע"מ שלא לפטור את של ראש אינה ברכה לבטלה ולא שאינה צריכה כדאמרו עכ"ל.

אף אנו נאמר שיתכוננו החזנים שלא להוציא בברכתם הראשונה אלא אותן הסליחות והמזמורים שהם אומרים בהשכמה ויפסיקו בבדיקת נקבים בביהכ"ס וכיוצא בו, ובכל כי האי יש לנו לסמוך על דברי הגה"מ בשם רבינו שמחה הביאם הב"י (סי' מ"ז) דביהכ"ס הוי הפסק, ואף מוהר"ם והאגור החולקים שם יודו בהנך שאר אינשי דלא בקיאי בהלכות

בסוכה על כל סעודה בפ"ע אף שלא יצא מן הסוכה מפני שכל אדם מן הסתם מכין שלא תהא הברכה פוטרתו אלא עד שיחזור ויאכל, ועי' רש"י סוכה (מ"ו א' ד"ה כל) דתפילין כל זמן שמניחן מברך פ"א, ואפילו חולצן ומניחן מאה פעמים ביום, וגבי סוכה נמי, אף על גב דלא מפסקי לילות מימים, וכחד יומא אריכא הוא, מברכין עליה בכל יום, דהוא דומיא דחולצן ומניח, ועי' בחי' הריטב"א (שם).

ומבואר דהסומך על סברא זו שמעיקרא לא מכין לפטור רק עד זמן מסוים אי"צ לשמוע מאחר ברכות התורה, ועי' בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן של"ז) במי שנרדם וישן כמה שעות במלבושים בלילה מיסב על מטתו וחזר וניעור ורוצה לקרות ק"ש או ללמוד אם צריך לברך ברכה"ת. או דכיון שיחזור לישן דרך קבע על מטתו כדרכו אינו מחויב עוד לברך ברה"ת אחר שינת עראי. והביא מדברי הפר"ח (סי' מ"ו סק"ח) שכתב דאם קם בחצות ללמוד אף שדעתו לחזור ולישן יברך ברכה"ת ויחזור ויברך בבוקר. וה"נ אף שישן במלבושיו מיסב על מטה אחרת ולא במטה שישן בה תמיד אפ"ה מיקרי שינת קבע. דהא מבואר בטור (סי' מ"ז) דשינת עראי היינו כשישן על אצילי ידיו וכ"ה בט"ז (סי' מ"ד סק"א) א"כ בנדו"ד מיקרי שינת קבע וצריך לברך ברה"ת.

והביא מדברי הנשמ"א (כלל ט') שתמה ע"ד המג"א שכתב דבניעור כל הלילה צריך לברך שחרית ברכה"ת כי אין דעתו לפטור רק יום אחד. דהא המג"א עצמו בהל' סוכה (סי' תרל"ט סק"ז) כתב דלא מהני מה

לילות מימים א"צ לברך על הסוכה אלא פעם א' כל ז', מיהו קשה דהא אנן קי"ל שינה ביום לא הוי הפסק אפי' שינת קבע, א"כ י"ל דגם בלילה השינה לא הוי הפסק, אלא שמתחלה אין דעתנו לפטור רק ביום ולילה א', וכשקם בבוקר קודם עלות השחר אזי נחשב ליום שאחריו, תדע דהא לר"ת א"צ לברך קודם עלות השחר דנפטר בברכה של אתמול עד שיאיר היום, א"כ לדידן נמי י"ל כיון שנוהגין לברך כל היום ברכת התורה א"כ מעיקרא לא היה דעתו לפטור רק ליום ולילה, ולכן צריך לברך ברכת התורה כשיאיר היום, וכן נראה עיקר, אך הרוצה לצאת ידי ספק ישמע ברכת התורה מאחר ויתכוין לצאת יד"ח. עכ"ד.

וע"ע במגן אברהם (סימן מ"ז ס"ק י"ב) דמשמע דאם נעור כל הלילה א"צ לברך בבקר, וצ"ע דבשלמא לסברת הטור דס"ל דבשינה תליא מילתא, אם לא ישן א"צ לברך, אבל לפי מה שנהגו שלא לברך כשישן ביום, א"כ דמה שמברך בבוקר היינו משום שקבעו חכמים ברכה זו בכל יום דומיא דשאר ברכות השחר, תדע דהא לר"ת כשעומד קודם עלות השחר א"צ לברך וכשמאיר היום צריך לברך, א"כ לדידן נמי אף שלא ישן כשמאיר היום צריך לברך שלא היה דעתנו לפטור רק ליום א' כתקנת חז"ל, ואם ישן והשכים קודם עלות השחר צריך ג"כ לברך מידי דהוה כשאר ברכות השחר שמברך אותם קודם היום. ועי' גם בט"ז (סי' תע"ד סק"א) לענין ברכת הגפן בד' כוסות לכין לפטור רק עד כוס שאחריו דתלוי בפלוגתא, ועי' בשעה"צ שם (סק"ה), ובב"ח (סימן תרמ"ג) ובט"ז (סי' תרל"ט סק"כ) שמברך

סובר כדעת הב"ח (ס"ס תרמ"ג) דסובר דכשחוזר ואוכל חוזר ומברך והיינו טעמא דכל אדם דעתו מן הסתם שלא תהי' הברכה פוטרתו אלא עד שעה שיחזור ויאכל כי אז יחזור ויברך. והרי המג"א עצמו (בסי' תרל"ט סק"ז) כתב לתמוה על הב"ח דאטו מי שיש לו ציצית ויכווין שלא יפטרנו בברכתו אלא עד חצות וכי יחזור ויברך בחצות הא ודאי ליתא ע"ש, ועי' בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן א'), ובאמת החילוק גדול ביניהם דהב"ח שם כתב דאף אם לא יצא מן הסוכה כלל כל היום אפ"ה כשחוזר וסועד חוזר ומברך, וכן המג"א מיירי שהוא לבוש בציצית ולא הפסיק כלל מעשיית המצוה, ובוזה שפיר כתב מג"א דלא מהני דעתו שלא יפטר בברכה אלא עד חצות או עד שעת אכילה, דדעת שו"ת הוא זה שרוצה לברך ברכה לבטלה, כיון שלא הפסיק בעשיית המצוה ומצוה אחת נמשכת הוא זה, ואיך יברך שני פעמים, אבל בברכת התורה הלא באמת מפסיק מלימודו בעסקיו ואכילה ושתיה והליכה לביה"כ ותפלה וכדומה, והי' ראוי לברך בכל פעם כשחוזר ללימודו, רק כיון דכל שעה מחויב ללמוד אינו מייאש דעתו ולכן א"צ לחזור ולברך כמ"ש תוס' והרא"ש ור"י בברכות (י"א א') ועי' בטור ושו"ע (או"ח סימן מ"ו) וא"כ הא דא"צ לחזור ולברך הוא רק משום דהי' דעתו לפטור הכל, וא"כ שפיר כתב מג"א דאם לא היה דעתו לפטור רק ליום ולילה שוב צריך לברך דהא באמת היה הפסק בעשיית מצות לימוד התורה ואינו פטור רק משום דדעתו לפטור אבל כיון דאין דעתו לפטור יותר שוב חייב מדינא לחזור ולברך משום הפסק וא"ש.

שיכוין שלא לפטור הסוכה רק עד אמצע היום. [ובאמת המג"א עצמו גם בסי' מ"ו וגם בסי' תצ"ד ציין למש"כ בסי' תרל"ט]. וכתב דכאן כך היתה תקנת חז"ל לברך בכל יום דהא לדידן שינה לא הוי הפסק, והרי רב הי' מברך בכל יום ברכוה"ת כדאיתא בברכות (י"א א'), אבל גם בלא"ה מבואר בא"ר (סי' תרל"ט) דגם בסוכה י"ל דתלי' בדעתו ואם כיון שלא לפטור רק חצי היום י"ל דצריך לברך שנית.

והביא משו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' נ"ט) שהעלה דגבי ברכות חיובים שלא נתקנו מפני כבוד הציבור לבד אם מברך ומכוין שלא ליפטר. כגון ששותה ב' כוסות ויודע שישתה שניהם ונתכוין לפטור בברכתו רק כוס א' מהם אינו בכלל ברכה שאינה צריכה וצריך לברך שנית. ולכן בבירך על תפלין ש"י ומכוין שלא לפטור הש"ר גם אם הם מצוה א' אינה ברכה לבטלה. וכ"ה בשו"ת חכ"צ (סי' כ"ב) ליישב מנהג הש"צ שמברכים קודם הבוקר ברכוה"ת וחוזרים ומברכים בבקר. ועי' בשו"ת אמרי א"ש (או"ח סי' ה') שנשאל על דברי הרמ"ע מש"ס דברכות (ל"ג א') וביאר ליישבו ורמז לדברי המג"א (סי' רט"ו). וסיים דרוב הפוסקים לא ס"ל כהרמ"ע וגם בכה"ג הוי ברכה שא"צ, אבל היינו משום שגורם ברכה שא"צ אבל מ"מ מהני מחשבתו שלא לפטור רק חציו וה"נ בזה.

ועי' מש"כ שו"ת בית שערים (או"ח סימן ל"ב) בדבר הקושיא על דברי מג"א (סי' תצ"ד) שכתב לענין ברכת התורה אם הוא ניעור כל הלילה דצריך לברך דמתחילה לא הי' דעתו לפטור רק ליום ולילה ע"ש, ונראה דהמג"א

כע"ז מהיעב"ץ והעיר מהמבואר במנהגי חת"ס (פ"א אות מ"ד) שהיה ישן בבגדיו, אמנם פשוט דאין פרט זה רק כמעיד על איכות השינה, אבל כשבאה השינה במקום שינת לילה ה"ז כישן בלילה בבגדיו שינת הלילה דנחשב שינת קבע, [ולכן רק בשבועות עשה החת"ס כן ולא בכל יום שהיה ישן בזקנתו שינת קבע ביום כמש"כ במנהגי חת"ס פ"א אות כ"ח, ועי' בקרן לדוד סי' י"א]. ובס' דעת נוטה (ח"א סימן ר"צ) הביא רבנו מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א דדעת החזו"א דבכל גיוני אין לברך על שנת היום שהוא נחשב עראי, ואף לענין נט"י דהטעם משום שידים עסקניות הם, שלא חייבו כבר בשינת היום נטילה, מאחר ולא תיקנה אלא על שינת קבע, וכל שינה שביום עראי היא וכמו שאמר החזו"א.

ועי' במשנ"ב (סימן מ"ז ס"ק כ"ח) שאם ישן שינת קבע על מטתו אפילו בתחלת הלילה חשוב הפסק לכו"ע ומברך ברכת התורה והאי שינת קבע נראה דהיינו שפשט בגדיו לישון בתחלת הלילה, ועי' בתשובות והנהגות (ח"א סימן טז) דנראה שאם ישן לנוח שעה או שתיים בהתחלת הלילה כמו שמצוי בקיץ שהשקיעה מוקדם, ואינו בא לא לעיקר שינתו אלא שהוא עייף, ולכן לא מחליף בגדיו כדרכו כל לילה, זהו כמו שינת עראי, ואין לברך כשקם, ובלילה כשאומר אח"כ אהבת עולם יתכוון לצאת ברכת התורה, ויאמר ברכת כהנים ואיזה משנה מיד אחר שגמר להתפלל שמונה עשרה, ויצא מכל ספק. ובסידור הגרש"ז כתב שאם ישן בלילה מברך בקומו מחצות ואילך.

וראיתי במנהגי מרן החת"ס (פ"ב אות ח) ממש"כ בלקוטי חבר בן חיים (עמוד תט"ו), שבלייל שבועות אחרי גמר התיקון כבר עלה השחר, וצוה החת"ס לבחור אחד שהיה ישן לומר כל הברכות מעל נטילת ידיים עד גומל חסדים טובים ואחר כך ברכת התורה, ואמר לתלמידים שיכוונו לצאת בזה עד אחר שיעמדו משינת שחרית שהיא כמקום שינת הלילה. עכ"ד, ולכאורה מאחר שסמך על עיצה זו למה לא סמך על זה מעיקרא והיה יכול לברך בעצמו, ואולי לא סמך להקל בברכה שמברך בעצמו על תנאי רק בברכה שיוצא מאחר, [וכיו"ב י"ל במה שמובא בשם החת"ס דבהרהור קודם ברכה"ת יכול לצאת בברכה בהרהור דהיינו על תנאי שיועיל רק עד שישן או ילמד בפה ויברך בפה], אמנם באמת הרי עכ"פ קודם שישן כבר ברך אהבה רבה אך י"ל דלא למד על אתר או כיון לא לצאת כמש"כ בביאור"ל (סי' מ"ז ס"ז ד"ה פוטרת) מהפמ"ג (סי' נ"ב).

ואכתי צ"ע דבודאי קבל עליה לתורה בחג השבועות ויצא בזה ברכות התורה, ואולי גם בזה מהני כוונה שלא לצאת [ועי' במשנ"ב סי' מ"ז סק"ט דגם במברך להדיא אחר שקם משינה הא דפוטרי אם חזר וישן הוא משום דמסתמא דעתו לפטור עד למחר, ונראה דאם רוצה שלא לפטור אינו פוטר], ונראה שסבר לעיקר ששינת היום הבאה במקום שינת הלילה מחייבת ברכות התורה, וכמש"כ במקור חיים לבעל החות יאיר (סימן מ"ז ס"ק י"א) שביום פטורין דוקא כשאינו פושט מלבושיו, אבל בקביעות כשתיים ושלוש שעות בלי מלבושיו מודה שחייב ביום, ולכן לא פטר עד העת שיקום, ועי' בספר מעדני סופר (ח"א סימן מ"ה) שכתב

אחרי התפלה מלובש בטלית לאיזה אולם לאכל סעודת היום ופושטים הטלית מעליהם, ולאחר ששהו בסעודתם כשעתים שוב לובשים הטלית אבל בלי ברכה אף שהפסיקו כ"כ, וכתב לא מצאתי טעם נכון למנהג זה. דדברי מג"א (סי' ח' ס"ק י"ח) ברורים דאם מפסיק הפסק גדול מהפשיטה ללבישה שני' גם לרמ"א צריך לברך, ודעתי שיכוננו בבקר בשעת ברכת הטלית לפטור רק עד זמן הסעודה, ואח"כ כשלוברים עוד פעם יברכו, או שאחד עכ"פ יברך בקול רם ויפטור האחרים ע"ד שכ' הבה"ל לענין פשיטת טלית קטן במקוה עכ"ד.

ועי' בנשמת אדם (כלל ט' אות ג) בעיצה זו לענין ברכת התורה, וכן בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן י"ח אות ח), אבל בס' שבות יצחק (ברכות פ"ב ס"א סק"ה) ובס' פניני תפילה (עמוד מ"ד) בשם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שהניעור כל הלילה לט' יסמוך על עיצה זו, אלא יעשה כמש"כ המשנ"ב (סימן מ"ז סק"ח) שישמע הברכות מאחר, או שיכוין לצאת באהבה רבה, ולא הזכיר כלל עיצה זו לענין ברכת התורה, ובאמת דגם המג"א כתב בסו"ד וכן נראה עיקר, אך הרוצה לצאת ידי ספק ישמע ברכת התורה מאחר ויתכוין לצאת יד"ח. ואף החכ"צ לא סמך על זה לחוד רק בצירוף דין יצא מוציא ודין הפסק ביהכ"ס.

ומה שסמך על זה הביאור הלכה לענין ציצית, שם ההיתר הוא מפני שעושה כן לצאת מידי ספק אם התחייב שוב בברכה, ושם מהני כוונתו כיון שעושה מעשה גמור של הורדת הטלית, ומתכווין שלא יחול

ובשו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן של"ז) כתב שיברך ויכוין לפטור עד שישן פעם שנית ואז לכו"ע צריך לברך, ועיין כעין זה בביאור"ל (סימן ח' בד"ה אם פשט) שמועיל תנאי לא לפטור, ומיהו בברכות התורה יש לומר שתיקנו כמו שאר ברכת השחר ולכן אין מברכין אלא פעם ביום והעצה לא מועיל, ובשולחן מלכים (אות ל"ה) כתב שאם ישן כמה שעות וקם ואח"כ ישן יברך רק פעם ראשונה.

והנראה למעשה, שאם הלך לנוח בהתחלת הלילה וישן מעט, ובפרט עם בגדיו, דינו כעראי ולא מברך אלא אחרי עיקר שינתו, אבל בעלמא תלוי אם קם אפילו קודם חצות וכבר גמר עיקר שינתו חייב לברך, ואף שלפנות בוקר ינוח עוד מעט כיון שהעיקר הוא שינתו הראשונה, מברך אז כשקם ברכת התורה, אבל כשנח מעט ועיקר שינתו אח"כ מברך אח"כ דאזלינן תמיד בלילה בתר עיקר שינתו שהשנייה עראי לגביה ולא מברכים פעמיים ברכת התורה, ובקם באמצע הלילה ואין לקבוע מהו העיקר, נראה לברך בגמר שאז חשוב טפי שבזה נח ונקרא הפסק יותר ומברך אז כשקם, עכ"ד.

והנה למעשה הובא עיצה זו של תנאי בברכה עד זמן מסוים בביאור הלכה (סימן ח סעיף יד ד"ה וי"א) שכתב לגבי מי שפושט הט"ק במרחץ, ויותר טוב שיכוין לובש הציצית בבוקר בעת הברכה שלא תפטור ברכה זו לטלית קטן רק עד שיפשטנו בבית המרחץ ואז יוכל לברך עליו אח"כ לכולי עלמא. וכ"כ בשו"ת שבט הלוי (חלק י סימן ב) בענין שנהוג בשבת שבע ברכות שהולכים

הברכה על הליבישה מחדש. וכמש"כ בחשוקי חמד מסכת ברכות (ל"ג א').

ובאמת המג"א עצמו (בס"י רט"ו סק"ו) תמה על השל"ה שהתיר בכיו"ב לענין מאה ברכות בשבת, דה"ז ברכה שאינה צריכה, ונראה דלא סמך על זה להקל רק במקום ספיקא דדינא כנידון ברכות התורה, ועי' במגן גיבורים בשלטי גיבורים (סימן מו ס"ק ג) דבאמת צריך להבין גוף תקנת ר"א במנחות למלאות באספרמקי ומגדי ואיך תקנו זאת להכניס עצמו בחשש ברכה לבטלה בשביל קיום ק' ברכות כמ"ש להקשות המג"א, וביאר דמיירי במקדים החביב עליו ופותר רק החביב, והביא מש"כ הרמ"ע מפאנו דיכול להתנות בברכה שיחול עד זמן מסוים בכיו"ב, וכתב ובוזה מיושב מה שהקשה המג"א (שם ס"ק ג) דהא קי"ל דאסור להרבות בברכות, ולפמ"ש א"ש דהוא אזיל לשטתו דאף בכה"ג איכא משום גורם ברכה שא"צ, אבל באמת לפי דברי הרמ"ע אין כאן משום ברכה שא"צ כלל, דהרי לדידי' כיון דחביב לי ואכיל להו כדין מברך, ומה לו שהי' יכול לפטור את עצמו בברכת העיקר, ובוזה מיושב גם קושיתו השני שם מהא דאמרי' בש"ס ברכות (מ"א א') א"ה אימא סיפא ר"י אומר מברך על הזית שהזית ממין שבעה ולית לי' ר"י הא דתנן כל שהוא עיקר ועמו טפילה מברך על העיקר וכו', ומאי קושיא דלמא כי היכא דס"ל להא"ז והאגור דמברך על החביב כמו כן ס"ל לר"י היכא דאיכא ממין ז' מברך ממין ז' והא דתנן מברך על הצנן מיירי כשהצנן חביב ע"ש ולפמ"ש א"ש דע"כ לא כתב הא"ז רק

היכא שהוא חביב לדידי' ורוצה לאכלו קודם בזה שפיר יכול לעשות כן ולא איכפת לן בזה דצריך לברך על העיקר ולפטור את הטפל כיון דבכה"ג שהוא רוצה לאכלו קודם ומברך כדין אין בזה משום ברכה שא"צ אבל אם הוא באמת אינו חביב לדידי' ואין רצונו לברך עליו ולאכלו קודם הצנן בזה שפיר כיון דיכול לפוטרו בעיקר הוה בזה משום ברכה שא"צ אף דמין ז' חשוב אבל כל שיכול לפטור עצמו בברכה אחת מהכ"ת יברך שנים ע"ש.

והביא שם בחשוקי חמד שאלה באחד שרוצה להשלים מאה ברכות בשבת הגה רעיון שיניח לפניו עשרה אגוזים ויברך על הראשון על מנת שלא לפטור את האגוזים האחרים, ויברך על כל אגוז ואגוז. וגערו בו ואמרו לו, הרי הברכות אינם צריכות ואסור לברך ברכה שאינה צריכה כמבואר בברכות (ל"ג א') וכתב דיש להסתפק מאחר ויברך בכוונה מפורשת לא לפטור את האגוזים האחרים האם צריך כעת לברך על האחרים או לא.

ובאמת שדבר זה נפתח בגדולים, דמצאנו באבודרהם (ברכת המצות ומשפטיהם) שכתב אמרינן בפרק התכלת במנחות (מ"ג ב') אמר רב חייא בריה דרב אויא בשבתות וימים טובים דלא נפישו ברכות ממלא להו באספרמקי ומגדי פירוש אספרמקי מיני בשמים. ומגדי מיני פרות. כיצד יעשה מריח ריח זה ומברך לפניו חוזר ומריח ריח זה ומברך לפניו ברכה הראויה לכל אחד ואחד. ואוכל מעט ירק ומברך לפניו ולאחריו וחוזר

ויאכל מעט מפרי זה ומברך לפניו ולאחריו ומונה כל הברכות עד שמשלים מאה ברכות.

וכן ברמב"ם הלכות תפילה (פרק ז הלכה ט"ו) כתב בדין מאה ברכות, בשבתות וימים טובים שהתפלה שבע ברכות, וכן אם לא נתחייב בשאר הימים בכל הברכות האלו כגון שלא ישן כל הלילה ולא התיר חגורו ולא נכנס לבית הכסא וכיוצא באלו צריך להשלים מאה ברכות מן הפירות. וביאר שם (הלכה ט"ז) כיצד אוכל מעט ירק ומברך לפניו ולאחריו וחוזר ואוכל מעט מפרי זה ומברך לפניו ולאחריו ומונה כל הברכות עד שמשלים מאה בכל יום. וסתימת הלשון נראה דמברך על אותו פרי כמה פעמים על ידי שמסיח דעת בברכה לאחריו ולא מכוין לפטור אכילה שניה נויש שכתבו דמייירי בירק ופרי שהם ב' מיני ברכות, ולא הבינו תמיהת הלח"מ אמנם עי' הגירסא במהודרת ר"ש פרנקל דשם הגירסא ברמב"ם וחוזר ואוכל מעט מפרי זה ומברך לפניו ולאחריו ומעט מפרי זה ומברך לפניו ולאחריו, הרי דמייירי עכ"פ בב' פירות האילן].

ואוכל מאותו פרי כדי להשלים והשתא לא הוי גורם בברכות שכשאוכל בתחלה ובירך לבסוף לא היה בדעתו לאכול יותר.

ובמגן גיבורים שלטי גיבורים (סימן מו סק"ג) דחה דברי הלח"מ וכתב דצדקו דברי רבינו הרמב"ם ז"ל דבכה"ג שאין רצונו בברכתו לפטור כל הפירות בכדי שיוכל לקיים ק' ברכות פשיטא דאף אם כל הפירות מונחים לפניו יכול לברך על כל פורתא ופורתא וכמ"ש הרמ"ע ואין בזה משום גורם ברכה שא"צ וז"ב אחר כתבנו זאת מצאנו להרב בעל באר שבע בחדושו לסוטה דף ל"ט הביא חכם אחד (וכיון להרמ"ע מפאנו הנ"ל) שרצה לומר דבכה"ג לא הוה משום ברכה שא"צ והוא הרבה להשיב עליו אפו ומחי לי' אמוחי', ומפני שדברי הרמ"ע נכונים ע"כ אמרנו לברר הדבר הזה והנה הב"ש הקשה שם מהא דאמר' בברכות (ל"ג א') תני ר' אבא אריכא המבדיל בתפילה וכו' ואם הבדיל בזו ובזו יניחו לו ברכות על ראשו הא גופי' קשיא וכו' כיון דנפיק לי' בחדא אפטיר והוה ברכה שא"צ ואמר רב ואיתימא ר"ל כל המברך ברכה שא"צ וכו' הרי דאף בכה"ג הוה משום ברכה שא"צ וכן הקשה מדברי התוס' במנחות הנ"ל שהקשינו למעלה דאף בשאר הברכות נמי כתבו דהוה משום ברכה שא"צ ע"כ דחה דבריו וכן הסכים אתו המג"א (סי' רט"ו סק"ו) דבכל הברכות הוה בכה"ג משום ברכה שא"צ ע"ש ובאמת לפי מה שבארנו כונת הרמ"ע ז"ל לק"מ דאטו לו הוא לא יודה דכל היכא דדבר זה נפטר מהברכה אסור לברך עליו שנית או לגרום לו ברכה שנית אתמהא, וא"כ

ואמנם עי' שם בלחם משנה שכתב מש"כ רבינו כיצד אוכל מעט ירק מברך לפניו ולאחריו וחוזר ואוכל מעט מפרי זה וכו' קצת קשה דמשמע דה"ק שיאכל תחלה מעט מן הפרי ויברך ברכה אחרונה ואח"כ מאותו הפרי עצמו יאכל מעט, וזה נראה דאסור משום דאסור לגרום בברכות ברכה שאינה צריכה, אלא נראה דרבינו ודאי לא קאמר אלא שאם אכל ירק ולא היה בדעתו לאכול יותר בעת ההיא כשיעבור אותו העת צריך שיחזור

(יז) בשם הפרי חדש (עיין בפירות גנוסר פר"ח סק"ח) יש להזהיר השוחטים לצאת ידי ספק ברכה, שיגמרו בדעתם שלא לצאת בברכה ראשונה, כי אם כל זמן שלא ישיחו שיחה בטילה, ומקשה עליו התבואות שור הגע עצמך אם היו מונחים לפניו פירות ומכוין לאכול כולם ורוצה לברך על כל אחת ע"י שמכוין בכל ברכה שלא לפטור כי אם אחד אחד דכי זה לא נקרא ברכה לבטלה, וכך משמע מהשל"ה שכתב דבשבת אם הביאו לו פירות תוך הסעודה, יכול להניח עד אחר הסעודה שירויח ברכה אחרונה, להשלים מאה ברכות, דמותר לגרום ברכה שאינה צריכה בשבת כדי להשלים למאה ברכות, ואם איתא למה לי כולי האי כיון דמותר לגרום ברכה שאינה צריכה, יכול לקיים כל הברכות החסרים, בבת אחת, שיביאו לפניו י' או כ' אגוזים ויברך על כל אחד ע"י זה שיכוין שלא לפטור בברכתו כי אם אחד, אלא דכי האי גונא ברכה לבטלה הוא ואין זה מברך אלא מנאץ ומלגלג, עכ"ל.

וכתב דיתכן שגם הפר"ח יסכים לתבואות שור במשל זה, וגם לשיטתו הוי ברכה לבטלה. ומה שחידש הפרי חדש הוא רק בשח כי היא הפסקה של ממש ובזה מועילה דעתו כשקובע מראש שעל דעת כן לא מברך. ויעויין במשנ"ב (סימן מ"ו ס"ק י"ד) שפסק שאסור להיכנס לספק ברכה שאינה צריכה כדי להשלים למאה ברכות בשבת. [ואינו דומה למה שמצינו בשו"ע (סימן רצא ס"ג ומשנ"ב ס"ק טו) שמותר לגרום לברכה שאינה צריכה כדי שיוכל לקיים ג' סעודות, כיון שהוא חיוב מעיקר הדין].

ממילא שם דכבר הבדיל ויצא ידי מצוה אידך ממילא לבטלה הוא דעל מה בירך הא אין כאן שום חיוב מצוה כלל והרמ"ע ז"ל לא קאמר רק היכא שע"י כוונתו יש לברכה שני' על מה לחול וכדין יברך שנית רק שהי' אפשר לו לכלל בברכה ראשונה ובזה שפיר לא הוה משום ברכה שא"צ ויכול לכיון מתחלה שלא יפטור רק א' ולא שנית, ולכך בהך יומא שם אי לאו משום דברכה ראשונה גופי' לא הי' חיוביות רק מתקנתא דכבוד התורה לא הוה בזה משום ברכה שא"צ כיון דכדין יברך על ס"ת השני' וז"ב ובזה ישבנו לנכון הא דכתב השל"ה דבשבת אם הביאו לו פירות תוך הסעודה יכול להניחם לאחר הסעודה כדי לברך עליהם ברכה אחרונה ומותר לגרום ברכה כדי להשלים ק' ברכות והקשה המג"א (סי' רט"ו ס"ק ו') דא"כ הא דאמרו ביומא שם משום ברכה שא"צ הא ביוה"כ ודאי חסר מק' ברכות ובשל"ה עצמו נדחק בזה האין מקיימין ביוה"כ ק' ברכות אפ"ה אסור לגרום ברכה שא"צ ק"ו בשבת ועוד בתוס' בשבת (ק"י א' ד"ה במנחה) כתבו דאסור לחלק סעודת שבת לשנים דאסור לגרום ברכה שא"צ ע"ש ולפמ"ש א"ש דמהך דיומא פשיטא דל"ק דע"כ לא קאמר שם משום ברכה שא"צ רק משום דברכה ראשונה עצמה אינה רק משום כבוד התורה ובכה"ג לא תיקנו כמ"ש הרמ"ע.

והביא בחשוקי חמד, מש"כ בשמלה חדשה (סימן י"ח) שח בין שחיטה לשחיטה בדבר שאינו מצרכי השחיטה, אפילו מלה אחת, יש מחלוקת בין הפוסקים אם צריך ברכה אחרת או לא. וכתב התבואות שור (ס"ק

ונראה שיכול להמשיך ולאכול אגוזים, אף על פי שחשב במפורש שלא לפוטרו בברכה זו. כי מחשבתו בטעות יסודה. וגדולה מזו כתב הפני יהושע (סוכה דף מ"ב תוד"ה אמר אביי) שהנוטל לולב ומתכוין שלא לצאת בו עד שיברך, וזאת מתוך טעות כי חשב שמותר לטלטלו בשבת, ואילו היה יודע את האמת שאסור לטלטלו לבית הכנסת היה רוצה לצאת בו כעת, נחשב כרוצה לצאת בו למרות שחשב במפורש שלא לצאת בו, וכך גם בענייננו עכ"ד.

ויעויין ביאור הלכה (סימן ח סעיף יד ד"ה וי"א) שכתב ויותר טוב שיכוין (לובש הציצית) בבוקר בעת הברכה שלא תפטר ברכה זו לטלית קטן רק עד שיפשטנו בבית המרחץ ואז יוכל לברך (עליו) אח"כ לכולי עלמא. ושם ההיתר הוא מפני שעושה כן לצאת מידי ספק אם התחייב שוב בברכה. ושם מהני כוונתו כיון שעושה מעשה גמור של הורדת הטלית, ומתכווין שלא יחול הברכה על הלבישה מחדש. משא"כ כאן שלא היה שום הפסקה בין אכילת האגוזים ולא מהני מה שחשב שלא לפטר את שאר האגוזים.

ד] בדין בר מצוה בשנה מעוברת ואיזה חדר הוא עיקר

שלימות מלמדין אותו אותיות התורה כדי שירגיל עצמו לקרות, וראה בשו"ת באר שבע סימן יד כדי שלא ישאל השואל היאך אפשר שתהיה חזרת בתולים שהוא דבר טבעי בה תלוי בעבורו של חדש על פי ב"ד הלכך בא רבי אבין ואמר אל תתמה כי השם ית' מאחר וממהר חזרת הבתולים לפי מה שהב"ד קובעין השנים בעיבורם וזהו דכתיב לאל גומר עלי פירוש גומר ומסכים לב"ד של מטה בעיבורם ומחדש הטבע כפי רצונם ואם עיברו השנה בתוליה חוזרין, וע"ע בשו"ת חתם סופר ח"ג אבן העזר א סימן קל"ז דקי"ל לקל גומר עלי שהטבע משועבדת להתורה ע"ש, וא"ל הגרש"א שליט"א דמין בעל שבט הלוי חשב לענין חיוב תפילין בבר מצוה לשיטת מהר"ש הלוי סימן ט"ז דהנולד בשנה פשוטה ונעשה בר מצוה בשנה מעוברת נעשה בר מצוה באדר א' שהוא העיקר, אמנם הרמ"א פסק בסיומן נ"ה ס"י כשי' מהר"י מינץ סי' ט' שכ' ע"פ היר' הנ"ל דנעשה בר מצוה בשני, ועי' משנ"ב סקמ"ה דאד"א לא נקרא רק חודש העיבור ולא אדר וכן כ' פמ"ג דחדש אד"א הוא

ידוע מחלוקת מהר"ם מינץ ומהר"ש לענין בר מצוה בשנה מעוברת אם הוא בראשון או בשני, וכן נחלקו לענין קביעות יום יא"צ, ושאלתי את רבנו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל מתי לעשות חלאקה לבני מרדכי יהודה נ"ו שנולד בפורים האם באדר א' או באדר ב', נושאל אם כשנולד היה שנה מעוברת ואמרתי שלא ואמר וריזין מקדימין למצות ושיעשו בפורים קטן.

אח"כ התברר שבאמת גם כשנולד היה השנה מעוברת, וא"כ נעשה בן ג"ש כמו בעת שנולד בשני נוכחו דמשמע בירושלמי כתובות פ"א סוף ה"ב וסנהדרין פ"א ה"ב ונדרים פ"ו סוף ה"ח, דבתוליה חוזרין כשמעברין השנה דלא נעשית בת ג"ש, וכן צדד הגרש"א שטרן שליט"א, ואמרו לי שכן אמר גם הגרמ"ש קליין שליט"א וכנדפס בעיטורי מרדכי פ"ב ס"י, ועי' ברמ"א ביו"ד ר"ס רמ"ה שמיד כשיהי' בן ג'

כשבת, ועי' בשבת הלוי ח"ו סימן ט' שכתב לחוש לענין תפילין רק בתורת חומרא ואין אחר ההלכה כלום, ועי' עיטורי מרדכי פ"ב בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל בספק ברהמ"ז דאורייתא דנכון להחמיר.

ומ"מ י"ל דאף שבעלמא מאחרים החלאקה כשא"א בזמנו כמש"כ בס' גן המלך לענין כשחל בבין המצרים, הנה כאן מצינו בתלמוד ירושלמי במסכת מגילה (פרק א הלכה ה) ר' לוי בשם רבי חמא בר חנינה אותה השנה היתה מעוברת מה טעמה [שם ג ז] מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר הוא חדש אדר אדר הראשון תוספת אדר השני תוספת, ואע"פ שהיה הנס באדר השני כמש"כ המפרשים שם [זולת החת"ס שצדד שהיה בראשון ומסיק שכלל לא היה שנה מעוברת רק בעת שהפיל פור ולא בעת המאורע], ומ"מ כל הטעם שעושים פורים בשני הוא משום טעם דאי' שם ר' אבהו בשם ר' לעזר [אסתר ט כא] בכל שנה ושנה הקיש שנה שהיא מעוברת לשנה שאינה מעוברת מה שנה שאינה מעוברת אדר סמוך לניסן אף שנה שהיא מעוברת אדר סמוך לניסן א"ר חלבו כדי לסמוך גאולה לגאולה, וכ"ה בגמ' בתלמוד בבלי מסכת מגילה (ו' ב') דרבי אליעזר ברבי יוסי סבר בכל שנה ושנה, מה כל שנה ושנה אדר הסמוך לשבת - אף כאן אדר הסמוך לשבת, ורבן שמעון בן גמליאל סבר בכל שנה ושנה, מה כל שנה ושנה אדר הסמוך לניסן - אף כאן אדר הסמוך לניסן. בשלמא רבי אליעזר ברבי יוסי - מסתבר טעמא, דאין מעבירין על המצות, אלא רבן שמעון בן גמליאל מאי טעמא -

אמר רבי טבי טעמא דרבי שמעון בן גמליאל מסמך גאולה לגאולה עדיף. ומבואר דלולא טעם מסמך גאולה לגאולה ואדר הסמוך לניסן מסתברא דיש להקדים לאדר א' דאין מעבירין על המצות, והכא נמי זריזין מקדימין למצות וראוי לעשות בראשון, וכן מבואר בביאור הגר"א (סימן תקס"ח) לענין יא"צ דיש לנהוג אף בראשון כדמשמע בגמ' דלולא טעם דלהסמך גאולה לגאולה היה נוהג בראשון דג"כ נחשב אדר, ועי' בר"ן נדרים (ס' ב') ובתוס' סנהדרין (י"ב א') דב' אדרים כחדש א' ארוך, וכ"ה ביו"ד (ס' ר"כ ס"ח בט"ז סק"ד).

ובאמת גם אם היה נולד בשנה פשוטה אין נעשה בן ג"ש רק בחדש אדר השני ומ"מ זריזין מקדימין למצות, וא"כ ה"ה בנולד בשני דלד"ז שוין, [ומה ששאל הגר"ח אם נולד בעוברת דאם נולד בראשון א"כ גם בלא טעם דזריזין יש לו לעשות בראשון], וכן נראה להורות אחר שכבר הוכן לדבר זה ובפרט שבפורים עצמו אין ראוי לגזוז, דאין עושין בו מלאכה, ואי אפשר להוליכו אצל רבו, והוא בכלל מרבין בשמחה שהוא מחדש ראשון כמבואר בחת"ס (חו"מ ס" כ).

ובאמת בלבוש מבואר הטעם שבר מצוה נעשה בשני דאף שבדבר של זכות עושין בראשון מ"מ כאן הוא גם דבר שבחובה שהרי נענש כשאינו מקיים, ומשמע דבדבר שכולו זכות הולכין אחר אדר הראשון, אך י"ל דמ"מ אין מגלחין הקטן רק כשנעשה בן ג"ש ואכתי אינו בן ג"ש, נ' וכמו לענין ערלה דתלוי רק בר"ה לאילן, ואסמכוה בתנחומא פ' קדושים

היה לעיין בו, ואמר שזה ספר יפה, ושאל אם אני מסכים לתת לו הספר והניחו ללמוד בו, וכשראה שלוקחים הספר גער למה לוקחים לי הספר]... [שמעתי שאח"כ נשאל שנית בד"ז ואמר לעשות בשני].

וביום י"ג אד"ב א"ל רבנו זצ"ל, שאבא בפורים לחלאקה, ושאלתי אם אינו בכלל מלאכה בפורים [נוראיתי מקו"א שכתוב בשמו שהגונו בפורים תחילה אינו רואה סימן ברכה ולא יגדלו השערות], והרהרה בדבר ואמר נדמה לי שהיו עושים, והוא גוּזז ושאבא בפורים.

וכתב המשנ"ב (סימן תרצ"ז סק"א) שמי שטעה באדר ראשון ואמר בפורים קטן בשמונה עשרה על הנסים, אין מחזירין אותו, והטעם כתב השער הציון (סק"ב) דמדינא היה ראוי לעשות פורים באדר ראשון כמש"כ הפוסקים, אלא שמסמך גאולה לגאולה עדיף, א"כ הוי מענין המאורע. וכתב חשוּקֵי חמד מגילה דף ו' עמוד ב' הגאון מרן בעל הקהלות יעקב זצ"ל נשאל אם מותר לאבל לעבור לפני התיבה בפורים קטן, וענה במושכל ראשון שאסור, כיון שאין בין אדר ראשון לשני אלא מקרא מגילה ומתנות לאביונים בלבד, אולם אח"כ אמר שבפורים אסור רק משום השמחה יתירה, אבל בפורים קטן מותר והגר"ש דבליצקי זצ"ל אמר שתלוי בב' השיטות ברמ"א (סימן תרצז) אם יש דין של שמחה בפורים קטן, שי"א שחייב להרבות במשחה ושמחה ב"ד שבאדר ראשון, וכתב הרמ"א ואין נוהגין כן, מ"מ ירבה קצת בסעודה.

ויל"ע במי שלפי דברי הרופאים יש לו כמה ימים לחיות ולא יגיע לאדר שני האם

אקרא דג"ש ערלים, אך י"ל דאדרכה שם נראה שהוא ביום קבוע ואי"צ ג' שלימות, וכן נהגו הראשונים להכניס תמיד הבן לתורה בחג השבועות שהוא ר"ה לאילן].

ועי' מש"כ בתשובות והנהגות (ח"ב סימן רמ"ו) לענין הקדמת החלאקה ליום ל"ג בעומר, עיין בביאור הגר"א ר"ס רמ"ה ס"ק י"ט שהביא [נע"ד הרמ"א שמיד כשיהי' בן ג' שלימות מלמדין אותו אותיות התורה כדי שירגיל עצמו לקרות בתורה] את דברי התנחומא פ' קדושים וערלתם ערלתו, הכתוב מדבר בתינוק בן שלוש שנים, יהי' לכם ערלים, שא"י לא להשיח ולא לדבר, ובשנה הרביעית יהי' כל פרוי קודש, שאביו מקדישו לתורה, הלולים לד', שמהלל להקב"ה וכו', וע"כ מסיים הגר"א והעיקר כמ"ש בגמרא משיתחיל לדבר וכו', ולהאמור מנהגינו לענין תורה ללמדו משיתחיל לדבר אבל לסימני יהדות כפאות וכו' תלוי בבן ג' שנים). ושמועה שמעתי שרבינו החזו"א זצ"ל אמר לא להקדים שזה מזיק לזכרון הילד, אבל לא נתברר לי מקור השמועה ואמיתותה, והראתי זה לרבינו זצ"ל, וא"ל שלא שמע שמועה הנ"ל, וכשעושים בעש"ק לכבוד שבת בודאי לא מזיק, וע"ש בתשוה"נ שהרבה הורו להקדים לל"ג בעומר לעשותו בעת שמחה, וה"נ י"ל במרבין בשמחה באד"א.

ובאנו לרבנו בעל הדרך אמונה זצ"ל ב"ד אד"א ושאלנו הנ"ל ואעפ"כ אמר שכשר ונכון לעשות הראשון, וכן עשה למעשה, ואח"כ אמר תבאו שוב באדר שני, וחילק סוכריות לילד ואחיו ואביו, ואף לבנו הגדול אי"ש, [נראה אצלי ספר על חלאקה ומאד חפץ

מצוה כגון לחלק צדקה וכדומה יעשה בראשון משום זריזין מקדימין למצות ואין מעבירין על המצות, ומ"מ אין שום נער נעשה בר מצוה עד אדר ב' מטעם שכ' מג"א, עכ"ד. ולכאורה ה"ה לענין חלאקה.

והסתפקתי לענין סיום ביום י"ד אד"א דמצד א' מרבח בשמחת התורה וסעודת המצוה ומצד שני אין ניכר שהסעודה לכבוד נס שנעשה בזה היום, אמנם י"ל דכיון דליהודים היתה אורה זו תורה כלול בזה שמחה של תורה, ולמעשה הוספנו אוזני המן שיהיה ניכר גם ענין הנס דפורים.

וכעת ראיתי בחת"ס על הירושלמי מגילה (פ"א ה"ה ח' א') בגליון [נוכח ע"י בתשובתו בחאו"ח סי' קס"ג] דאיהו נקיט דכוונת הירושלמי דאותה שנה של נס פורים שנה מעוברת היתה היינו שהיה זה באדר הראשון, וכן ראיתי מובא מס' תועפות ראם על היראים (מ"ע רס"ח), ולפי"ז י"ל דמה דנקיט החת"ס דמרבית בשמחה הוא אף בראשון, וכן דזכר לנס מה"ת יש לעשות בראשון, הוא לשיטתו שהיה הכל בראשון, אבל אם היה הנס בשני כמש"כ שאר המפרשים אי"צ מק"ו דמה משיעבוד לגאולה אמרו שירה אלא בעת הגאולה דהיינו באדר השני ולא בראשון, וכן מרבית בשמחה י"ל דהוא רק באדר השני שבו היה הנס. ובאמת כן משמע בפוסקים שאין להחמיר בראשון לעשות משתה ושמחה רק בי"ד, דאם הוא משום דעבדינן בראשון מעין השני זולת מגילה היה לנו לעשות במקומם בט"ו כמו בשני, אבל כיון שהוא רק

יש לו לעשות הכל בראשון כיון דלא יגיע לשני, ומיסמך גאולה לגאולה הוא רק ענין קדימה גרידא, או שמטעם זה כבר נקבע בשני וא"א כלל לעשות בראשון, וכן נראה לטעמא דאדר הסמוך לניסן בעינן, וממה דחזינן דבנתעברה השנה עושין בשני ולא יוצאין אף בדיעבד בראשון [נכתנן במגילה ו' ב' נתעברה השנה קורין בשני ובגמ' שם מיתי ברייתא דאע"פ שקראו בראשון כיון שנתעברה קורין בשני וכ"ה למתני' כמש"כ בירושלמי שם פ"א דמגילה ה"ה בביאור המשנה דנתעברה השנה קורין בשני אף שכבר קראו המגילה בראשון], א"כ משמע שכל הנידון הוא בטעם התקנ"ח אבל בתר דקבעו בשני א"כ ראשון כשבט דמי, [ועי' שם בירושלמי ח' א' דחדש הנוסף הוא חודש הראשון והשני הוא אדר שבכל שנה, וראה שם בפנים מאירות על הירושלמי מר"ה ט"ו א' אתרוג ר"ה שלו אימתי דלכא' פליג על הירו' אך דחה הרא"י משם ע"ש ועי' בלבוש סי' נ"ה ס"י דה"ז כחדש א' ארוך], וכן מבואר בחת"ס דהנידון אם אין מעבירין או מסמך גאולה הוא נידון רק בטעם התקנ"ח, וכן צדד הגרש"א שטרן שליט"א.

ועי' שפ"א (מגילה ו' א') שהסתפק אם טעה ונתן מתנות לאביונים בראשון אם יכול לתבוע בחזרה, ועמד בספק, ונראה דבדאי אינו יוצא גם בדיעבד וכל הנידון אם נחשב עכ"פ גם צדקה ולכך אינו יכול לתובעו, או דמ"מ הרי זה נתנה בטעות ע"ש. ועי' בתפא"י שם (פ"א אות כ"ח) ובפרדס יוסף החדש (סימן תרצ"ז).

ועי' בשו"ת חתם סופר (חלק אורח חיים סימן קס"ג אות ג') דאם הוא קום ועשה של

לחלק אלא פעם אחת ובראשון משום זריזין מקדימין למצות והיינו אין מעבירין על המצות כמ"ש טורי אבן במגילה ה' ע"ב, ואם הוא דבר שמחה והודאה לה' יעשנו בשני משום מסמך גאולה לגאולה, ואם הוא דבר צער ותענית יעשה ג"כ בשני משום אקדומי פורענותא לא מקדימין, ואמירת קדיש ביא"צ ג"כ בשני שבלשון תורה הוה השני אדר ואינו נידון למעלה אלא בשני.

ודעת החת"ס (או"ח סימן כ"א) דיש לכוין שלא לצאת יד"ח קידוש בתפילה כדי שיקיים חובת קידוש דאורייתא על הכוס כדתקון חכמים, ומקשים ממש"כ במסכת מגילה (ו' ב') דעדיף מעלת זריזין על מצוה מן המובחר ולכן יש לקיים חובת הודאה על הנס דאורייתא באדר הראשון ולק"מ דבקדוש כך תקון חכמים שיקדשו על הכוס, אבל כאן נשאר חובת הודאה בראשון ורק מגילה קבעו בשני ושאר מנהגי היום משום מסמך גאולה לגאולה, נראה מבקשי תורה פורים ח"ד סימן ה בזה].

על הודאה מה"ת בזה אי"צ רק בזמן הנס בראשון ב"ד, ואין נפק"מ מה"ת בזה שדר היום במוקף חומה דזכר לעיקר הנס בעי למיעבד. נולכאו' זכר לנס כבר יכול לעשות בלילה אף שבפורים עצמו עיקר סעודה ביום ובמה שא"א תחנון בערב פורים גם י"ל דיוצאין דנחשב כבר עת הנס ומה"ט כתב במקו"ח לחות יאיר דאם אמר בערב פורים וחנוכה על הנסים דנחשב כבר זמן הנס ויל"ע בזה, והגרש"א שטרן שליט"א א"ל דמ"מ דוקא בו ביום יוצא הדאורייתא, ודוקא לענין הפסק נחשב כבר בימים ההם בזמן הזה וצ"ע].

וראה מש"כ בשו"ת חתם סופר שם (אורח חיים סימן קסג) דמוכח מדאיצטריך בכל שנה ושנה דמדינא ה' לעשות פורים בשני אדרים, אלא מדאנשי כנה"ג לא תקנו כן וכתבו בכל שנה ושנה דלא למיעבד אלא בחד מינייהו והיינו בשני למסמך גאולה לגאולה, א"כ מזקנים נתבונן וכל הקובעים מועד לעצמם באדר אין להטריח יותר מדאי ואין לעשות אלא באחד מהם, ואם הוא דבר מצוה כגון לחלוק צדקה בכל אדר כך וכך אין צריך

ה] המברך על מצוה ושוב נתחייב מה"ת אם מברך שנית

מחמת שביעה מה"ת, האם מברך שנית, ולדעת המרדכי פ' ג' שאכלו (סי' קע"ו) שהביא הרמ"א (סי' קצ"ז ס"ד) דושבעת היינו שתייה, מה הדין בשתה רק אחרי ברהמ"ז האם מתחייב שנית בברהמ"ז, והחזו"א (או"ח סי' כ"ח ס"ב) נקט בכל זה שאינו חוזר ומברך, דהברהמ"ז חשיב הפסק בין האכילה הראשונה למה שאחר ברהמ"ז, שכבר הסיע

דנו האחרונים בקטן שברך על המזון שאכל כשיעור שביעה בקטנותו, שהיה חייב רק מדרכנן, ואח"כ הגדיל ונמצא שכעת מתחייב מה"ת, האם נפטר במה שברך בקטנותו קודם שהיה מחויב מה"ת, והסתפק בזה הגרעק"א בהגהותיו לשו"ע (סי' קצ"ז ס"ב), וכן נפק"מ באכל שיעור כזית שחייב רק מדרכנן בברהמ"ז, ואח"כ השלים לכביצה, והתחייב

דעתו, ובמכתבי תורה להרא"מ (מכתב ל"ד) כתב עוד בזה בשם השפ"א, דנהי דמעיכרא לא היה מחויב בדבר, מ"מ קיום מצוה היה לו מה"ת וכבר נפטרה אכילה ראשונה בברכתו ושוב אינו מצטרף שנית לחייבו בשנית בברהמ"ז.

ודנו מה הדין בכיו"ב לענין ברכת המצות, כגון שברך עבד על מ"ע שהזמ"ג שפטור מה"ת כאשר, ושוב נשתחרר ונתחייב מה"ת, האם עליו לברך שנית, וכן מי שברך על טלית שאולה שאינו חייב מה"ת, או על מזוזה בבית השכור לו, ושוב הקנה לו הבעלים בקנין גמור המחייב מה"ת האם יברך שנית, דרך עתה מחויב מה"ת, ועדיף מברהמ"ז דשם הברכה גוף המצוה והרי בך, אבל כאן הברכה על החיוב והרי מעיקרא לא היה מחויב או שעכ"פ לא גרע מאשה המברכת, דהכניסה עצמה לחיוב, והגרש"א שטרן שליט"א הסתפק בזה, ולא הכריע בדבר. וכן יש לדון במי שנטל ידיו לדבר שטבולו במשקה קודם אכילת פת, אם מתחייב בברכה על נטילה לפת.

ובאמת הדבר נוגע לכל נער בר מצוה שברך ברה"ת בקטנותו אם מהניא לו כשהגדיל, ובשם מרן הגר"ז מבריסק שמעתי מרבנו הגרא"ל שטינמן זצ"ל שהיה אומר באמת לבניו לכוין באהרבה רבה בערבית לצאת יד"ח ברכה"ת בגדלות ולשנות על אתר כמבואר בשו"ע (סי' מ"ז ס"ז), וכן שמעתי מהגר"ד לנדו שליט"א דנער בר מצוה מחויב לפשוט הט"ק שלבש ללא כונת מצוה

בקטנותו וללבוש שנית לשם מצוה, ורבנו זצ"ל מיאן בזה דאף שלא היה חייב בקטנותו, מ"מ קיום מצוה יש לו מה"ת, ואמר שאביו הקה"י לא אמר לו לכוין לצאת שנית באהבת עולם, ומעולם לא שמענו שישנה בר מצוה על אתר, רק ברכה שברך בקטנותו מהניא ליה אף קודם שנתחייב דקיום מצוה יש לו אף בקטנותו כמ"כ בדעת ננוטה (ח"ב ציצית סי' תצ"ג), והביא ראייה מק"פ דקטן שהקריבו עליו בראשון פטור מפסח שני אע"פ שהגדיל כמ"כ הרמב"ם, ועי' גם ברמ"א (סי' נ"ג ס"י) ובשו"ת משיב דבר (ח"א סי' י"ח) ובבנין שלמה (סי' ס') ובשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קכ"א), דמבואר ברמ"א דיכול בר מצוה להתפלל מעריב מבעו"י קודם שיגדיל אף שאינו חייב רק מדין חינוך, ומה"ט דבר רבינו שיכול לכתחילה לקרא שמו"ת אף בשבוע שמגדיל לפני הבר מצוה ולקדש לבנה קודם, ולהדליק נ"ח בשקיעה"ח אף שבחילה יהיה גדול, עי' מש"כ בתורת אמן (ח"ג עמוד ת"א).

והיה היום שאלה במנין ותיקין, שבעת נ"כ עמד רק כהן אחד במקום שרגילין לישא כפיים לפני הארון קדש, וראיתי שלא מתחיל בנ"כ, וחשבתי שטועה שיש עוד כהן, ואמרתי לו נו נו, שיתחיל בברכה, ולמעשה באמצע הברכה הוברר שיש עוד כהן בצד אחר, ואמרתי מיד כהנים, לפני שהשלימו הברכה, ונמצא שהתחילו ברכת המצוה של נ"כ קודם שנתחייבו מה"ת, וכבר כתבתי בזה בס' תורת אמן ח"ג (עמוד ס"א), דדעת הגר"ד לנדו היה בכיו"ב שברך כהן א' והגיע עוד כהן ואמרו כהנים, דיש לברך שנית שעתה

בברכת טלית לפני העטיפה, דאע"פ שאינו מחויב בציצית קודם העיטוף, מ"מ עתה הוא בר מצוה זו ושפיר מברך, והכא נמי בב"כ. וכן מפורש בהגהות הרד"ל למסכת סוטה (ל"ט ב') שהיו מברכין על נ"כ עוד לפני רצה, אע"פ שאכתי אינו זמן חיוב עקירה לנ"כ, דזמן מימילא קאתי.

ועי' מש"כ הצ"ח בברכות (י"א ב' ד"ה בא"ד והיה אומר ר"ת) וז"ל נסתפקתי לדעת ר"ת, אם אף על פי שאין צריך לברך אחר השינה ברכות התורה קודם השחר, מ"מ יכול לברך אז לפטור הלימוד שילמוד לאחר שיעלה השחר, או דלמא כיון שעתה אינו חייב לברך, אין ברכה של עתה פוטרות מה שילמוד אחר שיתחייב, וכשם שמי שאינו מחויב בדבר אינו יכול לפטור את המחויב כך הוא עצמו בשעה שאינו מחויב אין יכול לפטור אפילו את עצמו על השעה שיתחייב, וברכתו שמברך, עתה הוי ברכה לבטלה, וכתב שהדבר צריך תלמוד.

ובחשוקי חמד מסכת מכות (כ"ג א') שכעין זה שמע ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שאין לברך על תפילין לפני שהגיע הזמן שמותר להניח אותם, אפילו כשזמן הנחת תפילין תהיה בעוד כמה שניות, וההנחה עצמה תהיה בתחילת הזמן.

ועי' בשעה"צ (סי' תע"ה סק"ט) שכתב באכל מצה כשהיה עוסק במצוה ואז הוא פטור מכל המצות, אם אכל אז מצה אף דמ"מ קיים המצוה מ"מ מסתפק בשעה"צ אם יכול אז לברך אקב"ו על אכילת מצה כיון שהוא אז

נתחייב מה"ת, ורבינו זצ"ל לשיטתו אמר דא"צ לברך שנית כיון דגם כשלא היה מחויב רק מדרבנן מהניא ברכתו אף לחיוב תורה, דקיום מצוה יש לו בכל גווי, רק שאינו עובר ללא שאמרו לו עלה, וכהן הראשון שאמרתי לו נו נו יתכן דזה עצמו נחשב כאומרים לו עלה כמש"כ המשנ"ב (סי' קכ"ח סק"י) דאף מה שנותנים לו כלי לנט"י ה"ז כאומרים לו עלה [אבל א"י מהני לכהן השני שעליו לא ידעתין], ועי' בבאור הלכה (סימן קכ"ח סעיף ב' ד"ה או) שכתב, ודע עוד דמה שכתבתי במשנ"ב כשאמר לו השופך מים ליטול ידיו ג"ז הוא בכלל אמור להם הוא מהמרדכי ובסידור יעב"ץ מפקפק בזה קצת ע"ש ובמאירי מגילה ראיתי שכתב דדוקא כשצבור מצוין אותו בכך או שש"ץ קוראם לכך שש"ץ לענין זה כצבור עצמו עכ"ל וצ"ע, ועי' בתוספות במסכת ברכות (ל"ד א' ד"ה לא) מרבינו יהודה דבהדיא יש במדרש טעמי יתרות וחסרות אמור להם מלמד ששליח צבור אומר להם על כל דבור ודבור ע"ש, דגם כשאומר הש"ץ לפני הכהנים יברכך ה"ז מקיים דין אמור להם, ועי' בתוספות מנחות (מ"ב א' ד"ה כל).

ובגליון מהרש"א יו"ד (סי' י"ט ס"ב) דן דא"א לברך על מצוה לפני זמן חיובה, אבל נראה דכ"ז בשופר לפני עלוה"ש וכיו"ב שאינו זמן חיוב המצוה וכדשלבל"ע דמי, אבל כאן שהגיע זמן המצוה לא איכפ"ל שאינו מחויב מצד תנאי המעכבו, וכמו

אינו מצווה, אך שם אינו רק חסרון חיוב רק יש לו פטור וי"א דאסור לפסוק ולקיים

המצוה כאונן, ועי' בס' שומר אמת (או"ח סי' תפ"ט) שהאר"י בזה.

ו[קטן שהגדיל אחר האכילה לענין זימון

בענין מי שאכל בקטנותו והגדיל קודם ברהמ"ז, שאל בני אהרן נפתלי נ"ו את הגרש"א שטרן שליט"א, האם יכול לזמן בערב כשנעשה בר מצוה, שהרי האכילה היה בעת שהיה קטן, והביא שלענין עיקר חיוב ברהמ"ז מבואר בהגהות רעק"א על השו"ע (או"ח סי' קצ"ו ס"ב) דפשיטא ליה דנשאר עליו חיוב כשהגדיל, דלא פקע חובה ראשונה מעליו, ועי' מש"כ בזה באור לציון (ח"א סי' ל"ו), אך חובת זימון נחלקו הפוסקים אם הוא מה"ת, ואם הוא דאורייתא א"כ כיון שאכל רק בקטנותו א"א שיחול עליו חיוב זימון בגדלותו. ובאמת יש לומר דגם להגרעק"א פקע חיוב קטנות רק חייב משום שביעה לחוד כמש"כ החת"ס (או"ח סי' מ"ט ובסי' קפ"א), ולפי"ז גם בגר שנתגייר יתחייב בגדלו.

מדרבנן, וחיוב זה נשאר גם עכשיו, וע"כ אין טעם שלא יוכל לברך על הכוס, ואולי אפי' להוציא אם לא אכלו כדי שביעה, וכתב דלמעשה אין אנו צריכים לכך דהא בזה"ז כל אחד מברך עיקר ברכת המזון לעצמו. ע"ש. ודן בזה אם נימא שמצות החינוך מתבטלת כשהגדיל כמו שנראה בכ"ד עי' בנזיר (כ"ט א'), ובפסחים (פ"ח א') ורש"י ותוס' שם (ר"ה ע"י), וכמבואר בשו"ת רעק"א (סוף סי' ז') ובפמ"ג (סו"ס ל"ז), א"כ אינו חייב לברך מדרבנן אמנם יתכן שחייב מדאורייתא אם נאמר שחייב לברך על השביעה אך זה ל"ש לגבי זימון. דאם זימון דאורייתא לא מהני לחייבו על שביעה ללא אכילה בגדלותו, וגם אם יאכל כעת לגבי תורה לא סמכין אחזקה דרבא עד שיביא סימנים, גם מש"כ דיכול לזמן מדין ערבות זה לא מהניא רק אם יש כבר חיוב זימון של ג' מלבד הקטן, דכעת יש לו ערבות עליהם אחר שהגדיל, אבל אינו יכול להצטרף לג' או לעשרה.

ואמר ששאל זה ממרן בעל שבט הלוי, והשיבו דיכול לזמן, ונדפס התשובה בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' נ"ו אות ב) וע"ש שדן אודות קטן שהגדיל במוצ"ש אם רשאי לזמן על הכוס בסעודה ג' שנמשכה למוצ"ש קודם האם אזלינן אחר שעת האכילה שהיתה בשבת או דלמא אזלינן אחר שעת הזימון שאז הוא גדול והזכיר את ספק הגרעק"א הנ"ל והחת"ס (סי' כ"א) אם חייב על שביעה מה"ת, וכתב דמ"מ מדרבנן יראה דעכ"פ חייב כיוון שגם כשהיה קטן היה חייב

ובספר חנוך לנער (פרק טו הערה ה) כתב בדין גבי קטן שהגדיל במוצ"ש קודם דרשאי לזמן על הכוס בסעודה שלישית שנמשכה למוצ"ש, דאותו קטן שהגדיל מוציא אותם יד"ח, דמדינא אפי' לא אכל מוציא, ונהי דדעת הירושלמי דאינו מוציא אם לא אכל, מ"מ בכה"ג דאכל שפיר דמי, והוסיף

שמצא סברא זו בספר ציונים לתורה (כלל י"ב ד"ה והנה) ע"ש, וע"ע בשו"ת להורות נתן (ח"ח סי' ט') שהעלה שיאכל כעת במוצ"ש כזית ואז יוכל לזמן, ובספר קובץ תשובות ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל (ח"ג סי' ל"ה אות א) כתב שאותו קטן שהגדיל במוצ"ש"ק יכול לזמן בסעודה ג' שנמשכה למוצ"ש מכיון שעתה הוא גדול ע"ש.

ודנו אחרונים לגבי חיוב נער הבר מצוה בברכה"ת, אם הוא מה"ת, דבמה שברך בבוקר לא היה זה רק ברכה דרבנן מטעם חינוך, ואינו יוצא מה"ת בגדלותו, ושמעתי ממרן הגראי"ל שטינמן זצ"ל בשם מרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל שאמר לבנו שיכוין לצאת באהבת עולם, ואמר לו לכפול פ' ואהבת לשם מצות ת"ת דבעינן שישנה על אתר כמבואר בשו"ע (סי' מ"ז ס"ז), אבל רבינו זצ"ל אמר שאביו לא אמר לו בבר מצוה לכוין שנית לצאת באהבת עולם דס"ל דאף שקטן אינו בר חיובא מ"מ יש לו קיום מצוה

מה"ת ומהני מה שברך בקטנותו אף אחר שהגדיל, ועי' בזה בדעת נוטה ציצית (ח"ב סי' תצ"ג) דכשהגדיל אין צריך לברך שנית, דגם ברכת קטן נחשבת ברכה, וגם נפטר באהבת עולם, ועי' בשו"ת דובב מישרים (ח"א סי' קל"ג ס"ב) ובאמת דלמש"כ רבינו יונה בברכות (י"א ב' ד"ה ואמר) לענין ברכה"ת הלילה הולך אחר היום, וכל שאינו בעיקר חיוב של יום י"ל דאינו חייב בלילה ועי' במקו"ח לבעל החות יאיר (סי' ל' ס"ו) ובתור"פ (עירובין צ"ו א' ד"ה יצאו) לגבי חיוב תפילין שהלילה אחר היום ומ"מ אין חייב קטן שהגדיל דבעיקר יום היה פטור כמו שאין חיוב תפילין במוצ"ש עי' מש"כ בתורת אמת (ח"ג עמוד ת"א) ועי' בדעת נוטה (ח"ג תפילין סי' שפ"ו).

ודנו לענין קטן שהגדיל באמצע סעודת חג בסוכה אם עליו לברך שנית לישב בסוכה, ואמר הגרש"א שטרן שליט"א דשם שהברכה רק מדרבנן לכו"ע אינו צריך לחזור ולברך שנית.

בעניני מלוה מלכה ותוספת שבת במוצ"ש

[א] בענין פת במלוה מלכה

בגדי השבת ורק אח"כ אכל מלוה מלכה אבל רבנו זצ"ל היה אוכל מלוה מלכה מיד אחר הבדלה בבגדי שבת ורק אח"כ מורידם, ובס' דולה ומשקה (עמוד ק"פ) נשאל רבינו זצ"ל האם בסעודת מלוה מלכה צריך ללבוש בגדי שבת, והשיב, יש שאין מוציאין בגדי שבת עד אחר מ"מ. ונשאל שם (עמוד קפ"ב), רוב כלל ישראל נשארים עם בגדי שבת במוצ"ש עד השינה ויש שמועה שמרן החזו"א לא נהג כן אלא הוריד את הבגדי שבת מיד במוצ"ש האם הנהוג כרוב כלל ישראל מוחין בידו, והשיב, נכון להוציא מיד, ושאל עוד, לשיטת מרן החזו"א שצריך להוריד בגדי שבת מיד במוצ"ש מהו הדין אם יוריד בג' ד אחד וניכר הדבר כגון הלוכשים עניבה שיורידו את העניבה האם מועיל או לא, והשיב, כולם.

ונשאל (שם עמוד קפ"א) כשיש לאדם ב' ברירות או לאכול מזונות מיד או פת מאוחר איזה עדיף, והשיב, פת, ושאל עוד, כשיש ב' ברירות או מזונות קודם חצות או פת אחר חצות מה עדיף, והשיב, פת, ונשאל האם צריך לאכול מלוה מלכה מיד במוצ"ש, והשיב, נכון לאכול מיד, ונשאל, אם הוא עוד מאוד שבע מסעודה שלישית האם יאכל מיד שאינו לתיאבון כלל, והשיב, כרצונו. ונשאל, האם אפשר לעשות פשרה שיאכל מיד מזונות ואח"כ יותר מאוחר יאכל פת, והשיב, מזונות

כתב המשנה ברורה (סימן ש' סק"א) דמשמע בגמרא שבת (ק"ט ב') דיקבע סעודה מלוה מלכה על הפת לכתחלה כמו בשאר סעודות של שבת, דבתרוייהו אמרו שיסדר שולחנו אע"פ שאינו צריך אלא לכזית, וגם משמע (שם ק"ט ב') דטוב לכתחלה להדר אותה בבשר, או בשאר תבשילין אם יש לו, ואם אין לו או שחושש לאכילה גסה, כגון בקיץ שמאחרין בזמננו לאכול הסעודה ג' סמוך לערב יקיימה במזונות או עכ"פ בפירות, ובשער הציון (סק"ב) כתב, דהא סתם סידור שולחן משמע על הפת, ועוד, דהא אמר שם מתחלה דיסדר שולחנו בערב שבת, ושם הלא ודאי בפת, ועוד, דאמר שם בסמוך, פת חמה במוצאי שבת מלוגמא, ומשמע דאמימרא זו קאי, ועי' בביאור הגר"א (שם סעיף א) דבעינן כזית כל' הגמ' שבת (שם) ובפת דוקא כמו בע"ש דמימרא דר"א ור"ח כהדדי איתמר (שם ק"ט ב') ע"ש, הרי דהגר"א בביאורו השווה חיוב סעודת מלוה מלכה בפת לסעודת ליל שבת שהיא דווקא בפת.

ורבינו זצ"ל היה מהדר לאכול מלוה מלכה סמוך להבדלה, והיה אוכל פת עם מעט בשר ושותה מים חמים למלוגמא, ומיד אח"כ היה מחליף כל בגדיו לבגדי חול כולל הכיפה והנעליים. ובספר זכור לדוד (עמוד שמ"ז) כתב שהחזו"א פשט מיד במוצ"ש את

על כך, [וגם הוסיף שהיו אצל החזו"א הגר"י ברטלר ועוד והיקל להם לא לאכול פת], ואמר לי נכדו שגם אחרי שאמר הגר"ג שלא זוכר ששמע כן, המשיך הגר"א"ל לומר כן משמו, וגם נדפס בס' ימלא פי תהילתך, [ונמאחרים שמעתי שמאז ששמע כן הגר"ג ממרן החזו"א מעולם לא הפסיד מלוה מלכה על פת].

כעת ראיתי בס' ימלא פי תהלתך (עיונים בתפילה עמוד שצ"ח) בזה"ל, החזו"א זצ"ל אמר (להגר"ג זצ"ל) [להגאון רבי ירחמיאל גרשון אדלשטיין זצ"ל] שצריך להקפיד לאכול פת במלוה מלכה ולא לצאת יד"ח במזונות, וכמדומה שאמר שמי שלא אוכל פת יצטער על כך. וכ"ה בכאיל תערג (הלכה עמוד רל"ח זמירות שבת צ"ח) ובאילת השחר עה"ת פ' בשלח (פט"ז ה').

ושמחתי כעת לראות בס' גם אני אודך מבעל מועדי הגר"ח (ח"ה ס' י"ח אות י"ג) שמביא בענין מלוה מלכה בפת, היה מרן החזו"א מקפיד באכילת מלוה מלכה בפת גם כשהיה קשה לו כן מובא מרבינו זצ"ל בס' תפארת ציון (עמ' פ"ח) ועי' בס' בירור הלכה (ח"ד ס' ס') שמביא כן מרה"י הגר"ד פוברסקי שאמר לו מרן החזו"א שמי שאין אוכל פת במל"מ יתחרט ע"ז עי"ש, וכנראה דהתחלפו השמועות מרה"י הגר"ג להגר"ד אבל עיקר השמועה אמת, [ושמעתי מבני ביתו שמקפיד ע"ז גם בחולשה גדולה ועושה מאמץ גדול עבור זה מחמת ששמע כן מהחזו"א].

וראיתי שם בס' ברור הלכה שכותב וז"ל, בקונטרס שלמי אליעזר בעניני ודיני

לא מהני, ונשאל, ישיבה שלא מביאים במוצ"ש מיד מלוה מלכה וכל הישיבה יושבים ולומדים מיד במוצ"ש מה יעשו הבחורים האם נאמר להם ללכת לביתם ויגרם עי"ז ביטול תורה, והשיב, יאכלו אח"כ.

והגרמ"מ לובין שליט"א הוכיח ממסכת שבת (ק"ט ב') שלא הקפידו לאכול מ"מ מיד, דא"י שם, דרבי אבהו הוה עבדין ליה באפוקי שבתא עיגלא תילתא, הוה אכיל מיניה כוליתא. כי גדל אבימי בריה, אמר ליה, למה לך לאפסודי כולי האי, נשבוק כוליתא ממעלי שבתא. שבקוהו, ואתא אריא אכליה. הרי ששחטו במוצ"ש ולקח זמן עד שבדקו מלחו ובשלו, ומשמע דכדי שיבא ליקרא דשבתא אפשר להמתין, ואולי האריכו על שולחנם אבל התחילו מיד, וכ"כ בסידור יעב"ץ (סדר מלוה מלכה) דממעשה דרבי אבהו (דלעיל אות ד') נלמד שאפשר להתאחר, שהרי לקח זמן לשחוט העגל ולמלוה ולבשל וכו', אם כי אפשר שההכנה למצוה בכלל המצוה, עיין שם.

ובס' אעלה בתמר (עמוד ע"ז) מובא שסיפר רה"י הגר"א"ל שטינמן זצ"ל שהחזון איש זצ"ל אמר להגר"ג אדלשטיין זצ"ל שצריך להקפיד לאכול פת במלוה מלכה ולא לצאת ידי חובתו במזונות וכמדומה שאמר שמי שלא אוכל פת יצטער על כך.

כעת שמעתי מהגר"א קרביץ שליט"א שבנו שאל ד"ז מרה"י זצ"ל ואמר שהוא לא שמע כן ממרן החזו"א זצ"ל, וגם אמר שהוסיף רה"י שלא יתכן שאחר שהמשנ"ב כתב שאפשר להקל הנוהג כהמשנ"ב יצטער

סיפר שסיפר לו הגר"ג זצ"ל שבתחילת לימודו בישיבה היה החדר אוכל במקום מרוחק מהיכל הישיבה, וחשב שחבל על הזמן לילך עד החדר אוכל בשביל לאכול פת במלוח מלכה, רק יצא במיני מזונות שיקח עמו, וכשאמר את הדברים למרן החזו"א אמר לו "מען וועט נאך גוט חרטה האבבין אויף דעם", היינו, שיבא יום ויתחרט על זה מאד, וכשסיפרו זה להגר"ג זצ"ל אמר שאינו זוכר שהחזו"א אמר לו כן, ומעצמו חשב כן, ע"כ.

כעת ביום ג' כ"ד סיון זכיתי לקבל פני רבי רה"י הגר"ד פוברסקי שליט"א וקבלני בחיבה יתירה, ושאלתי את שמע ממרן החזו"א דברים בענין חובת סעודת מלוח מלכה, ואמר לי, מרן החזו"א איש אמר לי להקפיד על שני דברים במלוח מלכה, לאכול פת דוקא ולא מזונות, ולאכול בשר, והוסיף מי שלא יעשה כן עוד יתחרט, ואני שומר את זה עד היום, וישאלו ממנו למה אמר לו כן ואמר החזו"א היה אומר לי הרבה דברים, יש עוד הרבה דברים שאמר לי, וספרו מה שאמר הגר"א זצ"ל והגר"ג זצ"ל שהיה בתחילת הישיבה שהיה החדר אוכל רחוק ואז רצו להקל בזה ואישר הדברים, ואמרתי לפניו שכנראה הוחלפו דברי ראש הישיבה ברא הישיבה, וחיך, וברכתי, ברוך שמסר עולמו לשומרים.

ועי' בתשובות והנהגות (ח"ב סי' קס"ו) שהגר"א זצ"ל החמיר מאוד בסעודת מלוח מלכה, וכשהיה בעצמו חולה והקיא ביקש להאכיל לו פת בע"כ אם לא עלה עמוד השחר, וכשבא תלמידו הגר"ח מוואלין זצ"ל ואמר שאינו בריא ויצא סעודת מלוח מלכה

מלוח מלכה (עמוד ט') כתב וז"ל ובשם מרנא החזו"א איש זצוקללה"ה, שמעתי מרה"י הגאון רבי ברוך דוב פוברסקי שליט"א שאמר שמי שאינו אוכל כזית פת במוצאי שבת יתחרט על כך בעלמא דקשוט, ורה"י הגאון ר' ירחמיאל גרשון אדלשטיין זצ"ל סיפר לי שכאשר הרה"ג ר' מרדכי שלמה ברמן זצ"ל ישן אצל מרן החזו"א איש מידי ערב אזי במוצאי שבת היה נותן לו מרן כזית פת למצות מלוח מלכה עכ"ל.

כעת ראיתי בדברי הספד שכ' א' התלמידים [מח"ס אעלה בתמר שליט"א], שפ"א דיבר רה"י על מה שחסר פרטים בעובדות שמספרים, ואמר שהתפרסם בשמי שהחזו"א אמר לי לאכול פת במלוח מלכה, והאמת שלא אמר זה לי רק להגרמ"ש ברמן זצ"ל, ומדוע התפרסם זה בשמי, כנראה שצירפו העובדא שאמר החזו"א לאחי רבי יעקב להקפיד לאכול מלוח מלכה, ואני עצמי הקפדתי על פת, וכנראה צירפו הדברים יחד. [ונדפס בקובץ גליונות במלאת השלושים גליון תנ"א]. כעת הראוני [בקובץ גליונות שם זכרונות אות ה'] עדות א' הנכדים בזה"ל, בענין חשיבות פת במלוח מלכה, שמעתי מפיו, שנכנס בבחרותו למרן החזו"א איש במוצאי שבת, החזו"א שאלו גרשון אכלת מלוח מלכה, וענה שרק מזונות. אמר לו החזו"א איש יבא יום ועולים למעלה, ומי שהקפיד ליטול ידים לא יצטער על כך, והפטיר רבינו שמאז לא קרה שהפסיד נט"י על פת במלוח מלכה.

וראה בקובץ גליונות (קובץ תמ"ח) מעורכי גליון כאיל תערג שמרן הגר"א זצ"ל

מלכה, והגה"ק בעל הפרדס זצ"ל מביא שבסעודה זאת ממשיך אור דסעודת שבת לכל סעודות ימות החול, ונראה שמוסיפין תבלין חריפים.

ואגב בגמרא מפורש שיוצאין בכזית אבל היינו דאין צריך יותר דיוצאין בדיעבד, אבל לכתחילה כמו בסעודות שבת איתא בש"ע (ר"ס רצ"א) דצריך יותר מכביצה פת דליהוי סעודת קבע גם כאן ראוי כן, ואף שהתם גופא נראה להקל בכזית פת כשמשלים לכביצה בשאר דברים, מ"מ כיון שבלאו הכי יש מחמירים לא לאכול רק כזית פת שספק בברכת נטילת ידים עד כביצה, ראוי לאכול כביצה פת.

ומבואר בא"ר (סי' ש' סק"א) והו"ד בבה"ט (סק"א) ובשע"ת (שם) בשם האו"ז, שאפשר לצאת במה שממשיך ס"ג ללילה יד"ח מלוה מלכה, וכ"כ בערוך השולחן (סימן ש' סעיף ג') ואם המשיך סעודה שלישית תוך הלילה ואכל בלילה כזית יכול לצאת בה גם סעודת מלוה מלכה, ולמעשה לא הובא זה במשנ"ב ובס' פתחי חיים (עניני שבת סי' ס"ה) השיב רבינו שלא לסמוך על זה, וכן בתהלה לדוד (סי' ש' אות א') הקשה איך אפשר להחשיב סעודה שלישית לסעודת לוויה ועדיין כל קדושת שבת עליו, ועוד הרי מזכיר בברהמ"ז רצה והחליצנו את יום השבת הגדול הזה. ועי' בט"ז (שם סק"א) דאף על פי שנוהגין לומר זמירות קודם הבדלה נכון לומר אותם אחר ההבדלה דבזה שייך ליווי דהיינו אחר שיצא המלך ותו דהוא כמו בכניסה, עכ"ד.

בעוגת דבש, ציוה לו מיד לקיים המצוה כהלכתה בפת (תוספת מע"ד), ושמענו שרבינו החזו"א זצ"ל אמר פעם מי שאינו אוכל כזית פת במוצאי שבת יתחרט בעלמא דקשוט.

ועי' בארחות רבינו (ח"ה עמוד ק"ד אות נ"ט) שמרן החזו"א זצ"ל אכל מלוה מלכה חלה בלי כל תוספת לא בשר ולא דגים רק כזית חלה בלבד כי היה קשה לו לאכול יותר, וכן מרן החזו"א זצ"ל אכל את סעודת מלוה מלכה מיד אחרי הבדלה כי אכל סעודה שלישית לאחר מנחה גדולה מפי רבינו זצ"ל.

ועי' שם באעלה בתמר שדן לגבי ירידת המן במדבר שלכאורה לא נשאר לסעודת מלוה מלכה ויתכן שהשאירו קצת מהלחם של סעודה ג' (משיעורי פרשת בשלח פרק ט"ז פסוק ה'). ועי' בס' חיי' הרי"ם עה"ת (עמוד רצ"ב) שהיה בוצע במלוה מלכה על חלה פרוסה שנותרה משבת ולא על חלה שלימה, ובס' פתחי חיים (ח"ב סי' כ"ו) אמר רבינו זצ"ל שא"י טעמו אבל העיקר לאכול פת, ולהמבואר עשה דומיא דמן שהיה שיירי הנותר משבת.

ועי' בתשובות והנהגות (ח"ב סימן קס"ו) שכותב, ונהגו אצלינו לאכול בסעודת מלוה מלכה גם משיירי סעודת שבת שמחממין, מפני ששיירי מצוה חשובים הם, ומקרא מלא (שמות י"ב - ל"ד) משארתם צררת בשמלתם על שכמם, ופירש רש"י דשיירי מצוה דמצה ומרור חשובים, ואף על פי שבהמות הרבה עמהם, נשאום על שכמם לחבב המצוות, ושיירי סעודת שבת חביב וראוי לאכול למצוה והיינו בסעודת מלוה

במקום סעודה עי' במשנ"ב (סי' רע"ג סק"ז), ועי' באלפסי זוטא מהרמ"ע מפאנו ומובא בשע"ת (אות א) שבאכילת פת יכולין לסעודת מלוה מלכה, ובשלחן שלמה (אות א) מבואר דאף בסתמא יוצא בה יד"ח. ובמנחת שבת כתב דבכל ענין טוב שיאמר לשם מצוות מלוה מלכה. ועי' בסידור היעב"ץ (סדר מלוה מלכה) שכתב עצה למי שקשה לו לאכול סעודת מלוה מלכה מיד אחר הבדלה, ובפרט לאלו המאריכים בסעודה שלישית אל תוך הלילה, שמיד לאחר הבדלה יטעום דבר מה, ולכל הפחות משקה חם, לשם מצות מלוה מלכה, והסעודה הקבועה יעשה בשעה מאוחרת יותר. וכן בשו"ע האר"י ז"ל (דיני הבדלה סעיף ג') כתב אחר הבדלה יטעום מעט קודם שיעסוק בענין אחר. ובדרך שיחה (עמוד רע"א) מביא מרבינו זצ"ל דאף ללא כוונה יוצא יד"ח במוצ"ש שהוא יום טוב וכמש"כ הרמב"ם (פ"ו ממצה ה"ג) דבעניני אכילה יוצאים אף בלא כוונה.

ורבינו זצ"ל היה אוכל מיד אחר הבדלה ואמר לי החכם עיניו בראשו לאכול מוקדם שיוכל לאכול סמוך לצאת השבת ולא יהיה אכילה גסה, ועי' בשו"ע הגר"ז (שם סעיף ג') שכתב ואין צריך להקדים סעודה ג' בשביל שיאכלו סעודה זו כראוי, משמע שא"צ למעט באכילה בסעודותיו דשבת עקב סעודה זו, ולפי"ז לא מסתברא ששיירו במדבר מסעודות שבת למוצ"ש, ואולי היה להם ממה שקנו מתגרי אוה"ע כדאי' ביומא (ע"ה ב'), נואמר לי בן רבינו שעד חתונתו היה אוכל ס"ג בזמן הסמוך לשקיעה ורק כשהשיא ילדיו החל בהנהגה זו].

וכתב המשנה ברורה (שם סק"ב) דכשם שצריך לכבד השבת בכניסתה כן צריך לכבדה ביציאתה כשם שאדם מלוה את המלך בצאתו מן העיר ומטעם זה נראה שטוב להקדימה כדי שתהיה סמוכה ליציאת השבת ואם אינו תאב עדיין לאכול מהנכון עכ"פ שלא יעסוק במלאכה בקבע עד שיקיים סעודה זו ועיין בשע"ת דמשמע דאינו כדאי בכל גוונא לאחרת יותר מחצות. נועי' במע"ד מהגר"א תוס' מע"ד סי' ל"ט שסבר דאפשר לאכלה עד עלות"ש כתב בספר שיבת ציון ח"ב שער י"ב סעיף מ"ג עמ' של"א דהגר"א לשיטתיה אזיל שהרי בגמרא שבת קי"ט ב' איתא א"ר אלעזר לעולם יסדר אדם שלחנו בע"ש אע"פ שאינו צריך אלא לכזית וא"ר חנינא לעולם יסדר אדם שלחנו במוצ"ש אע"פ שאינו צריך אלא לכזית וכתב בבאור הגר"א סי' ש' מדסמכיהו אהדדי ליל שבת ומוצ"ש בפת דוקא דאהדדי איתמר ולפי"ז כשם שסעודת ליל שב"ק זמנה כל הלילה כן גם סעודה רביעית עכ"ד והוסיף שם שגם בדברי רבינו האריז"ל מפורש שיש דמיון מלא בין תפלת ערבית במוצ"ש לסעודה רביעית ושניהם זמנם כל הלילה וכן המג"א סי' רע"ד סק"ב דימה סעודת ליל שב"ק לליל מוצ"ש ע"ש וכן נראה מהרמב"ם הרי"ף והרא"ש שפסקו שניהם יחד להלכה סעודת ליל שבת עם מוצ"ש עכ"ד, ושמעתי מרבינו הגר"א"ל שטינמן זצ"ל שאמר הגר"א לאשתו שזה עדיף על תענית הפסקה ועי' בזה בתוס' מעש"ד שם, ומשמע דס"ל דגם נשים חייבות בזה כאנשים וכסעודת שבת ועי' בס' תפארת ההלכה עמוד רנ"ו שהשיב רבינו כל מילי דשבת אנשים ונשים שוין וכ"כ המחצה"ש סי' ש' וא"א סק"א].

ויל"ע אם יוצא בשתיית ההבדלה בדיעבד, להדעות דחשיב כסעודה לגבי קידוש

ב] זמן שביתת גהינם לפי עת שהכניס והוציא שבת

ומה שכתב שהוא חידוש שלא נזכר בחז"ל, הנה בודאי עיקר ד"ז שהגיהנם שובת הוא מבואר בגמ' סנהדרין (ס"ה ב') בר"ע וטורנסרופוס, דקאמר קברו של אביו יוכיח שאין מעלה עשן בשבת, ופירש"י דבשבת פושעי גיהנם שובתין. וכן הוא במדרש ב"ר בראשית (פ"א ס"ו) כל ימות השבת אנו נדונין ובשבת אנו נוחין, והוא גם בתנחומא פ' כי תשא (ס"ג ל"ג) ושם הוסיף ובמוצ"ש עד שהסדרים נשלמים, וכן בפסיקתא רבתי (פרשה כ"ג) פיסקא תליתאה דעשרת הדברות (אות ח'). וכ"ה בווה"ק פרשת אמור (ק"ה א') ובזוהר חדש (ח"א כ"ט ב').

והח"ח עצמו בהערה לשם עולם הראה מקורו בדברי מדרש זה שהובא בטור (ס"י רצ"ה) לגבי מוצ"ש [נועי' בטור או"ח ס"י רצ"ב שאומרים צדקתך בשביל הרשעים שחוזרין לגיהנם במוצ"ש. ובס"י רצ"ה מרב עמרם שמאריכין בויהי נועם וקדושה דסידרא כדי להאריך לרשעים לחזור לגיהנם עיין שם, ובספר הפרדס לרש"י ס"י ד'. וברמ"א ס"י רצ"א ס"ב ובריש ס"י רצ"ה], אלא דשם לא מבואר דבעת שמירת שבת הקב"ה ג"כ משמר שבת ושובת הגיהנם לאותן ששבתו בעוה"ז, ובס' משנה אחרונה (סימן רצג אות י') הביא מה שכתב בספר הקדמון ערוגת הבושם מהג"ר אברהם ב"ר עזריאל (מובא בסדור אוצר התפילות עמוד רפ"ז ב') ד"ה יזהור) וביסושוה"ע (שער העליין פ"א), בשם ספר התגין, שהגיהנם שובת בשבת, ולכל אדם נותנים מנוחה כפי מה שהיה שומר שבת בחייו, היינו כפי הזמן שהיה רגיל לשבות בע"ש, כך לאחר מותו מוציאים אותו מן

כתב החפץ חיים בשם עולם (ח"א פ"ד) ושמעתי בשם גדול הדור אחד שאמר לפי מה שידוע מחז"ל דמי ששומר שבת בעוה"ז אז גם שם אפילו אם נתחייב ח"ו עונש גיהנם עבור עונותיו אינו נענש ביום השבת דנחשב לאיש ההוא זמן שבת מעת שהתחיל בע"ש להתעסק בצרכי שבת ומגין עליו זכות שבת וע"כ מאד צריך להשתדל בענין צרכי שבת ויטב לו בזה ובבא, ובהגהה שם כתב, שהוא דומיא דמוצאי שבת דעד שישלימו ישראל סדריהם אינם נענשים בגיהנם אף שכבר הוא לילה מטעם דנמשכת קדושת שבת עד זה וכדאיתא בטור (או"ח סימן רצ"ה) ובב"י הגר"א (שם) כן הוא בע"ש מעת שמתחיל להתעסק בצרכי שבת מתנוצץ עליו קדושת שבת. [ומבואר בדברי הח"ח דלא רק שניצול בעת העסק בצרכי שבת אלא שמהעת ההוא כבר נחשב שהתחיל אצלו השבת אף שהוא קודם זמן פלג המנחה שאפשר לקבל ע"ע שבת], ובאילת השחר (זמירות שבת עמוד ר"ב) הביא דבריו, וכתב על זה, והנה זה חידוש שלא נזכר בחז"ל אבל הח"ח כנראה הבין שזה דבר המסתבר.

ובס' ימלא פי תהלתך (עניני ציבור עמוד רל"א) כתב והנה בשאר מצוות לא מצינו כן דבזמן שלבש טלית והניח תפילין לא אומרים דבאותו זמן לא יהי' בגיהנם דהמצוה שעשה זה מצוה ועל העבירה שעשה ייענש בגיהנם אבל שבת זה כ"כ דבר חשוב ואינו דומה לשאר מצוות ואפי' מזמן שהתעסק בצרכי שבת כבר מגין עליו זכות שבת.

שבת ויו"ט כהוגן עיין שם. הרי להדיא שביו"ט אין נדונין, ובר"ח אדרבה מהפכין אש הגיהנם. ואולי ס"ל דליכא חיוב שמחה בר"ח מה"ת עיין דעת תורה סי' תי"ח, ועי' שם בס"ח סי' תתש"ע, למה הרוחות מחבלין ער"ש לפי שאין הרוחות בגיהנם וכו' לכך אומר בשבת יקום פורקן ובריות גופא ולא ביום טוב עיין שם, ובהגהות שם שמזה נראה שביו"ט הנשמות נדונות בגיהנם, ובזוה"ק פרשת נח ס"ב ב' בתוספתא, ויתוקדון בנורא דדליק ולא יפקון מיניה בר בריש ירחי ושבת, כד"א והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וגו' עיין שם, וזה כמ"ש במרדכי מהפסיקתא. אמנם בפרשת וארא ל"א ב' הזכיר רק שבת, וז"ל, ועל דא תנינן חייבין דגיהנם בשעתא דעאל שבתא כלהו נייחין, וכן בפרשת יתרו פ"ח ב'. אבל בפרשת תרומה ק"נ ב', בשבתי ובירחי ובזמני ובחגי בההוא אתר נורא אשתכך ולא אתדנו אבל לא נפקי מתמן כשאר חייבין דאית להו נייחא, כל אינון דמחללי שבתות וזמני, אמר ר' יוסי לא תימא הכי אלא נטרי שבתא וזמני תמן בגיהנם בעל כרחייהו, ומזה עורר בחיים שאל ובמדבר קדמות הנ"ל נגד מ"ש מהרא"נ פואה דהרי להדיא שגם ביום טוב אינם נדונים. ובביאור מ"ש זמני וחגי עיין באור החמה מהרמ"ק דחגי היינו ג' רגלים וזמני ר"ה חנוכה ופורים עיין שם. ועיין בזוה"ק פרשת אמור דף צ"ד ע"ב וכד אודמן ביה חגא או זמנא לא יסדר ב"נ תרי פתורא וכו' עיין שם, ובניירות שמשון סי' תי"ט ציין מזה כהב"ח שהביא במג"א שם סק"א שבר"ח שחל בשבת אין עושין סעודת ר"ח ביום א', דבכ"מ משמע

הגיהנם לפני שבת, וכמו שהיה מוסיף במוצ"ש כך מאחרים מלהכניסו בחזרה לגיהנם במוצאי שבת, אבל מש"כ הח"ח דד"ז הוא מעת שמכין צרכי שבת הוא חידוש.

[ובתוס' ביצה דף ל"ג ב' בד"ה כי, מבואר שגם ביום טוב שובת גיהנם. ובמרדכי פסחים ק"ה א' כתב לכך אומרים צדקתך במנחה בשבת לצדק הדין מפני הנשמות שחוזרים לדינם במוצ"ש, אבל כשחל ר"ח במוצ"ש אין אומרים אותו דנשמות אין חוזרין לדינם כדאיתא בפסיקתא א"ר אפטוריקי אור של גיהנם שובת בשבת ובר"ח, ודריש ליה מדכתיב ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו' וסמין ליה והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וגו', וכן כשחל יום טוב במוצ"ש אין אומרים אותו אף על גב שחוזרות לדינם ביום טוב כמ"ש במס' ביצה ל"ג ב', מ"מ אין לאומרו מפני כבוד יום טוב כדי שלא לפרסם הדבר שחוזרות לדינם ביום טוב עיין שם. ומבואר מדבריו דביו"ט אין הגיהנם שובת, אבל בר"ח שובת כמו בשבת. וזה המקור למ"ש בברכ"י אר"ח סי' תי"ט מהר"י לינגו בכ"י בשם רבו הרב החסיד אליעזר נחמן פואה בספר גורן ארנן פרשת בחקותי, דמצינו מעלה לר"ח יותר מי"ט והוא שאין אור גיהנם שולט בר"ח כשבת עיין שם, ובמדבר קדמות מערכת הג' אות י"ב עיין שם, וע"ע בשו"ת חיים שאל ח"ב סי' ל"ח אות פ"ב. אך בספר חסידים סי' רמ"א, דבכל חודש וחודש מהפכין אש של גיהנם שנאמר והיה מדי חודש בחדשו וגו' וכתוב ואשם לא תכבה הרי בכל חודש וחודש מהפכין בו, ולפני יום טוב ושבתי ואחריו אותן שלא שמרו

ושורש העבודה (שער העליון ש"ח סוף"א) כתב בשם ספר התגין אם נשמתו של אדם בגיהנם בכל יום שישי מוציאין אותה מגיהנם בעת שהי' רגיל בעוה"ז לשבות, וכן בתוספת מקודש על החול במוצ"ש המאחר מאחרין אותו שלא להכניסו לגיהנם והממהר ממהרין אותו להכניסו עכ"ל, והח"ח בספר שם עולם (שער שמירת השבת סוף"ד) כתב בשם גדול הדור אחד דנחשב לאיש ההוא זמן שבת מעת שהתחיל בע"ש להתעסק בצרכי שבת, ואין לשער ולתאר את הריוח לזכות להיות אפי' רגע אחד פחות בגיהנם.

ועי' בס' דרכי החיזוק (ח"ב עניני ציבור עמוד ש"ג) מה שעורר במעלת המקבל שבת מוקדם שכ' בס' יסוד ושורש העבודה (שער העליון שער ח' סוף"א) בשם ס' התגין שכפי העת שמקבל כאן בעוה"ז שבת כך ינצל מן הגיהנם בעת ההיא, וכ"כ הח"ח בס' שם עולם (ח"א סוף פ"ד) שמעתי בשם גדול אחד, לפי מה שידוע מחז"ל שמי ששומר שבת בעולם הזה, אפילו אם נתחייב ח"ו עונש גיהנום עבור עוונותיו, אינו נענש שם ביום השבת, ונחשב זמן השבת עבורו, מהזמן שהתחיל בערב שבת להתעסק בצרכי השבת, ומגינה עליו זכות השבת, שמעת שמתחיל לעסוק בצרכי שבת שאז מתנוצץ בו קדושת שבת.

וז"ל יסוד ושורש העבודה (שער ח שער העליון פרק א) וכתוב בספר התגין, אם נשמתו של אדם בגיהנם, בכל יום שישי מוציאין אותה מגיהנם בעת שהיה רגיל בעוה"ז לשבות, וכן בתוספת מקודש על החול במוצאי שבת, המאחר מאחרין אותו שלא להכניסו לגיהנם,

דזמני קאי אר"ח עיין שם. אבל לפמ"ש הרמ"ק זמני היינו ר"ה חנוכה ופורים. ואולי דשם בפרשת תרומה נקט גם ירחי וע"כ דזמני לאו ר"ח, ועכ"פ להזוה"ק גם בר"ח יש להם מנוחה מגיהנם כמו בשבת ויו"ט, וגם בחנוכה ופורים לפמ"ש הרמ"ק, והאריך בכ"ז בשו"ת דברי יציב יו"ד סי' רל"ו, ולמה שחידש הח"ח דמעט הכנת צרכי שבת אין נידון בגיהנם יל"ע אם ה"ה בהכנת סעודת ר"ח ואולי הוא דוקא בשבת שיש מצות זכירת שבת כל שבעה].

ושאלו אם נגזר על האדם יב"ח גיהנם מה יועיל שיוצא בשבת הרי יהיה עליו להשלים אלו הימים אח"כ, הנה מלבד מה שי"ל דההפסק הוא מנוחה גדולה, גם י"ל דלעולם אין נידונים יותר מיב"ח כדתנן במשנה בעדויות (פ"ב מ"י) דמשפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש שנאמר והיה מדי חדש בחדשו, ופי' הראב"ד שנידון מחדש מת עד חדש זה לשנה הבאה, ואין השבתות מן המניין וכן הזמן שהכין צרכי שבת, ובכח השבת להגין ולהציל ממה שנתחייב בגיהנם, [ועי' כע"ז בדעת נוטה תפילין סי' תשכ"ד לענין הנחת תפילין חדש לפני הבר מצוה דאין משלים ימים כנגד ימי השבת או יו"ט וחיה"מ שאינו מניח וכע"ז במשנ"ב סי' קי"ד סקל"ז לענין הרגל לשון בותן טו"מ עי' שם בשם הט"ז דגם אם שגג או פשע באיזה יום או יומים מאלו ה' יום ולא התפלל כלל מ"מ לא הורע חזקתו עי"ז ואין צריך להשלים כנגד זה יום אחר].

ובס' אילת השחר עה"ת פרשת ויצא (פלא"א ד') כתב המוסיף ומרבה זמן בתוספת שבת מוסיפים לו עוד מנוחה מהגיהנם בספר יסוד

כתב ישכים בבקר ביום הששי להכין צרכי שבת וכו' הזיעה שאדם מזיע בצרכי שבת בה מוחק הקדוש ברוך הוא כל העונות כמו הדמעות ולכך צריך לטרוח הרבה בשביל כבוד שבת (ספר כוונות האר"י זצ"ל הישן).

ובדרכי החיזוק (ח"א פ"ט עניני שב"ק עמוד ש"ח)
 כתב דמוכח בגמ' ביצה (ט"ז א')
 דהכנה לשבת אינו רק בע"ש אלא כבר מיום ראשון יכול להתחיל להכין צרכי שבת, דאיתא שם, תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה, היה אומר זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה מניח את השניה ואוכל את הראשונה. נועי' במשנ"ב סי' ר"נ סק"ב שיאמר בפה לכבוד שבת כי הדבור פועל בקדושה, ומקורו במג"א שם סק"א מהאר"ז"ל בשעה"כ ענין ליל ו' ס"א טור ד' וז"ל ובכל מה שיקנה יזכיר ויאמר לכבוד שבת וזה ענין מעשה, ובמקור חיים לחו"ס סי' רס"ב סעי' ב', ובס' מורה באצבע להחיד"א סי' ד' סעי' קל"ט, כתבו דבכל מה שעושה לשבת ומה שעוסק לצרכי שבת הן בסידור ונקיין ביתו וברחיצת גופו והחלפת מלבושיו וכל כיוצא בזה יאמר בפיו שעושה לכבוד שבת קודש, ובשו"ע הגר"ז סי' דעכ"פ יחשוב במוחו ובמחשבתו שעושה לכבוד שבת, ובמחצה"ש שם סי' ר"נ סק"א שע"י שיאמר בפיו שעושה לכבוד שבת קודש, יחול קדושת שבת על אותו דבר, ומ"מ שפיר אמר אח"כ על הנאה הימנה שתהיה במקומה כמחלל הראשונה עליה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר ברוך ה' יום יום. תניא נמי הכי בית שמאי אומרים מחד שבין לשבתין, ובית הלל אומרים ברוך ה' יום יום. [ונמצא לפי"ז חידוש גדול דיכול לינצל לגמרי מגיהנם אם יתחיל להתעסק מיד במוצ"ש בצרכי שבת, ולא נתבאר להדיא

והממהר ממהרין אותו להכניסו, וע"כ צריך לזהר בזה מאוד. ומוטל על כל אדם להזהיר בני ביתו על תוספת שבת, וביחוד בימים הקצרים של ימות החורף שרוב נשים מאחרין בהדלקת הנרות עד קרוב לחשיכה ר"ל, וראוי להזהיר אותם בנחת ובתוכחה.

וכ"כ בספר אפיקי ים בהנהגות טובות שהדפיס בסוה"ס (פניני ים אות י"ד) יקדים בע"ש להכין עצמו לכבוד שב"ק ויתבונן במ"ש הספה"ק כי באותו זמן שמקבל שבת פה בעוה"ז יקילו מעליו ענשי הגיהנם בעוה"ב וכבר כתב הרמב"ן ז"ל כל יסורין איוב רח"ל אינם כלום נגד שעה אחת יסורי גהינם, והוא חשבון נורא, ומימילא ה"ה לענין לצאת מן השבת, עכ"ל.

וכן בספר מנחת שבת (סי' ע"ו סק"ט) כתב וז"ל, עיין בעולת שבת בשם ילקוט ראובני פ' בראשית (פ"ב ג') בשם המדרש, וז"ל, ויקדש אותו, המוסיף על השבת מוסיפין לו אם נשמתו בגיהנם אזי ביום ו' בעת שהיה רגיל לשבות באותה שעה מוציאין נשמתו מגיהנם ואם לא יוסיף מאחרין אותו ג"כ שלא להוציאו, (מדרש), עכ"ל. וכ"כ בעל הילקוט ראובני בספרו עונג שבת (ערך להוסיף מחול אל הקודש אות י') בשם ספר התגין.

ועי' מש"כ החיד"א בס' מורה באצבע (סימן ד אות קלד) ישתדל להכין בעצמו איזה דבר מצרכי שבת לקנות איזה דבר על ידו וכיוצא ויכוין לקיים מ"ע והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו וכתבו גורי האר"י זצ"ל כי הטורח בצרכי שבת בעצמו בשמחה מתכפרין לו עונותיו, ובס' מחזיק ברכה (או"ח סימן ר"ג סק"א)

לו לאדם ג"ע של מטה דתענוגיו הם גשמיים נגד ג"ע של מעלה ועבור מחשבת המצוה שהוא רק רוחני זוכה לג"ע של מעלה שהוא ג"כ רק רוחני, ובזה בארתי את מאמר הכתוב הוד והדר לפניו וגו' דהיינו אותם הזוכים לעמוד לפניו שהוא בג"ע של מעלה שם הוא מקום האור העליון שהוא הוד והדר. אבל אלו הזוכים רק לעמוד במקומו שהוא הג"ע של מטה שהוא רק בחינת מקום קדשו של הקדוש ברוך הוא ולא לפניו ממש שם יש לו רק עוז וחדוה ולא בחינת הוד. וגם זה ידוע בדרך כלל עושים העולם הכנה לשבת העיקר במעשה ששובתים ממלאכה ומכינים עונג לשבת וגם ההכנה מתחלת בסוף שבוע ויש אנשים מועטים אני מעלה שהם מקדשים את השבת גם במחשבה שכל אכילתם ומנוחתם בשבת והכנתם על שבת הוא רק לכבוד קדושת השבת וכל יום השבת נלכד מסעודת שבת ושינה] עוסקים בתורה ותפלה וקדושת המחשבה כראוי ואלו האנשים כיון ששבת חשוב להן עד מאד בודאי הכנתם על שבת הוא מתחלת השבוע שמתחילין להכין עצמם כמה שיוכלו וזוכרים את יום השבת בכל יום לכן כשנברא להם גמול מפעליהם נברא ג"כ באופן זה. לאלו נברא האור הגנוז שהוא תענוג רוחני ע"ש. וי"ל דהמכין מאכלי שבת ושאר צרכי שבת זוכה לג"ע התחתון לתענוג גשמי, אבל המכין עצמו בהכנה דרבה בהלכות שבת ורוממות הקל, כמדת ת"ח דאיכרי שבת (זה"ק ח"ג כ"ט א') זוכה לג"ע העליון וכבר בעוה"ז זוכה להתעלות מעין עוה"ב. ועי' מש"כ בפרי מגדים (אגרות אגרת ג) בעת זקנה ושיבה ראוי לתקן העיות ולשלם

מהו צרכי שבת אם רק צרכי סעודה, ומרן הגרא"מ שך זצ"ל היה מכין מיד במוצ"ש הנרות לשבת הבאה, ויל"ע אם מעת שטובל לשבת ולובש בגדי שבת ה"ז בכלל זה].

וכ"כ החפץ חיים בשם עולם (שם) וכתב שהסכימו הרבה פוסקים שגם הלל מודה שכדברי ב"ש עדיפא טפי אלא שהיה בוטח בה' שבודאי יזמין לו לשבת מנה יפה משאר הימים וכדי לחזק מדת בטחונו היה נוהג כן אבל בשאר כל אדם שאין בטחונו חזק כ"כ גם הוא מודה דכשמאי עדיפא טפי ופשיטא בדבר שאינו שכיח לקנות כשיזדמן לו דבר שלא יהיה נפסד אזי יניח אותו לשבת ואפי' מיום א', וכן הביא במשנ"ב (סימן ר"ז סק"ב), ובערוה"ש (סימן רמ"ב סמ"ה וסי' ר"נ ס"ד) כ' דיש מצוה להכין בכל השבוע צרכי שבת ע"ש. וא"ל הגרש"א שטרן שליט"א דיש להסתפק אם אזלי' בתר מה שנוהג כל שבוע או כל שבוע דנים על גיהנם של אותו שבוע [ובני ברוך מאיר נ"י שאל מה נימא בכה"ג שכבר קונה מעיקרא לכמה שבועות לצרכי שבת, ויל"ע].

ונשאל רבינו זצ"ל בס' תפארת ההלכה (פ"ד עמוד ר"כ) אם סגי במה שלומד הלכות שבת והשיב לא מסתבר. ואמרו בשם רה"י הגרב"ד פוברסקי שליט"א שאמר שמתחיל בלימוד שמו"ת מיום א' בשביל שיחשב שעוסק בצרכי שבת כבר מיום א', ועי' בדברי הח"ח בשם עולם (שם) בהגהה בענין האור שנברא בתחלת השבוע ביום א' וליתן ושור הבר לא נבראו רק בסוף השבוע וגם שזה רוחני וזה גשמי וידוע שהכל הוא הכנה לצדיקים לעת"ל כמו שאחז"ל. ונראה בהקדם מה שידוע מזוה"ק דעבור מעשה המצות יש

אחרי שיעבור משקיעה"ח כשיעור שמינית היום ולגבי ק"ש ומלאכות דאורייתא מקפיד עד שיעבור חלק השישית של היום השיב לו מרן החזו"א להרב מברסק יש את הרשעים שלו ולי יש את הרשעים שלי וכוונתו דעם כל אחד ואחד מתנהגים כלפיו בשמים כפי שנהג להלכה, וכן הביא רבנו בס' ארחות רבינו (ח"א עמוד קכ"ו) ובס' מעשה איש (ח"ה עמוד צ"ג) ובס' אעלה בתמר (עמוד י"ח אות ל).

ועי' בס' שמענו כן ראינו (ח"ב עמוד ע"ו) שנשאל עד מתי יכול להוסיף תוספת שבת והשיב עד חצות הלילה, וכ"כ בס' הליכות חיים (עמוד רנ"ב) כמדומה עד חצות. ועי' שם בס' הליכות חיים (ח"ב עמוד פ"ב) שהשיב רבינו, שהוא עד שיבדיל, ובס' תלפיות (תשובה תקל"ד והערה תר"ה) מביא מהגר"ח"פ שיינברג זצ"ל שהוא עד עלוה"ש, ובמג"א (סי' קפ"ח סק"ח) כ' דבתוספת במוצאי שבת סגי בכל שהוא. וכתב המגן אברהם שם דבמוצ"ש סגי במשהו (כמ"ש סימן רצ"ג ס"ב ומג"א סק"ב), וכ"כ הר"ן בהדיא סופ"ב דשבת (ט"ו א' סוד"ה אמר רבה) ע"ש וכן פשוט, דאם היה מצוה בתוספתו היו המדקדקים נזהרים בדבר כמו בע"ש, עכ"ל, ומשמע דאין ענין ומצוה ביותר מכך, ומ"מ י"ל דאפשר להוסיף רק דאין מצוה בדבר וצ"ע, ועי' לבוש (סי' רס"ג ס"ז) דכ"ז שעוסק בסעודת שבת קדושת שבת עליו, ובשם האריז"ל מובא דאיכא נשמה יתירה עד אחר אכילת מלוה מלכה.

ובמשנ"ב (סי' ש' סק"ב) כ' דלכתחילה יש לעשות סעודת מלוה מלכה סמוך ליציאת השבת ולא יאחרנה יותר מחצות,

מה שהזיק בארבעים אבות נזיקין, מלאכת מחשבה ודיבור ומעשה. וחשבתים ומצאתים ארבעים אבות נזיקין כנגד מלאכות שבתורת והלכות שבת, כי התלמיד חכם ראוי להקרא שבת, ובס' עיני שמואל (ברכות ל"ה ב') ותלמיד חכם נקרא שבת, כי אין לו נשמה ששת ימי המעשה, אלא מקודש העליון.

ולענין מוצ"ש כ' הטור (או"ח סי' רצ"ה) דמאריכין בסדר קדושה במוצ"ש לפי שהוא זמן חזרת הרשעים לגיהנם וממתין עד שיסיימו כנסיה אחרונה תפילתם, ובס' אילת השחר עה"ת פרשת ויצא (פל"א ז') כתב, הנה הטור (שם) כתב שאומרים במוצ"ש סדר קדושה לפי שהוא זמן חזרת רשעים לגיהנם ששבתו בשבת ועל כן מאריכין בעניני תפלות כי ממתנין להם עד שיסיימו כנסיה אחרונה של ישראל תפלתם, והנה יש מדינות דיציאת השבת אצלם הרבה זמן אחרי א"י, ומתי נחשב שסיימו כנסיה אחרונה של ישראל את תפילתם, ועי' בס' תפארת ההלכה (פ"ד עמוד רי"ט) שהשיב רבינו זצ"ל, דהיינו כל א' כפי השבת שהיה שומר (אש התורה תורת חיים כתי').

ובספר טעמא דקרא לראש השנה מספר רבינו זצ"ל שמרן החזו"א היה נוהג להתפלל ערבית ארבעים דקות אחר השקיעה ובמוצ"ש היה מאחר עד ארבעים וחמשה דקות משום תוספת שבת וגם כדי שיתאחרו הרשעים לחזור לגיהנם עיין בשו"ע או"ח (סי' רצ"ג ס"א) ופעם אחת שאלו הגאון רבי מאיר גריינמן דהטעם שיתאחרו הרשעים לחזור לגיהנם לא שייך גביה דבלאו הכי מרן הגרי"ז מברסק בירושלים מאחר להתפלל מעריב רק

הסתלקה המלכה ואיננה ללוותה. וכן א"ל הגרש"א שטרן שליט"א דפשוט דל"ש לכו"ע מלוה מלכה אחר עלוה"ש אפי' מבדיל אח"כ, ועי' מה שהובא בס' פסקי תשובות (הערות סימן ש) בשם כמה ספרים ממנהגי הצדיקים מצינו שהיו עורכים סעודה זו ביום א' בצהריים (אוצר החיים אות ר"ב מנהגי הדברי חיים מצאנז, ס' תורת שמעון מנהגי מהר"ש מירוסלאב, ובבגדי שבת, וע"ע אלף כתב אות שכ"ה), ואסמכתא לכך מביאים בס' אוצר יד החיים אות תתפ"ה ובנפש חיה לר"ר מרגליות (סי' רצ"ט) מגמ' ערכין (י"א ב') דהבית חרב במוצ"ש וברש"י (שם) שיום א' נקרא עדיין מוצאי שבת, וכן במס' סופרים (פי"ז ה"ה), עיין שם. ובאשל אברהם לבעל דע"ק מבוטשאטש (סי' קע"ד) כ' דהוא כעין הבדלה שיש לו תשלומין ביום א' ועד סוף יום ג', אפשר הוא הדין מלוה מלכה. ובאמת אי מהתם א"כ יוכל לעשות גם ביום ד' סמוך להוצאת שבת בשלישי, ובס' ישועות חכמה (סי' צ"ו) כ' על זה שאין ללמוד ממעשה הצדיקים, שלא עסקו במלאכה ובדברי חול, וכל עסקם בתורה ועבודת ה', והמשיכו קדושת השבת לימות החול, וע' זוה"ק (ח"ג כ"ט א') תלמיד חכם בחינת שבת גם בימות החול, ומי יבוא בסוד ה', עכ"ד.

ובס' ישועות חכמה (סי' צ"ו) הביא מהאריז"ל (פע"ח שער י"ח) לתכפה אל השבת כל מה שיוכל וכ"כ בסדור היעב"ץ, ולהגר"א בתוס' מעש"ר (סי' ל"ט) נראה דעד עלוה"ש זמנו, [ועי' בס' תפארת ההלכה פ"ד עמוד רנ"ו שנשאל רבינו אם מוכח במעש"ר סי' ל"ט דעת הגר"א שהוא לכתחילה או דמודה למשנ"ב שזמנו עד חצות ורק באונס כעובדא שהתם שהיה חולה היקל בזה והשיב רבינו לא מצאתי, דאינו במעש"ר שם, רק בתוס' מעש"ר ובהגהות מעש"ר החדש כ' דכ"ז בדיעבד], וכ' האריז"ל דהנפש יתירה אין הולכת עד אחר סעודה דמוצ"ש [וי"ל דלכן נהגו ללבוש בה בגדי שבת], ובקרבן נתנאל על הרא"ש מסכת גיטין (פרק ו סימן י"ד אות ה) דנר"נ דנשמה יתירה אין מסתלק עד יום ד' דבכל יום מסתלק חלק א', ולכן מבדילין עד יום ד', וז"ל, דשבת היא הנקודה האמצעית ויום ד' הכנה לקבל נפש דנשמה חדשה ויום ה' לקבל רוח דנ"ח. ויום ו' לקבל נשמה לשבת הבאה. ויום א' השארת הסתלקות נשמה חדשה ויום ב' השתארות רוח מנשמה חדשה ויום ג' השתארות הנפש וחזור חלילה. עכ"ד. מ"מ פשוט דא"א להמשיך קדושת שבת עד יום ד', ואינו רק תשלומין להבדלה שזמנו במוצ"ש, ולכן אף אם מבדיל ביום א' לא שייך אז מלוה מלכה לכו"ע שכבר

ג] חיוב קטן בתשלומין בתפילה ובהבדלה

להשלים התפילה, כי גם חובת תשלומין הוא חינוך שמחנכים את הבן שצריך להשלים התפילה, וגם בשכח הזכרת יעלה ויבוא בראש חודש או בחוה"מ יחזור ויתפלל, והכל לפי הענין (דרך שיחה ח"א עמוד ע"ז אוצרות חינוך

כתב לי רבינו זצ"ל דיש לחנך קטנים גם בדיני טעות בתפילה, וכן בדיני תשלומין, (וכ"כ רבינו בספר הקטן והלכותיו עמוד י"ט ס"ז שיש חנוך לקטן גם להשלמה דתפילה), ואמר רבינו זצ"ל, אצלינו בבית היו מחנכים

ולבת קטנה שפיר טפי להקל שאין צריכה להשלים ההבדלה ביום ראשון בצירוף שיטות הפוסקים הפוטרים לגמרי נשים מהבדלה ותסתפק באמירת ברוך המבדיל בין קודש לחול.

ובשו"ת להורות נתן (ח"י סימן ל"ג ס"ד) כ' דיש לעיין הי עדיף לקטן שאינו יכול להבדיל במוצ"ש, האם יבדיל בשבת מבעוד יום או שיבדיל ביום ראשון. והנה איתא בשו"ע או"ח (סי' רצ"ג ס"ג), מי שהוא אנוס כגון שצריך להחשיך על התחום לדבר מצוה, יכול להתפלל של מוצאי שבת מפלג המנחה ולמעלה ולהבדיל מיד. ומקורו בתוס' ברכות (כ"ז ב'), שכתבו בהא דרב יאשיה מצלי של מוצ"ש בשבת, דמיירי שיש לו צורך מצוה לעשות במוצ"ש כגון ללכת למול ולא יהיה לו יין להבדלה אם לא יקדים, וא"כ יש לומר, דדוקא התם דמיירי שגם ביום ראשון לא יהיה לו יין ויבטל לגמרי מהבדלה על הכוס, וע"כ רשאי להבדיל בשבת, אבל בנ"ד כיון שיוכל להבדיל ביום ראשון י"ל דאינו רשאי להבדיל בשבת, דאין זה בגדר אנוס שהתירו להבדיל בשבת. וע"ש (ס"ה) דיש מקום לומר דבגדר דידן שפיר יכול להבדיל מבעוד יום.

ובשו"ע (סי' רצ"ט ס"ו) מבואר דדוקא בשכח מבדיל עד יום ג', ונראה דאינו רק בתורת תשלומין, וכמש"כ החת"ס בתשובה (או"ח סי' י"ז) ועי' מהר"ם שיק (או"ח סי' קל"ה) אמנם המשנ"ב (שם) כתב ששכח לאו דוקא וה"ה בלא הבדיל במזיד דאינו מדין תשלומין וכ"כ בשו"ע הגר"ז (ס"ה) ע"ש, [ואולי כ"ז בהיה מחויב בדבר ולא בקטן שאינו מצוי אצל אביו], ועי'

עמוד תתי"ג), ונשאל רבינו זצ"ל לענין הבדלה, אם נימא דהקטן פטור מלהבדיל במוצ"ש כשישן בעת ההיא, האם חייבים לדאוג שיבדיל ביום ראשון, דלכאורה אם נימא דחשיב כלא הגיע לחנוך להבדיל כ"כ מאוחר, א"כ פטור מהמצוה ופטור מהשלמה, אבל אם פטור רק משום שזה טרחה רבה ולא חייבים בטירחה שכזאת, א"כ הוה כדין אונס ויצטרך להבדיל ביום ראשון, ודנו הפוסקים אם הבדלה ביום ראשון הוה מדין השלמה או דזה עדיין מעיקר הזמן, עי' גליון רעק"א (או"ח סי' רצ"ט ס"ו). וא"כ גם לענין קטן י"ל דזה מעיקר הזמן וחייב להבדיל ביום ראשון, וכתב רבינו, מסתבר דפטור דאין מחייבין תשלומין לכתחילה, (אוצרות של חינוך עמוד תשפ"ו ועי' במועדי הגר"ח ח"ב סי' תט"ו בקטן בת"ב דיש לחנכו להבדיל לפני שאוכל, והיינו בזמן ששייך בהבדלה ביום, ולענין קידוש י"ל דבלא קידש בלילה יש לדון דתלוי במחלוקת הרמב"ם והטור שהביא הב"ח סי' רע"א אם הדין לקדש ביום בלא קידש ביום הוא מעיקר החיוב ולא רק בתורת תשלומין והוא אפי' בהזיד ולא קידש בלילה, או שהוא חיוב תשלומין רק בשוגג, וכן צדד הגרש"א שטרן שליט"א, ועי' בס' אשר לשלמה מועד סי' י' ובשבט הלוי א' סי' נ"ז בגדר תשלומין להבדלה באמצע השבוע, ועי' בשו"ת בצל החכמה ח"ה סי' קס"ט דיש להקל בקטן לסמוך על הדעות דסגי בהגפון).

וע"ש בשו"ת בצל החכמה ובשו"ת קנין תורה (ח"ה סי' כ"א) שלא שמענו לחנוך קטנים על תשלומין במצוה שיש לה תשלומין כשלא קיימה בזמנה, ועי' בשו"ת שבט הקהתי (ח"ו סי' קנ"ב) שהכל לפי הענין והבנת הילד כי לפעמים יכול הקטן לקבל הרגל כי רשאי לכתחילה להבדיל ביום ראשון

מוצ"ש דהיום הולך אחר הלילה ואינו בגדר תשלומין, אמנם הש"ך ביו"ד (שם סק"ב) נקט דיכול האונן להבדיל עד יום ג' וכן נראה במקור הדברים ברא"ש בפ' מי שמתו (ברכות פ"ג ס"ב ב') בשם המהר"ם מרוטנבורג, שכתב שם הרא"ש, וביום המחרת לאחר שנקבר מתו אסור לאכול עד שיבדיל דהא קי"ל בערבי פסחים (ק"ו ב וק"א א') טעם מבדיל. ואמרי' נמי (שם ק"ה א') מי שלא הבדיל במוצ"ש מבדיל והולך כל השבת כולה.

והנה המנחת חינוך (מצות ל"א) כתב אם היה קטן בליל שבת שלא הביא ב' שערות וביום שבת הביא ב' שערות אם לא קידש בליל שבת חייב מהתורה לקדש ביום שבת כי קידוש היום לאו מתורת תשלומין הוא לאמר כיון דלא חזי בליל שבת פטור כמו ראייה וחגיגה ע"י חגיגה (ב' א' ט' א'), רק המצוה כך היא כי זה נראה לי ברור דהחייב של קידוש אינו רק בלילה וביום הוי ליה תשלומין אלא המצוה על כל היום באיזו שעה מן היום אם כן מחוייב לקדש ביום. וד"ז תלוי במחלוקת הרמב"ם והטור כמבואר בב"ח (סי' רע"א) אם נוהג זה דוקא בשוגג כדין תשלומין או אפי' במזיד.

ועי' בקובץ קול התורה (חלק ע"ו עמוד רי"ז) שהביא תשובת מרן בעל שבט הלוי זצ"ל שנדפסה בקובץ מבית לוי (ח"ט עמוד נ"ז) שנשאל שם מאיש אחד באנטוורפן שהילדים הולכים לישון בשעה מאוחרת במוצ"ש כדי לשמוע הבדלה ועקב כן הם עייפים מאוד ביום ראשון וראשם בל עמם ללמוד כדבעי ורצה השואל להציע שיבדילו ביום א' וע"ז

במנחת חינוך (מצוה ל"א) כי בשאלה זו נחלקו המהר"ם מרוטנבורג והרא"ש ברכות (פ"ג סימן ב') בנדון מי שהיה אונן במוצאי שבת ופטור מהבדלה האם מחוייב להבדיל לאחר קבורת מתו ביום ראשון לדעת המהר"ם מרוטנבורג זמן הבדלה כל יום המחרת וכל השבת כולה דהיינו שחייב ההבדלה לאחר שבת הוא מעיקר הדין ולכן אמנם אונן היה פטור במוצאי שבת מחייב הבדלה אך הוא חייב להבדיל מיד לאחר שהאנינות תסתיים מה שאין כן לדעת הרא"ש חייב ההבדלה לאחר שבת הוא מדין תשלומין ולכן אונן שהיה פטור במוצאי שבת מחייב הבדלה אינו מבדיל לאחר מכן כי הרי היה פטור מהבדלה במוצאי שבת ואין לו כלל חייב להבדיל ולכן אין כאן דין תשלומין כלל, והשו"ע פסק בהלכות אבלות (יו"ד סי' שמ"א ס"ב) כדעת מהר"ם מרוטנבורג דמבדיל אחר שיקבר המת, וא"כ אף בהזיד רשאי להבדיל כמש"כ האחרונים, ובאמת י"ל דמש"כ השו"ע ביו"ד אחר שיקבר המת, מיירי כאורח ארעא שבו ביום נקבר, ובזה שהוא בתוך מעל"ע דמוצ"ש אפי' מזיד יכול להבדיל, דכל יום א' מבדיל מעיקר הדין דמוצ"ש ולא מדין תשלומין, שהוא עיקר מוצ"ש וכמו שמצינו בתענית (כ"ט א') וערכין (י"א ב') שחרב ביהמ"ק במוצ"ש ופירש"י דכל יום א' נקרא מוצ"ש, וכמש"כ רעק"א (סי' רצ"ט ס"ו) ומובא במשנ"ב (שם) דאף ביו"ט דאין תשלומין ג' ימים, מ"מ כל יום של מוצאי יו"ט נחשב מוצאי יו"ט, והראוני במשנ"ב משנה אחרונה (הערה צ"ב) שכ"כ הגר"ש הכהן בשו"ת בנין שלמה (בסוף הספר ד"ה וראיתי) דכל יום א' בכלל

זצ"ל דקטנים ההולכים לישון קודם זמן צאה"כ פטורים מהבדלה ולא יבדילו מבעו"י ואף לא ביום ראשון. ועי' בזה בשו"ת והרים הכהן (סי' י"ז), ובשו"ת שביבי אש (או"ח ח"ב סי' ס"ז), וא"ל הגרש"א שטרן שליט"א דנראה בתשובת בעל השבט הלוי שלא פטרם מעיקר הדין דל"ש בזה תשלומין, רק דאינו הדרך לחנך לכתחילה בצורה זו בדרך קביעות, ועי' בשביבי הלוי (סי' כ"ד) ובשו"ת שבט הלוי (חי"א סימן ע"א ס"ה) לענין קטן ששכח תפלת מנחה ונעשה בר מצוה בליל ערבית, דעתי דבזה לא שייך תשלומין. ועי' בשו"ת להורות נתן (ח"ז סי' ד') דנקט דיש בזה תשלומין.

השיב לו, וז"ל, דעתי העניה שלא להנהיג כן, שהילדים יבדילו בקיץ בתמידות ביום א' ויותר נראה דאם מחמת עייפות וכה"ג אין יכולים פטורים לגמרי וכמובן רק עד גיל י"ג עכ"ד, הרי דס"ל שלא לנהוג כן למעשה להבדיל ביום א' ובכה"ג יש לפוטרם לגמרי מחובת הבדלה, וכן בס' חינוך בהלכה (עמוד ס"ג) מביא בשם הגאון בעל אגרות משה זצ"ל דאין חיוב שהקטן יבדיל ביום ראשון ושכן המנהג ברוב תפוצות ישראל שאין הקטנים מבדילין לעצמן ביום א' אלא שהוסיף דמנהג טוב שיבדילו ביום ראשון לעצמן, וכן בס' הליכות חיים (אות רצ"ב) נדפסתשובת רבינו

ד] עד מתי יש תוספת שבת במוצ"ש

וכן כתב הר"ן בהדיא סופ"ב דשבת (ט"ו א' סוד"ה אמר רבה) ע"ש וכן פשוט דאם היה מצוה בהוספתו היו המדקדקים נזהרים בדבר כמו בערב שבת ועיין מה שכתבתי (סימן ער"א ס"ק ט"ו), דבמוצ"ש דסגי במשהו ע"כ.

ועי' במש"כ הרמ"א בדרכי משה (או"ח סימן רס"ג ס"ח) דנראה לומר דאף לדברי הר"ן דאוסר בתוספת שבת לעשות מלאכה ע"י אחרים, היינו דוקא בתוספת של הכנסת שבת דאי אפשר לו לעשות בעצמו אבל בתוספת של מוצאי שבת דאפשר לו לעשות בעצמו שיתפלל ויבדיל שרי, ע"ש, ומבואר דיש גם במוצאי שבת תוספת כע"ש, ועי' בלבוש (סימן רס"ג סעיף י"ז) דכיון שבשבת אסור מה שאחרים מבשלים בין גוים בין יהודים, גם במוצאי שבת נשארו באיסורם עד שיברך ברכת המזון ויסיח דעתו גם הוא מן השבת,

ולמש"כ הקרבן נתנאל בגיטין פ' מי שאחזו (פ"ו אות ב') נחשב מוצ"ש עד יום ג' דנר"ג דשבת יוצא כל יום חלק א' עד יום ג' וא"כ נחשב כאילו עתה מוצ"ש, אך באמת לענין תוספת שבת לא יכול להוסיף כ"כ, ועי' במג"א (סי' קפ"ה סק"ה) שמביא דברי הע"ת (סק"ה) שכ' דבחל ר"ח במוצאי שבת ונמשכה סעודתו משבת למוצ"ש עד שעה ורביעית השעה יזכיר של שבת ולא יעלה ויבא דעד אותה שעה הוי תוספת שבת ומצוה להוסיף על שבת, אבל אחר זמן זה דאין מצוה בהוספה עדיף טפי להזכיר יעלה ויבא ולא רצה והמג"א חולק עליו, דדוקא בע"ש אמרינן כן כיון דלרבינו יונה (ברכות י"ח ב' ד"ה רב) מפלג המנחה ואילך הוי לילה לענין ערבית, מה שאין כן במוצאי שבת דסגי במשהו כמו שכתוב בשו"ע (סימן רצ"ג ס"ב),

והיעב"ץ במור וקציעה (סי' קפ"ח ד"ה דף פ"א)
כתב תוספת שבת דאורייתא
ביציאתו, כמו בכניסתו, והיינו כדברי הע"ת.
וכ"כ היעב"ץ בבמור וקציעה (סי' תרפ"א ד"ה
והשתא) דזמן תוספת שבת למר כדאית ליה
רביע שעה ולמר שעה או שתי שעות
וכדמיפלגי לענין תוספת דכניסת שבת, ה"ה
ליציאתו דמצי מוסיף, הרי דמצדד שיש אף
שיעור זמן שעתיים לתוספת שבת, כמו
בכניסתו, ובסדרו כ' היעב"ץ בכסא שן
(הנהגת הסעודה יד ד' סעיף ז'), ובבית לחם סעודה
ג' דשבת (סעיף ז') ששיעור תוספת שבת הוא
כמו רביע שעה אחר כניסת הלילה. וכתב
שהנכון שלא להמשיך בסעודה ג' יותר מזה
השיעור להמנע מכל ספק, ומש"כ כמו רביע
שעה ביארו בהערות שם שכוונתו לשיעור
שלשת רבעי מיל שהם י"ג דקות וחצי. וזה
קרוב לרביע שעה. וגם המג"א (סי' רס"א
סק"ט) והמשנ"ב (ס"ק כ"ג) כתבו שג' רבעי
מיל הם לערך רבע שעה. אבל איני יודע
מנין למד רבינו שזה זמן תוספת שבת. ועיין
ביאור הלכה (סם) שלא נתברר שיעורו מן
הגמרא ונראה דעכ"פ הוא פחות מג' רבעי
מיל. ולכן כתב במשנ"ב (ס"ק כ"ב) עפ"י
הח"א ששיעור התוספת עם בין השמשות
עולה כמעט חצי שעה, דהיינו פעמיים ג'
רבעי מיל. ובסדר בדיני ערב שבת (סעיף
כ"ח) כ' היעב"ץ שיעור עשרים משעה (שהוא
ג' דקות) לתוספת שבת המחויבת. ועיין שו"ת
אבן ישראל (ח"ז סי' כ"ד).

ובדעת הע"ת כתב בשו"ת בצל החכמה (ח"ה
סי' נ"ג) דטעמו דכשם שלענין תוספת
בכניסת השבת זמנה שעה ורביע כברמ"א (סי'

וכל זמן שלא בירך ברכת המזון הרי קדושת
שבת עודנו עליו ודעתו לברך עוד רצה, ועי'
בדבריו שם שרק בע"ש הוא מאיסור נדר, ויעי'
ריטב"א שבת כ"ג ב' ד"ה ודאין, דאין לחוש ולומר כי
לאחר שהדליק נר שבת אסור לו לעשות מלאכה ולהדליק
נר, דהא בורכא כדמוכח לקמן ל"ה ב', וסברא נמי הוא
שאין קדושת שבת חלה בהדלקת הנר, אלא בקדושת
היום עצמו בספק בין השמשות, או בשקבלו עליו
משהתחילה השקיעה בקידוש או בתפלה וכדמוכח
בברכות כ"ז ב' ובמסכת עירובין מ' ב', אבל
המוצ"ש נמשך מאליו כ"ז שלא הוציאו, ולא
דמי עיולי שבתא לאפוקי שבתא, דבעיולי
שבתא הדבר תלוי בנדרו וקיבולו עליו קדושת
שבת, ולכן יכול לבקש מאחר שעשה עבורו
מלאכה, כי נוכל לומר שזה קבל עליו וזה לא
קיבל עליו, אבל באפוקי שבתא שכבר נאסר
עליו הכל ביום השבת והוא ממשיך בקדושתו
בלילה, כל האיסורים נמשכים עמו, דלא שייך
לומר הותרו מקצתן ומקצתן לא הותרו, שאם
מקצתן הותרו כולם הותרו כמו גבי נדר, וכיון
שכולם לא הותרו שהרי הוא אסור בעשיית
מלאכה, גם מקצתן לא הותרו, וכיון שבשבת
אסור מה שאחרים מבשלים בין גוים בין
יהודים, גם במוצאי שבת נשאר באיסורם עד
שיברך ברכת המזון ויסיח דעתו גם הוא מן
השבת, וכל זמן שלא בירך ברכת המזון הרי
קדושת שבת עודנו עליו ודעתו לברך עוד
רצה, ואם כן עדיין לא הסיח דעתו מן השבת
וכתב הלבוש שם, דבמוצאי שבת אף על גב
דגם איסורו אינו דאורייתא, מ"מ הוא חמור
יותר מפני שקדושת שבת נמשכת עליו מעצמו
ואינו תלוי בנדרו רק הוא מושך כל זמן משך
סעודתו של שבת שלא בירך עדיין רצה.

שכבר יצאתה שבת מלכתא והלכה לה ונמצא אינו מלוה אותה כלל.

והחיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"ב סי' כ"ה) נשאל במת בשב"ק ורוצים לקבורו במוצ"ש אחר חצות ולעשות לו הקפות אי שפיר למעבד הכי, וע"ש (סוף אות א') שכ' דיש לקברו תיכף במוצ"ש דעדיין יש הארת שבת כמ"ש רבינו האר"י זצ"ל והרמ"ז זלה"ה הזהיר שלא לומר וידוי במוצ"ש עד חצות לילה וא"כ יש נחת רוח למת דעדיין יש איזה הערה בשמים מהארת שב"ק עכ"ל. נראה דיש עוד הארת שבת עד חצות.

ועי' בשע"ת (סי' ש' סק"א) בשם מהר"ם זכותא בשם האר"י ז"ל שאסור לומר וידוי במוצאי שבת עד שיעבור חצות לילה כי עד חצות יש קדושת שבת. וכ"כ המט"א (סימן תקפ"א ס"כ), ועי' בכה"ח (סי' קל"א סק"ד) דכ"ה במוצאי יו"ט.

ועי' בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ד אות ט') מס' זכר דוד שכ' כי מהרח"ו זצ"ל לא היה מניח להתאבל על ירושלים כטעם האומרים כי במוצ"ש נחרב הבית, כי עוד תוספת שבת קיימת אפי' בבחינת הנשמות, ואפשר דעד חצות קאמר ע"כ ע"ש, נראה כי תוספת שבת נמשכת עד חצות לילה. והעיר על מש"כ בס' בני יששכר (מאמרי השבתות מאמר ב' אות ד') בשם האר"י זצ"ל כי תוספת שבת יכולין להוסיף עד שעה אחת בליל א' ע"כ ע"ש. וכ' דאפשר דהארת שבת בשמים וכן תוספת שבת בבחינת הנשמות הוי עד חצות, אבל אנחנו פה אין יכולין להוסיף תוספת

רס"א סעיף ב') וכ"כ גם בשו"ע (סי' רס"ג סעיף ד'), שאם רוצה להדליק נר בעוד היום גדול ולקבל עליו שבת מיד רשאי ובלבד שיהא מפלג המנחה ולמעלה שהוא שעה ורביע קודם הלילה עכ"ל, מבואר דכל שיש עדיין יותר משעה ורביעית השעה עד הלילה לא מהני קבלת שבת והדלקת נרות לשבת ואפי' בדיעבד, הוא גם לענין תוספת שבת ביציאתו, דעד שעה ורביע יכול לקבל תוספת שבת אבל ליותר מזה לא מהני קבלתו ולא חלה על אותו זמן שאחר שעה ורביע שם תוספת שבת כלל. ולכן בנמשכה סעודתו למוצ"ש שחל בו ר"ח, יזכיר של שבת עד שעה ורביע דעד אז שייך תוספת שבת משא"כ אחר שעה ורביע אף שהוא מיסב עדיין בסעודת שבת ונוהג בו כל דיני שבת אינו כלום דכבר עברה זמן תוספת שבת ולא מהני שוב קבלתו. מפרוש דעת הע"ת כי תוס' שבת נמשכת רק שעה ורביע משתחשך ולא יותר.

ובסדור הגאון יעב"ץ (מחיצה ד' לזית המלכה בסעודה אות ג') כותב ויש לסומכה ליציאת השבת כל האפשרי כי אחר עבור שעה חלף הלך לו שב"ק, וייל"ע ממש"כ במור וקציעה סי' תרפ"א ד"א דזמנו אפי' שעתיים כמו בתוספת בכניסת שבת וכנראה כאן חשש לדעות שזמנו קצר]. ובס' יסוד ושורש העבודה (סוף שער העליון) כ' בענין סעודת מלוה המלכה וז"ל, והאוכלים אותה עד אחר ד' שעות בלילה לא יצא יד"ח עכ"ל. ומבואר שהאוכלים אותה אחר ד' שעות בלילה לא יצאו יד"ח. וא"כ מוכח דתוספת קדושת שבת נמשכת עד סוף ד' שעות מתחילת הלילה ולא אח"כ ולכן העושה אותה אח"כ. עושה אותה בשעה

שבת, לדעת האר"י זצ"ל רק שעה אחת אחר שהחשיך.

סעודת שבת לומר המבדיל ולסלק בכך הנשמה יתירה. עכ"ד.

ועי' בפמ"ג (ר"ס רצ"ו בא"א הקדמה ג') שכ' גם איזה תוספת יש במוצאי שבת, ובערב שבת משקיבל שבת, ובמוצאי שבת יש לומר כל זמן שלא עשה מלאכה שם שבת עליו, ומבואר דכל זמן שלא עשה מלאכה קדושת שבת עליו, ולא נתן שיעור לדבר, ועי' בשולחן ערוך הלכות שבת (סימן רצ"ט סעיף י) אסור לעשות שום מלאכה קודם שיבדיל, ובמשנה ברורה (סקל"ג) קודם שיבדיל, היינו אפילו משתחשך כיון שלא הבדיל עדיין חל במקצת קדושת שבת עליו ואסרו חז"ל במלאכה.

וידוע גודל מעלת המאחרים לצאת מן השבת וממהרים לבא וכמו שאומרים בזמירות שבת ומובא במחזור ויטרי (סי' קנ"ט), ועי' במסכת שבת (ק"ח ב') דאמר רבי יוסי יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא וממוציאי שבת בצפורי. וברש"י (ד"ה ממכניסי שבת) דבטבריא מפני שהיא עמוקה, ומחשכת מבעוד יום, סבורין שחשכה, ומוציאי שבת בצפורי שיושבת בראש ההר, ובעוד כשהחמה שוקעת נראית שם אור גדול, ומאחרין לצאת. ועי' בפ"י רבנו אליעזר מגרמיישא בעל הרוקח להושענות לשבת (נדפס בס' הזכרון רפאל כ"ג עמוד ל"ז גנוזות הראשונים מכת"י), הושע נא חשה למהר ביאת שבת, דכ' שבת שבתון, שמוסיפין מחול על הקדש, יושבת וממתנת עד כלות שבת, שמאחרת לצאת משבת, דכ' שבת שבתון. וכע"ז בפ"י הראב"ן להושענות (נדפס מכת"י בקובץ אורייתא תשס"ז גנוזי אורייתא עמוד ט) חשה למהר ביאת שבת, שממהרים לבוא, טורחת כל משהה לשבת כדאמר במכילתין (שבת ק"ח ב') תהא חלקי ממאחרי שבת שאם נתרצה לו חפץ יפה תהא מזמנו לשבת, יושבת עד כלות השבת, ממתנת עד שתחשיך לילה של מוצאי שבת שמאחרים לצאת.

ובס' פתח הדביר (או"ח סי' א' אות י"ד) כתב שקדושת שבת נמשכת כל הלילה, וכמש"כ מהגר"א בתוספת מע"ר (סי' ל"ט) מהגר"א דזמן מלוה מלכה הוא עד עלות השחר.

ועי' בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סימן ע"ו) דאין למהר להבדיל בס"ג להקליט ד"ת הנאמרים אחר צה"כ, כי אינו ראוי למהר להוציא שבת שקדושת שבת מתנוצץ עד חצות, ולכן החמירו בסליחות במוצאי שבת להמתין עד חצות, וא"כ ניתן להמשיך את קדושת השבת ע"י תוספת עד חצות, וכה שמעתי שיש בשיטה מקובצת ראייה דשייך עוד מצוה קיומית דתוספת שבת עד חצות, וכיון שיכולים להמשיך קדושת השבת חבל להפסיק את התוספת ולהבדיל, ועכ"פ לא נוחא להפקיע הקדושה באמצע

ועי' בשושנת יעקב (סימן רצ"א סק"ט) דת"ח הוא מהמאחרים לצאת מן השבת ולהוסיף מחול על הקודש, לכן אמרין בב"מ בפ' המפקיד (מ"ב א') דאי צורבא מרבנן הוא סבר דלמא מיבעיא ליה זווי לאבדלתא והיינו

וידוע מש"כ החפץ חיים (בספרו שם עולם ח"א סוף"ד בשם ג"א) דמ"ש חז"ל דבשבת אין אדם נענש בגהינום, נחשב לאיש כניסת השבת על פי הזמן שמתחיל בערב שבת להתעסק בצרכי שבת, וכ"ש דבזמן שאדם מקבל שבת בעוה"ז ומוציאו כך זוכה להנצל מעונשי גיהנם בזה השעה, וכן באפיקי ים (כהנהגות אות י"ד) מביא דברי הקדמונים שלפי זמני שמירת השבת של האדם בעוה"ז בכניסתו וביציאתו כן שובת אורו של גהינום לאחר פטירתו, וכן הוא ביסוד ושוורש העבודה (שער ח' פרק א') בשם ספר התגין, ובמנחת שבת (סי' ע"ו סק"ט) בשם ילקוט ראובני בשם מדרש, ועי' באילת השחר מסכת (ל"ט א' ד"ה ההוא) דבב"ר (פי"א ה') איתא שגם הגויים אינם נידונים בגהינם בשבת, ומ"מ הא דאמרו דהמאחרים לצאת מן השבת, נכנסים לגהינם יותר מאוחר, זה ודאי שייך רק בישראל ולא בגויים.

ועי' בשו"ת משנת יוסף (ח"ה סי' ס"ג) מש"כ לדברי הביאור"ל (סי' ר"ג ס"א) אפשר שגם ההשכמה להכין צרכי שבת מצוותה מן התורה מוהכינו את אשר יביאו. וכתב באגרות החזו"א (ח"ג סי' קמ"ט) להתרגל להחמיר בכניסת השבת אף במקום מצוה. וע"ע בכה"ח (סי' רצ"ג אות י"ב).

ועי' מש"כ בחסד לאלפים (סי' רצ"ג ס"א) שיש כמה דרגות בחזרת הנשמות לגהינום, דמצינו בשו"ע (סי' רצ"ג) דבמוצאי שבת אחר עד ברכו שובת גיהנם, ולאידך גיסא מצינו בשו"ע (סי' רצ"א סעיף ב') דאין לשתות מים בבין השמשות דאז חוזרות הנשמות לגהינום,

להפוסקים דמשרשי לה אהמפקיד, לכן אין צריך לקוברם הנפקד תיכף אחר ההבדלה שלו שמבדיל בתחילת הלילה דסבר דלמא מיבעיא ליה להמפקיד זווי לאבדלתא והמפקיד דרכו לאחר ולמשוך סעודתו בלילה. ולהראב"ד דמפרש על הנפקד ולא גרס דלמא מיבעיא ליה זווי הוא כפשוטו, דכיון שהנפקד ת"ח ודרכו לאחר לצאת מן השבת אין צריך לקברו עד אחר עת ההבדלה שלו. ועיין באו"ח (סי' רס"ג ס"ז) דדעת הלבוש דאף ע"י אחר אסור לעשות מלאכה כשהוא דרכו להוסיף מחול על הקודש וע"ש בט"ז. ואף אי גרסינן ליה דלמא מיבעיא ליה זווי גם להראב"ד, כבר פירש הלח"מ (פ"ד משאלה ה"ה) דהיינו ע"י הלואה שיבקשו להלות לו. ואולי לזה נתכוין גם המשנה למלך שם במה שתירץ קושית הרב ב"י כאן שהקשה דאף אם אין המפקיד והנפקד ת"ח למה לא ישהה הנפקד עד שיבדיל, משום דזהו החילוק בין ת"ח לאחר לענין שיהיו הזמן דאחר מבדיל מיד משא"כ ת"ח.

ואף דלתוספת שבת סגי בכל שהוא כמש"כ השו"ע (סי' רצ"ג ס"ב) דסגי להוציא שבת כשיראו ג' כוכבים וע"ש משנ"ב (סק"א), ובשו"ע הגר"ז (שם) אי' שהוא כארבע דקות וכמש"כ בקצוה"ש (סי' צ"ג הערה א) ובאבני נזר (אור"ח סי' תצ"ח), וכל המרבה להוסיף מן החול על הקודש הרי זה משובח כמש"כ הב"ח (סי' רצ"ג ס"א) דאף דמדינא פטור מלהוסיף, אינו כמו פטור מן הדבר ועושהו הנקרא הדיוט, אלא דמקבל עליו שכר אמאי דמוסיף טובא מחול על הקודש, והובא בפמ"ג במשב"ז (ס"א).

הקפיד שיהיה קודם חצות, והחזו"א נטל ידיו לסעודה מיד לאחר הבדלה. ועי' באשל אברהם לבעל דע"ק מבוטשאטש (סי' קע"ד) דבשעה"ד כמו שלענין הבדלה שיש לו תשלומין ביום א' ועד סוף יום ג', אפשר הוא הדין מלוה מלכה. ובסידור יעב"ץ (סדר מלוה מלכה) כ' דממעשה דרבי אבהו בשבת (ק"ט א') ששחט עגל למלוה מלכה במוצ"ש נלמד שאפשר להתאחר, שהרי לקח זמן לשחוט העגל ולמלוה ולבשל, אם כי אפשר שההכנה למצוה בכלל המצוה.

ובתוספת מעשה רב (סי' ל"ט) מובא שפעם אחת חלה הגר"א במוצאי שבת והקיא ולא אכל סעודה רביעית, ואחר שישן ונרגע ציוח את בני ביתו העומדים לפניו שיראו אם לא עלה עדיין עמוד השחר שיפררו לו כזית פת ויאכילוהו בכף בעל כרחו כדי לקיים מצות סעודה רביעית, ונראה דזמנה כל הלילה בדיעבד, וכתב בספר שיבת ציון (ח"ב שער י"ב סעיף מ"ג) דהגר"א לשיטתיה אזיל שהרי בגמרא שבת (ק"ט ב') איתא א"ר אלעזר לעולם יסדר אדם שלחנו בע"ש אע"פ שאינו צריך אלא לכזית וא"ר חנינא לעולם יסדר אדם שלחנו במוצ"ש אע"פ שאינו צריך אלא לכזית, וכתב בביאור הגר"א (סי' ש') מדסמכיהו אהדדי ליל שבת ומוצ"ש בפת דוקא דאהדדי איתמר, ולפי"ז כשם שסעודת ליל שב"ק זמנה כל הלילה כן גם סעודה רביעית, והוסיף שם שגם בדברי האריז"ל מפורש שיש לדמות תפלת ערבית במוצ"ש לסעודה רביעית ושניהם זמנם כל הלילה, וכן המג"א (סי' רע"ד סק"ב) דימה סעודת ליל שב"ק לליל מוצ"ש, וכן נראה מהרמב"ם הרי"ף

וכן העיר בהגהות כרם שלמה שבסוף השו"ע החדשים בילקוט מפרשים, ונשאר בצ"ע, ועוד מצינו בב"ח (סי' רצ"ה ד"ה ואומר) בשם מדרש שוח"ט (מזמור י"ח) שממתינין לרשעים עד שיסיימו כנסיה אחרונה של ישראל סדרן וא"כ מדוע למקדימין להתפלל יש להאריך בוהוא רחום, והא איכא עוד הרבה בתי כנסיות המאריכים, ורבינו זצ"ל כתב בטעמא דקרא (ראש השנה) בשם מרן החזו"א שנשאל למה ממתין בתפילתו במוצ"ש הרי בלא"ה מרן הגרי"ז ממתין טפי וכ' עד שיסיימו כנסיה אחרונה סדרן, והשיב לי יש את הרשעים שלי ולבריקער רב את הרשעים שלו, שכל אחד נידון כפי מנהגו בכניסת ויציאת השבת בזה העולם, ותלמידים נגזרים אחר רבם בזה, וכן עי' באורחות רבינו (ח"א עמוד קכ"ו) בשם החזו"א זצ"ל, וע"כ איכא כמה דרגות בזה, כשם שיש כמה דרגות ביציאת השבת.

ובשם האר"י ז"ל מובא בשע"ת (סי' ש' סק"א) שהנפש יתירה אינה הולכת לגמרי עד אחר סעודת מוצאי שבת, ולכן אין ראוי להתעסק במלאכה שאינה אוכל נפש עד אחר סעודה זו, ובהמשך מביא בשע"ת בשם האריז"ל (וכ"ה בשעה"כ) שעד חצות הלילה יש הארת קדושת השבת ואפילו לאחר מלוה מלכה, ויש להבדיל בין נפש יתירה להארת קדושת השבת, ובמשנה ברורה (סימן ש' סק"ב) כתב ועיין בשע"ת דמשמע דאינו כדאי בכל גוונא לאחרה יותר מחצות, וכ"כ בבן איש חי (ש"ב ויצא כ"ג) כי ע"פ האריז"ל הארת השבת נמשכת עד חצות הלילה וכמובא בשע"ת, וכ"מ בתוס' מעשה רב (סקל"ט), ועי' באורחות רבינו (ח"ג עמוד רל"ו) שמרן הקה"י זצ"ל

לא יתעסק בשום מלאכה עד שיקיים מצות סעודה רביעית אבל אם לא יוכל יקיימה כשיוכל וכל הלילה זמנה וטוב שלא לאחרה משליש הלילה עכ"ל.

והרא"ש שפסקו שניהם יחד להלכה סעודת ליל שבת עם מוצ"ש עכ"ד, וכ"כ בספר חסד לאלפים לר"א פאפו בעל הפלא יועץ (סי' ש' סק"א) וז"ל ונהי שהטוב טוב שתיכף שהבדיל

ה] מי שלא קידש או הבדיל בלילה אם שרי לשתות קודם התפילה

כ"א), וכן מצדד בשו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' ג'). ואם יוצא בזה גם קידוש של יום אין לקדש על הפת ועי' משנה אחרונה (שם) בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שמצדד דאע"פ שבנוסח שאומר קידוש של ערבית מינכר גם בפת מ"מ לא פלוג ואין לקדש בשחרית על הפת בכל גווני.

ולענין הבדלה כתב המשנ"ב (סימן רצט סקט"ז), דמי שלא הבדיל במוצאי שבת, ומבדיל ביום ראשון, שיבדיל מוקדם ככל האפשר משום זריזין מקדימין למצוות וגם דאסוא לאכול קודם הבדלה כיון שיכול להבדיל ומייתי בשעה"צ (סקכ"ט) ממה דאי' בפסחים (ק"ז א') דאמימר לן טוות, ויש לדון אם הוא דוקא ביום ראשון דאז נחשב עוד כעומד בעיקר זמן הבדלה כמו שהביא שם מרעק"א לענין יו"ט דאף שאין תשלומין כל ג' מ"מ ביום של מוצאי יו"ט נחשב זמנו, או דגם עד יום ג' דינא הכי, ולמש"כ המשנ"ב (סקט"ו) דמבדיל עד יום ג' אפי' במזיד נראה דאין זה מדין תשלומין.

ולענין איסור אכילה לפני שחרית, יש לדון אם הוא גם לפני תשלומי שחרית, והביאו מס' תהלה לדוד (סי' ק"ח ס"ב) שדייק מדברי המג"א (שם) שמי שלא התפלל שחרית שצריך להתפלל מנחה שתיים לא מיבעיא

בענין מי שלא קידש בלילה אם יכול לשתות בבוקר קודם קידוש, הנה בשו"ת האלף לך שלמה (סי' קכ"א) כתב דאף דבעלמא מותר לשתות מים קודם התפילה אף שלא קידש כדאי' בשו"ע (סי' רפ"ט), מ"מ זהו דווקא אם קידש בלילה, ובבוקר קודם התפילה עדיין לא חלה עליו חובת קידוש היום, אבל אם לא קידש בלילה, מחוייב הוא כעת בקידוש מאתמול ולא נפטר מחיובו כל שלא קידש, ועל כן אסור לו לשתות מים קודם התפילה. אולם בשו"ת שערי דעה (ח"ב סי' ב') כתב דיכול לשתות אז מים, דכיון דאינו יכול לקדש עכשיו כתיקון חז"ל, דהרי אסור לו לאכול ואין קידוש אלא במקום סעודה, פטור אז לגמרי מלקדש, וכן הכריע בשו"ת בצל החכמה (ח"ג סימנים א' ב') ע"ש.

המהרש"ם בדעת תורה (סי' רע"א ס"ח) כתב דכיון דדדעת רב עמרם המובא בטור שרק בשוגג יכול לקדש למחר וכ"מ בשאלתות, ע"כ שלדעתם הוא מתורת תשלומין, וא"כ יש לו לקדש ב' פעמים, בתחילה קידוש של יום ואח"כ קידוש של לילה, כדין המשלים תפילתו, ומסיק בצ"ע למעשה. אולם בכף החיים (סק"ג) כתב דיקדש קידוש אחד ויכווין בקידוש זה לצאת ידי קידוש לילה ויום, וכ"כ בערוך השולחן (סעיף

לאכול קודם שהתפלל תפילת המנחה ואם התחיל פוסק ומשמע דרך אתפילה קמא קאי ובוזה דוקא הוא דמחמרינן.

ועי' מש"כ הח"ח במחנה ישראל (ח"א פ"ז ס"ד) דאם בא מהעבודה אחר חצות ועדיין לא התפלל לכאורה פשוט דצריך להמתין עד חצי שעה שאחר חצות ולהתפלל מנחה ואח"כ תפלת שחרית להשלמה ואח"כ יהיה מותר לאכול דלא מיבעי אם לא קיים עדיין מצות תפלין בודאי אין לו לאכול כ"ז שלא קיים ואפילו אם קיים תפלין מעוכב עדיין לאכול מחמת תפלה וכמו שאחז"ל לא תאכלו על הדם לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם והוא קאי על מנחה אם לא התפלל שחרית וכמו שכתב הפמ"ג (סימן ק"ח אות ג') מיהו מי שרעב הרבה וחלש לבו נראה דמותר לסמוך ולהקל לאכול אחר חצות אם קיים מצות תפלין אף שלא התפלל עדיין כי באמת יש לי ספק בעצם זה הדין דאפשר כיון שלא הגיע עדיין זמן מנחה עד שיעבור חצי שעה שאחר חצות ואפילו בדיעבד לא יצא וכמו שכתב המג"א (סימן פ"ט) הוי כמו קודם עמוד השחר לתפלת שחרית דמדינא מותר אז לאכול וה"נ דכוותיה עד שיגיע הזמן ואפילו לדה"ח שכתב דחצי שעה קודם עה"ש אסור היינו משום ק"ש דאורייתא כמו שכתבנו שם משא"כ בענינינו ואולי יש לדחות זה דהלא הטעם דאין אנו מתפללין מנחה אחר חצות הוא משום שאין אנו בקיאים מתי הוא חצות וא"כ בעצם הוא זמן תפלה או שחרית או מנחה ושייך בוזה לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם ואכ"מ להאריך וצ"ע, עכ"ד,

שאסור לו לאכול לפני תפילתו הראשונה שהוא מנחה משום שאסור לאכול לפני שמתפלל פעם ראשונה ביום, אלא שאסור לאכול אפי' לפני תפילתו השניה שהיא לתשלומי השחרית, שכל זמן שהוא לפני שחרית אסור לאכול עד שמתפלל שחרית ומבואר מזה שנקרא עי"ז שמתפלל שחרית ע"י תשלומין.

ועי' בשו"ת שביבי אש (או"ח ח"א סי' נ"ד) שלדעתו לא נוהג רק בשחרית, וכן מביא משו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' ד') בשם ס' חקר הלכה, ודחה הוכחת התהלה לדוד ממה דכתב המג"א דאם לא התפלל ערבית ומתפלל שחרית שנים אז אם התחיל לאכול לפני תפילת תשלומי הערבית אינו צריך להפסיק, דמזה הוכיח התהלה"ד דמשמע דאם לא התפלל שחרית ומתפלל מנחה שנים אז יהא עליו להפסיק אף לפני תפילת התשלומין ומשום דלתשלומי שחרית היא דאית ויהיבין לה דין תפילת שחרית עכ"ד, דלא נתכוון המג"א כלל לכך, והטעם דאם התחיל אינו מפסיק אינו משום דיהיבין לה דין תפילת ערבית, אלא הטעם הוא משום דכיון דכבר התפלל תפילה אחת ממילא ליכא להאי איסורא דלא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם דהרי כבר התפלל, ולא תימא דכיון דבהדי תפילת שחרית הוא דאיתא ניהב לה דיני תפילת השחר, אבל היכא דכבר התפלל תפילת המנחה, כיון דכבר התפלל על דמו בודאי דאינו עומד בהאי איסורא, ולכן אם התחיל אינו פוסק וכן מדויק מדברי הפמ"ג (שם) דכתב דהוא הדין במנחה אינו רשאי

ההבדלה יהא הפסק בין ברכת בפה"ג לשתייה, וענה רבינו, אם כן החזון איש היה אומר לו שלא יענה אמן עכ"ד, ועי' בס' הר צבי או"ח סי' קנ"ד או' ב' שכתב שאפי' אם השומע כבר יצא יד"ח הבדלה מ"מ אם עתה יוצא ממנו בברכת בפה"ג מהני שתייתו ומ"מ כתב שם וז"ל אפשר דלכתחלה יש להזמין לשתיית היין איש אחר שלא יצא עדיין יד"ח הבדלה כדי שלא תהא השמיעה עצמה הפסק וגם נראה כמכניס עצמו למצב שלא יוכל לענות אמן על ברכת ההבדלה משום הפסק בין ברכת הגפן לשתייה עכ"ל, ועי' במשנ"ב סי' תרכ"ד סק"ד דמשמע דמהני טעימת תינוק אף אם אינו יוצא ידי חובתו בהבדלה זו ע"ש וכדברי ההר צבי, אבל בשו"ע הגר"ז סי' רצ"ה ס"ד בסוגריים לא משמע כן שכתב שצריך שישתה מהכוס אדם שיוצא ידי חובתו בהבדלה זו עכ"ל והיינו כסברת החזו"א, וע"ע שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' מ"ד שהקשה ע"ז מדברי הגר"ז בס"י ק"צ, אח"ז אמר רבינו זצ"ל שגם במהרי"ל דיסקין חושש להחמיר בזה ועי' שם בקונטרס אחרון סי' ה' או' ל"ג ע"ש ועי' בקרא עלי מועד מילואים סי' א' מש"כ בזה דאף אם מעכב שישתה המבדיל שמע ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שחולה שקשה לו לשתות ואין לפניו מי שלא שמע הבדלה העיצה היא שחבירו יבדיל עבורו מדין ערבות ואז מהני מה שישתה].

ועי' בביאור"ל (סי' רפ"ט ס"א ד"ה חובת) לגבי חולה שהותר לו לאכול ולשתות לרפואה קודם התפילה דפשוט שצריך לקדש תחילה, ועי' באגרו"מ (ח"ב סי' כ"ח) דהיה מקום לדון דאינו זמן קידוש כיון דאינו זמן סעודה לכל העולם, ובס' שבת לישראל (שאלה מ"א עמוד תע"ו) מובא מרבינו זצ"ל דמי שאי"צ מחמת חליו לאכול רק פירות אין לו לקדש כי לא הגיע אצלו עת קביעות סעודה, ובקו'

ומבואר דכל הנידון אינו משום חובת תפילת שחרית רק משום מנחה שלפניו, ולכן בלא הגיע זמן מנחה לא נשאר עליו חובה מחמת שחרית, ואפי' היה איסור מחמת שחרית כל שכעת אסור להתפלל אין לאסור עליו.

ויש לדון מה הדין בלא התפלל גם מנחה אם נוהג זה בערבית, ועי' בדעת נוטה (ח"א תפילה סי' י"ז) דהיום מתחיל לענין זה מהבקר.

ומש"כ המשנ"ב דאסור לאכול ביום א' לפני שמבדיל יל"ע אם קודם שחרית ג"כ אסור, או דכיון דכעת אסור בשתיית יין לא נחשב שחייב כעת בהבדלה, ואולי סגי בזה שיכול להטעים לקטן, נואפשר דאם הוא זמן שכבר התפללו אחרים יכול ליתן לשתות אף לגדול, אך יש לדון דבעינן דוקא מי שיוצא בהבדלה זו וכן מובא בשם החזו"א לענין הבדלה בתשעת הימים דיש ליתן לקטן שיוצא כעת בהבדלה זו ועי' בס' קרא עלי מועד פ"ד הערה ה' שדן בזה אם אפשר ליתן הכוס לתינוק שכבר יצא ידי חובת הבדלה ובה התינוק עתה לשמוע ולצאת רק בברכת בופה"ג ולשתות ועי' מ"ב סי' רע"א סקס"ט ומביא מש"כ בא"א להגאון מבוטשאטש סי' תקנ"א ס"י דמבואר בדבריו דמהני אבל במהדו"ת שם סי' רע"א מבואר דלא ביריא ליה דין זה כלל ע"ש וצ"ע, ומביא ששמע מרבינו זצ"ל שהחזו"א ה"י רגיל כל השנה ליתן כוס הבדלה לאחר ולא ה"י שותתו בעצמושה"י חולה סוכר וה"י מחפש אחד שעדיין לא יצא יד"ח הבדלה כדי שיצא ממנו וישתה הכוס ויש ללמוד מזה שהחזו"א סבר שצריך שישתה הכוס דוקא מי שיוצא יד"ח בהבדלה זו ויתכן שהחזו"א הסתפק בזה ועכ"פ למעשה הוא החמיר עכ"ד, ושאל מרבינו, אולי טעמו של החזו"א היה משום שאם אינו יוצא בהבדלה זו א"כ כשיענה אמן על ברכת

למצות לחם משנה בשבת יאכל ולא יזיק לו, ואמר שמזיק לו, ואמר לו שאכן ביום חול בשום אופן לא יאכל, אבל למצות לחם משנה לא יזיק, ומאז התחיל לאכול פת ללחם משנה ולא ניזוק, ויתכן דגם מלוה מלכה בכלל כבוד שבת ויכול לסמוך ששומר מצוה לא ידע רע, [וכן הביא הגרש"א שטרן שליט"א ממרן בעל השבט הלוי זצ"ל שכזית ראשון של מצה יאכלו ואמר שזה עלי ועל צווארי שלא יזקין].

וכן היה אומר רבינו זצ"ל בשם בת הח"ח הרבנית זקס, שספרה לאמו הרבנית ע"ה, שאמא שלה אשתו של החפץ חיים אמרה שמתחרטת על שני דברים שלא שמעה בקול בעלה, א] כשבנם הגיע לגיל י"ח אמר החפץ חיים נו שמונה עשרה לחופה ואמרה להחפץ חיים מדאי מוקדם אמר לה אם את לא רוצה אז לא ולבסוף הבן לא התחתן. ב] היא סבלה על המעיים והיה אסור לה לאכול קוגל, ואמר לה החפץ חיים בשבת קוגל של שבת אינו מזיק, ובכל זאת פחדה ולא אכלה והתחרטה שאם החפץ חיים אמר זה לא היה מזיק לה, ובס' מנחת תודה (פל"ד עמוד שכ"ג) ובס' באר שבע (עמוד נ"ב) מובא שאמר רבינו לשואלים שהדבר פשוט שדוקא כשהחפץ חיים אומר שלא יזיק מהני הדבר, אבל למעשה ראיתי שאכל בשבת מלח במנה גדושה ולא כמו שנמנע בחול מחשש היזק, ואמר הח"ח כבר אמר שבשבת לא מזיק.

הזכרונות ממרן החזו"א (סי' י"ט ס"ו) הביא רבינו בשם הגר"מ סאלוויציק זצ"ל דחולה שא"א לו לאכול מיני דגן, רק אוכל בשר ודגים ופירות, יוצא יד"ח במה שקובע עליו, והביא שכע"ז כ' בהגהות היעב"ץ (פסחים קי"ד א') שאם אין לו יין או פת יכול לקדש על שאר דברים דהם ג"כ נקראים לחם כשאין לו פת, א"כ נמצא דכשהחולה אינו יכול לאכול מיני דגן ויוצא קידוש במקום סעודה בפירות, אם הותר לו אכילת פירות לרפואה לפני התפילה יתחייב בקידוש תחילה, וציין רבינו לתשובות רבי אברהם בן הרמב"ם (סי' פ"ד) דאין לקדש אלא על יין או על פת חטים, אבל פת העשויה מדוחן אין לקדש עליה אף במקום שרגילים לאכול רק פת כזו, ועי' במסכת ברכות (פרק ו' משנה ח) אכל תאנים וענבים ורמונים מברך אחריהן שלש ברכות דברי רבן גמליאל וחכמים אומרים ברכה אחת מעין שלש, ר"ע אומר אפי' אכל שלק והוא מזונו מברך אחריו. [והגרש"א שטרן שליט"א א"ל בשם מרן בעל שבט הלוי זצ"ל דבפסח שא"א לקבוע על פת הבאה בכיסנין ס"ל דגם בקוגל תפוז"א נחשב קביעות אף דאפשר במצה].

ושמעתי מכבוד ידידינו הג"ר משה נוסבכר שליט"א שהיה אצל רבינו זצ"ל, וכתב שהרופאים הורו לו להמנע מאכילת גלוטן, ואמר בן דודו רבי משה סמוטני לרבינו, מה עם לחם משנה, ואמר לו שבודאי

ו] סעודת מלוה מלכה במה שממשיך סעודה שלישית

הלילה לאחר כשיכה אי"צ עוד לאכול סעודה רביעית במוצ"ש, ובכף החיים

בבאה"ט (סי' ש' ס"א) הביא מהא"ז (שם סק"א) שאם ממשיך ס"ג עד

ועי' במשנ"ב (סי' תי"ט סק"ב) דמצוה להרבות בסעודת ר"ח, והמדקדקים מוסיפים בשבת עוד מאכל על מה שמכנים בכל שבת לכבוד ר"ח, כדי שיהיה ניכר שהוא לכבוד ר"ח, ובשעה"צ (סק"ג) הביא עצת המג"א (סק"א) ע"פ הירושלמי מגילה (פ"ג ה"ד) דסעודת ר"ח שחל בשבת יש לעשות ביום א', דכשחל ר"ח בשבת, ימשיך סעודת ר"ח עד הלילה, ובזה יהיה ניכר שהוא לכבוד ר"ח, וכ' המג"א ונ"ל דיש למשוך סעודה שלישית עד הלילה ואז יוצא ידי חובת ר"ח ג"כ ועי' בשו"ע (סי' קפ"ח) דמזכיר רצה ויעלה ויבא דאזלי בתר התחלת הסעודה, והיינו דמחמת כן נחשב לסעודת ר"ח וכ' השעה"צ דבימינו אינו היכר כי בלא"ה נוהגים גם כשאנו ר"ח להמשיכו עד הלילה. וכ"ז סברא לגבי ר"ח אבל לגבי ס"ג ס"ל לא"ז דשפיר מהני מה שהוסיף יותר על החיוב כמו במוסיף עוד מאכל לכבוד ר"ח.

ועי' במט"א (סי' תר"ב סמ"ז) שיסדר שולחנו בפרוסת מפה במוצאי שבת כדי ללות את השבת ויאכל עכ"פ כזית פת ואף על פי שבשאר ימים אינו מסדר שולחנו רק מקיים סעודת מוצ"ש במיני תרגימא או פירות מ"מ בימים אלו יש להדר כל מצוה ומצוה ביתר שאת. ואם הוא מאחר בסעודה שלישית לתוך הלילה יאכל קצת בלילה ויכוין במחשבתו שתעלה לו במקום סעודה רביעית, ומ"מ יאחזו דרכו לאכול אחר הבדלה מיני תרגימא או פירות, ונראה מדבריו דבסתמא אינו עולה לו לסעודה רביעית רק בבמעלה ד"ז במחשבתו ומכוין שיהיה המשך אכילתו עבור סעודה רביעית.

(סקי"א) כתב דלדעת האריז"ל צריך שיסדר שולחנו שוב.

ועי' גם בתהלה לדוד (או"ח סי' ש אות א) דדעת הט"ז דעיקר לוויה הוא אחר הבדלה. ועי"ש עוד שהקשה איך אפשר להחשיב סעודה שלישית לסעודת לוויה ועדיין כל קדושת שבת עליו, ועוד הרי מזכיר בברהמ"ז רצה והחליצנו, את יום השבת הגדול הזה. ולהא"ז כמו דיכול להבדיל מפלג המנחה ואע"פ שקדושת שבת עליו הכא נמי יכול לאכול סעודה זו דמלוה מלכה קודם שהוציא השבת כשהגיע עת להוציא.

ולמש"כ המג"א (סימן קפ"ח סקי"ח) הא דמזכיר רצה במוצ"ש אינו משום תוספת שבת שהרי בר"ח אין תוספת ואעפ"כ מזכיר דאזלי בתר תחילת הסעודה, והכא נמי אף שיצא שבת זוכר של שבת בברהמ"ז, ועי' בכה"ח (סי' קצ"ט סק"ב) בקטן שהגדיל בגמר הסעודה דאין לו לזמן דאזלי בתר עיקר הסעודה, ועי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' נ"ו) דיכול לזמן בפרט בזה"ז שאינו מוציא אחרים, ורבינו זצ"ל נשאל בס' אוצר בר מצוה (עמוד תרל"ז) בקטן שהגדיל במוצ"ש שרוצים לצרפו לזימון, האם יכול לזמן כעת שהוא גדול, וכ' רבינו שהוא עצמו לא יזמן אבל הוא יכול להצטרף לזימון, [אמנם אם מלוה מלכה הוא דוקא אחר צאת השבת כמש"כ הט"ז א"כ ה"ז כאמר ברוך המבדיל באמצע הסעודה שאע"פ שעיקר הסעודה היה בשבת אינו אומר רצה גם להמג"א דה"ז כתרתי דסתרי, ואף בסיים הסעודה קודם שקיעה"ח אם הבדיל מבעו"י אינו מזכיר רצה אע"פ שהוא שבת].

וכ' שם באלף המגן (סעיף כ"ז) עי' באלף למטה (ס"ק י"ח) מש"כ מהא"ר (סימן ש') מפי השמועה שאם נמשכה הסעודה עד אחר שחשיכה אין צריך לאכול סעודה ד' במוצ"ש, ואפשר שלכן אין נוהרים כ"כ בסעודה זו אף ת"ח, לפי שעל הרוב נמשך להם סעודה שלישית בלילה ואוכלין אז מעט, ובס' תהל"ד (סי' ש') הניח ד"ז בצ"ע, כי האיך אפשר לקרוא סעודה ג' סעודת לוויה ועדיין כל קדושת שבת עליו. ויאמר אח"כ רצה והחליצנו ביום השבת. לכן כ' דעיקר הלוייה הוא אחר הבדלה. וכן הט"ז כ' דלוייה שייך עיקר אחר הבדלה דהיינו אחר שיצא המלך. ולכתחילה יקבע סעודת מלוה מלכה על פת. וגם ידליק נרות כמו בליל שבת. וגם יהדר אותה בבשר או בשאר תבשילין אם יש לו. ואם אין לו או שחושש לאכילה גסה יקיימה במזונות או עכ"פ בפירות. ונכון שלא לעסוק במלאכה בקבע עד שיקיים סעודה זו.

והגרש"א שטרן שליט"א הראה לי באגרות רעק"א (סי' קל"ו) במכתב חתנו הגרש"ש בירנבוים זצ"ל שהגרעק"א לא פתח הספרים הבאים מהבי דואר במוצ"ש, עד אשר שתה חמין במוצ"ש וכמדומה עם ריקק א' ובו יצא סעודת לוויה המלכה, ע"כ.

ונשאל רבינו זצ"ל, נער שנהיה בר מצוה ביום ראשון האם יכולים לעשות את סעודת הבר מצוה בשבת שלפני כן בסעודה

שלישית, ולמשוך את הסעודה עד אחרי צאת השבת דאז הוי כיום ראשון ושפיר יצא יד"ח, והגרש"א שטרן שליט"א צידד דיתכן דמהני, ורבינו זצ"ל השיב, אין מערבין שמחה בשמחה, ונשאל הרי בשבת להרבה פוסקים לא נאמר דין שמחה רק ביו"ט כמבואר בתוס' (מו"ק ח' ב') ומג"א (סי' תקמ"ו ס"ד), וכן הרי נוהגים לעשות סעודות בר מצוה בשבת, והשיב רבינו, אם עושה סעודה מיוחדת עבור הבר מצוה טוב אבל במה שחייב עבור שבת א"א, (אוצרות של חינוך עמוד תת"ח סמ"ח מ"ט) וכ' שם רבינו (אות ג') דאי"ז שייך לנידון הבאר היטב (סי' ש') בשם א"ז שהממשיך סעודה שלישית עד לאחר חשיכה דאין צריך לאכול עוד סעודה רביעית מלוה מלכה, ונראה טעמו דשם הכל בא לכבוד שבת, אבל לא מהני המשכת הסעודה לבר מצוה.

ונשאל רבינו זצ"ל בסעודת בר מצוה במוצ"ש, או סעודת פדיוה"ב וסיום, האם יוצאים בזה גם יד"ח סעודת מלוה מלכה, והשיב רבינו, דיכול לכיוון גם למלוה מלכה, (עזרת אליעזר בר מצוה עמוד מ"ב) ועי' באוצר בר מצוה (עמוד תת"ל"ג) שהשיב רבינו דבסעודת בא מצוה לא שמענו שיצטרכו דוקא עם פת וכן בבר מצוה שלו היה רק מזונות עי' בס' אלא ד"א של הלכה (פ"ז ס"א) וא"כ כיון דמשום הבר מצוה אי"צ פת שפיר מהני מה שמוסיף על עיקר חיובו בשביל מצות מלוה מלכה.

בעלי אסופות

אסופת דברים מרבינו זצ"ל בעניני חינוך

במצות חינוך הכללית עוד לפני הגיעו לגיל חינוך

כתב רבינו בענין גיל חינוך, וז"ל, כ' המשנ"ב (סי' רט"ו סקט"ז) בשם הפמ"ג דקטן שלא הגיע לחינוך שמברך ברכת האכילה וכדומה שאין לענות עליו אמן, ומשמע שאסור לענות עליו אמן כמש"כ המשנ"ב (שם סקט"א) דהוי כברכה לבטלה ושאלוני הרי העולם אין נוהגין כן שמברכין עם תינוק ברכה ועונין אחריו אמן, והשבתי שיש ב' מיני חינוך א' חינוך פרטי וא' חינוך כללי החינוך פרטי הוא כשהגיע הקטן לזמנים המנויים בסוכה (מ"ב א') ואז הקטן מחוייב מדרבנן בכל החיובים כגדול כתו' ברכות (מ"ח א') מלבד המצוה שיש על אביו לחנכו שע"ז מברך בבר מצוה ברוך שפטרני מעונשו אבל יש עוד חיוב כללי על אביו לחנכו וללמדו לפני שהגיע לחינוך כדי שידע איך לקיים המצוה לכשיגיע לחינוך וגדולה מזו מצינו בנזיר (כ"ט ב') שיש מצוה לחנכו בנזירות אע"פ שאין ראוי לנזור כמ"ש בנדרים (ט' א') כדי שידע איך להתנהג אם עדור בנזירות ולזה יש לאביו ללמדו ולהרגילו בכל דבר מצוה שידע מזה וזה אין לו קצבה ואין חייב לחנכו בכל פעם ואם אין לו פנאי אין חייב עתה בזה אלא שבכללות ידאג שהנער יעשה המצות וידע איך לעשותם ויעשה עמו כמה פעמים ולפ"ז מה שאנו עונים אמן אחר התינוק הוא להרגיל הקטן וללמדו שצריך לענות אמן על ברכה ומש"כ הפמ"ג שאין לענות אמן על ברכותיו זהו כשאין הקטן שומע האמן ואין בזה משום חינוך, (אגרות וכתבים דרך אמונה סי' קי"ג, ועי' דעת נוטה ח"ב עמוד שי"ט).

בטעם שחייב קטן במצות חינוך

כתב רבינו במכתב וז"ל: ידוע המחלוקת רש"י ותוס' בברכות (מ"ח א') דדעת רש"י דקטן אין חייב אפי' מדרבנן ורק אביו חייב לחנכו ותוס' הקשו דא"כ איך קטן מוציא אביו באכל שיעור דרבנן ומוציא אחרים ככה"ג ודעתם דקטן חייב בעצמו מדרבנן, ושאלתי לאאמו"ר זצ"ל איך רבנן יכולין לחייב קטן, הא אינו מצוה בלא תסור עי' ברכות (י"ט ב') והשיב דבגוי באמת לא מצינו בשום מקום שחייב מדרבנן שאינו מצוה בלא תסור, אבל קטן אינו כן שכל מי שבבית ישראל חייב לשמוע לרבנן, ואף שאין נענש יכולין חכמים לחייבו, וחייב לשמוע להן כיון שהוא נכלל בכלל ישראל. (דעת נוטה ח"ב שם ועי' אוצרות חינוך אות מ"ו).

אם שייך זה גם בגוי

בהנ"ל, נשאל רבינו זצ"ל, במה שכתב רבנו משמיה דאביו זצוקלה"ה שגם בקטן שייכא חיוב לשמוע לרבנן כיון שהוא נכלל בכלל ישראל אבל גוי לא חייב לשמוע לרבנן והנה בענין קטן דחייב לשמוע לתקנות דרבנן האריך בזה בקונטרס דברי סופרים (סימן א' אות כ"א), אולם מש"כ רבנו דבגוי ל"ש זאת קשה לי מדברי התוס' בכתובות יא א דגר קטן שמטבילין אותו על דעת בית דין אינו גר אלא מדרבנן ומה"ת הוא עדיין גוי ולפי"ז הרי אינו מחויב לקיים תורה ומצוות שהרי באמת הוא גוי וזה לא מסתבר וע"כ דגם גוי חייב לשמוע לתקנות דרבנן וכדיבאר שם בקונטרס דברי סופרים (אות כ"ב) דכל מה שציוו חכמים הוא רצון ה' וכל באי עולם מצווים ועומדים לעשות רצון קונם עיי"ש משמע דגם בגוי הוה כן, והשיב רבינו, כיון שרוצה להתנהג כישראל יכולין רבנן לחייבו, (שם אות מ"ז).

חינוך קטנים בברכת ענט"י וציצית וספיה"ע

נשאל רבינו זצ"ל, האם יש להקפיד ולא ליטול ידים בברכה לקטנים שאינם אוכלים כשיעור הראוי לברכה, דבגדול בכה"ג פטור מברכה כמבואר בשו"ע (סי' קנ"ה סעיף כ"ג), והשיב, משום חינוך יכולים לברך כיון שדרך אכילתם בכך, (תשובה בס' הקטן והלכותיו עמוד י"ט אות א). וכמו כן כתב רבינו דהמנהג לברך עם קטן על ציצית אף שאין בה שיעור הראוי לברכה משום חינוך (שם עמוד כ' סי"ב וביאר בתשובה בדעת נוטה ח"ב סי' תר"א דהיינו מדין חינוך הכללי), וכן לענין ספיה"ע יש לחנכו משידוע לדבר אף שאינו מבין דחינוך הכללי להתרגל יש גם בזה, (מועדי הגר"ח סי' קנ"ז קנ"ח).

חינוך הבדלה בקטן שיושן בזמן זה

נשאל רבינו זצ"ל בזמן הקיץ שזמן מוצאי שבת בכמה מדינות בחו"ל הוא קרוב לחצות הלילה, האם קטן שהגיע לגיל חנוך דקדוש והבדלה חייב להיות ער עד שיבדיל, או דכיון דזה זמן שינה דקטנים הוה כלא הגיעו לחנוך לענין זה, והשיב רבינו, יתכן דכיון דאינו מצוי אצל אביו בעת זו אין חייב לחנכו כמ"ש רש"י בברכות (כ' א') שקטן פטור מקריאת שמע לפי שאין אביו מצוי אצלו, ומובא בשו"ע (סי' ע' ס"ב), והיינו שהולך הקטן לישן מוקדם קודם שחזור אביו, וקם מאוחר שכבר הלך אביו ולא נימא שישאר הקטן ער עד שיחזור אביו, ויקום בבוקר עם אביו, וע"כ דמשום חנוך לא חייבים לשנות זמן השינה דהקטן, וא"כ ה"ה שאין צריך להתעכב מאוחר בלילה עד שיגיע זמן הבדלה, (אוצרות של חינוך שם תשובה ט' י', ועי' במשנ"ב סי' ע' סק"ט ושו"ה ס"ב דמ"מ נכון לנהוג כר"ת לענין ק"ש ועי' דעת נוטה ח"א עמוד רל"ז דאף לענין תפילה אין מקפידים לחנכו רק מגיל שידוע לומר כל תיבה כראוי בלא דילוג, ואז יש לחנכו גם על תפילה בזמנה עי' אשי ישראל פכ"ב הערה מ"ב).

חיוב קטן בתשלומין בתפילה ובהבדלה

כתב לי רבינו זצ"ל דיש לחנך קטנים גם בדיני טעות בתפילה, וכן בדיני תשלומין, (וכ"כ רבינו בספר הקטן והלכותיו עמוד י"ט ס"ז שיש חנוך לקטן גם להשלמה דתפילה), ואמר רבינו זצ"ל, אצלינו בבית היו מחנכים להשלים התפילה, כי גם חובת תשלומין הוא חינוך שמחנכים את הבן שצריך להשלים התפילה, וגם בשכח הזכרת יעלה ויבוא בראש חודש או בחוה"מ יחזור ויתפלל, והכל לפי הענין (דרך שיחה ח"א עמוד ע"ז אוצרות חינוך עמוד תתי"ג), ונשאל רבינו זצ"ל לענין הבדלה, אם נימא דהקטן פטור מלהבדיל במוצ"ש כשישן בעת ההיא, האם חייבים לדאוג שיבדיל ביום ראשון, דלכאורה אם נימא דחשיב כלא הגיע לחנוך להבדיל כ"כ מאוחר, א"כ פטור מהמצוה ופטור מהשלמה, אבל אם פטור רק משום שזה טרחה רבה ולא חייבים בטרחה שכזאת, א"כ הוה כדין אונס ויצטרך להבדיל ביום ראשון, ודנו הפוסקים אם הבדלה ביום ראשון הוה מדין השלמה או דזה עדיין מעיקר הזמן, עי' גליון רעק"א (או"ח סי' רצ"ט ס"ו). וא"כ גם לענין קטן י"ל דזה מעיקר הזמן וחייב להבדיל ביום ראשון, וכתב רבינו, מסתבר דפטור דאין מחייבין תשלומין לכתחילה, (אוצרות של חינוך עמוד תשפ"ו ועי' במועדי הגר"ח ח"ב סי' תט"ו בקטן בת"ב דיש לחנכו להבדיל לפני שאוכל).

חינוך הוא בהגיע הקטן לדעת שיבין איך עושים המצוה

נשאל רבינו זצ"ל, דבמשנה בחגיגה (ב' א') אי' דלכ"ש קטן היכול לרכב על כתפי אביו חייב בראיה, והיינו משום חנוך כמפורש שם בגמ', והנה תינוק שכזה עדיין לא מבין כלום, ולא יודע שהיום רגל, ולא שזה עזרה, ואמאי חייב בקטן כזה שאין בו דעת לחנכו, וגם לב"ה דבעינן קטן שהולך ואוחז באביו עדיין אינו מבין כלום ענין המצוה, וכן קשה בדברי הרמב"ם דקטן שיוודע לאכול כזית פת צריך לחנכו במצה ומפורש בסוכה (מ"ב ב') שהוא עדיין אינו מבין ומבחין בין צרור לאגוז, ובודאי שאינו מבין שיש כאן מצוה, והשיב רבינו זצ"ל, א"צ להבין, רק לדעת שזה צריך לעשות, ונשאל ממש"כ הפמ"ג (פתיחה כוללת ח"ב אות י') דחנוך קטן במצות בעינן שיהא בר הבנה שיש לפניו מעשה מצוה, והשיב, ההבנה שזה צריך לעשות מקרי שיוודע מצוה. (שם תשובה י"א י"ב).

ידיעה שהוא עת מועד לחייבו במצוות שבת ורגל

ונשאל ממה שכתב המשנה ברורה (סימן שמ"ג סק"ג) ודע דשעור חנוך הוא לפי חריפותו בכל דבר לפי ענינו כגון היודע מענין שבת צריך להרגילו בקידוש והבדלה, וקשה דקטן שחייב בראיה ובמצה לא יודע כלל שהיום רגל והיום פסח ומ"ט לענין קידוש בעינן שיוודע ענין השבת, והשיב, גם שם מבין שזה בזמן מיוחד. (שם אות י"ג).

חינוך כגדול בעיקר המצוה ולא בהקנאה

נשאל רבינו במש"כ הביאור"ל (סימן תרנ"ז) ופשוט שצריך שיהיה לקטן ד' מינים כשרים כמו בגדול ואילו במשנ"ב (סימן תרנ"ח ס"ק כ"ח) כתב שיש סוברים שאין צריך להקנות הלולב לקטן והביא שם בשער הציון לראב"ן דחנוך הוא רק על עצם המצוה ולא על פרטיה, ולכאורה הדברים סותרים אהרדי, והשיב רבינו, ההקנאה הוא דבר צדדי, אבל עיקר המצוה בודאי צריך כראוי, (דעת נוטה ח"ב סי' תר"ב).

ממתי יש לחנך קטן לשמו"ת

נשאל רבינו זצ"ל ממתי יש לחנך קטן בקריאת שמו"ת, והשיב, משיוודע לשמור על זה כל שבוע, (אוצרות של חינוך עמוד תשפ"ו ס"ה).

הגיע לחינוך בנר חנוכה

בדין קטן שהגיע לחנוך בנר חנוכה נשאל רבינו זצ"ל, האם השעור הוא כשיוודע הקטן להדליק הנר או דבעינן שיוודע הקטן ענין הנס ושהיום חנוכה, והשיב, כשיוודע שיש זמן מיוחד לזה, (שם סי"ד). ובמקו"א כ' שהגיע לחינוך בנ"ח היינו שיוודע להדליק ללא סיוע אחר, (ס' חינוך הבנים כהלכתו ח"ב פרק ק"ז ס"ג).

חובת חינוך עד איזה גיל

נשאל רבינו זצ"ל, עד איזה גיל של הבן מחוייב האב לחנכו, האם החיוב נפקע כשנעשה בר מצוה, והשיב, כבר כתבתי בזה בחיבור על מסכת תפילין (פרק ד' ד"ה וקטנים) דבאמת גם בגדול יש מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, כגון ליקח טלית ותפילין שאין בידו לקנות ביום שהגדיל מיד ובזה אמרנו ליישב מה שכתב בעל העיטור, הובא להלכה ברמ"א (או"ח סוף סי' ל"ז) שאין קטן מניח תפילין אפילו יודע לשמור גופו, והפרי מגדים הקשה על זה ממה שאמרו (סוכה מ"ב א') קטן היודע לשמור תפילין לוקח לו תפילין, ומה ענין אביו לכאן, הרי כבר גדול הוא, ומה ענין חינוך בגדול, ועיין ביאור הלכה (סוף סי' ל"ז) שהקשה דכבר ברוך שפטרני ונפטר מחינוך, אבל י"ל דבאמת גם בגדול איכא מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, ואמנם כשנעשה בר מצוה מברך אביו שפטרני מעונשו של זה עיין מגן אברהם (סי' רכ"ה סק"ה) והיינו משום שאין אביו נענש על מה שאין הבן מתנהג כראוי כיון שהוא בר דעת בעצמו ועל דעת עצמו הוא עושה, אך מ"מ מה שאין ביד הבן לעשות

י"ל שחייבו רבנן לאביו לעשות לו, ולפי"ז כ' ליישב איך מחנכים קטן שיגדיל באמצע ספיה"ע, הרי לא משלים המצוה בקטנותו, דבאמת בזה הקטן מחויב גם להשלים עמו המצוה שהתחיל לחנכו. (אוצרות של חינוך עמוד תתי"א).

חיוב הסבא בחינוך נכדיו

נשאל רבינו, האם מוטל על הסבא לחנך את נכדיו מדין בני בנים הרי הם כבנים, והעירו שבשו"ת מהרש"ם (ח"ח סימן ל"ג) דן אם הסבא יכול לברך ברכת ברוך שפטרני בבר מצוה של נכדו, והשיב רבינו, מצוה על הסבא ללמוד תורה עם בניו ובני בניו, וזו הלכה מפורשת בשולחן ערוך יו"ד הלכות מלמדים (סימן רס"ה ס"ג) כשם שמצוה ללמד את בנו כך מצוה ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך אלא שמצוה להקדים בנו לבן בנו, אמנם דין זה אמור במצות תלמוד תורה, ואאמו"ר הקה"י זצ"ל סבר דמצוה זו היא לעולם והיה לומד עמי עד פטירתו, ועדיין לא שמענו לעניין דין חינוך בשאר המצוות אבל עדיין גם לא מצאנו הפוך. (שם עמוד תקי"ג).

והשיב רבינו דיתכן דאף אם בחיוב חינוך הפרטי לא חייב הסבא [בפרט לרש"י שאין חיוב באינו מצוי אצלו], אבל בחנוך הכללי גם אבי האב חייב, וכפשטיה דקרא כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ובני ביתו אחריו והיינו שיהא המשך לושמרו דרך ה', גם בני ביתו אחריו, דזה מצות חינוך מה"ת, ורק בחנוך הפרטי שהוא מתקנתא דרבנן בזה י"ל דרק האב חייב. (שם עמוד תשצ"ג סכ"ו), וכתב רבינו, עיקר החינוך מה"ת שנא' למען אשר יצוה וגו' אבל פרטי המצות הוא דרבנן (שם סכ"ג).

סדר חינוך הבנים בתלמוד תורה

אמר לי רבינו זצ"ל קטן היודע לדבר מתחיל חיוב חינוך ללמוד עמו כדאי' בסוכה (מ"ב א'), ובשו"ע יו"ד הלכות תלמוד תורה (סימן רמה ס"ה) כ' הרמ"א, מאימתי מתחיל ללמד לבנו, משיתחיל לדבר מתחיל ללמוד תורה צוה לנו וגו' (דברים לג, ד), ופסוק ראשון מפרשת שמע (דברים ו, ד), ואח"כ מלמדו מעט מעט, עד שיהיה כבן ששה או כבן שבעה, ואז מוליכו אצל מלמדי תינוקות. ואמר דמתחילה יש חיוב ללמוד עמו א – ב ואח"כ נקודות וטעמים, וכל זה בכלל מצות ת"ת, וראוי לברך עמו על זה ברכוה"ת, ושילמד בגוף נקי וידיים נקיות [ואמר דאין ללמדו זה בט"ב כדן ת"ת], ואח"כ יש ללמוד עמו תנ"ך משניות וש"ס, ואמר שעם בן א' גמר כל הש"ס לפני הבר מצוה, ועם כולם למד ששה סדרי משנה לפני הבר מצוה וחלק מהש"ס, ואמר שהבחירות שהיה עושה להם זה חלק מהחיוב ללמוד עמהם כי מסייע ללימוד, ואמנם אמר שא"א מלימוד זה לדעת היטב אבל מועיל שיהיה להם מושגים בלימוד מה זה בורר ומה זה

ברירה מה זה מגיס בהוראה ומה זה מגיס דשבת, העיקר שהענינים לא יהיו להם זרים, וגם ידעו היכן יש לחפש כל דבר. וחיוב זה ללמוד עמהם אין לו שיעור.

לחנך בזהירות בנט"י שחרית וטהרת ידים בלימוד

אמר רבינו זצ"ל שצריך לחנך הילדים ליזהר בנט"י שחרית כראוי, וללמוד בידיים נקיות, ולכן ראוי לחנכם לשרוולים ארוכים, ושלא יחככו בראש בעת הלימוד, והרבנית אמו של מרן החזו"א ואחיו הגדולים כשנשאלה איך זכתה להיות אמה של מלכות, אמרה שזכתה עבור שהקפידה מאד בצניעות, ולחנך הבנים בדברים אלו, לבנים גדולי עולם.

חינוך בדבר שצריך כוונה

נשאל רבינו במש"כ הטו"א בחגיגה (ו' א' ד"ה ופיסקא) דבקטן ל"ש כוונה למצוה וגם הוה כמתעסק וכדברי התוס' בחולין (י"ב ב') דלפי"ז ל"ה מצוה דהא קיי"ל מצות צריכות כוונה, ומ"מ כיון דל"ש בקטן דבר זה חייבו רבנן שיקיים מעשה המצוה כדי להרגילו במצוה הגם דכה"ג בגדול אם אין כוונה ל"ה מצוה כלל, וקשה דמבואר בשו"ע (סימן קפ"ו ס"ב) דגדול שאכל רק כזית פת יכול הקטן שאכל כדי שביעה להוציאו בברכה מ"ז כיון דתרווייהו דרבנן והרי לגבי הגדול קיי"ל דמצות צריכות כוונה וגם במצוה דרבנן וכדכתב המשנ"ב (סימן ס') וא"כ היאך יכול לצאת בברכת המזון דקטן שהיא בלא כוונה וכמתעסק, והשיב רבינו, תשאל יותר טוב הרי אין מתכוין להוציאו וע"כ דמעשה מוכיח על מחשבתו יש לו, (אוצרות של חינוך עמוד תשצ"ו אות כ"א, ומה"ט דחה הטענה איך מלבישים לו ציצית הרי אין לו כונה למצוה דכל שמכריזים עמו ניכר מתוך מעשיו שיודע ללבוש למצוה).

חינוך קטן עדיף על בנו גדול

בענין מי שאין מקום בסוכה לב' בניו אמר רבינו זצ"ל שאומרים שכן קטן קודם משום שמצווה על החינוך שלו משא"כ בן גדול הוא מצווה בעצמו וזה לא שייך לאבא, וכן עדיף על אורח, אבל האבא עצמו קודם לבנו, (מועדי הגר"ח ח"א ס' תקכ"ז בשם י"א, שערי ציון ח"א ס' י"ד ס"ז, ובקר' ההלכות ח"ו עמוד קנ"ו מובא שאמר כן רבנו בשם חמיו וכ"כ בווי העמודים וחשוקיהם ח"י ס' ד' ד"ז בשם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, ועי' בחוט שני סוכות פ"ב עמוד רנ"ה דבנו הגדול קודם, ובס' ארבעת המינים כהלכתם עמוד קס"ח תשובה ק"ח, מובא גם בשם רבינו שכתב, יותר מסתבר לתת לגדול שחייב מדאורייתא, ועי' בתשובה נ"ח ח"ה ס' רי"ד דבמה שאין הגדול יכול לקיים לולא האב נשאר חיוב חינוך על האב גם בגדלותו).

יסר בנך ויניחך

במסכת במסכת מכות (ח' ב') אף על גב דגמיר נמי מצוה למימחיה לבנו, דכתיב (משלי כ"ט כ"ז) יסר בנך ויניחך, שאפילו לומד יפה, מצוה לרדותו כדי שיתירא (ארחות יוסר חינוך), במלכים א' (א ו') על הפסוק ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית, הקשה רבינו, מדוע באמת לא הוכיח דוד המלך את אדוניהו, וכתב, ונראה שאדוניהו התנהג כראוי ולא היה על מה להוכיחו, ואם כן מדוע נראה הדבר כחסרון שמנע ממנו תוכחה, וצריך לומר על פי הגמרא במכות (ח' ב') דאף על גב דגמיר נמי מצוה קא עביד דכתיב יסר בנך ויניחך, שהיה לו לעצבו אע"ג שעשה כשורה ולומר לו מדוע ככה עשית למצוא לו עילה שאינו עושה כראוי כדי שיהיה רגיל בתוכחה, (טעמא דקרא שם).

אסופת דברים מרבינו זצ"ל בעניני הנחת תפילין

זמן הנחת תפילין לפני הבר מצוה

כתב רבינו זצ"ל, שמנהגינו להניח לקטן תפילין חדש לפני הבר מצוה, וכן נהג אביו מרן הקה"י אצלו, (ארחות רבינו ח"א תפילין אות פ"ה וכמש"כ בערוה"ש סי' ל"ז ס"ד). ובמשנ"ב (סי' ל"ז סקי"ב) כ' דנהגו להניח שנים או שלשה חדשים קודם הזמן, וכ' הביאור"ל (שם ד"ה וכן נהגו) דאם רוצה להניח תפילין קודם לזמן זה מצדד הפמ"ג דאפשר לסמוך על קטן בן י"ב הלומד תלמוד ויודע לשמור את עצמו בקדושה שיוכל אז להניח תפילין, אמנם רבינו זצ"ל כתב דלא נהוג כן, דחוששין שלא יתנהג בהם בקדושה (דעת נוטה תפילין סי' תשכ"ב ובהערות שם). ונשאל, מדוע נוהגים לחנך ילד להניח תפילין רק שלשים יום לפני הבר מצוה ולא קודם כל שיוודע להיזהר בכל הלכות תפילין כמו בשאר מצות שהגיל חינוך הוא קודם והרי מספיק שיניח תפילין ויקרא בזה ק"ש ויקיים המצוה של תפילין ובשביל זה אפשר לחנכו הרבה קודם, וכתב, חוששין שלא יתנהג בהם בקדושה, (עזרת אליעזר תפילין עמוד מ"ו), ואם רוצים ללמדו כיצד יניח תפילין לא יברך אז על הנחת התפילין, (שם), וכשמניח רק להתלמד השיב שיכול להתלמד גם בלילה (שם). ואמר רבינו לומר לילד שעומד לפני בר מצוה לקבל על עצמו שיחזור על הלכות תפילין, (פותח את ידך עמוד תקל"ח).

מי שנעשה בר מצוה אחר ימי חוה"מ

נשאל רבינו זצ"ל להנהגים להניח תפילין חודש לפני שנעשה בן י"ג מה הדין במי שנעשה בר מצוה לאחר חג הפסח אימתי יתחיל להניח תפילין האם צריך להניח ל' יום בפועל

קודם שנעשה בר מצוה, ולפי זה ימי חול המועד אינם מן המניין, או דמתחיל להניח תפילין ל' יום לפני הזמן שנעשה בר מצוה אע"ג דבפועל יניח פחות מל' יום, והשיב, המנהג לפי התאריך (וכמו שלא מחשבים ימים כנגד השבתות שבאמצע החדש), וכמו כן אם חל הבר מצוה בשבת או ביו"ט כתב רבינו זצ"ל דלא יקדימו, ומ"מ הוסיף רבינו דמי שנולד בט' באלול מסתבר דיתחיל להניח ב' באב דכיון דביום דמתחיל להניח תפילין אית ליה שמחה אין זה ראוי להתחיל להניח בתשעה באב, (דעת נוטה שם סי' תשכ"ג).

בענין ברכת שהחיינו על תפילין

כתב רבינו זצ"ל, אין מברכין שהחיינו על תפילין, דמצוות לאו ליהנות ניתנו, עי' ר"ן סוף פסחים, ויש חוששין להמחמירין וקונין פרי חדש ומוציאין אותו, (דעת נוטה תפילין סי' תשט"ז), ונשאל רבינו זצ"ל לנוהגים להדר לפני שמניחים תפילין לקחת פרי חדש ולברך שהחיינו על הפרי חדש ולכוין גם על התפילין, האם די שהפרי חדש לפניו או שצריך לאוכלו, והשיב, יותר טוב לאוכלו, ושאלו, אם צריך לאכול מהפרי החדש א"כ מתי יאכלנו, הרי אי אפשר לאכול לפני התפילה כשמניח תפילין, והאם חתיכה קטנה יהא מותר לאכול לצורך שהחיינו, והשיב, יטעם משהו, (עזרת אליעזר תפילין עמוד מ"ה), ולמעשה השיב רבינו שהמנג שלא מברכים שהחיינו, (לבנימין אמר סי' ל"ז ס"ג),

מנהגי הנחת תפילין שקבל רבינו מאביו הקה"י

אמר רבינו זצ"ל, שאביו מרן הקה"י זצ"ל הורה לו להניח תפילין חודש קודם הבר מצוה, ורוב הנהגותיו בהלכות תפילין הם מאביו זצ"ל, שלימד אותו קודם שנעשה בר מצוה איך להניח תפילין, ואמר הקה"י שמספיק ללמוד ההלכות בספר חיי אדם כי מביא כל הדינים בקיצור, (ארחות רבינו שם אות פ"ו), וכגון מה שנהג קודם שמניח תפילין של יד לומר לשם יחוד וכו' הנדפס בסידורים, [וכן נהג לומר לשם יחוד קודם המצוה בליל הסדר ובעוד מקומות], אמר רבינו שכן נהג ע"פ אביו הקה"י זצ"ל, אף שהנהגת מרן החזו"א זצ"ל היה לא לומר בשום מקום את הלשם יחוד כי חשש לדעת הנוד"ב, (ח"ב סי' ק"ז) שלא לומר, כמו כן נהג בכריכת הרצועות של יד, שלא לכרוך כל הרצועות צמודים זה לזה, אלא אחר ג' רצועות השאיר ריווח ואחר הריווח היה כורך ד' הנותרים, ואמר שכן נהג אביו, ואמר לו שהטעם בזה כי ג' הרצועות רומז לחומש במדבר שנחלק לשלש חלקים וארבע רצועות הנותרים כנגד שאר ארבע חומשי תורה, אחר הנחת התפילין אינו קורא פרשיות התפילין כמנהג שכתב במשנ"ב (סי' כ"ה סקט"ז) דיש נוהגין כן, ואמר שאצלינו לא נהגו בזה, (אלא ד"א של הלכה פל"ז).

להניח תפילין בעצמו ולא ע"י שליח

כשהתחלתי להניח תפילין באתי עם אאמו"ר זצ"ל לרבינו שיניח לי תפילין בפעם הראשונה ואמר רבינו המצוה עליך, ומצוה בו יותר מבשלוcho. (ומ"מ פעמים שסייע לנכדיו בתחילת הנחת תפילין אבל הקשירה עצמה עשו בעצמם), והביאו משו"ת צפנת פענח (ח"ב סי' ג' ד') שכתב דאם הקטן מניח קודם הבר מצוה אין לו לברך אלא א"כ גדול מסייע לו ללובשן, וטעמו דכיון דחינוך היינו במקום שהגדול יכול לצאת בו ידי חובה ואם הקטן היה מניח לגדול לא היה יוצא ידי חובה דאינו בר קשירה, ועל כן אף אם הוא עצמו מניחם לא יברך אלא א"כ הגדול מניח לו, (וכן נקט הגר"ש אלישיב זצ"ל בס' ציוני הלכה חנוכה בדין קטן בנ"ח עמוד ל"ז), אמנם דעת רבינו (שם סי' רמ"ז ח' ובהערות שם) דאף דלכתחילה בגדול בעי דהגדול יניח לעצמו מ"מ אם אשה מנחת אפשר לברך על זה כיון דאיכא מצוה אף במה שהתפילין מונחים עליו, ואפי' הניח גוי, וא"כ י"ל דהוא הדין לקטן שמניח תפילין לגדול דמהני, וכן הוא בכף החיים (סי' כ"ז סק"ח), וממילא אף אם הקטן מניח לעצמו הרי הוא יכול לברך על זה, (דעת נוטה שם עמוד שצ"ז, ועי' בדעת נוטה תפילין סי' רמ"ט בקטן שהניח תפילין והגדיל, דאף אי נימא דאיכא מצוה בקשירה אין צריך לחלוץ כיון דקטן חייב בהנחת תפילין מדין חינוך ואע"ג דהוי מדרבנן מ"מ מבואר בחולין י"ב ב' דמעשה יש לקטן ורק מחשבה אין להם וממילא יש לומר דיצא ידי חובת המצוה בקשירתו ואף דהוי בקטנותו, וכן נראה בבאור הלכה סימן י"ד ס"א ד"ה להצריך שכתב ופשוט דהקטן לעצמו מותר להטיל ציצית לכו"ע אם רק הגיע לחינוך שהוא מחוייב מדרבנן במצות ציצית ומיקרי בר לבישה להוציא את עצמו בציציותיו ויותר נ"ל דאפילו אם כבר נעשה גדול בן י"ג שנה אין צריך להתיר ציציותיו דהרי כדעבד דמיא וכ"ז אם יודע בעצמו שהטילם אז לשמה, וכ"כ הביאנוה"ל סי' ל"ט ס"א ד"ה וכל תיקון דמהני קשר של קטן עד שיגדיל).

אם מהני שיקשור גדול לקטן

נשאל רבנו זצ"ל, שבתשובות חתם סופר (או"ח ח"א סי' ר"א) מבואר דאיכא מצוה בעצם הקשירה ודבר זה אפשר לעשותו ע"י שליח, וא"כ להנהיגם דהאב קושר תפילין לבנו בתחילה, כיון דקטן לאו בר שליחות אי אפשר לקשור עבורו, ונמצא מפסיד מצות חינוך על מצות קשירת תפילין, והשיב רבינו, חינוך הוא כעין גדול וכיון דבגדול מהני שליחות מקיים מצות חינוך, (דעת נוטה תפילין סי' שצ"ו).

לכסות הרצועות של תפילין של יד

לאחרי שהנחתי התפילין בפעם הראשונה (לפני שלבשתי חליפה), לא כיסיתי רצועות התש"י בחולצה, וקרא לי רבינו, ובקש רבינו בעצמו להוריד השרוול שיכסה התש"י והרצועות, ולא היה רחב דיו ונקרע השרוול, ואמר לי תגיד לאמא שתקנה לך כותונת יותר רחבה כדי

לכסות גם הרצועות, ולמעשה היה רבינו זצ"ל, מקפיד לעשות כן אף קודם הנחת תש"ר, ואמר שגם זה בכלל לך לאות ולא לאחרים לאות, ולא חשש בזה להפסק, וכן מביא בס' אלא ד"א של הלכה שהנהגת רבינו היה שאחר הנחת תש"י מוריד את הבגד על היר שיכסה כל הרצועות ורק אח"כ מניח תפילין של ראש ושאלו לו שהרי זה הפסק קודם תש"ר והשיב שאין לחוש להפסק כיון שהוא צורך התפילין שיהיה מכוסה, וכמו כן כשהיה מסיים לכרוך הרצועות של תש"י, לפני הנחת של ראש היה כורך את הרצועה שנשארה על כף ידו וקושרה, דהיינו שתוחב סוף הרצועה תחת הכריכות שיהיה מהודק, וביאר טעמו דאל"כ לא נחשב שהתש"י מהודק היטב, והראו מקור הדברים בב"י (סוסי"כ"ו ד"ה כתוב) שיש בתש"י קשירה והידוק ולכאורה כוונתו קשירה של התפילין במקומם והידוק ברצועות, (אלא פל"ז ס"ו ועי' סי' כ"ז סעיף י"א ובמשנ"ב סקמ"ז לגבי כיסוי התפילין של יד).

אסופת דברים מרבינו זצ"ל בעניני ברכת ברוך שפטרני

אם לברך ברכת ברוך שפטרני בשם

במדרש בראשית רבה (פרשה ס"ג אות י') א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה, ובמהרי"ל הל' קריאת התורה (סי' ס"ג) כתב דנהגו שהאב מברך את הברכה בעת שבנו הנער עולה לתורה וכולם יודעים שעתה הוא בר מצוה, והובא במג"א (סי' רכ"ה סק"ד) ובמשנ"ב (סק"ו), ורבינו זצ"ל אמר ברכה זו בלא שם ומלכות ודלא כהגר"א אף שדעת הגר"א הובא במשנ"ב (סי' רכ"ה סק"ח) כי כן היה דעת מרן החזו"א, (אלא ד"א של הלכה פכ"ד ס"ה ועי' דינים והנהגות פ"ח), וכן ראיתי שכתב רבינו זצ"ל בספר הזכרונות ממרן החזו"א שהורה לברך בלא שם, ואמר רבינו זצ"ל שאביו מרן בעל הקה"י זצוק"ל ג"כ אמר אצלו ברוך שפטרני בלי שם ומלכות וכדעת מרן החזו"א זצוק"ל (ארחות רבינו ח"ג עמוד רכ"ד סכ"ג).

וסיפר רבינו זצ"ל, סיפר לי חכ"א שהחזו"א אמר לו לברך ברוך שפטרני עם שם ומלכות והיה לי לפלא כי אצלינו לא נהגו כן ובקשתיו שישפר לי איך היה גופא דעובדא, וסיפר ששאל את החזו"א אם לומר בשם ומלכות או לא, וענה לו שאין אומרים, ושוב שאלתיו הרי הגר"א סבור שאומרים עם שם ומלכות, ואז אמר לי א"כ תגיד, הלה סבר שהוא חידש לחזו"א את הגר"א, וכיון שהגר"א אומר להגיד צריך להגיד, אבל החזו"א הרי ידע מהגר"א ואפ"ה ענה לו שאין אומרים, ורק שהלה רצה לנהוג כמו הגר"א ואז אמר לו החזו"א שאם רוצה לנהוג כהגר"א שיעשה כהגר"א, (דרך שיחה ח"ב עמוד רס"ט מעשה איש ח"ז עמוד קל"ז).

עניית אמן אחר ברוך שפטרני ללא שם

נשאל רבינו זצ"ל, האם צריך לענות אמן לברכת ברוך שפטרני שאומר האב בלא שם ומלכות או לא, והשיב, טוב לענות אמן, (הליכות חיים סי' רט"ז וכן ענה לבני הנער הבר מצוה ברוך מאיר נ"י דיש לענות אמן אחר מודים דרבנן אף שאין חותם בשם ועי' בשערי אפרים שער ד' אות כ"ה דאם מברך בשם ומלכות עונים אחריו אמן, ואולי מיירי לענין חיוב עניית אמן, אבל גם ללא שם רשאי לענות כמו אחר הרחמן עי' במג"א ומשנ"ב סי' רט"ו וע"ש במאיר עוז ובס' בצל הכמה ח"ה סי' פ"ט, וכע"ז בשלמת חיים סי' קל"ג, וע"ש בשערי אפרים שער ד' סל"ג ועי' משברי ים תפילה סי' ס"ז שהוא מלוקת הרמ"א והט"ז סי' קצ"ב).

ונשאל רבינו זצ"ל, מה הענין והתועלת לומר ברוך שפטרני בבר מצוה ללא שם ומלכות, והא כל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה ואי"ז כלום לכאור', והשיב, גם בלי שם ומלכות הודאה היא להקב"ה, (שיח התורה ח"א א' קנ"ג).

ברכת ברוך שפטרני שלא בפני הבן

השיב רבינו זצ"ל בענין אם לברך ברוך שפטרני שלא בפני הבן, לכאורה לא שייך, וצ"ע (קובץ שו"ת עיני בר מצוה סי' ס"ה), וכן הביאו שהשיב לאדמו"ר מסדיגורא, שאי אפשר לברך ברכת ברוך שפטרני מענשו של זה שלא בפני נער המצוה דלשון של זה משמע דווקא בפניו, דמלשון נוסח הברכה נראה שכך תיקנו, (חמדת חיים עמוד ט"ז וכן משמע בס' לקט יושר חאו"ח עמוד מ עין ה, ובס' לבנימין אמר סי' רכ"ב ס"ב השיב רבינו שיכול לברך גם כשהבן במדינה אחרת ואולי כ"ז כשאינו בשם).

עד מתי יכול לברך ברוך שפטרני

נשאל רבינו זצ"ל, מאבא שבעת שנעשה בנו בר מצוה שהה במלונות, עקב נגיף הקורונה, ויצא משם לאחר חודש, וכעת נפגש עם בנו פעם ראשונה לאחר שהוא כבר בר מצוה, האם צריך לברך ברוך שפטרני בשעה שרואה שבנו עולה לתורה, והשיב רבינו, אפילו שעבר חודש או יותר בפעם הראשונה שרואה את בנו עולה לתורה לאחר חזרתו לביתו ויכול לברך ברוך שפטרני, (גליון מים חיים גליון ר"ז).

נהנה בלקט יושר (שם) מתלמיד התרוה"ד, מובא, ששאל לו כשבני יחי' בא אצלי שכבר היה בר מצוה אם אני צריך לברך אם לאו, ואמר אינך צריך לברך, ועי' בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' קל"ב) שנראה דלאח"ז א"א לברך, ונראה דכ"ז כשמברך בשם, וכן ראיתי מכתב מרבינו, לשואל אחר, וז"ל, מי שאחר לברך ברכת ברוך שפטרני יותר מל' יום האם יש לו תשלומין

לברך כל זמן שירצה, והשיב, כיון שאומר בלא שם מלכות יכול לומר, (קובץ שו"ת עניני בר מצוה סי' ס"ד ועי' גם בשו"ת שביבי אש או"ח א' סי' קכ"ז, ובשביבי הלוי סי' כ"ב ובשבט הלוי ח"א סי' ע"ד ד' דאם אינו בשם יכול להקל, ובשם הגר"א גנובסקי זצ"ל מובא דאם התחיל אדם בטעות ברכה שאינה צריכה בשם ומלכות יסיים ברכת ברוך שפטרני אם לא ברכה בזמנו בשם ויוצא עכ"פ הדעות שצ"ל בשם).

ברוך שפטרני בתשעה באב

נשאל רבינו בנער שנעשה בר מצוה בט' באב מתי יעלה לתורה בשחרית או במנחה כי האב מברך ברוך שפטרני ויש בזה שמחה, והשיב, יכול לעלות בשחרית, (קובץ שו"ת מרבינו בעניני בר מצוה סי' י"ט).

ברוך שפטרני בבנות

נשאל רבינו זצ"ל, האם יש דין חינוך בבנות, וא"כ האם יש ברכת שפטרני גם אצל בנות שנפטר מעונשם כשהגיעו לגיל חיוב במצוות, והשיב רבינו עיין נזיר (כ"ט א') דא"י שם האיש מדיר את בנו בנזיר ושם בגמ' אמר ריש לקיש כדי לחנכו במצות אי הכי אפילו בתו קסבר בנו חייב לחנכו בתו אינו חייב לחנכה, וא"כ מפורש לכאורה שאין חייב לחנך את בתו במצוות, וכן משמע שהכריע להלכה בערוך השולחן (סימן רט"ו סעיף ב) שכתב ונ"ל דתינוקת שאינה בת חנוך אין עונין אחריה אמן עד שתהא בת י"ב שנה ויום אחד משא"כ קטן וזהו בגלל שלה אין דין חינוך, (שמחת מרדכי עמוד ק"ל וכעיי"ז כ' בפמ"ג סי' רכ"ה א"א סק"ה ועי' מג"א סי' שמ"ג סק"א) ה.

ה. במגן אברהם (סימן שמ"ג סק"א) כתב, ומשמע בנזיר דאין מחויב לחנך בתו ע"ש, ובתוס' בנזיר הקשו מ"ש דביוה"כ מחויב לחנך בתו ע"ש, ואפשר דכל המצות דמי ליוה"כ וצריך לחנכם, והפרי מגדים (סי' רכה א"א סק"ה) כתב, והנה למה לא יברך בנקבה בת י"ב שנה לפי הלבוש שבנים נענשים בעון האב לא שנה זכרים או נקבות, אבל למ"ד משום חינוך י"ל שאינו מחויב לחנך בתו קטנה, כמ"ש המג"א (סי' שמ"ג סק"א) ואפי' למ"ד מחויב לחנכה אין בה מצות כ"כ שיחויב לחנכה בקטנותה ואם משיאה לאיש בקטנותה קנין אישה הוא ואינה נענשת בשביל אביה יעוייש וע"ע בהלכות קטנות (ח"א סימן רכ"ב), ובכפ"ח החיים (ס"ק ס"ו) כתב לבאר הטעם לסברת המג"א ודל נ"ל הטעם משום שדרך העולם שהבת נזונית מבית אביה עד הנישואים ואם כן כיון שהיא תחת ממשלתו לזונה ולהשיאה יכול גם כן להוכיחה ואם כן לא נפטר עד הנשואין עד אשר תהיה תחת ממשלת בעלה ואז הוא יהיה חייב להוכיחה ולסברת הלבוש ביאר וז"ל ולפי הטעם של הלבוש שעד הבר מצוה נענש הכן על חטא האב נראה שהבת שיש לה גם כן מזל של בעלה שהרי הכריזו בשמים בת פלוני לפלוני אפשר שיגבר מזל הבעל ולא תענש בחטא האב ועל כן לא תקנו לברך עכ"ל.

בענין ברכת ברוך שפטרני בתאומים

נשאל רבינו, באחים תאומים שנעשו בני מצוה אם האב צריך לברך ברוך שפטרני על כל אחד מהם אחר עלייתו לתורה או יוכל לברך ברכה אחת לשניהם ולומר שפטרני מעונשם של אלו, והשיב, מסתבר ברכה א' לשניהן (הליכות חיים סי' רכ"ג, וכן עי' בס' הקטן והלכותיו פרק פג ל"א, ועי' מש"כ בשו"ת להורות נתן ח"ח סי' ז' ובספר הליכו"ש פכ"ג מ"א).

ברוך שפטרני אחר מפטיר

נשאל רבינו זצ"ל, האם אפשר לברך ברוך שפטרני כשבנו הבר מצוה מקבל עליה לתורה למפטיר או שמא מכירן שבעצם מפטיר ראוי גם לקטנים לא שייך לומר כן רק כשמקבל עליה שראויה רק לגדולים, והשיב, לכתחילה נכון כן, (שאלות המצוות ח"א שאלה ג').

אסופת דברים מרבינו זצ"ל בדיני קטן והגדיל

ברך ברכוה"ת בקטנותו אם מהני כשהגדיל

נשאל רבינו זצ"ל, האם קטן שהגדיל, צריך לחזור ולברך ברכת התורה כשהגדיל, שנתחייב כעת מן התורה, והשיב, אין לברך דגם ברכת קטן נחשבת ברכה, וגם נפטר באהבת עולם, (דעת נוטה ח"ב סי' תצ"ג). וביאר רבינו דלכן הוסיף שנפטר באהבה רבה, דמאחר די"א דברכת התורה הוא מן התורה כמש"כ המשנ"ב (סי' מ"ז סק"א) דכן הוא העיקר לדינא, משום כן יתכן שאין מועלת לו הברכה שבירך בקטנותו, כיון שעתה מחויב בהברכה עצמה מן התורה, ולכן הוספתי בזה דאף אם נימא כן מ"מ י"ל דנפטר באהבת עולם וכמבואר במשנ"ב (סי' מ"ז סק"ג) דפשוט דברכת אהבת עולם בערבית ג"כ פוטרת דזיל בתר טעמא עכ"ד, ואמר רבינו דלמעשה אביו מרן בעל הקה"י זצ"ל ומרן החזו"א לא חינוכו אותו לכוין לצאת שנית (דרך שיחה עמוד תצ"ג ועי' קה"י ברכות סי' כ"ד ס"ב), וגם לא שמענו אף פעם לחייב קטן שהגדיל לשנות על אתר אך י"ל שמועיל מה שמזכיר פסוקים של שמו בסוף התפלה דפסוקים אלו פסוקי תורה הן ומועילים לזיכירה ואולי בשעת הרחק גם גדול יכול לסמוך על זה (דעת נוטה שם בהערות).

ברך על טלית קטן בקטנותו ואח"כ הגדיל

נשאל רבינו זצ"ל, בקטן שהגדיל וישן בטליתו שבירך עליה בתחילה בקטנותו, האם חוזר ומברך עליה בבוקר משהגדיל, והשיב רבינו זצ"ל שלא יברך, דשפיר מועלת לו הברכה שבירך בקטנותו אף לכשהגדיל עכ"ד, (דעת נוטה שם הערה תקס"ח).

הנחת תפילין בקטן והגדיל

כתב רבינו זצ"ל, דקטן שהניח תפילין קודם שהגדיל (להדעות שגדלות תלוי בשעות) וכן בהניח בלילה קודם זמן תפילין, אין צריך לחלוץ כשמתחייב במצות תפילין, דסו"ס השתא בזמן חיובא הרי הם מונחים עליו, ואף אם נימא דאיכא מצוה בקשירה אין צריך לחלוץ, כיון דקטן חייב בהנחת תפילין מדין חינוך, ואע"ג דהוי מדרבנן מ"מ מבואר בחולין (י"ב ב') דמעשה יש לקטן ורק מחשבה אין להם וממילא יש לומר דיצא ידי חובת המצוה בקשירתו ואף דהוי בקטנותו, (דעת נוטה תפילין הערה שנו"ג וכן עי' בשו"ת מנחת שלמה תנינא סי' ב').

ברך על הסוכה בקטנותו והגדיל

כתב רבינו זצ"ל, דדבר פשוט קטן שבירך לישב בסוכה ואח"כ הגדיל ונעשה בר חיובא אינו חייב עוד פעם לברך, ואף דמעיקרא לא היה בר חיובא, (דעת נוטה ח"ב סי' תצ"א).

קטן והגדיל בברכת המזון בע"ש

כתב רבינו זצ"ל, דלמש"כ הרעק"א בהגהות לשו"ע (סי' קפ"ז סק"ב) לגבי קטן שהגדיל שהשביעה לברך היא סיבה לחיוב, ולכן כ' שקטן שהגדיל חייב לברך שנית ששביעתו שהוא גדול א"כ לפי"ז אולי גם מי שאכל בער"ש ונכנס השבת קודם שנעשה שבע למה יהיה צריך להזכיר רצה בבהמ"ז שהשביעה היא גם גורם לחיוב ברהמ"ז, (שמחת מרדכי עמוד שי"ד).

קבע מזוזה בקטנותו והגדיל

הביא רבינו זצ"ל, מש"כ בהגהות בנחלת צבי על גליון השו"ע (יו"ד סי' רצ"א ס"ב) שאין לומר במי שהיה חיובו במצוה מדרבנן וחל עליו חיוב תורה שיצטרך לחזור ולברך דאם נימא כן יהיה דין חדש דאם שכר בית וקבע מזוזה ואח"כ קנאה יתחייב לברך מחדש וכן אם קטן שהגיע לחינוך קבע מזוזה בבית שלו וכמ"ש בשו"ע (שם ס"ג) ומחנכים את הקטנים לעשות מזוזה לפתחיהם ואח"כ הגדיל יתחייב לברך מחדש וכיוצא כמה אופנים עכ"ד, וכ' רבינו דלהמבואר (בסי' רפ"ט סק"ב) דקבעה חש"ו פסול, א"כ יש לו לחזור ולקבוע בברכה, אא"כ מעיקרא קבעה ע"י גדול, (מזוזות ביתך סק"ד).

גילגל עיסה והגדיל בינתיים

כתב רבינו זצ"ל, דקטן שגילגל עיסה והגדיל בינתיים, צריך להפריש הימנה חלה בגדלותו, (שיח חיים הלכות חלה אות י"ב).

גזל לולב והגדיל אם הוי מצוה הבאה בעבירה

כתב רבינו זצ"ל, דקטן שגזל לולב והגדיל, הוי מצוה הבאה בעבירה אף שגזל בעודו קטן, דגם קטן צריך להחזיר מה שגזל, (מועדי הגר"ח ח"א סי' תקמ"ד).

קטן והגדיל בהדלקת נרות חנוכה

נשאל רבינו זצ"ל, מה הדין קטן שמנהג שלהם הוא להדליק נ"ח כל יום בשקיעה, ומגדיל באמצע ימי החנוכה, האם ימתין לצאת הכוכבים, דבשקיעה הוא ספק קטן, ומצות חינוך כבר נסתלקה ממנו, והשיב רבינו, אין צריך להמתין שהרי כל המצוה מדרבנן, ואע"ג שבקטנותו הוא תרי דרבנן, (שמחת מרדכי עמוד ת"ט וכן ע"י בס' נר חנוכה פ"ב הערה נ"ג).

ברכת הלבנה כשיגדיל בהמשך השבוע

שאלתי מרבינו זצ"ל, בדבר קטן שימלאו לו י"ג שנים לפני שיעבור חלקו הראשון של החודש האם מן הראוי שימתין מלקדש את הלבנה עד שיגדיל ויהא בר חיובא או דילמא יעשה המצוה בזמנה, וכתב לי רבינו זצ"ל, דגם מי שיגדיל בהמשך החדש לא ימתין לגדלותו רק יקדש הלבנה בזמנה דזריזין מקדימין למצות ושהויי מצוה לא משהינן, (וכ"כ בתשובתו במועדי הגר"ח ח"ב סי' כ"ז ובסו"ס אשי ישראל תשובה שמ"א ובשיח התורה ח"ג עמוד שנ"ג).

ואמר רבינו זצ"ל, דכיון מחוייב עתה בקידוש לבנה מצד מצוות חינוך א"כ איך ידחה זאת, והרי כל קידוש לבנה הוא מדרבנן, ואין לומר שאם נסבור שחיוב חינוך הוא על האב ולא על הבן שאז האב יצווהו והקטן מ"מ ידחה לאח"כ, דהא קטן צריך לשמוע בקול אביו (דרך שיחה ח"ב עמוד ר"ע וכ"כ בשיח התורה ח"ב סי' תתמ"א), ואין נפק"מ אם הוא חד דרבנן או תרי דרבנן רק לגבי להוציא אחרים, ולא מצינו מקור להמתין בדרבנן עד שיגדיל (כל משאלותיך עמוד קי"א), ואדרבה יש לו להקדים דזריזין מקדימין למצות (שערי ציון ח"א עמוד י"ז).

קטן שיגדיל בברכת האילנות

כתב רבינו זצ"ל, דקטן שיגדיל בחדש ניסן אי"צ להמתין לברכת האילנות עד שיגדיל ויברך מיד כשרואה בעודו קטן, (מועדי הגר"ח ח"א סי' ז' ומעשה חמד פ"ד הערה מ"ג אוצר בר מצוה עמוד תר"מ).

קטן שיגדיל בחיוב שמו"ת

כתב לי רבינו זצ"ל, דקטן שיגדיל באמצע השבוע אי"צ להמתין מלקרא שמו"ת עד שיגדיל, דמקיים המצוה אף בקטנותו (וכ"כ רבינו בשיח התורה ח"ג עמוד רצ"ג ובעזרת אליעזר עניני בר מצוה עמוד נ דיכול לקרות מיד דכל חיוב שמו"ת הוא דרבנן וקטן חייב בחינוך מדרבנן, ובס' אוצר בר מצוה עמוד תרל"ז השיב בקטן שיגדיל בשבת שיקרא שמו"ת כבר בע"ש).

קטן שהגדיל אחר פ' זכור

נשאל רבינו זצ"ל, בקטן שהגדיל אחר קריאת פ' זכור למה אינו חייב לקרא מיד פ' זכור דאורייתא, והשיב, יאמר שז' זכירות מיד (ס' אשיחה ח"ב עמוד רמ"ח).

קטן שהגדיל לענין פנים חדשות

נשאל רבינו זצ"ל בקטן שהשתתף בסעודת נישואין, והגדיך בתוך ז' ימי המשתה, האם יכול להחשב כפנים חדשות, והשיב רבינו, לא, (אוצר בר מצוה עמוד תרל"ט).

קטן והגדיל בברכת הגומל

כתב רבינו זצ"ל, דקטן שירד בספינה לעלות מחו"ל לארץ ישראל והגדיל בהיותו בדרך חייב בברכת הגומל אף שהירידה לספינה היתה כשהוא קטן, (קובץ שו"ת עניני בר מצוה סי' נ"ד).

קטן והגדיל באמצע אבילות

כתב רבינו זצ"ל, דקטן שהגדיל באמצע ימי השבעה או שלושים לאבילות רח"ל, משלים האבילות מיד שהגדיל ואין צריך למנות שבעה ושלושים מחדש, (שם סי' נ"ג).

קטן והגדיל באמצע ספיה"ע

כתב רבינו זצ"ל, דגם בגדול יש מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו כגון ליקח טלית ותפילין שאין בידו לקנות ביום שהגדיל מיד והרי מצינו בקידושין (כ"ט א') שהאב חייב להשיא לבנו אשה וזמן נישואין בן י"ח שנה אלמא דשייך מצות האב על הבן

אפילו בגדלותו, וכל מה שאין בידו לעשות י"ל דחייבו רבנן לאביו לעשות לו, וכן מצוה שהתחיל לחנכו כמו בספיה"ע בקטן והגדיל, (מס' תפילין פ"ד בתש"ר ד"ה כל קטן).

קטן והגדיל בחיוב תשלומין

כתב לי רבינו זצ"ל, דמכלל חיוב חינוך בקטן הוא גם בחיוב תשלומין בלא התפלל דגם בזה יש לחנכו, ושאלתי מה הדין בלא התפלל במנחה שקודם הבר מצוה, אם גם בזה יש תשלומין בשעה שכבר הגדיל או דבזה פקע ממנו חובת חינוך, וגם אין עליו בגדלותו חובת תשלומין למה שהחסיר בקטנותו בחובת חינוך, והשיב, טוב שיתפלל תפלת תשלומין בתורת נדבה (הלכתא רבנא עניני חינוך ועי' מש"כ בזה בשו"ת שביבי אש ח"ב סימן ס"ז).

קטן והגדיל במאה ברכות

נשאל רבינו זצ"ל, להשיטות שמתחילים למנות מאה ברכות מהבוקר והלילה הולך אחר היום, איך נער בר מצוה יקיים מאה ברכות, הרי הוא נעשה בר מצוה בלילה, ונשארו לו רק כמה שעות עד כלות היום, והשיב, ברכה של קטן זה גם ברכה, (שמענו כן ראינו ח"א עמוד פ"ב).

תפילת רבי נחוניא בן הקנה בקטן והגדיל

כתב רבינו זצ"ל, לענין תפילת תפילת ר' נחוניא בלילה של הבר מצוה שאם אמר ביום בקטנותו לא צריך לומר שוב בלילה (דולה ומשקה עמוד ז'),

קטן והגדיל בתענית נדחה

נשאל רבנו זצ"ל, בקטן שיהא בן י"ג ביום י"א באב ות"ב חל בשבת ונדחה ליום א' אם חייב לצום וכן בשאר צומות, והשיב שחייב לצום, (ס' מועדי הגר"ח ח"א תשובה רצ"ז ובס' תלתלפיות ח"ב סי' תתר"צ כ' רבינו דרחוק מאד לפטור קטן).

קטן שהגדיל במוצ"ש לענין הבדלה

כתב לי רבינו זצ"ל, דקטן שהגדיל במוצ"ש שפיר מבדיל לאחרים, דעכ"פ קיום מצות שבת יש גם בקטן ובפרט שהוא בכלל שביתת אתה ובנך. (ובקר' עזרת אליעזר עניני שמחת בר מצוה עמוד נ"ב שהביא תשובת רבינו זצ"ל שקטן שהגדיל במוצ"ש יכול להבדיל ולהוציא גדולים ולסמוך על החזקה שהוא

תורתך שעשועי _____ קסא

גדול, והביא מארחות רבינו ח"ב עמוד רי"ב שכשהיה רבינו בר מצוה נתן סכך ע"ג הסוכה וציוה החזו"א שיורידוהו ויתנו ע"י גדול ולא לסמוך בזה על חזקה דרבה. ע"כ, וע"ש עמוד תרל"ה דנער בר מצוה יכול לזמן בבר מצוה על הכוס, ובשיעורי מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל על ברכות מ"ח ב' מובא שהיה מעשה עם נכד רבינו זצ"ל ונין מרן הגר"ש זצ"ל שנעשה בר מצוה ונתן לו הגר"ש לזמן ואמר שכן המנהג, ורבינו זצ"ל העיר שאין לו לזמן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא (ואולי מש"כ שיכול לזמן הוא רק לחברים כיו"ב שיש להם רק חזקה דרבא או שלא בשם).

והעיר ממש"כ בגליון מים חיים (גליון ר"פ שבט תשע"ז מובא בקובץ גליונות גליון ק"ה) בשם רבינו זצ"ל, בזה"ל, בענין קטן שהגדיל במוצש"ק, שאלה: קטן שהגדיל במוצש"ק, האם חייב הבדלה כמו כל גדול או לא, תשובה, כיון שבשבת היה עדיין קטן לא שייך אצלו חיוב להבדיל בין קודש לחול, כיון שאצלו לא היה קודש של חיוב, ורק מדין חינוך עדיין חייב להבדיל, לכן לכתחילה לא יוציא גדול בהבדלה כיון שחיובו הוא בדרגה פחותה, עכ"ל, וכ' דאולי כאן לכתחילה וכאן בדיעבד.

הגדיל ונסע למקום שעדיין יום אתמול

כתב לי רבינו זצ"ל במכתב, דמי שהגדיל במקומו, ואחר כך נסע למקום שעדיין יום אתמול, לא פקע ממנו שם גדול שכבר חל עליו, (הלכתא רבנא עיני חינוך וכ"כ בשמו בס' אוצר בר מצוה סי' כ"א ס"ד עמוד רמ"ח).

קטן שהגדיל לזמן על אכילה שהיה קטן

נשאל רבינו זצ"ל, בקטן שהגדיל במוצ"ש שרוצים לצרפו לזימון, האם יכול לזמן כעת שהוא גדול, וכ' רבינו שהוא עצמו לא יזמן אבל הוא יכול להצטרף לזימון, ולענין הבדלה כ' שמסתבר שכן יכול להבדיל (ס' אוצר בר מצוה עמוד תרל"ז אולי סמך שהבדלה לרוה"פ דרבנן, ועכ"פ על הכוס דרבנן).

מו"מ עם רבינו בדין קטן שקיים המצוה והגדיל

בענין קטן שקיים המצוה בקטנותו והגדיל אם חייב שנית, כתב רבינו זצ"ל במכתב בס' בית היין (סי' ע"ד ע"ט) וז"ל עי' בפסחים (צ"ה ב' תוד"ה איש) וגם כאן יצא יד"ח אף שיש חד דרבנן, ע"כ, והגר"ח"מ שטיינברג שליט"א שאלו על זה, דשם לא היה בר חיובא בפסח ראשון ואינו בתשלומין ונו"נ בזה עם רבנו זצ"ל ולבסוף השיב וז"ל עיינתי עוד פעם ודבריתם נכונים וחזורני בי, עכ"ד, ועי' בק"ס (פ"ה מקרבן פסח ה"ז) שלמד ברמב"ם כדברי רבנו מעיקרא, גם האור

שמח (שם) כתב להוכיח מדברי הרמב"ם שם כן, ועי' שם שדחה דהוא דין דוקא בק"פ דכ' שה לבית עי' בכס"מ שם, ובאור שמח שם כ' וסתימתן של התנאים יוכיח שהוא דין בכל הקרבנות דכל מי שמביא קרבן בעודו קטן ושוב אח"כ הגדיל יוצא במה שנכלל בכלל ישראל ועשה כמוהם בעודו קטן, ולא חייבתו גדלותו עוד הפעם, ורבנו זצ"ל אמנם חזר במכתבו מהראייה מהתוס' אבל מעצם הדין לא הדר בו, ומשנה ראשונה לא זוה ממקומה.

וכן הוכיח ממש"כ הרמ"א (סי' נ"ג ס"י) דדוקא להוציא אחרים אינו יכול במתפלל מבעו"י, ומשמע דלעצמו מוציא, וכמש"כ בשו"ת משיב דבר (ח"א סי' י"ח) ובבנין שלמה (סי' ס') ובשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קכ"א), דמבואר ברמ"א דיכול בר מצוה להתפלל מעריב מבעו"י קודם שיגדיל אף שאינו חייב רק מדין חינוך.

וכן שמעתי שמשיב למעשה בבר מצוה לנכדו (ה' כסלו תשע"ו) לענין נר חנוכה, וכן השיב לי רבינו זצ"ל לענין קידוש לבנה וחיוב שמו"ת וברכת האילנות וכיו"ב, ועי' בארוכה בס' מעשה חמד (פ"ג הערה נ"ה) מכמה ספרים שהשיב רבינו כן, וכן השיב שגם בקטן יש דין עוסק במצוה דלא גרע מעוסק במצוה קיומית (תל תלפיות תשובה ר"ז), וגם בסוכה שישב קטן הוקצה למצותו (סוכת חיים עמוד תער"ב), ולענין מזוזה השיב רבינו, במי שמת והניח בנים גדולים וקטנים שלא הגיעו לחינוך דא"א לומר דכיון שהקטן לא מחוייב במזוזה הו"ל כשותפות עכו"ם ופטור ממזוזה, דזה אינו נכון, דקטן בר מצוה אלא שאין נענש, (דעת נוטה ח"ד תשובה קכ"א) וביאר רבינו, דאף אמנם דאינו מוזהר מ"מ בר מצוה הוא שאם מקיים חשיב קיום מצוה וכיון שיש בזה קיום מצוה אינו נכון שתהא שותפתו פוטרת מן המזוזה, (דעת נוטה שם ועי' בס' שמענו כן ראינו פט"ז סי' כ"ג ועי' בס' תל תלפיות ח"ב סי' תתרל"ג בהגדיל באמצע פסח דצ"ע אם חייב לקרא עתה הלל שלם עחר שהגדיל ע"ש).

אסופת דברים מרבינו זצ"ל בעניני בר מצוה

מה יקבל ע"ע נער הבר מצוה

רבינו זצ"ל היה מביא מאביו בעל הקה"י זצ"ל, שהיה מייעץ לנער בר מצוה לקבל ע"ע להזהר ביותר במצות כיאו"א החמורה, והראה הירושלמי קידושין (פ"א ה"ט) יל המשנה כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין את ימיו ונוחל את הארץ, אמר רבי יוסי בי רבי בון מי שייחד לו מצוה ולא עבר עליה מימיו מה אית לך אמר רבי מר עוקבן כגון כיבוד אב ואם. ובשנים האחרונות היה אומר לקבל ע"ע למוד כל הש"ס בבלי וירושלמי. בהזדמנויות אחרות אמר רבנו לילד בר מצוה שילמד הלכות תפילין (כל משאלותיך עמוד ק"ו).

כל המשניות לפני הבר מצוה

ואמר רבינו זצ"ל אבא למד אתי לפני הבר מצוה שתי פעמים כל הששה סדרי משנה כי זה כולל כל התורה. (כל משאלותיך עמוד מ"ג). ואמר שגם הוא למד עם בניו כל המשניות ורוב הש"ס (ועם א' סיים כל הש"ס) שיהיה להם מושגים בכל מקום, שידברו על בורר שלא יחשבו שזה ברירה, ואף שאין כ"כ תועלת מלימוד כזה עם לא חוזרים, אבל זה מועיל שהענינים לא יהיו זרים אצלו. החזו"א היה אומר עד הבר מצוה צריך לגמור ש"ס אח"כ ללמוד כמו שצריך, (מנחת תודה עמוד צ"ט),

ואמר רבינו זצ"ל, מורי ורבי הגרמ"י ליפקוביץ זצ"ל היה אומר בשם החזו"א שעד בר מצוה צריך ללמוד ש"ס, אח"כ זה כבר מאוחר, נישט קענען, היינו שלא כיון שמועיל כבר לדעת ש"ס, אלא דורכרנעך ש"ס, היינו לעבור על הש"ס, אני למדתי עם א' מבני ש"ס עד בר מצוה, רציתי שהגמרות לא יהיו אצלו זרות, שיהיה לו ידיעה בכל הענינים, אבא לא למד עימי הכל רק מס' שאני רציתי, ורצה שאלמד עם תוס', לא הספקתי ש"ס עד בר מצוה, בגמ' ע"ז (נ"ו ב') אמרו ההוא ינוקא דתנא עבודת כוכבים בשית שנין פרש"י בן שש שנים ושאלוהו וענה וכך פוסקים שם כפי מה שאמר הינוקא, (כל משאלותיך עמוד תקמ"ב).

להתנות שיהיה הכל בלא נדר

אמר לי רבינו זצ"ל לפני הבר מצוה, שכדאי לומר בפה שכל מנהג טוב שינהג ג' פעמים, שיהיה בלא נדר, שלא יכנס ח"ו בעון נדרים, ואמר בשם אביו מרן הקה"י זצ"ל דבמנהג טוב שנהג ג' פעמים ולא קבל בפה אפשר לסמוך על המסירת מודעא אחר התרת נדרים בער"ה, ואמר שכ"כ הגר"ח זוננפלד זצ"ל בשו"ת שלמת חיים (סימן ס"ב).

חיוב ברכוה"ת בליל הבר מצוה

אמר רבינו זצ"ל, שאביו בעל הקה"י זצ"ל ומרן החזו"א זצ"ל לא אמרו לו בבר מצוה לכוין שנית לצאת באהבת עולם, (כל משאלותיך עמוד ק"א) והטעם דס"ל דאף שקטן אינו בר חיובא מ"מ יש לו קיום מצוה מה"ת אף במצוה דאורייתא, ומהני מה שברך בקטנותו אף אחר שהגדיל, ועי' בזה בדעת נוטה ציצית (ח"ב סי' תצ"ג) דכשהגדיל אין צריך לברך שנית, דגם ברכת קטן נחשבת ברכה, וגם נפטר באהבת עולם, וע"ש בהערות שאמר רבינו זצ"ל שמעולם לא שמענו שיהיה הבר מצוה בליל הבר מצוה צריך אחר מעריב לשנות על אתר לצאת יד"ח ברכה"ת באהבת עולם עי' בשו"ע (סי' מ"ז ס"ז) ..

סעודת בר מצוה במוצ"ש

נשאל רבינו זצ"ל, נער שנהיה בר מצוה ביום ראשון האם יכולים לעשות את סעודת הבר מצוה בשבת שלפני כן בסעודה שלישית, ולמשוך את הסעודה עד אחרי צאת השבת דאז הוי כיום ראשון ושפיר יצא יד"ח, והשיב, אין מערבין שמחה בשמחה, ונשאל הרי בשבת להרבה פוסקים לא נאמר דין שמחה רק ביו"ט כמבואר בתוס' (מ"ק ח' ב') ומג"א (סי' תקמ"ו ס"ד), וכן הרי נוהגים לעשות סעודות בר מצוה בשבת, והשיב רבינו, אם עושה סעודה מיוחדת עבור הבר מצוה טוב אבל במה שחייב עבור שבת א"א, (אוצרות של חינוך עמוד תת"ח סמ"ח מ"ט וכ' שם רבינו באות נ' דא"ז שייך לגידון הבאר היטב סי' ש' בשם א"ז שהמשיך סעודה שלישית עד לאחר חשיכה דאין צריך לאכול עוד סעודה רביעית מלוה מלכה דשם הכל בא לכבוד שבת, אבל לא מהני המשכת הסעודה לבר מצוה).

בר מצוה עם מלוה מלכה

נשאל רבינו זצ"ל בסעודת בר מצוה במוצ"ש, או סעודת פדיוה"ב וסיום, האם יוצאים בזה גם יד"ח סעודת מלוה מלכה, והשיב רבינו, דיכול לכוין גם למלוה מלכה, (עזרת אליעזר בר מצוה עמוד מ"ב וע' באוצר בר מצוה עמוד תתרל"ג שהשיב רבינו דבסעודת בא מצוה לא שמענו שיצטרכו דוקא עם פת וכן בבר מצוה שלו היה רק מזונות ע"י בס' אלא ד"א של הלכה פ"ז ס"א).

על נהרות בבל בבר מצוה

נשאל רבנו איזה מזמור יאמרו לפני ברהמ"ז בבר מצוה שיר המעלות או על נהרות בבל, והשיב על נהרות (עלי שיה עמוד ק"ו).

זימון בבר מצוה

בסעודת בר מצוה של אחד מנכדי הגרי"ש אלישיב זצ"ל כיבדו את חתן הבר מצוה לזמן וישב שם רבינו זצ"ל שהיה דוד החתן והעיר שלא כדאי שיזמן החתן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא, וכן מביא רבינו בשו"ה (סי' קצ"ט ס"ו) בשם מרן החזו"א (או"ח סי' ל"א סק"א) דאין ליתן לקטן לזמן על סמך החזקה, נוכח החמיר אביו הקה"י ע"י בארחות רבינו ח"א עמוד פ"ן, וחמיו זצ"ל סב החתן אמר שהמנהג הוא שחתן הבר מצוה מזמן, (שיעורי מרן הגרי"ש אלישיב על מסכת ברכות מ"ז ב' עמוד תקל"ב וכ"כ בערוה"ש סי' קצ"ט ס"ד דהמנהג פשוט שנער הבר מצוה מזמן בלא בדיקה אם הביא ב"ש, ובכה"ח סי' קפ"ו סק"ב כ' ע"פ הזהר שיש ליתן לו לזמן לחנכו במצות, וע"י קצוה"ש סי' מ"ה סוף סק"ט שכן

המנהג, ובקר' עזרת אליעזר עמוד מ"ד מובא תשובת רבינו זצ"ל שנער בר מצוה יכול לזמן על הכוס, וכן בבית רבינו היה נותן לזמן, ואולי כ"ז כשלא היו חייבים בזימון רק בצירוף זה הבר מצוה, עי' שערי הוראה כ"ה עמוד י"ח).

קטן המגדיל בקידוש לבנה

כתב לי רבינו זצ"ל, דגם מי שיגדיל בהמשך החדש לא ימתין לגדלותו רק יקדש הלבנה בזמנה דזריזין מקדימין למצות ושהויי מצוה לא משהינן, (וכ"כ בתשובתו במועדי הגר"ח ח"ב סי' כ"ז ובסו"ס אשי ישראל תשובה שמ"א) ועי' ברמ"א (סי' נ"ג ס"י) ובשו"ת משיב דבר (ח"א סי' י"ח) ובבנין שלמה (סי' ס') ובשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קכ"א), דמבואר ברמ"א דיכול בר מצוה להתפלל מעריב מבעו"י קודם שיגדיל אף שאינו חייב רק מדין חינוך. ואמר רבינו זצ"ל, דכיון מחוייב עתה בקידוש לבנה מצד מצוות חינוך א"כ איך ידחה זאת, והרי כל קידוש לבנה הוא מדרבנן, ואין לומר שאם נסבור שחייב חינוך הוא על האב ולא על הבן שאז האב יצווהו והקטן מ"מ ידחה לאח"כ, דהא קטן צריך לשמוע בקול אביו (דרך שיחה ח"ב עמוד ר"ע וכ"כ בשיח התורה ח"ב סי' תתמ"א), ואין נפק"מ אם הוא חד דרבנן או תרי דרבנן רק לגבי להוציא אחרים, ולא מציינו מקור להמתין בדרבנן עד שיגדיל (כל משאלותיך עמוד ק"א), ואדרבה יש לו להקדים דזריזין מקדימין למצות (שערי ציון ח"א עמוד י"ז).

לא להמתין מלקיים מצות עד הבר מצוה

שמעתי מרבינו זצ"ל דכשיכול הקטן לקיים המצוה בקטנותו יקיים המצוה מיד בקטנותו מדין זריזין מקדימין ולא ימתין עד שיגדיל. וכ"כ לגבי נ"ח דאי"צ להמתין עד צה"כ כיון דהמצוה דרבנן, עי' בס' נר חנוכה (פ"ב הערה נ"ג), וכן השיב במכתב בס' בית היין (סי' ע"ד ע"ט) וז"ל עי' בפסחים (צ"ה ב' תור"ה איש) וגם כאן יצא יד"ח אף שיש חד דרבנן, ע"כ, והגר"מ שטיינברג שליט"א שאלו על זה, דשם לא היה בר חיובא בפסח ראשון ואינו בתשלומין ונר"צ בזה עם רבנו זצ"ל ולבסוף השיב וז"ל עיינתי עוד פעם ודברתיכם נכונים וחזורני בי, עכ"ד, ועי' בק"ס (פ"ה מקרבן פסח ה"ז) שלמד ברמב"ם כדברי רבנו מעיקרא, גם האור שמח (שם) כתב להוכיח מדברי הרמב"ם שם כן, ועי' שם שדחה דהוא דין דוקא בק"פ דכ' שה לבית עי' בכס"מ שם, ובאור שמח שם כ' וסתימתן של התנאים יוכיח שהוא דין בכל הקרבנות דכל מי שמביא קרבן בעודו קטן ושוב אח"כ הגדיל יוצא במה שנכלל בכלל ישראל ועשה כמוהם בעודו קטן, ולא חייבתו גדלותו עוד הפעם, [ורבנו אמנם חזר במכתבו מהראייה מהתוס' אבל מעצם הדין לא הדר בו, וכן שמעתי שמישיב למעשה בבר מצוה לנכדו ה' כסלו תשע"ח], וכן השיב לענין קידוש לבנה וחייב שמו"ת וברכת האילנות וכיו"ב, ועי' בארוכה בס' מעשה חמד (פ"ג הערה נ"ה) מכמה ספרים שהשיב רבינו כן, ועי' גם בס' שמענו כן ראינו (פט"ז סי' כ"ג), ונשאל רבינו, להשיטות שמתחילים למנות מאה

ברכות מהבוקר והלילה הולך אחר היום, איך נער בר מצוה יקיים מאה ברכות, הרי הוא נעשה בר מצוה בלילה, ונשארו לו רק כמה שעות עד כלות היום, והשיב, ברכה של קטן זה גם ברכה (שמענו כן ראינו ח"א עמוד פ"ב), וכמו כן לענין תפילת תפילת ר' נחוניא בלילה של הבר מצוה השיב שלא צריך לומר שוב בלילה (דולה ומשקה עמוד צ), וכן השיב שגם בקטן יש דין עוסק במצוה דלא גרע מעוסק במצוה קיומית (תל תלפיות תשובה ר"ו), וגם בסוכה שישיב קטן הוקצה למצותו (סוכת חיים עמוד תער"ב), ולענין מזוזה השיב רבינו, במי שמת והניח בנים גדולים וקטנים שלא הגיעו לחינוך דא"א לומר דכיון שהקטן לא מחוייב במזוזה הו"ל כשותפות עכו"ם ופטור ממזוזה, דזה אינו נכון, דקטן בר מצוה אלא שאין נענש, (דעת נוטה ח"ד תשובה קכ"א) וביאר רבינו, דאף אמנם דאינו מוזהר מ"מ בר מצוה הוא שאם מקיים חשיב קיום מצוה וכיון שיש בזה קיום מצוה אינו נכון שתהא שותפתו פוטרת מן המזוזה (דעת נוטה שם).

חייב בר מצוה בתענית נדחה

נשאל רבנו זצ"ל, בקטן שיהא בן י"ג ביום י"א באב ות"ב חל בשבת ונדחה ליום א' אם חייב לצום וכן בשאר צומות, והשיב שחייב לצום, (ס' מועדי הגר"ח ח"א תשובה רצ"ז).

תענית סמוך לבר מצוה

אמר רבינו זצ"ל, דקטן אי"צ להתענות אפי' סמוך לבר מצוה, ואפי' נעשה בר מצוה למחר, ומעולם לא שמענו שיהגו שיאמר עננו אף כשמתענה לחינוך עד מנחה, כיון שאינו חייב בתענית (כ"כ רבינו בהערה לס' קרא עלי מועד פ"א הערה ד ועי' במועדי הגר"ח ח"ב סי' תי"ז שהשיב למעשה שיכול לומר, ובק' עזרת אליעזר עניני בר מצוה עמוד ד' נשאל רבינו בענין מה שנהגו להתענות ג' תעניות סמוך לבר מצוה והשיב שם לא שמענו מנהג זה, ומ"מ כתב דמי שנהגו אצלו לצום יצומו ואפי' הבנות כדאי שיצומו אם אינו בחשש סכנה, ועי' בס' שמענו כן ראינו ח"ב פ"ט ס"ג דאין להתענות יום שלם עד הבר מצוה ומ"מ יש ענין להתענות קצת לשעות).

בר מצוה של רבינו זצ"ל

בהזדמנות באחד מימי חודש טבת בעת טעימת שחרית לפתע אמר רבנו זצ"ל, היום יום בר המצוה שלי, [כדרכו שלא עושה ענין מיום הולדת, באומרו יום הולדת מציון רק אצל פרעה, ואמר על זה מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל, כיון שרבינו כל שיחו ושיגו רק בדבר של מצוה, והרי יום הולדת אינו שייך למצוות, אלא יום בר המצוה, לכן מזכיר רק הבר מצוה], וסיפר רבנו, פעם לא היתה כלל סעודה בבר מצוה, הבר

מצוה שלי הייתה בישיבת בית יוסף עם קצת מזונות ושתייה, ולא הייתה סעודה, הזמנות נשלחו רק לכמה יחידים, השכן כתב את ההזמנה במכונת כתיבה, קיבלתי רק כמה ספרים, החזון איש נתן לי ספר חזון איש על יבמות, והוא אצלי, הרב מפונוביז' נתן מאירי על חולין, הג"ר מתתיהו שטיגל חובת הלבבות קטן [בס' אלא ד"א של הלכה פ"ז כ' שהביא מס"ן], רבי יעקב הלפרין משניות רבי שמעון גריינמן היה אז חתן במשפחה וחמיו המוהל הרב שקול נתן ג"כ משניות, אביו של הג"ר אברהם פרבשטיין שהיה חייט ותפר לי את הבגדים ובשעתו היה ראש הקהילה נתן לי גמרא ברכות פרק קמא עם ניקוד, הבנים של הג"ר שמואל גריינמן נתנו בשותפות ספר, הג"ר יהושע קרליץ נתן ספר בבר מצוה, [הראה לי גם חיי אדם שקיבל מהחברים עם הקדשה], וסיפר שבבר מצוה השתתף גם הזבינקע רב הגרא"י גרשנוביץ זצ"ל, כמדומה שהרב מפונוביז' אמר דברים קצרים, והוא איחר לבר מצוה כי שב מהלוויה של הגרי"מ חרל"פ, ובכניסתו אמר טוב ללכת לבית האבל מלכת אל בית משתה, אמרתי דרשה על היסח הדעת בתפילין, וזה הסתעף לטומאה (כל משאלותיך עמוד ק"ט).

ופעם אחרת כשנשאל רבינו, בענין הבר מצוה שעשו לו, בר מצוה? מי היה עושה? הבר מצוה שלי היה בישיבה בבית יוסף, היה רק י"ן ועוגה, ובאו החזו"א והרב מפונוביז', וחברים מהתלמוד תורה, לישיבת תפארת ציון נכנסתי שנה אחר הבר מצוה, השכן שלנו עשה כמה הזמנות במכונת כתיבה, ואמרתי דרשה בענין היסח הדעת בתפילין ומסתעף לדין טומאה הותרה, שקשור לקרבן פסח, ומודפס באחד מספרי אבא, זה היה דרשה שלו, לא הפריעו לדרשה, קבלתי שבע ספרים ואלו חלקם מהחזו"א קבלתי חזו"א על עירובין ואחד הביא מסילת ישרים ר' יהושע תנחום קרליץ הביא משניות, (מנחת תודה עמוד ק"ע).

ופ"א כאשר שאלו את רבינו, מה הגדר של הסעודה לנער בר מצוה עם ברכת המוציא דווקא או די במזונות בלי נטילת ידים, השיב, בבר מצוה שלי היה רק י"ן ומזונות והערינג, ונעשתי בר מצוה, לא צריך יותר מזה, שמחת בר המצוה שלי נערכה בישיבת בית יוסף שבגבעת רוקח בבני ברק בליל בר המצוה אחרי מעריב בחדר אוכל, אבי הסטיפלער היה שם ר"מ, היה על השולחן י"ן ועוגה ללא נטילת ידיים, קבלתי ז' ספרים, חזון איש על יבמות ממרן החזו"א, מסילת ישרים מר"מ שטיגל זצ"ל, ועוד, מרן זללה"ה שהשתתף לא הניח שיפסיקו את הדרשה בשירים את הדרשה הכנתי על פי מראה מקומות שאבא הראה לי ועל פי זה אמרתי את החידוש ואח"כ הדפיסו באחד מספריו כי החידוש היה משלו, (אלא ד"א של הלכה פ"ז ס"א) אביו מרן הקה"י זצ"ל הורה לו להניח תפילין חודש קודם הבר מצוה, ורוב הנהגותיו של רבנו בהלכות תפילין היו מאביו הקה"י שלימד אותו קודם שנעשה בר מצוה איך להניח תפילין (שם).

איזה ספר כתב רבינו בבר מצוה

אמר רבינו, את הספר שיח השדה חלק ג' כתבתי בגיל בר מצוה, ובאמת חלק מהדברים שלא היו נראים בעיניו אח"כ הוציא מהספר (מנחת תורה עמוד ק"צ).

דרשת בר מצוה

לגבי הדרשה של בר מצוה, אמר רבנו זצ"ל, כי רוב הנערים היו אומרים משאגת אריה אודות לילה זמן תפילין וכדומה, אבא הקה"י זצ"ל אמר לי מליצה בשם מגיד אחד, שבכל ברית בא אליהו הנביא ובכל בר מצוה בא השאגת אריה, אני אמרתי שטיקל תורה של אבא, עם שייכות לשאגת אריה, בחתונה היו מפריעים לחתן אבל לא בבר מצוה, בר המצוה שלי היה בבית המדרש של ישיבת בית יוסף, כי עשוהו על תנאי ויכלו לערוך סעודות, (כל משאלותיך שם).

רבינו זצ"ל היה מבקש לשמוע דרשת הבר מצוה, ולא היה נותן שיפריעו לדרשה, ואמר רבנו, החזון איש הקפיד שלא יפריעו לנער בר מצוה מלומר את הדרשה, והוסיף, הרי הנער כל כך טרח להכין, ובסוף לא נותנים לו לומר, ואכן כשהשתתף בבר מצוה ואמר שלא להפריע מפני כבודו לא היו מפריעים, (כל משאלותיך עמוד ק"ו), וכשטענו שמנהג זה נעשה כדי שלא לבייש מי שאין לו, אמר רבינו, גם אם כך שלא רוצים לבייש, אבל לא להפסיקו מיד, אלא שיאמר מקצת, שאם לא כך זה מבזה את דברי התורה, ונאמר מסיר אנו משמוע תורה וגו', החזון איש סבר שזה בזיון התורה שלא נותנים לו כלל לדבר לפחות שיגיד איזה שטיקל, (שם).

לדחות סעודת בר מצוה

נשאל רבינו זצ"ל, בענין מה שכתב במג"א ומובא במשנ"ב (סי' רכ"ה סק"ו) שגם אחר יום הבר מצוה אם יש בסעודה דברי תורה הוי סעודת מצוה, האם אפשר מחמת כן לדחות הבר מצוה לזמן שיותר קל למשתתפים, והשיב, בר מצוה סעודתו רק בו ביום, ומה שעושה אח"כ לא מעלה ולא מוריד, ומה שאמרת שאם יש דברי תורה הוי סעודת מצוה, זה כמו שיעשה בחודש אחר, ואין זה שייך לבר מצוה, כאשר אינו יכול לעשות סעודת בר מצוה בליל הי"ג יכול גם לילה שלאחריו, אבל אחר כך, זה כבר רק זכר לבר מצוה, וכאשר אחד מנכדי רבנו אמר לו כי בנו נהיה היום בר מצוה, אבל סעודה לאחרים עושה בשבוע הבא, אמר לו רבינו, אם כן יש לי עצה בשבילך, תמתין כבר עד החתונה, ותעשה אז את הסעודה, (כל משאלותיך עמוד ק"ה).

מנהגי סעודת בר מצוה

אפשר להקל בבר מצוה לעשות כלי שיר (דולה ומשקה עמוד ר"מ), בסעודת בר מצוה י"ל על נהרות בבל (עלי שיה עמוד ק"י ס"ו), אפשר לעשות בר מצוה בחול המועד (שם עמוד קנ"ז ס"א), יכולים המשתתפים לומר בברהמ"ז ברכת בעל הבית (דולה ומשקה עמוד קל"ג).

אם לעשות בר מצוה באולם או בבית

אחד מנכדי רבינו זצ"ל, שהזדמן יום הבר מצוה של בנו בשבת, לאחר שעלה לתורה עלה לבית רבינו לקידוש, והחתן הבר מצוה אמר הדרשה לרבינו, ובוה הסתפק בחגיגת הבר מצוה לבנו, במוצאי שבת רצה רבינו לבא במיוחד לביתו להביא מתנה לחתן בר מצוה, ואמרו שהוא גר בקומה גבוהה ואעפ"כ רצה לטרוח לעלות, וכתב לו הקדשה ארוכה על שונה הלכות שלא כהרגילו, כשבא אביו של נער הבר מצוה לרבינו למחרת ביום א', העיר לו, למה לא עשית לבן בר מצוה, הרי כתוב בגמ' (שבת י"ב) שלא ישנה בן בין הבנים היית צריך לעשות לו בר מצוה באולם, וכשאמר האב שהבן הסכים בלב שלם, אמר רבינו, הוא ילד טוב, אמרת לו אז הוא הסכים, ילד זוכר כל החיים שלא עשו לו בר מצוה, והמשיך רבינו, בטח לא עשית לו בר מצוה כי גם חששתם מעין הרע, זה לא טעם נכון, כיון שבב"ב אמר החזו"א שאין עין הרע, והוסיף רבינו שבזכות זה שויתר הוא יהיה תלמיד חכם גדול, לאחר זמן שאל רבינו את אביו אם הילד בר מצוה נרגע ואם קנה לו ספרים, ובירך יהיה לך הרבה נחת ממנו ושוב לאחר זמן רבינו שאל את אביו של הבר מצוה אם הוא שמח מהברכה שכתבתי לו, בכוונה כתבתי לו כך, שלא כהרגיל, מגיע לו, בגלל שלא עשו לו בר מצוה, (מנחת תורה עמוד ק"י).

תפילה שלא יזיק עיה"ר

א' שזכה ללמוד עם בנו בשבע השנים לפני בר מצוה שלו ש"ס, ובכל פעם שסיימו מסכת מגיל חמש וחצי הקליט אותו עונה על שאלות רבות על המסכת שנלמדה, ושאל מרבינו זצ"ל, האם כדאי להראות חלקים מההקלטות האלה במסיבת הבר מצוה שלו, שמצד אחד זה יכול לגרום לחיזוק גדול לבני ולמשפחות אחרות ומאידך אולי יש לחשוש לקנאה עין הרע ואולי גאווה שתיכנס ללבו של בנו, וכתב לו רבינו זצ"ל תתפלל שלא יזיק, (ס' פותח את ידיך עמוד תרי"ג).

מה לעשות כשבת נעשית בת מצוה

נשאל רבינו זצ"ל, האם האם גם בבת עושים עסק מכך שנעשית בת מצוה, והאם הרב עשה משהו, והשיבך בודאי שעשיתי, ביום זה אמרתי לה, כל נדרים שנדרת בתוך ביתי הרי

הן מופרין (נדרים ע"ב ב'), אבל לעשות סעודה כמו בבן, זה מגיע מהגויים שרוצים להשוות בת לבן, ואבא לא היה נותן לעשות את זה, הם מתנהגים בשגעון, וגם יש בזה חשש לא תלבש, והוסיף אח"כ, וכי כאשר תקנה עבד או שפחה ועל ידי זה נהיה חיוב במצוות כמו אשה, האם תעשה עסק מזה, וסיים, אנו נוהגים לקנות סידור לבנותינו וגם לנכדותינו ועושים כן כדי שירגישו שהם בני מצוה מהיום, ורבנו כותב הקדשה בכת"ק לכל א' מנכדותיו, בזה הלשון, בעזה"י ו' אייר תשע"ב, מתנה לנכדתי ליום שאת חייבת במצוות תתפללי בו בכוונה ותזכי לחיים ארוכים וטובים בברכת סבא חיים קנייבסקי. (כל משאלותיך עמוד קי"ב).

ולאחד מהנכדים שסיפר לרבינו שבתו נעשתה בת מצוה, אמר רבינו, שתקפיד על ג' תפלות ביום, שהחזו"א היה סבור שנשים צריכות להתפלל גם מעריב, הוסיף רבינו, בפרט שהיא הגדולה והבכורה צריכה בעיקר ליזהר יותר שתהיה דוגמא לשאר המשפחה, (מנחת תודה עמוד צ"ז להדבק עמוד ר"מ)

בר מצוה ת"ח קודם לש"ץ זקן ע"ה שקולו נעים

אמר רבינו זצ"ל ששאל מה עדיף, האם חזן זקן עם זקן ארוך עד הרצפה, וקול מאד יפה, ומאריך חצי שעה חזרת הש"ץ, ומצד שני, נער בר מצוה שגומר תוך חמש דקות חזרת הש"ץ, ויש לו קול של בת היענה, אבל להזקן יש דברים בתפלה שלא יודע פירוש, ואילו הנער בר מצוה יודע, ואמר רבינו, זה רמ"א מפורש בהלכות תפלה (סי' נ"ג) וז"ל עם הארץ זקן וקולו נעים והעם חפצים בו וכן י"ג שנה המבין מה שאומר ואין קולו נעים הקטן הוא קודם, (מנחת תודה עמוד ש"ו).

בענין ברכת ברוך שפטרני

מנהג רבינו זצ"ל, היה לברך ברוך שפטרני ללא שם ומלכות (אלא ד"א פכ"ד ס"ה), ונשאל אם אפשר לברך שלא בפניו של בן, והשיב, לכאור' לא שייך, וצ"ע, (קובץ שו"ת מרבינו בעניני בר מצוה סי' ס"א וכן בס' שיח חיים עמוד שצ"א הביא מרבנו דלשון הברכה משמע דוקא בפניו), ובמקו"א נשאל מרבינו, בענין בן הנעשה בר מצוה במדינה אחרת מאביו, האם אביו מברך במקומו ברוך שפטרני, והשיב, מברך. (לבנימין אמר סי' רכ"ב ס"ב ועי' בלקט יושר או"ח סי' ע).

בר מצוה קודם ליארצייט

רבינו זצ"ל סיפר, שהגאון ר' נחום מאיר קרליץ כשהיה רב בחו"ל, נשאל מי קודם בעליה לתורה, יארצייט או בר מצוה, ופסק שהיארצייט קודם, כשסיפר זאת לחזו"א, אמר לו

שאינו צודק, הבר מצוה קודם כיון שזה פעם אחת בחיים, אז עדין לא היה משנה ברורה לאחר שיצא המשנה ברורה ראו שכתוב שם כדברי החזו"א (מנחת תודה עמוד רל"ד). ועי' בזה בביאור"ל (סי' קל"ו ד"ה בשבת) וכתב רבינו, משמע בלשון הביאור"ל שבאותו שבוע שנעשה בר מצוה באמצע השבוע, דאפי' שאינו בר מצוה בשבת יש חיוב לקרותו בשבת, ואפשר שדוקא אם עדיין לא עלה לתורה באמצע השבוע, וכתב רבינו, שיתכן שמצד המנהג יש לעלותו שנית גם בשבת, ועוד כתב, דאם נעשה בר מצוה ביום שני או חמישי יש נוהגין לקרותו גם בימים אלו, ואמנם בשערי אפרים (שער ב ס"ב) מבואר שדוקא שנעשה בר מצוה בשבת עצמה יש חיוב לקרותו משא"כ אם נעשה בר מצוה באמצע, (אשי ישראל פל"ח הערה צ"ז).

בר מצוה שטועה בקריאת ההפטרה

נשאל רבינו זצ"ל, איך ההנהגה הראויה, האם לתקן בחור בר מצוה שטועה בקריאת ההפטרה, שמאד מתרגש, אמר רבינו, הוא צריך ללמוד שלא לטעות, (מנחת תודה עמוד שי"ח).

כאן בביהכנ"ס המפטיר פנוי לבר מצוה

רבינו זצ"ל, היה נקרא הרב של ביהכנ"ס לדרמן, בפרט אחרי שהגאון הגדול רבי יהודה שפירא זצ"ל נפטר, וגם בימיו, במנין של הנץ היה מקובל שרבינו זצ"ל מקבל תמיד את המפטיר בשבת שובה ובשבת הגדול, והנה כשהגיע לרבינו א' ממקורביו ושאל את רבינו מתי לעשות עליה לתורה לפני בר המצוה או אחרי, אמר רבינו זצ"ל נוהגים לפני, ושאל, מה לעשות, שבת לפני הבר מצוה זה שבת שובה, ובכל המקומות הרב של המקום מקבל את המפטיר, ואין מקום היכן יעלה למפטיר, רבינו זצ"ל אמר בשיא הפשטות והתמימות: תבוא פה אצלינו, כאן אין רב לבית הכנסת, והמפטיר פנוי, אמר השואל לרבינו זצ"ל, אוי ואבוי אם אבוא לפה מה יעשו לי, רבינו חזר ואמר תבוא לפה, כאן אין רב, אין מי שיקבל מפטיר, תראה שיתנו לך, המעשה מופלא והמדהים הזה מבטא איך אצל רבינו זצ"ל לא נכנסה אצלו אפילו בדל מחשבה שמקבל מפטיר כל שנה מכיוון שנחשב רב המקום, אפילו לא עלה על דעתו שזו הסיבה, (להרבק ח"א עמוד שמ"ד).

תחנון בבר מצוה

מנהגינו שאומרים תחנון במנין שיש חתן בר מצוה, גם כשהבר מצוה בו ביום, וגם במנין שהתאספו במיוחד עבור הבר מצוה ומיד אח"כ יהיה סעודת מצוה אומרים תחנון, (לבנימין אמר עמוד י"ט), ואף הבר מצוה עצמו ואביו יאמרו תחנון, (הליכות חיים סי' קמ"ה).

מחילה בבר מצוה

סיפר רבינו זצ"ל, הבן של רבי משה כהן שליט"א, הגבאי כאן בביהכנ"ס, קיבל פעם אחת סטירה מאבא, כי אבא חשב ששיחק עם ספר, אך התברר שזה לא כן, ואבא הגיע לבר מצוה וביקש ממנו מחילה, כי בשעתו בעת הסטירה היה קטן ולא בר מחילה, (כל משאלותיך עמוד תרמ"ט). ונשאל רבינו, שמובא שהקה"י הסביר הטעם שהמתין עד הבר מצוה, משום שלא מהני מחילת קטן, והאם עשה כן לפנים משורת הדין, כי לכאורה לא מצינו בהדיא מקור לזה שלא יועיל מחילת קטן בבין אדם לחבירו, והשיב רבינו, אין חילוק בין ממון לשאר דברים, (תשובות הגר"ח ח"ב עמוד תשע"ח), ונשאל רבינו, האם יש עניין שהורים יבקשו סליחה מבנם כשנהיה גדול ונעשה בר מצוה, וכן מפעם לפעם האם יש עניין לבקש סליחה גם מהבנים, והשיב רבינו, לא, (שמחת מרדכי עמוד שס"ז).

להתכונן לחתונה מהבר מצוה

שאלו לרבינו זצ"ל, ממתי להשתדל להניח כסף בצד לחיתון הילדים, והשיב מגיל בר מצוה, (מנחת תודה עמוד שפ"ד להדבק ח"א עמוד קל"ג), ופ"א שנשאל מא' שעוררו אותו שמחובתו להשתדל מבר מצוה של בנו להוצאות הנישואין ע"י איזה השקעה והציע הענין לפני רבנו ואמר תשתדל שהבר מצוה ידע הלכות תפילין (מעשה שיח עובדות והנהגות הוראות כלליות).

חידה מרבינו לנערי בר מצוה

רבינו זצ"ל, היה רגיל לשאול חידה לנערי בר מצוה הבאים אליו, איך יתכן שיהיה חיוב להניח תפלין בשבת, והיה משיב ע"פ הסמ"ג (עשין ג'), שצריך שיהיו על הגוף כל יום שני אותות, ובשבת איכא שני אותות, אות שבת ומילה, ולכך לא מניחים תפלין, ולפי"ז מי שלא מל עצמו משום שמתו אחיו מחמת מילה מניח תפלין בשבת, אבל כתבו הפוסקים שאין נוהגין כן, (ס' הספרים פ"י, ועי' תרומת הדשן ח"ב סי' ק"ח ובפמ"ג או"ח סי' כ"ט משב"ז סק"ב וביאורו"ל סי' שמ"ד ס"א ד"ה אפי').

ברכה לבר מצוה

בפורים תשס"ז בין הבאים הרבים לרבינו זצ"ל, בא בחור בר מצוה עם אביו לקבל ברכה שיהיה תלמיד חכם, אמר לו רבינו, לא יעזור ברכות, אם תלמד תהיה תלמיד חכם, ואם לאו לא יועיל הברכה, וכן היה מעשים בכל יום, (דברי שיח פורים עמוד ק).

ברכה מהזקנים קודם הבר מצוה

במש"כ במסכת סופרים (פ"ח ה"ה) וכן היה מנהג טוב בירושלים בן י"ג שנה מוליכו ומקרבו לפני כל זקן וזקן כדי לברכו לחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים, אמר רבינו זצ"ל דלא נהגו אצלינו כן מעולם בבר מצוה, לקחת הנער לזקנים להתברך, ומה שהובא זה ממ"ס אי"ז רק לגירסת הגר"א שם, (עזרת אליעזר עניני שמחת בר מצוה עמוד ה'), ואמר רבינו כי לגי' שלפנינו במסכת סופרים זה קאי על גיל י"א שמתחיל גיל החינוך לתענית, (דרך שיחה ח"ב עמוד רס"ט, ובכל בו סימן ע"ד פי' דקאי על בן ה' שנים, וכן עי' בס' אורחות חיים בסדר מנהג רז"ל בת"ת אות א' והמנהג הזה היה מנהג הקדמונים כשמכניסים הבן לת"ת והיו נוהגין אותו אנשי ירושלם ועוד היום נוהגין במקצת מקומות. ועי' במחזור ויטרי סימן תקכ"ז דקאי על סמוך לבר מצוה, וכ"ה בסידור רש"י סימן תנ"ו).

אם האבות מג"ע באים לשמחה

נשאל רבינו זצ"ל האם באים האבות מדורות קודמים מג"ע, לשמחת בר מצות של צאצאיהם, והשיב כתוב רק בנישואין (עזרת אליעזר עמוד ל"ט ועי' בזה"ק ח"ג רי"ט ב', ועי' בס' יסושה"ע שעה"כ פט"ו ובן יכבד אב ואם בזה, בכואם מג"ע לראות את פניו על ראש שמחתו, כגון בסעודת ברית מילה לבנו, או סעודת בר מצוה, וכיוצא איזה שמחה של מצוה, באים אביו ואמו מג"ע לראות בשמחתו ולשמוח עמו. ובתנאי קודם למעשה צריך לשתף בשמחתו להקב"ה יתברך שמו ויתעלה, דהיינו שיהנו מהסעודה שעשה תלמידי חכמים ועניים ואביונים, ואז מוציא הקדוש ברוך הוא אביו ואמו מג"ע ע"ש, שבאים בכל סעודת מצוה, ועי' במג"א סי' רכ"ה דהוא כיום שנכנס לחופה).

מאמר מהגרש"א שטרן שליט"א גאב"ד שערי הוראה

בענין זימון במוצ"ש ע"י קטן שנעשה בר מצוה אחר האכילה

הנה נסתפקתי טובא האם יכול קטן שהגדיל במוצאי שבת להיות המזמן על הכוס בברכת המזון בסעודה שלישית שמברכים בלילה, האם אזלינן בתר שעת האכילה שהיה בקטנותו ולאו כל כמיניה להיות המזמן, או דילמא בתר השתא אזלינן, שעת ברכת הזימון והמזון.

וזכיתי לשטוח את ספיקא ידידי קמי מרן בעל שבט הלוי זצ"ל, ובטובו הגדול השיבני בעין יפה על שאלותי, ובתשובה מאהבה העלה בפשיטות דשפיר רשאי הקטן שהגדיל עתה לברך על הכוס, דנהי דהאכילה היתה בקטנותו מ"מ הרי עתה הוא כבר גדול ויש לו דין ערבות לגבי האחרים לכל המצוות שבתורה, ובברכת המזון מעיקר הדין אמרינן דיצא מוציא כמבואר בדברי רבותינו הראשונים בברכות דף מט. ועוד, אלא כיון דצריך לומר 'שאכלנו' לכן צריך הוא גם כן להיות בין האוכלים, וקטן זה יכול לומר 'שאכלנו' כיון דבמציאות הרי אכל בסעודה זו ולכן שפיר רשאי לברך, עכ"ד, עיין שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' נ"ו ובשביבי הלוי סי' מ"ב.¹

ו. נמסר להדפסה בקובץ זה, ובקש להוסיף מש"כ בשיעורי מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל על מסכת ברכות (מ"ז ב' עמוד תקל"ב) שבסעודת בר מצוה של אחד מנכדי מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל כיבדו את חתן הבר מצוה לזמן וישב שם מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שהיה דוד החתן והעיר שלא כדאי שיזמן החתן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא, וכן מביא בשו"ה (סי' קצ"ט ס"ו) בשם מרן החזו"א (או"ח סי' ל"א סק"א) דאין ליתן לקטן לזמן על סמך החזקה, וחמיו זצ"ל סב החתן אמר שהמנהג הוא שחתן הבר מצוה מזמן, ולהמבואר כאן הדבר תלוי במחלוקת המשנ"ב והחזו"א אם זימון דאורייתא, ולהחזו"א לכתחילה יזמן אחר אא"כ הבר מצוה הוא אחד מהשלשה דבלא"ה אין חיוב זימון רק בצירוף וממה נפשך יכול לזמן. וע"ע בזה כאן בארוכה בסימן בעניני חינוך (סי' א') ובבעלי אסופות (בענין זימון בקטן והגדיל).

ז. וז"ל שם, שאלה: נסתפקתי בילד שנעשה בר מצוה במוצאי שבת האם רשאי הוא לזמן על הכוס בסעודה השלישית של שבת, האם אזלינן בתר שעת האכילה שהיתה בשבת, או דילמא אזלינן בתר שעת הזימון דאז הוא כבר גדול. והשיבו מרן בעל שבט הלוי: ואשר שאל בקטן שהגיע לבר מצוה במוצאי שבת האם רשאי לזמן על הכוס בסעודה שלישית האם אזלינן בתר שעת אכילה שהיתה בשבת או דילמא אזלינן בתר שעת זימון דאז הוא גדול. הנה בעצם החקירה בקטן שהגדיל בלילה ואכל לפני זה ביום כדי שביעה ועדין לא נתעכל, הלא מסופק הגרעק"א באו"ח סי' קפ"ו ובתשובת כתב סופר או"ח סי' כ"א יע"ש באורך, ואם מסברא יראה יתור כצד ההוא דחייב לברך מה"ת אעפ"י שבשעת סוף אכילה עדין הי' קטן מכ"מ נהנה משביעתו ואכילתו כשהגדיל, אבל אין סברא מכריע, ועדין הספק במקומו עומד, מכ"מ מדרבנן יראה דעכ"פ חייב כיון גם כשהי' עוד קטן חייב מדרבנן ואם כי הוא מצד חינוך מכ"מ חיוב זה נשאר גם עכשיו בגדר חייב מדרבנן ממש, וא"כ אין טעם שלא יכול לברך על הכוס, ואולי אפילו להוציא בבהמ"ז, דהא קי"ל או"ח סוס"י קפ"ו דאם לא אכלו אחרים כדי שביעה יכול להוציא, ורוב רובם פעמים אין אוכלים בשלש סעודות כדי שביעה. מכ"מ למעשה אין אנו צריכים לכך דהא בזה"ז כל אחד מברך עיקר בהמ"ז לעצמו וא"כ

מה שיש לדון בזה מצד לסמוך על חזקה דרבא בדאורייתא

ועתה שבתי ועיינתי בהא מילתא ונתקשיתי קצת בדברי מרן זצ"ל, דלכאורה איך יכול הקטן שהגדיל זה עתה לברך הא בדאורייתא לא אזלינן בתר חזקה דרבא וכיון דלא נתברר כלל שכבר הביא שתי שערות א"כ לגבי דיני התורה אי אפשר לדונו כגדול ודאי עד שיבורר לן ביאת השערות, וא"כ לא פסיקא מילתא לומר דכבר הוא בכלל ערבות להוציא אחרים.

ומיהו הא לא קשיא, דהרי אין אנו מוציאים אחרים בברכת המזון וכל אחד מברך לעצמו וכיון שכן אין צורך לאתויי עלה מתורת דין ערבות, אך אכתי יש לעיין בזה דמכל מקום לענין ברכת הזימון גופיה שהוא מוציא את שאר המצורפים לזימון, להא מילתא אכתי אינו בכלל ערבות ואיך יוצאים הם בברכת הזימון דיליה.

אמנם לכאורה הא מילתא תליא במה שנחלקו רבוותי אי ברכת הזימון הוא דאורייתא או מדרבנן, דהנה בשער הציון סי' קצ"ז סקט"ז מייתי לדברי הפרמ"ג דכתב דרוב הפוסקים אית להו דברכת הזימון היא מדרבנן ולכן כתב שם דיכול לברך את ברכת הזימון גם מי שאכל רק כזית והאחרים אכלו כדי שביעה, ואין צריך לתת דוקא למי שאכל כדי שביעה, ורק כשהיה אחד מוציא את האחרים ידי חובת ברכת המזון אז צריך לתת לברך דוקא למי שאכל כדי שביעה וכמבואר בשו"ע שם, עיי"ש בדבריו, וא"כ לדעתם שפיר מצי הקטן שהגדיל לזמן על הכוס דלענין ברכת הזימון שהיא מדרבנן שפיר מצינן למיסמך על חזקה דרבא.

ברם מרן החזו"א כתב סי' ל"א סק"א רוח אחרת עמו דלדעתו ברכת הזימון הוא חיוב מן התורה וכן היא באמת דעת הראב"ד בהשגתו על המאור בסוף ברכות והובאה שיטתו בטור או"ח סי' קפ"ח, עיי"ש. והחזו"א שם כתב דאין ידוע לו מי הם רוב הפוסקים שהזכירו דנקטו שהיא מדרבנן, עכ"ד.

ובאמת מצינו לכמה מרבוותי דסברי להדיא דחובה זו אינה אלא מדרבנן והם הריטב"א והרא"ה ברכות דף מה. וע"ע בהלכות ברכות להריטב"א פ"ה הל"ט וכן בהל"י שם וכה"ד המאירי ברכות דף מו. ובשעה"צ סי' קצ"ט סק"ט הובאה שיטה זו בשם הרשב"א והרא"ה, עיי"ש, [נדברי הרשב"א הם שם בחידושי ברכות דף נ. אמנם בחזו"א או"ח שם נקט דהרשב"א שם קאי על הזכרת

הנדון רק לענין זימון וכיון שעכשיו הוא בר חיובא הא מצד הרא"ש פ"ז דברכות סי' כ"א דמה"ת יכול אפילו להוציא בלי אכילת כזית דגן, והטעם שיאכל כזית דגן כדי שיוכל לומר שאכלנו משלו, ואפילו לפי מה דאסיק הרא"ש מירושלמי משום ואכלת ושבעת וברכת, הא נוטה דרך מדרבנן וקרא אסמכתא. וכאן דהקטן א"צ להוציא דכולם מברכים לעצמם, ויכול לומר בשפע שאכלנו משלו דהא אכל באמת ועכ"פ מדרבנן צריך לברך פשיטא לענ"ד דיכול לברך על הכוס. והרני דוש"ת באהבה וכבוד, מצפה לרחמי ה'. שמואל הלוי ואזנר

השם בעשרה דהוי דרבנן אבל עיקר ברכת הזימון הוא מה"ת, עיי"ש. וכן מסיק גם בעולת תמיד סי' קצ"ט סק"ה דאינה אלא מדרבנן.

לדברי החזו"א דפסק כדעת הסוברים דברכת הזימון דאו' א"כ א"א לסמוך בזה אחזקה דרבא

עכ"פ נראה פשוט דלדעת החזו"א באמת בכל גווני צריך לזמן על הכוס מי שאכל שיעורא דכדי שביעה וכסתימת דברי השו"ע אף שאינו מוציא ידי ברכה מ"ז אלא ברכת הזימון בלבד ולא נחית להאי חילוקא דהמ"ב, וכיון שכן נראה דלדעתו באמת אין לתת לקטן שהגדיל לזמן על הכוס בנידון דילן, דלאו כל כמיניה להוציא את האחרים ידי חובת ברכת הזימון שהיא מה"ת לשיטתו, כיון דלא פסיקא לן דהביא שערות, ונמצא דהאי ספיקא דילן מתלי תלי בהך פלוגתא.

ובאמת המ"ב בסי' קצ"ט סקכ"ז נקט להלכה דלמנהגינו דאין מוציאין את המסובים ידי חובת ברכת המזון אלא ידי ברכת הזימון לבד שפיר מצי לזמן על הכוס אף אם הגיע רק לכלל שנים ואין מבורר אם הגיע לכלל שערות, וכתב עלה בשעה"צ הנ"ל סקי"ט משום דזימון לרוב פוסקים הוא דרבנן, עיי"ש.

אולם ראיתי כעת במ"ב שם, מהדורת דרשו, שהביאו מבעל הקה"י וכן הוא בשונה הלכות קצ"ט ס"ו דאין לתת לקטן לזמן על סמך החזקה והיינו כשיטתו של מרן החזו"א הנ"ל. והוסיף בשונה הלכות שם דהיינו דוקא כשיש ג' אוכלין בלעדי הקטן, דאי הוא מכלל השלשה הרי כל עיקר החיוב הוא מחמתיה ובאופן כזה שפיר יכול לזמן וכנראה משום דבכה"ג לכו"ע חיוב הזימון הוא מדרבנן.

אולם באמת מספקא לי טובא האם גדר חובת ברכת הזימון היא שהמזמן מוציא את האחרים ידי חובתם את מצות הזימון, ולפום ריהטא היה נראה דיש מקום לומר דאין כאן הוצאת ידי חובה אלא כך היא צורת המצוה שהאחד יאמר את הנוסח של המזמן 'נברך שאכלנו' והאחרים ישתתפו בקיום מצוה זו על ידי אמירתם 'ברוך שאכלנו', אך אין המזמן מוציא כלל אותם ככל שאר מצות שהמברך מוציא את השומעים ידי חובת המצוה, ודו"ק. [כעין הא דמצינו גבי ברכת ההלל, דהאחד אומר והאחרים עונים לו ואין זה כלל מדין יציאת ידי חובה אלא כך היא צורת קיום המצוה, אמנם יש לעיין בדברי הגמ' בסוכה דף לח: דנראה לכאורה דהוא מדין שומע כעונה וצ"ע בזה ולא עיינתי כה"צ]. ויש לעיין היטב בביאור הלכה סי' קצ"ט בד"ה מצטרפין דנראה לכאורה דאיהו נמי נחית להך סברא, דבברכת הזימון האידנא אין המזמן מוציא אחרים ידי חובה, ויעויין היטב בדבריו. ולפ"ז היה מקום לומר דאף לשיטת החזו"א שפר מצי מזמן הך קטן.

תורתך שעשועי _____ קעז

ומכל מקום נראה דאף אי נימא שאין בזה באמת ענין של יציאת ידי חובה ע"י המזמן מ"מ נראה דחובת מצות זימון דאוריתא שנעשית בין כולם מיסתבר לומר שאינה מתקיימת אלא אם כולם הם בני חיובא במצוה זו וכיון דהמזמן אינו חייב אלא מדרבנן בלבד אין העונים יכולים לקיים בזימון זה ידי חובת מצות זימון דרמיא עליהו מדאוריתא לדעת מרן החזו"א ודו"ק.

עכ"פ דברי מרן בעל שבט הלוי זצ"ל אתיין שפיר אליבא דהפרמ"ג ושער הציון וכל הני רבוותי דלעיל דנקטי בפשיטות דברכת הזימון אינה מן התורה ולדידהו שפיר מצינן למיסמך אחזקה דרבא דכבר אתי לכלל גדלות, כנלענ"ד בזה בס"ד. [נמיהו לדעת החזו"א לכאורה עדיף לתת לאחרים לזמן וכנ"ל].

שביבי רבנו חיים

מתשובות מכת"י רבנו זצ"ל (שנדפסו בקובץ שערי הוראה) בעניני חינוך קטנים

מתוך שו"ת מהגרש"א שטרן שליט"א בעל שביבי אש עם רבינו זצ"ל

שאלה: קטן שאכל כדי שביעה ומסופק אם בירך אחריו בהמ"ז האם עליו לחזור ולברך כמו בגדלותו או כיון דעתה הרי הוא חייב רק מדרבנן הו"ל ספיקא דרבנן לקולא. תשובה: ממסתברא שצריך לחנכו כמו בגדול ואין ראייה ממה שהביא המ"ב בס"י תרנ"ח סק"ז דשעת הדחק שאני ומלבד זה עי' במ"ב סי' קפ"ו סק"ג ויש לחלק. (שערי הוראה ח"ב עמודים קמ"א קמ"ב שאלה ו' ועי' בזה בשו"ת שביבי אש (או"ח ח"א ברכות סי' קי"ט אות ג) ושביבי הלוי (סי' כ"ד) פ'.

ח. וז"ל, בדין חובת חינוך קטן בתשלומין, הנה יש להסתפק בחובת חינוך שחייבו את הקטנים או את אבותיהם לחנכם בכל המצוות, האם באותן מצוות שיש להם תשלומים כגון, תפילות, קידוש והבדלה ועוד, האם הוטלו על הקטנים גם חובת התשלומים, שאם לא קיימום בזמנם רמי עליהו מדין חינוך להשלימם, או דינו במה שהטילו עליהם חכמים חובת המצוה בזמנה ואין החוב עליהם גם להשלימם לאחר זמנם, וכשם שמצינו שלא חייבו את כל פרטי המצוות כגון הידור מצוה במצות חנוכה, ויש אומרים לענין לכם בארבעת המינים בסוכות וכדומה, [ועיין היטב בדברינו בשו"ת שביבי אש ח"א סי' קי"ט לענין ספק ברכת המזון בקטן, עיי"ש], וצ"ע.

ובנוסף לכך איכא לספוקי אף אי נימא דגם חובת תשלומין הוא חלק ממצות החינוך ואף עליהו רמיה חובת התשלומים, מ"מ יש מקום לדון דבגוונא שלא התפלל תפילת המנחה טרם כניסתו לעול המצות, יתכן דאינו חייב בגדלותו לשלם את מה שלא פרע בזמנו בקטנותו, דהם שני סוגי חיובים במהותם ולא ראי זה כראי זה, ואין מקום לפרוע בגדלות את חיובי החינוך של ימי הקטנות וצ"ע.

והנה אי ננקוט כהך סברא דלא נאמרו דיני והלכות תשלומין בקטנים ולא רמיה עליהו רק עיקר החיוב בזמנו, לדידהו נראה לענ"ד בפשיטות דאין מקום לחייב בגדלות להשלים את חיובי הקטנות, דנהי דעתה הוא בר חיובא בתפילה היינו דוקא בתפילות שיתחייב בהם מכאן ואילך, אבל פשוט שאינו מתחייב בתשלומי מצוות של ימי הקטנות, ורק להך צד דגם דיני תשלומין איתנייהו בקטנים לדידהו הוא דאיכא לספוקי האם כשהגדיל בטל לה הך חובת תשלומין או לאו, כן היה נראה לפום ריהטא.

ואע"ג דלגבי עיקר החיוב נראה דאם אכל לפני שהגדיל ועדיין לא בירך ברכת המזון, נראה לכאורה שהחיוב שחל עליו בקטנותו לברך אחר אכילתו לא נפטר ממנו במה שהגדיל, וכן משמע מדברי הרעק"א בחדושי שו"ע סי' קפ"ח, דרך אם כבר בירך בקטנותו אז הוא דמספקא ליה אם חייב לחזור ולברך פעם נוספת בגדלותו, אבל בלא בירך כלל משמע להדיא דאין הגדלות פוטרת מחיובים שכבר נתחייב בהם וכבר הארכתי בזה בס"ד בשו"ת שביבי אש ח"ג בדין קטן שהגדיל לענין ספירת העומר, עיי"ש, ברם לענין דין תשלומים לתפילת המנחה שהיא צריכה לחול

תורתך שעשועי _____ קעט

עליו לאחר שהגדיל על החיוב דקטנות מיסתבר דאין חל דין תשלומין בגדלות על חיוב הקטנות, ועדיין יל"ע בהא מילתא.

והנה בעיקר דין תשלומין בקטנים היתה דעתי נוטה להקל דלא מצינו לכאורה דמדין חינוך יטילו עליו גם את ענין התשלומין, וכעין מה שמצינו לענין חובת ברכת הזמן ביו"ט שני דלא תקנו לה תשלומין, אלמא דכל מידי שאינו מעיקר החיוב לא הוסיפו לו גם תורת תשלומין, וכמובן דשפיר יש לחלק ביניהם, אך עכ"ז כן דעתי נוטה.

איברא דמצינו דנחלקו אחרוני זמנינו בהא מילתא דדין תשלומין בקטנים, דעת בעל בצל החכמה בשו"ת ח"ה סי' קס"ט היא דלא נאמרה בקטן תורת תשלומין ולא חייבוהו אלא בעיקר החיוב בלבד ומייתי התם מדברי התוס' דחגיגה דף ב. דמשמע לפום ריהטא מהתם דאיכא דינא דתשלומין בקטן ולבסוף מסיק דלא נאמר בהן דין תשלומין והביא נמי להך דברכת הזמן והטעם הוא משום דתקנתא לתקנתא לא עבדינן, עיי"ש היטב בדבריו דמסיק דלא ראה ולא שמע להורות להחמיר בזה.

אמנם דעת בעל להורות נתן בשו"ת ח"א סי' ט"ז דקטן איתא נמי בדינא דתשלומין דמדין חינוך הטילו עליו את חובת המצוה עם חובת התשלומין דבהדה, וכבר הזכרתי דבריהם בקובץ ביוריים – שביבי אש סי' ט"ו, בנדון תשלומין למצות הבדלה ביום ראשון, להסוברים דזמן הבדלה הוא רק בלילה והבאתי שם אסמכתא מהא דיו"ט שני דלעיל, יעויין שם בדברינו, והלום ראיתי להביא דגם דעת הגריש"א זצ"ל היא דאיתא בתשלומין והדברים עדיין צריכים עיון. [ובאמת בעל הלהורות נתן בשו"ת ח"א סי' ד' נקט נמי בפשיטות דאם חיסר תפילת מנחה והגדיל עליו להשלים בגדלותו את מה שהחסיר בקטנותו].

ולענ"ד היה נראה בס"ד לדון ולומר בהכרעת הדברים ולחלק בין תשלומין בתפילה לבין תשלומי קידוש והבדלה [וכן קרבנות ראייה], דבחיוב מצוה שהטילו חכמים על הקטן מדין חינוך מצינו למימר דהטילו עליו את חובת קיום המצוה בכל האופנים כגדולים, ונתנו לו את האפשרות להשלימה ולפורעה לאחר זמנה וע"י התשלומים חשיב כאילו אמרם ועשאו בזמנם, אבל תשלומי תפילה נראה לענ"ד לומר דדין התשלומין הוא דין מחודש ואינו ממש אותה תפילה כמו התפילה המקורית ולכן עליו לצרפה ולהסמיכה לתפילה אחרת ואין הוא מתפלל את נוסח התפילה שנתחייב בשעתו אלא כפי נוסח התפילה דהשתא ומשו"ה שפיר מצינן למימר דרק בעיקר מצות התפילה הוא דרמינן עליה חיובא ולא על תשלומיה.

ומצינו באמת בספר מאמר מרדכי בס"י פ"ט שנחלק עם הדרישה שם והעלה בארוכה דתפילת תשלומין אינה נידונית כתפילה בזמנה, ונהי דשכר תפילה אית ליה, שכר תפילה בזמנה לית ליה, עיי"ש, והיינו דזה אינו עולה לו לגמרי כאילו השלימה מכל וכל, אלא רק במקצת, והארכתי טובא בדבריו בשו"ת שביבי אש ח"א סי' ע"ט לענין אם תפילת התשלומין בעי שתהא בעשרה וכן האם יכול לצאת על ידי אחרים שקיימוה בזמנה, יעויין שם היטב בדברינו בס"ד, וכיון שכן שפיר מצינן למימר דלא חייבו את הקטן אלא בעיקר חובת התפילות ולא בתקנות שאינם נהפכים להיות כמו העיקר בשלימות, ודו"ק היטב בדברינו.

ולהאמור בזה נראה למסקנא דמילתא דבאמת קטן שלא קידש או הבדיל בזמנם עליו להשלים למחר, - אף להני דסביר דביום הוא רק מתורת תשלומין, משא"כ לענין חובת תפילה דעתי העניה נוטה דלא חייבוהו אלא בעיקר חובת התפילה בזמנה ולא בתשלומיה, ולכן אם לא התפלל את התפילה בזמנה אין לו תשלומין, וביותר במי שלא התפלל תפילת המנחה לפני כניסתו לעול המצוות בודאי דאין בו דין תשלומין בגדלותו על מה שהחסיר בקטנותו, כנלענ"ד בבירורא דהא מילתא בס"ד, ולמעשה עדיין יל"ע בכ"ז.

קפ. תורתך שעשועי

שאלה: האם קטן שאכל כדי שביעה והוא מסופק אם בירך צריך לחזור ולברך, האם אזלינן בתר השתא דהוי ספק דרבנן או דילמא כיון דבגדלותו יתחייב לחזור בספק מעין זה גם עתה נחייבו בכך מדין חינוך, תשובה: ספק דאורייתא לכאורה. (קובץ י"ד עמודים ט' י' שאלות בענינים שונים שאלה ו).

שאלה: האם קטן יתום יש עליו מצות חינוך מדרבנן. תשובה: גם בי"ד יש להם לחנכו. (קובץ שערי הוראה קובץ י"ד עמודים ט י שאלות מרבינו זצ"ל בענינים שונים שאלה ז').

שו"ת ממה שנו"נ עם רבינו זצ"ל בעניני חינוך קטנים

א] נעשה בר מצוה במוצ"ש אם יכול להבדיל ולזמן

המגדיל במוצ"ש האם יכול להוציא בהבדלה, והאם יכול לזמן על מה שאכל בקטנותו, השיב רבינו זצ"ל, כן, (יום ב' פ' שלח תשע"ה שאלה י"א).

ב] שמו"ת לקטן שיהיה בר מצוה באמצע השבוע

קטן שמגדיל אחרי פ' בראשית האם עדיף שיקרא שמו"ת דפ' בראשית רק אחרי שיגדיל, השיב רבינו זצ"ל, יכול לקרא בקטנותו, (ו' מרחשון תשע"ו שאלה ח).

ג] שכח טו"מ במנחה ובערב הוא בר מצוה

קטן ששכח טו"מ במנחה קודם שהגדיל האם במעריב שמגדיל יש לו דין תשלומין, השיב רבינו זצ"ל, כן, (ח' מרחשון תשע"ו שאלה א').

ד] תשלומין למנחה של קודם הבר מצוה

ובמקו"א שאלתי, קטן ששכח ולא התפלל והגדיל בערב האם חייב כשהגדיל בתשלומין של תפילת מנחה שהיה קטן, והשיב רבינו זצ"ל, טוב שיתפלל, (יום ד' בהעלותך שאלה א).

ה] ללמוד א' ב' עם בנו קודם ברכוה"ת או באופן שאסור בת"ת

האם שרי ללמד קטן אותיות א - ב קודם ברכוה"ת או בזמן ובמקום שאסור בת"ת, השיב רבינו זצ"ל, אין ראוי, (ד' שבט תשע"ה שאלה ב).

ו] כשבן מצוי אצל אביו אם חייב להנכו בק"ש

בהא דקי"ל דאין בן מצוי אצל אביו בזמן ק"ש, ולכן פטור מחינוך, האם כשהבן מצוי אצלו משתנה הדין, השיב רבינו זצ"ל, כן. (י"ט מרחשון תשע"ו שאלה י).

ז] חיוב חינוך בזכירת יציא"מ

והאם זכירת יציא"מ שזמנו כל היום כן חייב תמיד לחנכו, השיב רבינו זצ"ל, כן. (י"ט מרחשון תשע"ו שאלה י).

ח] אם קבעו חינוך יציא"מ כמו ק"ש

ובמקו"א שאלתי, לרש"י (ברכות כ' א') שקטן אין אביו מחויב לחנכו בק"ש דאין מצוי אז אצל אביו, האם בזכירת יציא"מ חייב, או שכיון שקבעוהו בזמן ק"ש לא חייבוהו בזה, והשיב רבינו זצ"ל, כן, (כ"א מרחשון תשע"ו שאלה ג).

ט] עניית אמן על ברכת קטן בק"ש ולפני המוציא

האם עונים אמן על ברכת קטן לחנכו אחר שהגדול נט"י (קודם המוציא) וכן בין הפרקים בברכות ק"ש, כמו בגדול, השיב רבינו זצ"ל, כן, (י"ט מרחשון תשע"ו שאלה ח).

י] עניית אמן לברכת קטן כמו בגדול

ובמקו"א שאלתי, האם יש לענות אמן לברכת קטן בברכת ק"ש במקום שמפסיק לגדול, וכן אחר נט"י, לחינוך, והשיב רבינו זצ"ל, כן, (כ"א מרחשון תשע"ו שאלה ד).

יא] ברכת קטן במקום או גוף שאינו נקי

האם יש לענות אמן על ברכת קטן שברך בגוף או במקום שאינו נקי, ואם יש לאביו למונעו מלברך בכה"ג, השיב רבינו זצ"ל, יש למנעו, ולא לענות, (ד' כסלו תשע"ו שאלה י).

יב] חינוך קטן בשכח יעלה ויבא ביו"ט

האם קטן ששכח יעלה ויבא ביו"ט מחזירין אותו בברהמ"ז, למש"כ רעק"א דנשים אין מחזירין דשמחה אפשר לקיים שלא בפת, וה"נ בקטנים שמחתם בקליות ואגוזים, או שמ"מ גם בזה יש לחנכם כגדולים, השיב רבינו זצ"ל, חוזר, (ל"ט בעומר תשע"ה שאלה ה).

יג] חינוך קטן בספיקות

האם יש דין חינוך בקטן לברך שנית כשמסופק אם אמר רצה, ועכ"פ כשיש לו ספק בעיקר הברכה, האם יש חינוך בספיקות, השיב רבינו זצ"ל, כגדול, (יום א' בשלח ע"ה שאלה ב).

יד] חינוך לסדרי עדיפויות בברכות

האם יש חיוב חינוך קטנים בסדרי קדימה בברכות (חביב גדול) או רק בעיקר קדימה, השיב רבינו זצ"ל, בהכל, (יום א' משפטים תשע"ה)

טו] מוציא קטן א"א שיצא בזה גדול

מש"כ מרן החזו"א (סי' ל"ה סק"ז) דהמוציא בברכה לקטן אין הגדולים השומעים יוצאין בברכה זו דלדידהו לא מיחשיב ברכה אף שהוא חייב בה משום חינוך הבן על האב, מ"ט גרע מקטן שמוציא גדול כמבואר בברכות (כ' ב') כשחיובן שוה, אף שאין הקטן חייב רק משום חינוך, השיב רבינו זצ"ל, שם גדול מוציא וכאן קטן, (ז' כסלו תשע"ז שאלה א')

טז] אם יכול ללמוד עם בנו קודם ברכוה"ת (כשיברכו שוב בחדר)

האם מותר ללמוד עם בנו כשהגיע לגיל חינוך קודם ברכוה"ת (כי יודע שיברכו עמו בחדר שנית), השיב רבינו זצ"ל, לא, (י"ט מרחשון תשע"ו שאלה ז).

יז] אם יכול ללמוד עם בנו בברכוה"ת כשחושש שיברך בת"ת שוב

ובמקו"א שאלתי, קטן שמברך בת"ת ברכוה"ת עם המלמד האם יכול אביו ללמוד עמו קודם ברכוה"ת, כי אם יברך עמו קודם יברך ב' פעמים, השיב רבינו זצ"ל יכול, (כ"א א מר חשון תשס"ה אות ה' ויתכן דר"ל דיכול לברך ב"פ דאיכא היסח הדעת).

יח] אם יש רוב עם בקטנים

האם יש מעלת רוב עם בקטנים, השיב רבינו זצ"ל כן, (ט' מרחשון תשע"ו שאלה ד ובר"ח אדר תשע"ה שאלה ד' שאלתי אם יש רוב עם בנשים, והשיב רבינו זצ"ל, כל ששמו אדם, ועי' משנ"ב סי' תר"צ סקס"ג)

יט] רוב עם קטנים או ג' גדולים

והאם יש להם מעלה על ג' גדולים, (שכ' בביאור'ל סי' תכ"ו ס"ב ד"ה אלא מהחיי אדם כלל ס"ח סי"א דבג' ג"כ יש בהם ענין רוב עם, וכן ע"י בגיטין מו' א' ובמנחות סב' א'), השיב רבינו זצ"ל, לא, (שם).

כ] פרסומי ניסא במגילה בקטנים

במשנ"ב (סי' תר"צ ס"ק ס"ג) כ' דקטנים בודאי אין מצטרפין לעשרה במגילה דאינם בני חיובא, ולכאור' סותר מש"כ (בסי' תרפ"ח סק"כ) דאבדין יוצא בשיירא דכיון דאין הקריאה רק משום פרסומי ניסא אסור לצרף גם קטנים, השיב רבינו זצ"ל, באין ברירה, (כ"ו אד"א תשע"ו שאלה א).

כא] לקבל מתנות לאביונים בי"ד עבור בניו שאינם בני י"ד

מי שהוא בן ט"ו בפורים, ובניו הסמוכים על שולחנו כעת בני י"ד, האם אפשר ליתן לו מתנות לאביונים ביום י"ד עבור בניו, או שגם בזה טפלים לו, השיב רבינו זצ"ל, אין ראוי, (יום ב' תצוה תשע"ה שאלה ה).

כב] לשלוח משלוח מנות ע"י קטן

האם אפשר לשלוח משלוח מנות ע"י קטן או שיש לחוש דלא שייך בו חזקה שלוח עושה שליחותו, השיב רבינו זצ"ל, ע"י ברמ"א יו"ד (סי' קכ"ז ס"ג) דבקן חריף שסומכים עליו בשאר ענינים מהני, (ג' פ' תרומה תשע"ה שאלה ד).

כג] לשלוח הרשאה למכירת חמץ ע"י קטן

והאם אפשר לשלוח ליתן הרשאת המכירת חמץ לרב [וכמדומה שהעולם אין מקפידין שיהיה השליח גדול], השיב רבינו זצ"ל, אין ראוי, (שם שאלה ה).

כד] לשלוח קטן לטבילת כלים ע"י גדול

בטבילת כלים האם אפשר לשלוח קטן שיתן שם לגדול שיטביל, השיב רבינו זצ"ל, לא, (שם שאלה ו).

כה] שומע כעונה בסיפור יציא"מ

האם אפשר לקיים מצות והגדת לבנך ע"י שומע כעונה או דבעינן דוקא סיפור אב עצמו לבנו, השיב רבינו זצ"ל, דוקא סיפור, (כ"ה אדר תשע"ה שאלה א').

כו] סיפור יציא"מ כשאינו מחדש לבנו דבר

האם מצוה זו הוא אף כשהבן יודע כל סיפור יציא"מ ואין מחדש לו דבר, השיב רבינו זצ"ל, כן, (שם תשובה ב).

כז] סיפור יציא"מ כשהוא בן א"י והבן בן חו"ל

האם כשהבן בן חו"ל ובנו בן א"י ג"כ יש לאב מצוה לספר לבנו סיפור יציא"מ, השיב רבינו זצ"ל, כן, (שם שאלה ג).

כח] סיפור יציא"מ כשבנו בן חו"ל והוא בן א"י

וכן לאידך גיסא כשהבן הוא בן חו"ל והאב בן א"י האם יש מ"ע לאב לספר לבנו ביו"ט שני, השיב רבינו זצ"ל, ראוי, (שם שאלה ד).

כט] אם להקיץ קטן למצות סיפור יציא"מ

קטן שנדרם לפני שהספיקו לספר לו ספור יציא"מ האם יש להקיצו, (בפרט שיש לו עוד בן), השיב רבינו זצ"ל, כן, (שם שאלה ה).

ל] חינוך במצה כשאינו יכול לאכול לבד

קטן היודע לאכול פת שחייב במצה מדין חינוך, האם הוא גם כשא"י לאכול לבדו רק ע"י אחרים, השיב רבינו זצ"ל, כן, (שם שאלה ו).

לא] חינוך במצה כשאינו אוכל כזית בכא"פ

מה הדין כשאינו יכול לאכול באכילה רגילה כא"פ רק ע"י טחינה או שרייה האם חייב לחנכו, השיב רבינו זצ"ל, כן, (שם שאלה ז).

לב] חינוך קטנים בחצי שיעור במצה

האם כשאין יכול לחנכו בשעור שלם יש לחנכו עכ"פ במצות אכילת חצי שיעור, השיב רבינו זצ"ל, אולי, (שם שאלה ח' ועי' בברכ"י מובא בשע"ת סי' תפ"ב).

לג] מצה בקטן אם יכול לאכלה עם מרור דרבנן

האם בקטן שכל חיובו במצה מדרבנן יוצא אף אם אוכלו עם מרור דאין מרור דרבנן מבטל למצה דרבנן, השיב רבינו זצ"ל, לא, (שם שאלה ט).

לד] מגדיל ביו"ט שני ויש לו רק כזית מצה אם ישמור ליו"ט שני

קטן שהגדיל ביו"ט שני של גלויות ויש לו רק כזית מצה א' האם יאכלנו ביום א' או ביום שני, השיב רבינו זצ"ל, ביום שני, (שם שאלה י).

לה] קדימה בבנו לבן בנו בוגדת לבנך

האם עדיף שהבן ישאל מה נשתנה קודם שישאל בן בנו או ששוין, השיב רבינו זצ"ל, עדיף, (שם שאלה יא).

לו] והגדת לבנך אם סגי בשאילת בן א'

והאם סגי שבן א' שואל או שצריך שכולם ישאלו, השיב רבינו זצ"ל, טוב שכולם ישאלו, (שם שאלה יב).

לז] חינוך קטן מבן ט' באיסור יחוד

למה בקטן מט' שנים שאי"ר לביאה אין דין איסור יחוד משום חינוך כשאר מצות, השיב רבינו זצ"ל, פטור ממצות, (י"ט מרחשון תשע"ו שאלה א).

לט] מחילת ציבור על ש"צ קטן פוחח

בדברים שכתוב שאין לעשות משום כבוד ציבור כגון קטן פוחח וכיו"ב האם מהניא מחילת ציבור, השיב רבינו זצ"ל, לא, (ה' כסלו תשע"ו שאלה ט).

מ] מחשבת קטן לאסור משום מוקצה

האם מהניא מחשבת קטן גרידא להקצות חפץ לאוסרו משום מוקצה, השיב רבינו זצ"ל, כן, (כ"ו מרחשון תשע"ו שאלה ה).

מא] מחשבת קטן להתיר מוקצה

והאם מהני מחשבת קטן להתיר מוקצה במיוחדו לדבר היתר שלו, בחפץ שלו או של אביו, השיב רבינו זצ"ל, מהני, (שם שאלה ו).

מב] ספייה בהלבשת קטן ד' כנפות עם ציצית פסול

האם יש איסור ספייה בהלבשת קטן בבגד ד' כנפות שפסול הציצית או שבכה"ג שהוא רק מ"ע אחר שלובש ה"ז כאכילה קודם קידוש דשרי ע"י חיי אדם (כלל ס"ו ס"י), השיב רבינו זצ"ל, אסור, (כ"ו מרחשון תשע"ו שאלה י"א ושאני קידוש דהיינו רבייתא כמש"כ מג"א סי' רס"ט).

מג] אם יכול ליתן תפילין של גדול לקטן

האם יש הורדה בקדושה בנתינת תפילין של גדול לקטן (כמו בציצית ע"י משנ"ב סי' ט"ו סק"א) וכמו בבגדי כ"ג דאי' בגמ' (יומא י"ב ב') דמה"ט שלא ילבשנו כהן הדיוט, והשיב רבינו זצ"ל, לא, (י"ט מרחשון תשע"ו שאלה ג' וכן בדעת נוטה ח"ג סי' תשכ"ו השיב דמותה, ולא דמי לציצית שמסירן משל גדול ומבטל מצותן, ועי' בהלכות הגר"א ומנהגיו סעיף נ"ט ובתשוה"נ ח"א סי' נ"ג).

מד] וקדשתו בקטן ובע"מ

להדעות דיש וקדשתו בקטן דאתי לכלל עבודה לכשיגדיל, האם גם בבע"מ יש סברא זו משום דלעת"ל יתרפאו כל הבע"מ, או שחשיב כדשלבל"ע ושאני גדלות דמימילא קאתיא, השיב רבינו זצ"ל, לא, (י"ט מרחשון תשע"ו שאלה י"א).

מה] שיעור אכילה שיש לחייב קטן בברהמ"ז

באיזה אכילה יש חיוב חינוך קטן לברהמ"ז, האם אזלי' לפי שיעור אכילת כא"פ דגדול וכזית דגדול, השיב רבינו זצ"ל, כשליש ביצה, (ר"ח אד"א תשע"ה שאלה א).

מו' הורה בה חכם בשאילת תינוק בסת"ם

כשהורה חכם בספק בדיני סת"ם שצריך שאילת תינוק האם חשיב הורה בה חכם, השיב רבינו זצ"ל, כן, (ר' מרחשון תשע"ו שאלה א').

מז' אם יש ספייה בהקנאת חמץ לקטן קודם זמן האיסור

האם מותר להקנות לקטן חמץ קודם זמן איסור חמץ ביודע שישאר אצלו בפסח או דחשיב ספייה, השיב רבינו זצ"ל, אסור, (יום ד' פ' ויקרא שאלה ד').

מח' אם יש קנס בחמץ של קטן אחר הפסח

קטן שירש או שהקנו לו חמץ האם קנסוהו בעבר עליו הפסח, השיב רבינו זצ"ל, כן, (שם שאלה ט').

נ' לעבור לפני קטן המתפלל שאינו מכויין ולא הגיע לחינוך

האם שרי לעבור לפני קטן המתפלל שמו"ע כשניכר שאין מכויין, וכשלא הגיע לגיל חינוך, השיב רבינו זצ"ל, לא, (כ"ו מרחשון תשע"ו שאלה ד').

נא' ללמוד עם ניגון עם בנו בספיה"ע

הלומד עם בנו קטן עם ניגון להרגילו בת"ת האם שרי בספיה"ע, השיב רבינו זצ"ל, כן, (אייר תשע"ו שאלה ד').

נב' ק"ש וספיה"ע עם בנו לפני שקיים המצוה בעצמו

הסופר עם בנו ספיה"ע, וכן הקורא עם בנו ק"ש, קודם שהוא קיים המצוה, האם יש חשש שיוצא בזה, השיב רבינו זצ"ל. יוחר, (א' פ' אמור תשע"ה שאלה ט').

נג' סופר ספיה"ע עם בנו לחנכו אם יצא

הסופר עם בנו לשם חינוך האם יצא יד"ח או שזה כתוקע עם התינוקות לחנכן דכ' הר"ן שלא יצא יד"ח דשלא במינו אינו מחריב, השיב רבינו זצ"ל, לא יברך, (אייר תשע"ו שאלה י"א).

נד] נט"י אחר גלוח הקטן ע"י הרבנים

כשהולכים לכמה גדולי תורה שיגלחו הקטן האם צריך הקטן ליטול ידיו אחר כל גלוח או יטול רק בגמר התגלחת, השיב רבינו זצ"ל, כל פעם, (יום ב' חיי שרה תשע"ו שאלה ד).

נה] אם תגלחת קטן קודם ג"ש מזיק

ראיתי בתשובה"נ בשם מרן החזו"א שאם מקדימין התגלחת קודם ג' שנים מזיק לזכרון, ורציתי לשאול דרבינו הורה לי בבני ברוך מאיר נ"י כשנהיה בן ג"ש בשב"ק לגלחו בעש"ק ולא לאחר למוצ"ש האם הוא מטעם דכשחל בשבת זמנו קודם שבת לכבוד שבת, או שלא ס"ל כלל שמועה הנ"ל בשם החזו"א. השיב רבינו זצ"ל, לכבוד שבת אין מזיק, (שם שאלה א).

נו] בענין תגלחת קטן בביהכנ"ס

האם תגלחת זו למצות פאות הראש ה"ז כדבר מצוה ושרי לעשותו אף בביהכנ"ס [ובנזיר מ"ה א' נראה דגם תגלחת נזיר שהוא מצוה אין לעשות בפתח אהל מועד, והשיב רבינו זצ"ל, לא בביהכנ"ס, (שם שאלה ב).

נז] תגלחת מצוה במקום שאין ראוי לברך

האם גלוח קטן בן ג"ש נחשב כדבר מצוה שאין לעשותו במקום שא"א לברך [כמש"כ משנ"ב בביאור"ל ס' תקפ"ח לגבי תקיעת שופר), השיב רבינו זצ"ל, מותר, (כ"א מרחשון תשע"ו שאלה י"א).

נט] במנהג לכסות קטן בטלית בהכנסו לת"ת

מש"כ מחזור ויטרי לכסות התינוק בבגדו כשמכניסו לת"ת שלא ישלוט בו עיה"ר ושלא יהיה פומבי לעוברי דרכים, לכאו' מה שנהגו ליתנו בתוך טליתו של אביו נעשה פומבי טפי, ואולי עיה"ר ליכא דטלית שומרו כעין דאי' בגמ' עירובין ס"ד ב' ורש"י דע"י דבר מצוה כס"ת לא שלטא עינא בישא, והשיב רבינו זצ"ל, אין העין שולטת אלא בדבר הרואה, (ב' חיי שרה תשע"ו שאלה ה').

[ס] במנהגי הכנסת התינוק לת"ת

למה לא נהגו אצלינו כל מנהגי רבותינו הראשונים (הרוקח מחזור ויטרי כלבו) בסדר הכנסת הבן לת"ת, השיב רבינו זצ"ל, תלוי מה, (שם שאלה ו).

[סא] אם להקדים חדר הקרוב לבית

בסמיכות לביתי יש ת"ת ... בנשיאות ... ובריוחוק מקום גדול (שצריך ליסוע) יש ת"ת של... להיכן עדיף לשלוח, השיב רבינו זצ"ל, לרחוק. (עשרה בטבת תשע"ו שאלה ג).

[סב] להוציא פיאות לחוץ כשיודע שלאח"ז יחזיר

האם ראוי להוציא פיאות לילד לפני האוזן כשיודעים שאח"כ יתן לאחורי האוזן, השיב רבינו זצ"ל, ראוי, (ו' מרחשון תשע"ו שאלה ז).

[סג] שמיעת שיעור לקטנים בעניני אישות

האם למנוע ילד מלבא לשיעור דף היומי במס' סוטה ונדה וכיו"ב בעניני אישות, השיב רבינו זצ"ל, חלילה, (כ"א מרחשון תשע"ו שאלה א).

[סד] לימוד לקטנים בגמרות המבוארות

האם ראוי שילד ילמד במשניות וגמרות המבוארות ועי"ז לומד הרבה או שמחליש העיון, השיב רבינו זצ"ל, כנ"ל, (שם שאלה ב' וא"ל הגבאי בביהכנ"ס לדרמן רבי משה כהן שהורה לו רבינו זצ"ל שלא להכניס לביהכנ"ס אלו הגמרות).

[סה] לימוד חומש אחרי משנה

האם צריך ללמוד עם ילד קודם חומש ואח"כ משנה או לא משנה הסדר, השיב רבינו זצ"ל, כן ראוי, (א' אד"א תשע"ו שאלה ח).

סו] הדלקת נ"ח בביהכנ"ס ע"י קטן

האם אפשר ליתן לקטן להדליק בביהכנ"ס בברכה כגדול או דשם לא שייך חינוך, השיב רבינו זצ"ל, לא, (ד' כסלו תשע"ו שאלה א' וכן אמר לבני ברוך מאיר כשהיה בן שבע שיחכה עוד שש שנים ואז יוכל להדליק בביהכנ"ס).

סז] לומר שלא יסמכו על התשובות

האם הרב מרשה להראות התשובות לאחרים שיסמכו על זה, יכול, אבל תאמר להם שלא יסמכו, (כ' כסלו תשע"ו שאלה י"ב).

ברוך רחמנא דסייען מריש ועד כען כן יזכנו להתחיל ספרים אחרים ולסיימם